

॥ श्रीमदनमोहनो विजयते ॥

અર્પણપત્રિકા.

નિખિલ ભૂમંડલાચાર્ય ચક્રચૂડામણિ-શ્રીહરિવદન
વૈશ્વાનર-ભક્તિમાર્ગામ્યુન્નતમાર્તણ્ડ-માયાવાહનીહાર
સહસ્રાંશુ શ્રીવ્રજપતિરતિપથપ્રવર્તક-શ્રીમદ્ભક્તમા-
ચાર્ય ચરણકમલમાં,

કોટિશઃ હણ્ડવત્પ્રણતિપૂર્વક, એઓશ્રીના જ અનુ-
ગ્રહભાજન, એઓશ્રીની જ કૃપાકણિકાથી જ દ્વિગંતવિ-
સારિયશમ્, પરમમહાનુભાવી, ગુર્જરભૂમ્યવતંસ, ભગ-
વદીયશ્રી શ્રી દ્વ્યારામભાઈનાં પુષ્ટિ ભક્તિનાગસથી
પરિપૂર્ણ આ ઉત્તમ કાવ્યોત્તમ સમર્પીને એ પરમ-
ભગવદીયનો શિષ્યપૌત્ર અને કણ્ઠી અનુચર હું કૃત્ય
કૃત્ય થાઉં છું.

શ્રી નલિભાગિદાસાનુદાસ,
નાગચણ્ડાસ પરમાનંદાસ શાહ.

આભાર દર્શન.

આ પુસ્તક છપાવવામાં વડોદરાના સુપ્રસિદ્ધ રાજ-
રત્ન શેઠ ચીમનલાલ ગીઘરલાલ પગી ઝવેરચંદ
લખ્મણચંદવાળા વડોદરા સ્પીનીંગ એન્ડ વીવીંગ
હું. ના એજન્ટ તરફથી આર્થિક સહાય મળી છે. જેથી
અત્રે તેમનો સપ્રેમ આભાર માનવામાં આવે છે.

પ્રકાશક.

અનુક્રમશિલ્કા.

વિષયો.

પૃષ્ઠાંક. વિષયો.

પૃષ્ઠાંક.

૧ મંગલાચરણ	૧	૨૭ વિવર્તવાદનું ખંડન	૬૪
૨ અથ વિષય		૨૮ જગદુપાસનાનો નિર્વાપ	૬૯
૩ શુદ્ધાર્થનું સ્પષ્ટીકરણ	૨	૨૯ પ્રભુનાં ત્રણ સ્વરૂપ	૬૯
૪ જીવશુ શિષ્યના પ્રશ્ન	૬	૩૦ બ્યવદાર અને પરમાર્થદયા	૭૦
૫ શ્રીગુરુનાં આશીર્વાદ	૯	૩૧ બન્ને દયાની અવસ્થાવિકાસ	૭૨
૬ યાત્રાવાર્ષિક	૧૦	૩૨ આભાસવાદ	૭૪
૭ આત્મલિંગ કલ્યાણ કેમ થાય?	૧૭	૩૩ આભાસવાદનું ખંડન.	૭૫
૮ ગુરુનું ઉત્તર-પ્રભુપૂજન	૧૮	૩૪ વ્યાવધારિક વગેરે ત્રણ	
૯ પ્રશ્ન-પરમેશ્વર કેટલા ?	૧૮	સત્તાઓ	૭૭
૧૦ ઉત્તર-એક શ્રીગોપીજનપદ્મ	૨૪	૩૫ ત્રણે સત્તાઓનું ખંડન	૭૮
૧૧ ભગવત્-માહાત્મ્ય	૨૫	૩૬ માયાવાદના અભેદનું નિરૂપણ	૮૧
૧૨ સર્વ દેવથી અધિકતા	૨૭	૩૭ અભેદનું ખંડન	૮૨
૧૩ બીજા માર્ગની હીનતા	૩૫	૩૮ માયાવાદીની એકતાનો	
૧૪ પ્રભુસેવાની મુખ્યતા	૩૭	અમંભવ	૮૪
૧૫ વિશ્વમાત્રમાં ભગવદ્ભાવ	૩૯	૩૯ નિર્ગુણ-સગુણ શ્રુતિનો	
૧૬ સામાન્ય ધર્મ	૪૦	સમન્વય	૮૭
૧૭ ખરી ટેકની ભક્તિ	૪૧	૪૦ શ્રીકૃષ્ણમાહાત્મ્ય	૮૧
૧૮ અન્યાયની આધિકતા	૪૨	૪૧ કર્મની અસાધિકતા	૮૪
૧૯ પ્રશ્ન-લોક ઈતર દેવ કેમ		૪૨ ભગવત્ની જ મુખ્યતા	૮૫
પૂજે છે ?	૪૫	૪૩ ચાલણનું સ્વરૂપ	૮૮
૨૦ યો યવંશઃ સર્ત મજેત્	૪૫	૪૪ જીવ અને જીવનો બેદ	૧૦૧
૨૧ દેવી, આસુરી સહિની ઉત્પત્તિ	૪૭	૪૫ આર મુક્તિથી પણ	
૨૨ અદ્વૈત અને સેવ્ય સેવક-		લાક્ષ્મીની શ્રેષ્ઠતા	૧૦૫
ભાવનો વિશેષ	૫૧	૪૬ ભક્તિમાહાત્મ્ય	૧૦૭
૨૩ અવિદ્યુતપરિણામવાદથી		૪૭ સર્વ ઈદ્રિયોનો પ્રભુમાં	
સમાધાન	૫૪	વિનિર્ગોળ	૧૧૨
૨૪ પ્રતિબિંબવાદ	૫૫	૪૮ દશધાલક્ષિત અને તેના સાધક	૧૧૫
૨૫ પ્રતિબિંબવાદનું ખંડન	૫૬	૫૦ દશધાલક્ષિત પદ્ધતિની	
૨૬ વિવર્તવાદ	૬૩	અવસ્થાઓ	૧૧૬

વિષયો.

પૃષ્ઠાંક.

વિષયો.

પૃષ્ઠાંક.

૫૧ પ્રેમ, આસક્તિનાં સ્વરૂપો	૧૨૪
૫૨ શ્રવણ વગેરેનું માહાત્મ્ય	૧૨૫
૫૩ ભગવત્સ્વરૂપસૌંદર્ય	૧૨૬
૫૪ સેવામાર્ગનું રહસ્ય	૧૩૪
૫૫ દાસ્ય ભક્તિ	૧૩૬
૫૬ આત્મનિવેદન	૧૪૦
૫૭ પ્રેમાદિ અવસ્થાઓની ઉચ્ચતા	૧૪૧
૫૮ ઉત્તમોત્તમ ભક્તિની પ્રાપ્તિ કેમ ?	૧૪૭
૫૯ સેવા અને પ્રભુ કૃપા	"
૬૦ સત્સંગની આવશ્યકતા.	૧૪૮
૬૧ મત્સંગનો મહિમા.	૧૪૯
૬૨ સ્ત્રી વગેરેથી બચવું.	૧૫૬
૬૩ યોગક્ષેમની ચિંતા ત્યજવી.	૧૫૮
૬૪ પ્રભુનું શરણ લેવાથી મર્વ સિદ્ધ થાય છે.	૧૬૦
૬૬ ખીન્ને ભગવદ્વનારોમાં તારતમ્ય.	૧૬૪
૬૭ પરાતપર પૂર્ણ પુરુષોત્તમનું લીલાસ્થલ.	૧૭૨
૬૮ પુષ્ટિ અને મર્યાદા સૃષ્ટિ.	૧૭૫
૬૯ શ્રીવલ્લભવંશનું પ્રાકટ્ય.	૧૭૬
૭૦ પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મો.	૧૭૭
૭૧ પ્રભુ અને આમિનીનુંસ્વરૂપ.	૧૮૧

૭૨ શ્રીરાધાકૃષ્ણ એક જ છે	૧૮૪
૭૨ શ્રીધમુનાજીનું સ્વરૂપ	૧૮૪
૭૩ શ્રીગુલસીજીનું સ્વરૂપ	૧૮૬
૭૪ ગુલસી માહાત્મ્ય	૧૮૭
૭૫ ગુલસીકાષ્ટમાળા	૧૮૯
૭૬ ગર્ભ્યપુંડની આવશ્યકતા	૧૯૧
૭૭ ચાર સપ્રેદાયો	૧૯૩
૭૮ હરિચરણજળનો પ્રભાવ	૧૯૫
૭૯ હરિપ્રમાન્મહિમા	૧૯૭
૮૦ ગોપીચંદન પ્રતાપ	૧૯૮
૮૧ સર્વ કર્તા શ્રીનંદકુમાર	૧૯૯
૮૨ જીવની અહંતા	૨૦૪
૮૨ ભજન કેમ કરવું ?	૨૦૫
૮૩ સુકિતથી પ્રભુભજનની સિદ્ધિ	૨૦૬
૮૪ નામ મહિમા	૨૦૭
૮૫ ગુણગાન	૨૦૮
૮૬ ઈશ્વરની ઈશ્વરતા	૨૦૯
૮૭ શિક્ષાસમુચ્ચય	૨૧૫
૮૮ ભક્ત ગત દોષનું મમાધાન	૨૧૭
૮૯ શિષ્યનો મતોપ હર્ષ	૨૨૦
૯૦ ગ્રન્થનો ઉપસંહાર	૨૨૧
૯૧ બ્રાહ્મણભક્ત સંવાદ	૨૨૫
૯૨ પુષ્ટિપથરહસ્ય	૨૩૮

ભક્તિવિષયક પદો.

૯૩ શ્રીકૃષ્ણઆટોતરસતનામ	૨૭૪
૯૪ જેના હૃદયમાં અખંડ	૨૭૫
૯૫ દગ્ધિને ભજે વળી અન્ય	૨૭૬
૯૬ એવા મુને વહાલા થાઓ	૨૭૭
૯૭ હરિહિત કરતાં કદો પાપ	૨૭૭
૯૮ પ્રભુ પ્રમત્ત યયાની રીત	૨૭૮

૯૯ સાંભળીએ સદુ મનન.	૨૭૮
૧૦૦ નિર્ભય થાનેરે મનના	૨૮૦
૧૦૧ શ્રીજી માંભજને એક	૨૮૨
૧૦૨ ભાવી સમન્થા તદાપિ.	૨૮૩
૧૦૩ નથી જીવને ભવિષ્યનું જ્ઞાન.	૨૮૪
૧૦૪ અઘ્યા હિતાં કૃષ્ણ કહો	૨૮૫

વિષયો.

પૃષ્ઠાંક. વિષયો.

પૃષ્ઠાંક.

૧૦૫ ગોપીનાથ નામ કીર્તન	૨૮૬
૧૦૬ શ્રીમુખ બોલ્યા શ્રીહરિ.	૨૮૭
૧૦૭ સાચી વસ્તુ શક્તિ જોમાં	૨૮૭
૧૦૮ તેવા હરિ સન્મુખના દોષ.	૨૮૮
૧૦૯ સહુ અધકુઃખમતી હેતુ	૨૮૯
૧૧૦ કેવા કહીને ત ને વરણુ	૨૯૧
૧૧૧ નંદ નંદન પ્રકટ સ્વામી	૨૯૨
૧૧૨ થાય કલ્પનું અલ્પમાંકામ.	૨૯૪
૧૧૩ અતિદુર્લભ વસ્તુ મળે.	૨૯૫
૧૧૪ શ્રીજી મોટો અલલાખ.	૨૯૬
૧૧૫ હરિ નામ ખરે સઘ.	૨૯૬
૧૧૬ અંતઃકરણ પવિત્ર અનિ	૨૯૭
૧૧૭ મ્હારી વારે ચડો	૨૯૯
૧૧૮ શીઠ કરે ચિત્ત ચિત્તા	૩૦૦
૧૧૯ શોચો શીઠ શાણા, ભાવી	૩૦૧
૧૨૦ શીઠને તન મન તપો	૩૦૨
૧૨૧ એમ હરિ નામ હરે સઘ	
પાપ.	૩૦૪
૧૨૨ સદગુણ સિંધુ શ્રી નાથજીરે.	૩૦૪
૧૨૩ સુણો વિનાનિ શ્રીવિઠ્ઠલેશ.	૩૦૫

૧૨૪ દ્વિલાભકરવરૂપનો ગરબો.	૩૦૬
૧૨૫ પાઓપ્રેમરસપ્રાણુજીવનરે.	૩૦૮
૧૨૬ શીઠ મંતાપ કરે છે રે.	૩૦૮
૧૨૭ શ્રી ગોવરધન ધરણુ	૩૦૯
૧૨૮ ગાજે ગાજે રે ગોવિન્દ	૩૧૦
૧૨૯ સદા શ્રીકૃષ્ણને સેવારે.	૩૧૧
૧૩૦ હરિજી હૃદયે વિચારેરે.	૩૧૧
૧૩૧ રહને કૃષ્ણનામ ખડુ	૩૧૨

મારવાડી ભાષા.

૧૩૨ ચેં કોણ મંત્ર સાધ્યો ગધા	
ખારીજી.	૩૧૩
૧૩૩ ચારે નેણારે પાણીડો.	૩૧૩
૧૩૪ ચિરંજીવો, મુખી રહો.	૩૧૩
૧૩૫ શુદ્ધિપત્રિકા.	૩૧૪
૧૩૬ શ્રીદયારામકૃત કાવ્યમણિ-	
માળા ભાગ ૧ ભા માટે	
મળેલા અભિપ્રાયો.	૩૧૭
૧૩૭ ગ્રન્થો મળવાનાં ટેકાણાં.	૩૨૦
અપીર્ણ આરંભમાં પૃષ્ઠ	૨૬

રાગ રામધી.

નિશ્રેના મેહેલમાં વસે મારો વાલમો, વસે ત્રજ્જાડીલો રે:

જેરે બાથ તે બાપી પામે જીરે;

ભુલ્યા ભમે જે બીજા સદનમાં શોધેરે, હરિ ના મળે એકા હામેરે. નિં ૧

સત્સંગ દેશમાં ભક્તિ નગર છેરે, પ્રેમની પોળ પુછી બત્તનેરે;

મેહેતાપ પોળાઆને મળી મોટાલે પેશનેરે, સેવા સીડી ચડી ભેળા થાનેરે. નિં ૨

દીનતાના પાત્રમાં મનમણી મ્હારે, બેટ ભગવંતજીને કરનેરે;

દુલાવ પુંભાવ નોખાવર કરીનેરે, શ્રી વલ્લભવરજીને વરનેરે. નિં ૩

એરે મંડાણુનું મૂળ હરી ઇચ્છારે, કૃપાવના સિદ્ધિ ન થાયરે;

શ્રીવલ્લભ શરણુ થઈ સહુ પડે સ્હેજરે, દૈવી જીવ પ્રત્યે દયો ગાયરે. નિં ૪

શ્રી દયારામકૃત કાવ્યમણિમાલા.

શુર્જર કવિઓના શિરોમણિ, પદ્મ મહાનુભાવી કવિવર્ય, આદર્શ લક્ષ્મીમાર્ગનુ ભર્તિમંત સ્વરૂપ શ્રીદયારામભાઈનાં કાવ્યમણિઓની આ બીજી માળા શુર્જર માહિત્યના રમિક અને લક્ષ્મીનોના કંઠમાં આગેપનાં આનંદ થાય છે. પહેલી ‘કાવ્યમણિમાલા’માં જે ‘કાવ્યમણિ’ઓ પસંદ કર્યા હતા, તે કાવ્યમણિઓની માલાનો આદરપૂર્વક સત્કાર થયેલો જોઈને એકવાર પ્રસિદ્ધમાં આવેલા, કાવ્યમણિઓ પણ તે સ્વચ્છ નદિ હોવાથી તેને નિર્મલ કરીને આ ‘કાવ્યમણિમાલા’માં યોજાયા છે. જ્યાં સુધી મણિઓ સ્વચ્છ સ્વરૂપમાં હોય નહિ, જ્યાં સુધી તે મણિઓને પ્રકટ કરનારાઓમાં તે મણિઓની ખરી કદરૂ કરી શક્યાની શક્તિનો તદ્દન અભાવ જ હોય, ત્યાં સુધી તે મણિનું નિર્મલ સ્વરૂપ કેમ થઈ શકે અને તે ખરા પરીક્ષકોને રમિક પણ કેમ થાય? આ અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાનને ધ્યાનમાં લઈને એક વેળાએ પ્રમિદ્ધિમાં આવેલા ‘કાવ્યમણિ’ઓને ઉજ્જલ કરીને તેને પોતાના ખગ સ્વરૂપમાં પ્રકટ કરવાનો આ ‘કાવ્યમણિમાલા’ માં પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે, જે ઢેઢલે અશે સફલ થયો છે, તે વિચારવાનું કાવ્ય માહિત્યરસિક લોકોને મોંપીને પ્રગ્તુત ‘કાવ્યમણિમાલા’ સખ ધે જે બોલ લખીશ.

જે ભૂમિ કવિવરના જીવનની મુખ્ય ભૂમિકા બનેલી તે જ ભૂમિ મારી જન્મભૂમિ હોવાથી અને જે મહાત્મ્ય પ્રદાયના આશ્રય નીચે કવિશ્રીએ પ્રભુ સેવા કરી, કગવી, કીર્તિ અમર કરી, તે વિશ્વોદ્ધારક સપ્રદાયમાં મહેનાનું અભિમાન હોવાથી, તેમ જ કવિશ્રીના શિષ્ય ગિરિજશંકરભાઈના આત્મજ, અને કવિશ્રી તેમ જ પ્રદાય ઉપર અચળ શ્રદ્ધા ધનવન્નાર અને મને ઐહિક પારલૌકિક શ્રેયસ્ના માર્ગોને દેખાડનાર ભગવદીય જ્ઞેયી છોટાલાલભાઈ પ્રેરક બનેલા હોવાથી પ્રગ્તુત કાર્ય એક મોટા સ્વરૂપમાં ઉપાડી લીધું કાર્ય આગંતનાં પહેલાં નીચેના મનોરથો મારા મનમાં અચાગ્નવાર ઉદભવ્યા હતા, જે સફલ થયા, થાય છે, થશે કે નહિ, તેનો વિચાર જન-મમાજને સોંપુ છું.

૧. કવિશ્રીનું મુખ્ય નિવાસસ્થાન હોય છે, પરંતુ ત્યાં કવિશ્રીની સગીન પાયા ઉપર યાદગીરી જળવી જાળનારી કાંઈ સંસ્થા સ્થપાઈ

નથી. યુરોપ દેશ ન્યારે પોતાના સાહિત્યને ખેડીને ઉચ્ચ પનાવના એવાસ કરનારાઓની યાદગીરી મદાન ઉત્સાહથી તનમન અને ધનના ભોગે જાળવી રાખે છે, ત્યારે યુરોપનાં શિક્ષણના પ્રભાવે તેનાં વર્તમાનું અનુકરણ કરનારા ગુજર વિદ્વાનો આ વિષયમાં તદ્દન મોળા કેમ પડ્યા હશે? આધુનિક સાક્ષર કે તે પછી ગમે તેવી ચોખ્ખતા ધરાવનારા હોય, પરંતુ તેમના કેટલા પુછડીઆ પ્રસંસા કરનારાઓ નગારાં ઠાકરી ઠાકરીને સ્મારકો ઉભાં કરે છે, ન્યારે સાહિત્યની ખરી સેવા કરનારા આવા ભકતોને કોઈ મંહારતુ પણ નથી. આવી સાહિત્ય વિષયની સ્થિતિ જોઈને ઘણા ખેદ થયો, અને આ મદાન કવિવર માટે કોઈ સાક્ષર તરફથી કે ખુદ એક નિવાસીઓ તરફથી કાંઈ પણ કરવામાં આવેલું ન હોવાથી અધિક ખેદ થયો. આવા મમયમાં કવિશ્રીનું કામનું સ્મારક કેમ રહે અને તેને માટે શા ઉપાયો લેવા જોઈએ, એના ઘણા જ વિચાર કર્યો અને બીજા અનેક વિદ્વાનોની સલાહ લીધી.

૨. કવિઓનો અક્ષરદેહ અવિનાશી છે, તેથી તેમની પોતાની યાદગીરી રહો યા ન રહો તેની કવિઓને ચિંતા રહેતી નથી; પરંતુ કવિના સમય સાહિત્યથી આનંદનો અનુભવ કરીને કવિશ્રીના આભારી બનેલાં હૃદયોએ કવિશ્રીનું ઋણ સુકાવવા માટે 'કુલ નહિ તો કુલની પાંખડી' ની કહેવન પ્રમાણે કાંઈ તો કરવા માટે પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ કે નહિ? વસ્તુતઃ કવિશ્રીનું સંપૂર્ણ ઋણ સુકાવવાની કોઈમાં શક્તિ છે નહિ, તો પણ થોડું ઘણું બનતું—યથાશક્તિ યામ તો ગુજરાતનું નાક ગણાના આગેવાનોને કોઈ અપરાધ અડેલો ગણાત, ગણાય છે કે ગણાશે નહિ.

૩. ઉપરની વાત થઈ સાક્ષરોની. હવે એ શબ્દ ધાર્મિક લાગણીવાળા માટે લખવા પડે છે. ગુજરાત ધર્મનિષ્ઠ છે. ધર્મનાં નિમિત્તે અસંખ્ય દ્રવ્ય પ્રતિવર્ષે ગુજરાત ખર્ચે છે. અરે, ધર્મને ખ્દાને આવેલા સ્વાર્થસાધુ વેશધારીઓ પણ જ્યાં પોતાની હોંસ ઘણાજ પ્રમાણમાં પૂરી પાડી જાય છે તો પછી ધર્મશ્રદ્ધાના અસ્તિત્વની વાત જ શું કહેવી? ગુજરાત કાષ્ઠિ-આગાહમાં ઘેરે ઘેર કવિશ્રીની રસિક કવિનાઓ ગવાય છે, શિખાય છે. માંગસિક દિવસોમાં કવિશ્રીનીજ કવિનાઓનો ઘણો ખરો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. પણ આશ્ચર્યની વાત છે કે કવિશ્રીની કવિતા ઉપર 'વાદ વાદ' ના હાઈ ઉદ્ગારો કાઢનારો આ વર્ગ કવિશ્રીના સંબંધમાં જો જાણવાનું

છે, તે જાણતો પણ નથી, એટલું જ નહિ, પરંતુ કવિશ્રી તરફની પોતાની ફરજને પણ સંભાળતો નથી.

ઉપર પ્રમાણેની સ્થિતિનો અનુભવ કરતા, જે ક્ષેત્રમાં મારે જે કાર્યનો આરંભ કરવો હતો, તે ક્ષેત્રમાં તે આરંભ ફલદર્શન નિવડશે કે કેમ, એવો મશય મને મા આવ્યો, પરંતુ સાક્ષર બધુઓના માહાત્મ્યથી કર્મણેવાધિકારસ્તે એ પ્રભુની આગ્રા ઉપર વિશ્વાસ ગંभीરે કાર્ય શરૂ કર્યું. મારી આર્થિક સ્થિતિ એવી નથી કે કવિશ્રીના અક્ષર દેહને કે કાર્તિકદેહને સારી પેઠે અવકાશ ધરાવે. પરંતુ 'કુલ નહિ તો કુલની પાખડી' એ કહેવત પ્રમાણે કવિશ્રીની યથાશક્તિ સેવા બજાવવાનો આરંભ કર્યો. કવિશ્રીના કાવ્યના ઉપર ઉપરના મોહને લીધે કવિશ્રીના કાવ્યોનું મુદ્રણ કવિ નર્મદે કર્યું, તેમ જ બીજા પણ કેટલાક સાક્ષરોએ કવિવર્ધનાં કાવ્યોનું મુદ્રણ કર્યું. પણ તે કવિશ્રીની કવિતાના વાનાવરણથી વિરુદ્ધ વાતાવરણવાળા હોયોનો પ્રદ વાગતાં કલકિત જ થયું.

જીવન ચરિત્રનું પણ તેમજ થયું છે કવિશ્રીના નિર્મલ આરસી જેવા જીવનમાં અનેક આધુનિકોના મનોવિકાસે ડાકીયા કરતા જણાય છે. આવી સ્થિતિમાં સુધાગ્રણ કેળવાનો અને કવિશ્રીની નસ્તુચિતિ, તેમનું વાસ્તવિક અરૂપ આલેખીને જન મમાજ મમક્ષ ગ્ણ કરનાનો સકલ્પ કર્યો, જે ત્રણ આક્ષરોને તે કાર્યમાં જોડ્યા. કવિશ્રીના પ્રકટ થયેલા જીવનચરિત્રોનો સારી રીતે અભ્યાસ કરીને તેમાં ગેલી ન્યૂનતા અને કલ્પિતપણાનો ઉલ્લેખ કરીને કવિશ્રીનું શુદ્ધ જીવન કેવું હોયું જોઈએ. એની રૂપરેખા અનેક પ્રમાણોથી, કવિના પ્રયોગથી, મચોટ દલીલોથી કવિશ્રીના શિષ્યપુત્ર જોષી છોટાલાલભાઈએ દોરી હતી. કવિશ્રીના જાણના લાયક અનેક મત્ય પ્રસંગો વિસ્તાર માથે સમ્રલ કરી એઓએ રાખેલા હતા. માત્ર તેનું પૃથક્કરણ કરીને આતુ સમયની શૈલીમાં મુકવાનું કાર્ય જ બાકી હતું. અને તેમાં આધુનિક કેળવણીના મંદકાર પામેલા વિદ્વાનોની સહાયતાની ખામ જરૂર હતી. તે પ્રભુની ઇચ્છાથી મળી. જે કે કેટલાક અનિર્ણય કાગ્જોથી એ કાર્ય બનતી તરારથી થયું નથી પરંતુ કવિશ્રીએ જાણે પ્રેરણા ન હોય તેમ એ ઉત્સાહી માક્ષરોએ એ કાર્ય માટે બતાવી મહેનત લીધી છે એ કેટલે અંશે સફળ નીવડી છે, એ અથ પ્રકટ થયા પછી જનસમાજને જણાયા વિના રહેશે નહિ, જેથી અત્રે તે સંબંધે કાંઈ પણ લખવું યોગ્ય ધાર્યું નથી.

ઉપર પ્રમાણે જીવનચરિત્રનું કાર્ય શરૂ કર્યા પછી કવિશ્રીના અપ્રસિદ્ધ

અથોનું મંદણ કરવાની પ્રેરણા જોવી હોવાલાલભાઈએ કરી અને તે
 અનુસારે તેઓના ટિપ્પણ સાથે મનન કરવા યોગ્ય અથોનો સંગ્રહ કરીને
 'શ્રી દયારામકૃત કાવ્ય મણિમાળા ભાગ ૧ લો.' એ નામે એક
 પુસ્તક છપાવવા માંડ્યું. આટલા મમય સુધીમાં મારે દ્રવ્યનો અને સમયનો
 કેટલો ભોગ આપવો પડ્યો હતો, તેનો ઉલ્લેખ અત્રે વિવેકલંગના ભક્ષી
 કરવામાં આવ્યો નથી. છવતચરિત્રનાં કેટલાંક માધનો એકાં કરવા માટે
 તેમજ આ દિશામાં મારો પહેલોજ પ્રયામ હોવાથી પ્રેસની ગોઠવણો વગેરે-
 માં જે જે મુશીબતો વાંધી પડી છે, તે તેનો પ્રથમ અનુભવ કરનાર મારા
 જોવાઓનાજ ખ્યાલમાં આવી શકે એમ છે. એમ કરતાં, કરતાં અંથનું
 મુદ્રણ લગભગ ૧૧૧ વર્ષ પૂરું થવા આવ્યું. તે પૂર્વે ના. ગાયકવાડ સર-
 કાર તરફથી છપાવણી એક જાહેર ખર્ચરને આધારે પ્રાચીન ગુર્જર કવિ-
 ઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો છપાવવા માટે મળનારી આર્થિક મદદનો લાભ
 લેવાને મેં પ્રયાસ કરેલો તેમાં વિલંબ લાનવાથી બીજી તરફથી અમદાવાદ
 વાળા શેઠ રા. રા. સુનીલાલભાઈ ગોડિયાવાળા, અને રા. રા. મનમોહનદાસ
 દલપતરામ મારુતર બી. એ. એઓની મુચનાર્થી એ અંથના ખર્ચ માટે અમુક
 રકમ મુંબાઈના એક ઉદાર ગૃહસ્થ રા. કેશવજી રામજી લક્ષ્મીદાસ એઓએ
 આપવાનું કૃત્ત્વ કર્યું. ત્યાર પછી પુસ્તક પ્રકટ કરવાના સમયમાં ના. ગાયકવાડ
 સરકાર તરફથી પણ અંથના છપાવવાના ખર્ચ પેટે રૂપીઆ માંચસોને બદલે
 ફક્ત રૂપીઆ અઢીસોની રકમ મળવાનું જણાયું. એક શેઠ સાથે હું એ
 અંથ માટે બંધાયેલો હોવાથી ના. ગાયકવાડ સરકારના તરફથી મળનારી
 મદદ વિશે - એ ગૃહસ્થ - સાથે વાનગિત કરી અને તેઓએ ના.
 ગાયકવાડની મદદ લેવાને - રજા આપી. અને ના. ગાયકવાડની મદદ ઉપરાંત
 વધતા ખર્ચ પેટે એક રકમ એ અંથની સહાયતા માટે અને એક બીજી
 રકમ આ બીજા ભાગના ખર્ચ પેટે નોંધવાની સૂચના કરી. તે અનુસાર
 એ ઉદાર સદ્ગૃહસ્થના કૃપા મુજબજ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે; અને
 તેથી આ અંથ માટે પણ તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે. આ ગુદ
 ખુલાસો પ્રકટ કરવાનું કારણ માત્ર આજ છે. આ કાર્ય સામે સ્વાભાવિક
 રીતે કટાક્ષ કરનાર એક પત્રકારે કેટલાક તરંગો પ્રકટ કરીને આ કાર્ય
 અને આ કાર્યને ઉત્તેજન આપનાર સદ્ગૃહસ્થોને ઉરકેરવાની હોશિયરી
 હતી. એ સર્વ તરંગોનું સવિસ્તર નિર્મલપાત્રું બીજા પત્રમાં મારા તરફથી પ્રકટ
 થયું છે અને એક સ્વતંત્ર લેખ મારફતે પણ બહાર પાડેલું છે, એટલે

માત્ર તે વિષે લંબાણ કરવાની જરૂર હું જોતો નથી. માત્ર વસ્તુસ્થિતિ થું છે, તે શુદ્ધ હૃદયથી જણાવુ છું.

આ દ્વિતીય અંથમાં રસિકવલ્લભ, પ્રાક્ષણભક્તસંવાદ, અને પુષ્ટિપથ-રહસ્ય એ અંથો ઉપગ્રંથ કવિશ્રીનાં અર્થગાભીર્યયુક્ત ભક્તિરમયી ભરપૂર અનેક ઉત્તમોત્તમ પદો મુદ્રણ કરવામાં આવ્યાં છે. દયાગમભાષના અલ્પવાદ અને પુષ્ટિમાર્ગવિષયક અપવાદરૂપે માત્ર એ જ અંથો જ પ્રમિદ્ધ થયેલા છે. કવિશ્રીએ પોતાની જાણીમા રસિકવલ્લભ, ભક્તિપોષણ, સારાવલી, વગેરે જે ઉત્તમોત્તમ ગુર્જર અંથો ગ્રંથો છે, તેમાંનો સૌથી સુયુક્ત અંથ રસિકવલ્લભ જણાય છે. રસિકવલ્લભ અથવા પ્રથમ ભારતમાટેક પંડિત ગદ્દલાલાજીએ કવિશ્રીના કાવ્યોના ઉપરના અત્યંત પ્રેમને લીધે કવિશ્રીના શિષ્યો પાસેથી મેળવીને પોતાના તરફથી પ્રકટ થતા આર્યસમુદાયમાં સર્વત્ર ૧૯૪૬ના કાળક મામના પ્રથમ અંકમાં મુદ્રિત કરાવેલો હતો. તે જો કે શુદ્ધ રૂપે છપાયેલો પણ તુટક અને તેના ઉપર દીકા થયેલી ન હતી. તે પછી ઉક્ત અંથ તથા પુષ્ટિપથગદ્ય શ્રીમત સરકાર મહારાજ સાહેબ સર સયાજીરાવ ગાયકવાડના ઉગ્ર આશ્રયથી પ્રકટ થતી પ્રાચીન કાવ્યમાળાના દ્વિતીય અંથમાં મ. રા. હરગોવિંદલાલ કાંટાવાળા તથા સ્વ. નાથારાકર શાસ્ત્રી મારફતે પ્રમિદ્ધ થયેલા હતા અને ભક્તિપોષણ અંથ નર્મભંજન દ્વારામકૃત કાવ્ય મંત્રદામા પ્રસિદ્ધ થયેલો છે, રસિકવલ્લભ અંથ દયાગમભાષાએ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી કૃત નિબંધ તથા શ્રીગુમાજીકૃત વિદ્વન્મંડનાદિ વગેરે અનેક અંથોનું અવલોકન કરીને ચોજેલો છે. અને તેમાં અલ્પવાદ અને પુષ્ટિમાર્ગનું પ્રતિપાદન કરેલ છે. ઉક્ત અંથ ઉપર શુદ્ધાદિત વેદાંતના પરિપક્વ પરિચયવિના કરેલી પ્રાચીન કાવ્યમાળાની સુવિનિર્મિત દીકામાં તથા એ સાક્ષી ગોવર્ધનરામભાષા એમણે રચેલા દ્વારામનાઅક્ષર દેહમાં પણ ગસકવલ્લભના અનેક અનર્થો (દોષો) હિટિગોચર થયાથી મને ધણો ખેદ થયો, અને તે અંથ ઉપર શુદ્ધ દીકા લખાવવાનો નિશ્ચય થયો.

દ્વારામભાષના અપ્રમિદ્ધ અંથો જ પ્રથમ પ્રકટ કરવાનો નિશ્ચય હતો, પરંતુ ઉપર જણાવ્યા મુજબ રસિકવલ્લભાદિ જેવા ઉત્તમ અંથોની દીકામાં અનેક અનર્થો થયેલા હોવાથી તથા તે તુટક છપાયેલો હોવાથી તથા કેટલાક ગૃહસ્થો તરફથી તેને શુદ્ધરૂપે છપાવવાની સૂચના થવાથી તથા મુંબઈ યુનીવર્સિટી માં એમ. એ. માં ગુજગતીમાં ટેકસ થુક તરિકે મંજુ હોવાથી ને કેટલાક

ગૃહસ્થોની માગણી વધુ હોવાથી એ જોટો પુરી પાડવા માટે ફરીથી ટિપ્પણ સાથે પ્રકટ કર્યો છે. સમયાનુસાર ભક્તિપોષણ ગ્રંથ પણ શુદ્ધરૂપે સંસ્કૃત ટિપ્પણ સાથે પ્રકટ કરવામાં આવશે. તથા હવે પછીના આ માળાના ત્રીજા ભાગમાં કવિશ્રીના કેટલાક અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો મુદ્રણ કરાવવામાં આવશે.

મારી લાંબા વખતની ઇચ્છાનુસાર પ્રભુ ઇચ્છાએ તા. ૨૧-૧-૧૬ ના રોજ આ ભક્ત કવિશ્રીના નામનું સ્મારક ફૂંડ વડોદરા પ્રાંતના મુખ્ય માણે-કલાલભાઈ સાકરલાલના અધ્યક્ષપણા નીચે રા. જ્યેષ્ઠી હોટલાલભાઈ ગિરિજા-શંકરની પ્રેરણાથી એક કમીટી નીમાઈ ફૂંડની જુજ રકમ ભરાઈ હતી. આ ફૂંડ એવી જુજ રકમથી કંઈ ચાલી શકે નહી. આ વખતે નામદાર ગાયકવાડ સરકાર પણ ત્યાં દાખર હતા તેમણે પણ એ ફૂંડને સારી મદદ કરવા જણાવ્યું હતું, જેથી આશા છે કે ભવિષ્યમાં આ ફૂંડ એક મોટી સારી રકમનું ઉભુ થશે અને નામદાર ગાયકવાડ સરકાર તથા ગુર્જર પ્રજા પણ તેને સારો આશ્રય આપશે જ. આ ફૂંડમાં કમીમાં કમી રૂપીઓ એક ને તેથી વધુ રકમ ભરી શકાય તેવા કમીટીએ ઠરાવ કરેલા છે.

ડભોઈના પ્રત્યેક ગૃહસ્થે પોતાની માતૃભૂમિના વીર નરની યાદગીરી માટે આ ફૂંડમાં પોતાનાથી બને તેટલી ઇચ્છાનુસાર સહાયતા આપવી અને તે ઉપરાંત આ કવિશ્રીની કાવ્ય રચના તે ગુર્જર પ્રજા ઉપર એક મહાન ઉપકાર છે તે માટે સમસ્ત ગુર્જર પ્રજાને પણ આ ફૂંડમાં પોતાનાથી બનતી સહાય આપવા મારી (પ્રકાશકની) વિનંતિ છે. આ ફૂંડમાં જે રકમ મોકલવામાં આવશે. તેની બેપેકી પોંદેચ આપવામાં આવશે. તેમાં ભરવા ઇચ્છનાર ગૃહસ્થે નારાયણદાસ પરમાનંદદાસ શાહ ડભોઈવાળા ટે. સી., પી. ટેંકરાડ મુંબઈ નં. ૪ એ સરનામે રકમ મોકલી આપવી.

આ દ્વિતીય ભાગ છપાવવામાં મારા પરમસ્નેહી વે. શા. સંપત્ર મમલાલ ગણપતરામ શાસ્ત્રી એમ. એ. તથા રા. રા. મળચંદ તુળસીદાસ તેલીવાળા બી. એ. એલ્. એલ્. બી. તથા વે. શા. સં. શાસ્ત્રી વસંતરામભાઈ, તથા સાક્ષર 'તનમુખરામભાઈ' વગેરેએ જે ઉત્તમ સહયોગ કરી છે તે બદલ તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે.

અસલ ગ્રંથો કવિશ્રીના કૃપાપાત્ર શિષ્યપુત્ર જ્યેષ્ઠી હોટલાલભાઈ ગિરિજાશંકર શ્રી-ડભોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયના પ્રમુખ કૃ. જેઓએ કવિશ્રીના ગ્રંથો સારી સંધિનિમાં ત્વરાએ બહાર પાડવા અને મદદનીશ થઈ

શોધી આપ્યા છે તથા ટીકા માટે કેટલાંક ઉપયોગી પ્રમાણો આપ્યા છે. તે બદલ તેમનો પણ આભાર માનવાની તક આ રચને હું ચુકતો નથી. શાસ્ત્રી વસંતરામભાઈએ ખુદે શોધવાની તથા સદર કાળો સારી રીતે મમણ તેની સારી રીતે સમજાય તેવી નોટ લખી છે તે બદલ પણ તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે.

આ ગ્રંથની કિંમત પ્રથમ રૂપીઓ સવાળ રાખવાની હતી. પણ ચાલુ લગાઈના સળએ કાગળો તથા બાઈડિંગ વિગેરેના ભાવો વધી જવાથી ન છુટકેજ તેની કિંમતમાં ચાર આના વધારવા પડ્યા છે તે ઉપર વાચકે વર્ગનું આસ પ્માન ખેંચું છું.

ગુર્જર સાહિત્યનું મુદ્રણ કન્યાગ ગૃહસ્થોને અત્યાગ સુધીમાં ના. ગાયકવાડ મહારાજ વગેરે તરફથી ઉદાર આશ્રય મળ્યો હતો, અને તેથીજ તેઓ પોતાના કાર્યમાં કેતોહમંદ નિવડ્યા હતા. કવિ નર્મદે દયારામભાઈના કાળો મેળવવા માટે જે દ્રવ્યનો મોટો ભોગ આપવાનું જણાવવામાં આવે છે, તે દ્રવ્ય કાંઈ કવિ નર્મદનું ખોપાઈત ન હતું. જનસમાજ તરફથીજ તે દ્રવ્ય મળતું. સદ્ગત માક્ષર ઇચ્છારામભાઈ, રા. બ. કાંઠાવાળા વગેરે ગુર્જર સાહિત્યના પ્રકટકર્તાઓ અનેક શ્રીમાનો તરફથી ઉદાર મદદ મેળવતા હતા. તેટલી મદદ કંઈ આ ગ્રંથમાળાને મળી નથી.

આવા ગ્રંથો છપાવીને સાક્ષરોટ્ટીમાં પ્રવેગ કરવાની માગી ઇચ્છા નથી, પરંતુ આ મંત્રાકવિને ગુર્જર સાહિત્યમાં જે મોટો અન્યાય થયો છે તે દૂર થાય અને તેમના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કાળો શુદ્ધ રીતે છપાય તથા તેમનું શુદ્ધ જીવનચરિત્ર પણ છપાય ને તે કવિશ્રીની પગમજાણી ગુર્જર ગ્રંથ પ્રેમથી વાંચે, અને તેથી તેનો વિશેષ પ્રસાર થાય, અને ગુર્જર સાહિત્ય પણ આવાં ઉચ્ચ પ્રકારનાં સાહિત્યોથી પુષ્ટ બને, અને કવિશ્રીની યાદગીરી માટે ખોલેલું ફંદ ધણી મોટી રકમનું થાય, એવી મારી આંતર ઇચ્છા છે. આશા છે કે ગુર્જર ગ્રંથ તરફથી મારી તે ઇચ્છાલતાનું યોગ્ય મિત્રન યશે તો મારા પ્રયત્નનું કાષ્ઠક માફ્ત થયેલું હું માનીશ. ધૃતિ શુભમ

આવણુ વદી ૯ નંદમટોત્સવ
સંવત ૧૯૭૭.

સી. પી. ટેકરોડ, લાડનીવાડી
આ મુદ્રાઈ, તં. ૪.

નારાયણદાસ પરમાનંદદાસ શાહ,

હોલોઈવાળાના

સર્વ વાંચકોને સપ્રેમ ભગવત્સમરણ.

વૈષ્ણવોને ખાસ મનન કરવા લાયક-લક્ષ કવિ શ્રીદયારામભટ્ટની જીવનકળા અને કાવ્યકૃતિઓ.

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી તથા ડાકોરવાળા શ્રીમદ્ધરારામભટ્ટજીની
છબીઓ તથા ચરિત્રો સાથે.

લેખક:—શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવળ.

(સંશોધક:—મૂલચંદ્ર તુલસીદાસ તેલીવાળા, બી. એ. એડ્. એડ્. બી.

વકીલ હાઇકોર્ટ—મુંબઈ. તથા વે. શા. મં. મગનલાલ ગણપતરામ
શાસ્ત્રી એમ. એ. પ્રેસિસર ડેક્કન કોલેજ—પુના.

ગુજરાતમા ધેરધેર જાણીતા થયેલા લક્ષ કવિવર શ્રીદયારામભટ્ટજી

આ પુસ્તકમાં મંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર તથા એમનાં કાવ્યોની સમાલોચના
આલેખવામા આવેલી છે. કવિશ્રીની અત્યાર સુધીમાં લખાયેલી અને અનેક
ઠેકાએ વિખરાયેલી જીવન રેખાઓનું આમાં સંશોધન કરવામાં આવ્યું છે.
એટલુંજ નહીં પણ આ મહાન કવિની અને તેટલી મંપૂર્ણ હકીકત જાણવા
આતુર થઈ રહેલા ગુજરાતના જનમમાજને કવિશ્રીની હજુ સુધી ખતાર
ન આવેલી પ્રાચીન મુદ્ર છબી એમની જન્મકુંડળી, એમનું વિલ એમના
હસ્તાક્ષર, ચરમા અને એમનું વંશવૃક્ષ વગેરે અનેક બાબતો તદ્દન નવીન
તરીકેજ આ પુસ્તક દ્વારા નજરે. કવિશ્રીનાં અત્યાર સુધીનાં જીવનચરિત્રો,
ઉતાવળ કે અજાનને લીધે અને જોદાની મામત્રીના અભાવે લખાયેલાં દોષ
અધુરા, એક નરસી, અશુદ્ધ અને કવિશ્રીને અન્યાય આપનારાં છે તે મર્વેનું
પરિશોધન કરીને કવિશ્રીની દયાતીમાં તેમના શિષ્યોને દાથે લખાયેલાં પ્રાણી
ટિપ્પણો કવિશ્રીના શિષ્યપુત્ર જોષી છાતાલાલભાઈ પામેથી મેળવેલાં તેની
મદદ લઈ કવિનો અળગિયામ, આસ્થાવચ્ચા, વિદ્યાભ્યાસ, મદ્ગુરુ, અદ્વૈતબંધ,
મહાયાત્રાઓ, નિર્વાદ, શિષ્યો, અથોનું લીન્ડ, કવિત્વશક્તિ, નીતિ, લક્ષિત
વિગેરે એમનાં અપ્રમિદ્ધ કાવ્યોના નમુના માથે અનેક વિષયોથી ભરપુર.
આ જીવન ચરિત્રને મંપૂર્ણ શુદ્ધ અને મપ્રમાણ કરવામાં આવ્યું છે. પુસ્ત-
કમાં પુષ્ટિમાર્ગ પ્રવર્તક શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીની તેમના સ્વયંસેવકો સાથેની
તથા કવિશ્રીના જીવનના નિયામક ડાકોરવાળા પરમલક્ષ્મી શ્રીમદ્ધરારામભટ્ટજી
તથા કવિના પદ સિંચો જોયી રણુછોડભાઈ તથા જોયી ગિરજશંકરભાઈની
પણ છબીઓ તથા જીવનચરિત્રો આપવામાં આવ્યાં છે તે થોડા વખતમાં
છપાઈ જાદા પડશે. આટલું અપૂર્વ સાહિત્ય છતાં તેની કીમત માત્ર
રૂપીઆ દોઢજ સખવામાં આવી છે. અગાઉથી આહુકે ધનારને કવિશ્રીનો
અભામિલાખ્યાન નામનો અમલ્ય ગ્રંથ વિનામલ્યે ખેટ આપવામાં આવશે.

પ્રકાશક:—નારાયણદાસ પરમાર, દેવાસ, શાહુ, ડોબોધિવાળા.

કે. સી. પી. રોડ, સાગી વાગ-મુંબઈ નં. ૪

અમારે ત્યાં મળતાં ખાસ વૈષ્ણવોપયોગી પુસ્તકો.

શ્રી દયારામકૃત કાવ્ય મણિ- માલા ભાગ ૧	૧-૪-૦	શ્રી વૈષ્ણવદિગ્વીજય નૃવાચ્યદીપનિબંધ ગુજરાતી	૧-૮-૦ ૧-૦-૦
શ્રી દયારામકૃત કાવ્ય મણિ- માલા ભાગ ૨	૧-૮-૦	શ્રીમદ્ ભાગવત	૨-૮-૦
શ્રી દયારામકૃત કાવ્ય સંગ્રહ	૧-૮-૦	શ્રીકૃષ્ણ લીલામૃત ભાગ ૧ લો	૧-૦-૦
દયારામનો અક્ષરદેહ	૧-૪-૦	શ્રીકૃષ્ણ લીલામૃત ભાગ ૨ લો	૧-૦-૦
મનુષ્યનું કર્તવ્ય અને ધર્મ	૦-૧૨-૦	શ્રી કીર્તન રત્નાકર	૩-૦-૦
શ્રી નરસિંહમેહેતા કૃતકાવ્ય મંગલ	૮-૦-૦	વિવિધ ધોળ પદ્યમંગલ ભા.૧	૦-૮-૦
શ્રી નરસિંહમેહેતાનું જીવન- ચરિત્ર	૦-૮-૦	વિવિધ ધોળ પદ્યમંગલ ભા.૨	૦-૮-૦
શ્રી મીરાંબાઈનું જીવનચરિત્ર	૦-૮-૦	શ્રી ગોકુળનાથજીનાં ધોળ નથા પદ્યમંગલ	૧-૦-૦
શ્રીમદ્ વધુભાચાર્યજીનું જી- વનચરિત્ર	૧-૦-૦	અલ્પ સર્ગધ અવ્યય	૦-૬-૦
શ્રી કબીરદાસનું જીવનચરિત્ર	૧-૦-૦	૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તા ગુજરાતી	૦-૧૦-૦
શ્રીકૃષ્ણસુદામા	૦-૧૨-૦	૨૫૭ વૈષ્ણવની વાર્તા „	૧-૮-૦
બ્રહ્મભાવનની વાર્તા વ્રજભાષા	૪-૦-૦	દીનતા આશ્રયનાં પદ્યમંગલ	૧-૧૦-૦
ચોગશી વૈષ્ણવની વાર્તા „	૧-૮-૦	શ્રી વિદ્વનમંડળ	૧-૦-૦
હકોર મહાત્મ્ય-સટીક	૧-૦-૦	લક્ષ્મણપ્રકાશ (લક્ષ્મણનાંચરિત્ર)	૩-૦-૦
લક્ષ્મણ રત્નાવલી મોટી	૧-૮-૦	પ્રેમભાગવત વ્રજભાષા	૧-૦-૦
ચોરાશી વૈષ્ણવની વાર્તા વ્રજ- ભાષા મથુરાની	૩-૦-૦	વધુભાષ્યાન વ્રજભાષા	૧-૦-૦
શ્રી સુબોધનીજ પ્રથમપ્રકર	૮-૮-૦	વધુભાષ્યાન „	૦-૮-૦
કીર્તન બારે માસનાં ભાગ ૩	૮-૦-૦	વધુભાષ્યાન ગુજરાતી	૦-૮-૦
બોન્સરતી તથા બ્રહ્મભાવન	૬-૦-૦	શિક્ષાપત્ર વ્રજભાષા	૩-૦-૦
શ્રી આંખેલા દેવેશજી	૬-૦-૦	તુલસીની આખી નાની	૦-૮-૦
		સુકનમાળા	૦-૧૨-૦
		ગોવર્ધનનાથજીનું પ્રાગટ્ય	૦-૮-૦
		ગુદાકર્તન માનક	૧-૧૨-૦
		ગીતક ધોળપદ્ય	૦-૧૦-૦
		વિવિધ ધોળપદ્ય	૦-૮-૦

ચોરાસી વૈષ્ણવની વાર્તાનીજ	નવીન વિવિધ ધોળ	૦-૪-૦
વાર્તા તથા ધરવાર્તા સાથે	ધોળ પદસંગ્રહ	૦-૬-૦
અસોખાવનની વાર્તા	શ્રી ગોકુલનાથજીનાં વચનામૃત	૦-૪-૦
શ્રીવલ્લભ પુષ્ટિપ્રકાશ	પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાંત	૦-૮-૦
નિબંધ શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ	દશમ લીલા	૧-૦-૦
શોડષ અંથ મજલાયા	વલ્લભકવ્ય	૦-૬-૦
નરસિંહમેહેતાનું જીવન તથા	કૃષ્ણ ચરિત્ર	૧-૪-૦
કવન.	પુરુષોત્તમ મહાત્મ્ય	૦-૪-૦
હારમાળા અને તેના લેખક	રણછોડ લીલા	૦-૪-૦
શ્રીકૃષ્ણ ચરિત્ર (કવિ ગીર-	પુષ્ટિમાર્ગનો સાચો સિદ્ધાંત	૦-૮-૦
ધરકૃત)	દેવદીનંદનાચાર્યનું જીવનચરિત્ર	૦-૬-૦
શિક્ષાપત્ર ગુજરાતી		૨-૦-૦

વધુ માટે સૂચિપત્ર મંગાવો.

મળવાનું ઠેકાણું:-નારાયણદાસ પરમાનંદદાસ શાહ.

કે. સી. થી. ટંકરોડ, લાડની વાડી-મુખ્યદ નંબર ૪.

નવીન ગઝલોના સુધારા વધારા સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ

સચિત્ર મણિકાન્ત કાવ્યમાળા.

લેખક, “ મણિકાન્ત ” હજીરવાસવાળા.

લેખક ગઝલોનો ભંડાર ! સુંદર ચિત્રો.

નીતિ, ભક્તિ, રંગાર, વૈરાગ્ય તથા પ્રસ્તાવિક કાવ્યોથી ભરપૂર ઉચ્ચ કાગળો ઉપર છાપેલું ‘ પાકી બાંધણીનું ’ રૂપેરી બોર્ડરમાં સોનેરી પાંચ નામવાળું ડરપ પાનાનું દળદાર પુસ્તક. મુલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

સોલ એજન્ડ, સોજીતરીયા પ્રધર્સ-યુકસેલર્સ.

કે. લખમીદાસ શ્રીમજીનો માળો, ગણેશવાડી મુખ્યદ નં. ૨.

પરમ મગવદીય દયારામભાઈ.

સૃષ્ટિસૌંદર્યથી પરિપૂર્ણ, અનેક વિકાસોની જન્મભૂમિ 'ગરવી ગુજરાત'ના અલંકારરૂપ, મહાતુભાવી પરમ મગવદીય દયારામભાઈનો ગુર્જર સાહિત્યના અભ્યાસીઓને પરિચય કરાવવો, એ કાર્ય, ચરદ્રક્ષતુની પૂર્ણિમાની મધ્યરાત્રિએ ગગનમંડળને પ્રકાશિત કરી રહેલા રજનીપતિનો પરિચય કરાવવા સરખું જ ગણાશે. દયારામભાઈ ગુર્જર સાહિત્યના નિષ્કલંક ચંદ્ર છે. ગુર્જર સાહિત્યદેવીને સંપૂર્ણ રીતે શ્લુભારનાર તેઓ જ છે. આઘ કવિ નરસિંહ મહેતાએ જે ગિરાને સંપૂર્ણ અલંકૃત કરીને, જેતું ગૌરવ સર્વત્ર પ્રસરાવ્યું હતું, તે જ ગિરાને અસલ સ્વરૂપમાં સુશોભિત કરીને તેતું ગૌરવ કાંઈ ઓર જ દિશામાં ફેલાવનાર એ કોઈ પણ કવિ હોય તો તે શ્રીદયારામભાઈ જ છે. ગુર્જરગિરાનાં પરમ ભાગ્ય છે કે, તેના ઉપાસકો, તેની પ્રતિકાને વૃદ્ધિગત કરનારા સેવકો બનેલો જ છે. વસ્તુતઃ સર્વ સાહિત્યની રસમયતા અને ફલદૃષ્ટતા માત્ર બક્ત હૃદયોના જ આભારી છે. પ્રભુપ્રેમથી જે હૃદય અંકિત થયેલું નથી, પ્રભુપ્રેમની કસોટી ઉપર જે હૃદય ચડીને શુદ્ધ સાખીત થયેલું નથી, તે હૃદય પોતાનો પ્રભાવ ચિસ્ત્રધાપી કરવા કદાપિ સમર્થ થઈ શકે નહિ, એ સર્વમાન્ય સિદ્ધાંતસત્ય છે. ગુર્જરગિરાને આદિમાં થીનરસિંહ મહેતાએ પોતાના પ્રેમહૃદયના ઉજ્જવલ અને અસૌક્રિક ભાવરૂપ આબૂચળાથી અલંકૃત કરી, ત્યાર પછી તેનાં હૃદયોનાં અભાવે તેનાં સુખ્યવસ્થિત ભૂપણો કાંઈક અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયાં. છેવટે તેને તેવી સ્થિતિમાં નિહાળાને આદિ કવિએ જ પુનઃ જન્મ લીધો હોયને શું એમ કવિશ્રી દયારામભાઈએ પુનઃ સ્વહૃદયમાં ઉદ્ભવેલાં, કાન્તિમય સ્નેહસૂત્રમયિત ઉદ્ગારરત્નોના અલંકારો ધરાવ્યા, અને તેનાં લાવણ્યને અચ્છી તરેહથી ખીલવ્યું. આનાં લોકોત્તર સામર્થ્યથી પોતાનો પરિચય આપી રહેલા પ્રભુપ્રેમપથના વિહારીનો યોડો પણ પરિચય આપવાનો પ્રયાસ કરવો એ કસ્ટૂરીનાં સુગંધનું વર્ણન કરવાને બેસવા જેવું કાર્ય છે. વ્રજભાષાના ઉપવનના જમર, ઉર્દુ, મરાઠી, મારવાડી, તેલુગુ વગેરે સર્વ ભાષાઓને શ્રીસ્વામસ્તુત્તના ગુણગાનરૂપ મહામંત્રથી પુનિત કરનાર કવિશ્રીનાં સ્વરૂપને આલેખવું એ ઉપર કલાં પ્રમાણે સા

વિદ્વાસી, ભક્તિમાન સાક્ષરો માટે અતિનવીન નથી; પરંતુ એ સાહિત્ય-ચંદ્રનાં યથાર્થ સ્વરૂપની ઝાંખી ઠંરવામાં વારંવાર ખલેલ પોચાકનારી દૃષ્ટના સૃષ્ટિનાં શ્યામ વાદળોંઓને સત્યસમીરના પ્રબલ વેગથી દૂર કરવાની આવશ્યકતા હોવાથી અત્ર આદરૂતો પ્રવાસ ઉપયોગરહિત નહિ જ ગણાય.

યસ્તુનિર્ણયમાં અધિકારની અપેક્ષા.

હાઈમેન નામના એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન લખે છે કે:—

૧આ દૃશ્યમાન જગત વિચિત્રતાથી ભરેલું છે એ તો સર્વ કોઈ દ્રશ્ય હરે છે ને કરશે. જગત વિશાળ છે અને તેની વિશાળતાના પ્રમાણમાં સાધારણ મનુષ્યની બુદ્ધિ બહુ સંકુચિત છે. જગત સુખી કે દુઃખી એવો પ્રશ્ન કોઈને કરશે તો બહુધા તે પોતાના સુખદુઃખ ઉપરથી જગતના સુખ દુઃખનો નિર્ણય કરતો માલમ પડશે. પોતે સુખી તો આપું જગત સુખી, અને પોતે દુઃખી તો આપું જગત દુઃખી. આ પ્રમાણે આ એકજ બાબતમાં નહિ પરંતુ લગભગ બધી જ બાબતમાં મનુષ્ય વિશેષે કરીને પોતાના જ અનુભવ ઉપરથી જગત આખાને માટે અથવા તેના કોઈ પણ અંશને માટે અભિપ્રાય બાંધતો આવ્યો છે ને બાંધતો જાય છે. કારણ તો ઉપર કહેવા-માં જ આવ્યું છે કે એક તરફથી જગત વિશાળ છે અને વિચિત્રતાથી ભરપૂર છે, ને બીજી તરફથી તેનાપર અભિપ્રાય આપવાનો કારભાર ચલા-નારી બુદ્ધિ બહુ સંકુચિત છે. યત્રાદ મનુષ્ય ધ્રુવે ચાહે ન ધ્રુવે તો પણ બુદ્ધિ-કારભારી પોતાનું અભિપ્રાય બાંધવાનું કામ કર્યો જાય છે અને કર્યો જશે. શબ્દની લગભગ હાથમાં આવી એટલે કારભારીને ગમે તે રીતે પણ કારભાર ચલાવે જ છૂટકો. ફળ તો તેની સમિતના પ્રમાણમાં સાકં નરમું આવશે જ એ જુદી વાત છે, પણ કારભારીને ગમે તેમ પણ કામોનો ફેસલો કરવો પડશે. ફનીઆમાં જેટલી વ્યક્તિ છે તેટલાં જ મનોરાજ્ય છે, અને તે સર્વનો ઉત્તમ, મધ્યમ અથવા કનિષ્ઠ રીતે પણ વ્યવહાર ચાલ્યા હરે છે અને ચાલ્યા કરવાનો. એકને અમુક અભિપ્રાય ખરો લાગશે તો

૧. અહીંથી ચાર પેરેગ્રાફ પ્રો. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, (અમદાવાદ; ના અધ્યાપક પરમ ભગવતીશ રા. મનમોહનદાસસાગરે લખેલા છે, જેને માટે તેમનો આભાર માનું છું.

દેખાય છે. તોપણ સર્વ વિષયને તે પહોંચી વળી શકતી નથી, કદાચ કોઈને એવો પ્રશ્ન અહીં ઉઠે કે આ જગતરૂપી યંત્ર જે બુદ્ધિવૈભવને આધારે ચાલી રહેલું છે તેને અસમર્થ કેમ કહી શકાય? વાત ખરી છે કે જગતરૂપી યંત્ર એને પ્રભાવે જ ચાલે છે, પણ જગતનાં સઘળાં કાર્યો એક જ કક્ષાનાં નથી, અને એ કાર્યોનો ધણો મોટો ભાગ બદલે એમ પણ કહીએ તો ચાલે કે લગભગ ત્રણ ભાગ નિચલી ભૂમિકાપરના વિષયો સાથે જ વિશેષ સંબંધ ધરાવે છે, તેથી બુદ્ધિનું સંકુચિતપણું જોટલું છે તેટલું સર્વના અનુભવવામાં આવતું નથી, અને જનસમાજ પોતાનાં કાર્ય બેધકક યથાભ્યાસ જાય છે, તથા એક સંબંધમાં ઉત્તમ, બીજાને માટે મધ્યમ, તો ત્રીજાને માટે કનિષ્ઠ એમ અભિપ્રાય પણ ધમધેકાર આવતો જાય છે. આ અભિપ્રાય કોઈ વખત ખરો પણ હોય છે, તો કોઈ વખત ખોટો પણ હોય છે; અને તેનું કારણ પણ ઉપર કહ્યું તેમ વિસ્તૃતતા અથવા સંકુચિતતા સિવાય બીજું કશું હોતું નથી, ઉપર એક વખત બુદ્ધિની સંકુચિતતા વર્ણવ્યા પછી અહીં પાછી તેની વિસ્તૃતતા પણ કહી તેથી વિરોધ જેવું લાગશે, પરંતુ વસ્તુવિચારે એ વિરોધી બાબત નથી. બુદ્ધિપર વિષયોનાં સંબંધમાં તો બુદ્ધિ હમેશાંને માટે સંકુચિત જ છે એવો એક નિત્ય નિયમ બાધીએ તો ખોટું નથી. પરંતુ બ્યવહારના સામાન્ય વિષયો કે જેમાં બુદ્ધિનું જોર પૂર જોસમાં માલમ પડે છે, તેમાં તો બુદ્ધિની વિસ્તૃતતા અને સંકુચિતતા માનવામાં કોઈ પ્રકારની હાનિ નથી. સાફ અને નરમું એ સંબંધો જ સાપેક્ષ છે, અને જ્યારે જ્યારે અમુક વસ્તુને સારી અથવા નરસી કહેવામાં આવે છે, ત્યારે કહેનારને ખતર નથી હોતી કે એનો અમુક વસ્તુ સાથે મુકાબલો કરીને એ પ્રમાણે કહ્યું હું, પરંતુ એ મુકાબલો તેની જાણ વગર પણ થયા વિના રહેતો નથી. કોઈ વસ્તુને ઉત્તમ કહી એટલે તેના ધ્યાનમાં આવેલી બીજી એવી ચીજે કરતાં તે ઉત્તમ તેને લાગી, એથી ઉલટી બાબતોમાં પણ તેવું જ સમજવું.

વિશ્વનાથકની વિચિત્ર સહિના કોઈ પ-
તે વિરલ અધિકારીઓને જ બાસે છે, અ-
સ્વરૂપને, તેમાં રહેલી ખુબીને તેના સમીપ-
શક્તિમાં નથી, જોટલું તેથી દૂર રહેલો

વ . . . તે
i

મેધજલબિન્દુના સ્વાસ્થ્યને કોણુ સમજી શકે ? જલમાં રહેલાં ચૈતન્યને માછલાં સિવાય જલનું સેવન કરતાં અન્ય કોઈ અનુભવી શકે તેમ નથી. દીપશિખામાં રહેલાં જ્યોતીરૂપ તરવને તો પતંગ જ પારખે છે. તેવી જ રીતે એ સાહિત્યચંદ્રના આત્માને લોકોત્તર સાહિત્યના જ અભ્યાસીઓ સિવાય અન્ય વર્ગ ન જાણી શકે તો તે કાંઈ આશ્ચર્યજનક નહિ જ કહેવાય.

અધિકારિભેદે વસ્તુસ્વરૂપભેદ.

ધ્વજરાનની દૃષ્ટિએ જોતાં સર્વ પદાર્થમાત્ર ભગવત્સ્વરૂપ જ છે, તથાપિ તેટલી કક્ષાએ નહિ પહોંચેલાઓને તે જન્મનાશાદિ પ્રાકૃત દોષથી યુક્તજ માસે છે, તેમાં વસ્તુનો દોષ નથી. સ્વાતિનક્ષત્રનું જલબિન્દુ છીપમાં સ્થાન મેળવીને જ યુક્તારૂપે પરિણમે છે, જ્યારે તપેલાં લોઢા ઉપર જતાં નાચને પ્રાપ્ત થાય છે. ચંદ્રના કિરણો ચંદ્રકાંતમણિને સ્પર્શિને જલને ઉત્પન્ન કરે છે, જ્યારે તે કોઈ વિરહીતો સમાગમ કરે છે, ત્યારે અંગારારૂપ થઈ પડે છે ! મનુષ્યનાં બાહ્ય સ્વરૂપનો ખ્યાલ જોટલો સ્વચ્છ દર્પણ આપી શકશે તેટલો ફોટોગ્રાફ યા ચિત્ર નહિ જ આપી શકે. આ બધું શું સૂચવે છે ? એજ કે, પદાર્થમાત્ર ભગવદ્રૂપ હોવાથી કોઈ પણ પ્રકારના દોષથી રહિત છે, તથાપિ દુષ્ટાની મર્યાદામાં રહેલું વાતાવરણ શુદ્ધ પદાર્થના સ્વરૂપને કલંકિત કરી દે છે. પશ્યતિ પિત્તોપહતઃ શશિશુભ્રં શશ્વલ-મપિ પીતં એ કહેવત ઉપરનો જ પાઠ શિખવે છે. એ પ્રમાણે કોઈ પણ સ્વરૂપનો નિર્ધાર કરવામાં તે તે પદાર્થોનાં અધિકારીઓ જેવા શ્લેષમંદ નિવડે, તેવી રીતે બીજા ન જ નિવડે એ નિયમ અનુવધ્ય છે. એ નિયમનો અમને અત્ર સાક્ષાત્કાર થવા સિવાય રહેતો નથી. આગરચર્ય ચંદ્રમાં જળાત્માં કલંક માટે જેમ અણ બાલકો વિચિત્ર મૃગાદિની કલ્પનાઓ કરે છે, કાવ્યસામર્થ્યને દેખાડવાને તાપર થયેલાઓ તરફથી પંકાદિની કલ્પનાઓ થાય છે, અને વસ્તુતઃ નિર્ધાર તો દોષક જ કરી શકે છે, તેમ આ દ્વિચંદ્રમાં કલંકનો આભાસ થતાં જ, તેના ઉપર ‘સ્વાનુભવનાં પરિણામ’રૂપ અનેક ચિત્રવિચિત્ર કલ્પનાઓ થઈ છે, જેને માટે પ્રિયેષ નિર્દેશ કરવો અત્ર અનુચિત જ છે. કવિવર કવે છે કે—

‘શું બાણે આકરણી, વસ્તુને શું બાણે વ્યાકરણી ?’

પ્રકીર્ણપદ.

‘ ગમ્ય ન પડે અવરને, પુષ્પિષ્પિતું જીવન. ’

પુષ્પિષ્પથરહસ્ય.

ઉત્તમ પદાર્થના આહુકો વિરલ જ હોય છે.

દુનિયામાં બધા ઉત્તમ વસ્તુના અભિલાષી નથી હોતા. સૌ ધ્યનું સુવર્ણ તો ઝોછક જ ખરીદે છે. તેમાં પણ ચાલુ જમાનાને તો ‘ ગીતી ગોવંદ ’ જ વધુ પસંદ પડે છે. આવી રોશનીમાં જન્મેલાઓ કવિશ્રીનાં સ્વરૂપને, તેમાં રહેલી લોકોત્તર દિવ્યતાને ક્યાંથી અનુભવે? કવિશ્રીનાં સ્વરૂપને આલેખવાના ઉદ્દેશથી અત્યાર સુધીમાં લખાયેલાં અનેક પુસ્તકોમાં ઉપરનો જ નિયમ બહુધા નજરે નિહાળાય છે. પહેલાં જણાવ્યું તેમ તેમનો અધિકાર તેટલા જ પુરતો હશે, એથી જ તેઓ કરિના સ્વરૂપની યથાર્થ ઝાંખી કરવાને કમનસીબ હોય તો તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નહિ ગણાય. હીરાની પરીક્ષા કરવાની તીવ્ર મગજશક્તિના અભાવે ઝવેરાતને પારખવા બેકેશો ઝવેરી કેવી કફોડી સ્થિતિમાં આવી પડે છે? તેવોજ અનુભવ અત્રે પણ અમુક હૃદયોને થાય તો બ્યાજગીજ ગણાવો જોઈએ.

કવિચંદ્રતું સ્વરૂપ અવલોકવાની એક વિશ્લેષણ દૃષ્ટિ.

શ્રીમદાચાર્યચરણ પુષ્પિષ્પિતું લક્ષણ આપનાં ઉપદેશો છે કે:—

ન તે પાષ્ણ્વતાં યાન્તિ ન ચ રોગાદ્યુપદ્રવાઃ ।

મહાનુભાવાઃ પ્રાયેણ શાસ્ત્રં શુદ્ધત્વહેતવે ॥

ભગવત્તારતમ્યેન તારતમ્યં ભજન્તિ હિ ।

x x x x

ભગવત્સેવકા યે તુ કથચ્છિદ્ ભિન્નતાં ગતાઃ ।

ભવાન્તસમ્ભવાદ્વાસ્તેષામર્થે નિરૂપ્યતે ॥

ઉપરનાં સર્વ વાક્યોનો ભાવાર્થ એ જ છે કે કાંઈક નિર્ગૂઢ કારણથી પ્રભુથી ભિન્ન થયેલા ભગવાનના સેવકો લોકના જ ઉદ્ધારાર્થે જન્મ ધારણ કરે છે, અને પ્રભુની આજ્ઞાને અનુસરીને તે ‘તે’ અઘોષિક કાર્યો કરીને પુનઃ પ્રભુની નિત્ય લીલામાં પધારે છે. આવા અઘોષિક પુરુષો લોકમાં અવતાર લઈને પોતાનો સર્વ પ્રભાવ લોકમાં પ્રકટ કરતા નથી જ. લોકમાં પ્રકટ થઈને

લોકનું અનુસરણ કરે છે. જો કે કોઈક વખતે લોકોત્તર કાર્ય કરીને પોતાની અસૌકિકતા પ્રકટ કરે છે, પરંતુ તેનો નિર્ધાર તો કોઈ વિરલનેજ થાય છે. એ મહાનુભાવોનાં લોકાનુસરણથી જ્યારે કોઈ સદિ મહામોહમાં ડૂબી જાય છે, ત્યારે કોઈ ભગવદ્નુગ્રહીત ગૃહિ તેમનાં લોકાનુસરણમાં પણ રહેલા ઉંડા મર્મને નિહાળીને તેમાંથી કાંઈ અન્ય જ રહસ્યને ગ્રહણ કરે છે. અસૌકિક મહાનુભાવોનાં લોકોત્તર કાર્યને ભૂલી જઈને એઓની સરહસ્ય લોકાનુકૃતિમાંથી રહસ્ય ગ્રહણ કરવાની ચક્રિતા અભાવે તે કાર્યથી તેવા પરમ મહાનુભાવીઓને સાધારણ જીવસમાન જ માની લેવાની ધૃષ્ટતા કરનારી સદિ દેવથી ધત્તર જ ગણી ચકાસે. આ વિદ્યક્ષણ દૃષ્ટિ તરત જ પ્રાપ્ત થતી નથી, પરંતુ અનેક પ્રકારના અનુભવો અને ભગવદ્નુગ્રહથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. કવિશ્રીનાં કાવ્યોમાં અનેક સ્થળે આ લોકોત્તર દૃષ્ટિ ચમત્કાર મારે છે, જેનો ઉદ્દેશ્ય અત્ર અરથાને ગણાશે નહિ.

‘હરિનું પૂજન સહુ સંતોષજી, તે મહાસેવા વૈષ્ણવ તોપજી;
 શ્રીહરિ શ્રીગુરુ સંત સમાનજી, જ્યમ ત્રય ગંગા ત્યમ અનુમાનજી,
 ‘પ્રભુ પૂર્ણ સંગી પૂર્ણ હોય, પૂરણપણે મદ થાય;
 મદસ્પન માધવ ગિરદ છે, ગુણ દોષ સહુ થઈ જાય.
 ન્યૂનતા પણ નવ દીનતા, દીનતા વિના ન કૃપાય;
 ન્યૂનતા ન હોય મુજ દાસમાં, તેનો કરવો કાંઈ ઉપાય.
 એમ વિચારી હરિ ભક્તમાં, નિજ ધગ્યાકૃત ધર્યો દોષ;
 તે જોઈ દીન બન્યા રહે, બાકી ખરા સદ્ગુણ કોય.’

x x x x

‘કાળગ ટપકુંરેપી સુત ગાલેજી, માત કરે છે જેમ જે વડેરેજી;
 લધુ લાંઘન રક્ષણ આજીજી, તેમ નિજજન બહે ૨૫૨૨

+ + + +

હરિ મુક્યો દોષ મટે નહિ, કરતાં અનેક ઉપદેશ
 તે દોષ હરિજનનો લખી, નિંદા ન કરવી દેશ
 પ્રભુ ધર્યો તે ક્ષણમાં હરે, નારકી નિંદે દેશ
 સહુ વેપ વૈષ્ણવ પૂજવો, હોય ગાની ૨૫૨૨
 જેમ ગમે તેવી ગાયે પણ, રણ વેદદેર ૨૫૨૨

શુભ ગુણી સાધુ સેવીએ, તે ધર્મર્તુ અર્ચન.
હરિ બ્રહ્માનું કેવળ અર્ચવું, તે દયા પ્રભુ અર્ચન:
રસિકવલ્લભ.

સમોહી ગુરુ રામ, લોભી તો વામન નાણો;
ક્રોધી ગુરુ નૃસિંહ, ક્રમી તો કૃષ્ણ પ્રમાણો.
જો ગર્વી તો પરશુરામ, માત્સ્ય વ્યાસજ;
પણ ન ચળે હરિ ભાવ યદી, તે જ સ્વયંદાસજ.

+ + + +

જેવું હરિ ગુરુરૂપ, ત્યમ જ વૈષ્ણવતું નાણો;
વણુ શ્રમ મહાકુળ મણે, ઉભયથી અધિક પ્રમાણે.
કશું ન સમજ્યો હોય, હોય અતિ પ્રિય જો હરિજન;
તેને કશું કરવું ન રહ્યું, હરિ પ્રિય સમ લોચન.

પુષ્ટિપથ રહસ્ય.

ખરી વાત છે કે ‘અત્યંત પવિત્ર જીવનના અભાવમાં’ આ વાત આધુનિક રોચનીમાં રમી રહેલાઓને ગમે ઉતરવી મુશ્કેલ છે, પરંતુ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જેઓની કક્ષા લોકથી-પ્રકૃતિથી પર છે, તેઓના અનુભવે તો આ વાત વારંવાર સ્વીકારાયતી છે, અને તેનો જ નિશ્ચય થાય તો જ ઉત્તમ શ્રેયસ્વી પ્રાપ્તિ થાય અન્યથા નહિ. એવી જ દૃષ્ટિ રી અમે દયારામ-બાપનો કવિ તરીકે ઓળખાવીને, તેમને કાલિદાસાદિ સંસ્કૃત કવિઓ તેમ જ પ્રેમાનંદાદિ ગુર્જર કવિઓ સાથે તેમની ચોખ્ખતાની તુલના કરીને તેમના ગૌરવની હાનિ કરવા ઉદ્બુક્ત નહિ જ થઈએ. કારણ કે, તે બધા લૌકિક કવિઓ છે, તેમની સાથે આવા અલૌકિક પુરોષોની તુલના કરવી એ એક પ્રકારનું સાહસ જ છે. એક કવિ કહે છે કે:-

सरसापि कवेर्वाणी हरिनामाङ्किता यदि ।

सादरं शृण्वते तज्ज्ञेः शुक्तिमुक्तान्विता यथा ॥

આવા જ કાંઈક આશયથી રા. સાગર પોતાના ‘ગુજરાતી ગઝલિ-સ્તાન’ માં લખે છે કે, “સારી કવિતા લખે તે બધા કવિ,” એવી વ્યાખ્યાનો સ્વીકાર કરીએ તો દયારામ, બેચક, ઉચા‘વર્ગ’નો કવિ ગણી શકાય.

પણ તેનાં આંતર જીવનની સર્વોપરિ પ્રવૃત્તિ અથવા તેના હૃદય-આન્તરના મૂળ પ્રવાહની સત્યતાપરથી નિર્ણય કરીએ, તો તે કવિ નહિ, પણ આશા છે. ભક્ત છે.” જે કે રા. સાગરના આવા વિચારો સાથેના ખીન્ન વિચારો, જેવા કે ‘કૃષ્ણનું’ સ્થૂળ શરીર આજે વિઘ્નમાન નથી વગેરે, સાથે અમે તે વિચારો બ્રાન્તિજન્ય હોવાથી અને કવિશ્રીની કવિતાના અભ્યાસના અભાવથી જન્મેલા હોવાથી મળતા થઇશું નહિ, પરંતુ ‘સુશી’ નાં ‘દર્શી જીગર’ નાં કાવ્યથી સુપરિચિત હૃદયને ખીન્ન શુષ્ક હૃદયો કરતાં દયારામભાઈનો ખ્યાલ વધારે આવે તેમ માનવામાં જેમત હોય શકે નહિ. મતલબ કે શુષ્ક વેદાંતના તત્ત્વો આલેખનાર અખો જેમ પોતાને ‘કવિ’ તરીકે ગણવાની ના પાડે છે, તેમ જ અમે પરમ ભગવદ્દીય ભક્તરાજને ધૌકિક કવિઓમાં ગણવાનો દુરાગ્રહ કરતા નથી. અમાની કવિતા માત્ર શુષ્ક વેદાંતથી ખૂર્ણ હોવાથી તેની કવિતામાં કાવ્યત્વ ન આવે તે સ્વાભાવિક છે, પરંતુ ભક્તવર્ણનું વેદાંત તેમ જ તત્ત્વગ્રાહન શ્રીત વિચારોથી તેમજ પ્રસ્થાનચતુષ્ટયના સિદ્ધાંતોમાંથી જન્મ પામેલું હોવાથી તેમાં રમનો પ્રવાહ વહે તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. અધૌકિક પુરુષોની વાણીને જ અર્થ અનુસરે છે, અર્થને વાણી અનુસરતી નથી, એ ન્યાયે કવિવર ભક્તરાજની અધૌકિક વાણીમાં ખાછળ જ કવિતા તો ધસડાતી જ આવે ! આ જ દૃષ્ટિ ખિંદુથી જ જે કવિનું સ્વરૂપ જેવામાં આવે તો અમે ધારીએ છીએ કે કવિશ્રીનો આત્મા સારીપેડે સમગ્ર ચકારો.

ખાસ આવશ્યક.

કવિવરનાં હૃદયમાંથી વહેતા પ્રભુગામી સ્નેહસ્ત્રોતસને સમજવા માટે ખીજ એક સૂચના ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાની છે, તે એ છે કે અધૌકિક શૃંગાર. દુનિયાના પ્રાકૃત પદ્યોમાં શાસ્ત્રકારોએ વર્ણવેલો એક પશુ રસ અસ્તિત્વ નથી ધરાવતો એ શાસ્ત્રકારોનો સર્વસંમત મહાસિદ્ધાંત છે. અર્થાત્ શૃંગારાદિ ભક્તિ સુધીના સર્વ રસો પ્રભુમાં જ છે. જેમ સિંહના શબ્દનો પર્વતમાં પડ્યો પડે છે અને પર્વતમાંથી અવાજ નિકળે છે એમ કલ્પાય છે, તેમજ સર્વરસાત્મક, વિશ્વનાયક પ્રભુમાં રહેલા જ સર્વ રસોનો માત્ર આભાસ જ આ દુનિયામાં જણાય છે. જેમ પ્રભુના જ આનંદની એક

કળાથી સર્વ જગત જીવે છે, એમ શ્રુતિ કહે છે, અર્થાત્ એ અગણિતા-
નંદમય પ્રભુના આનંદનો, આનંદના સમુદ્રરૂપ પ્રભુમાંથી એક સૂક્ષ્મ આ-
નંદનો છાટો આ સર્વ જગતમાં છે, જેવી દુનિયા પોતાને આનંદમાં મસ્ત
માનવાની અદ્ભુતતા દેખાડે છે. વળી નાનાં બાળકો સગની ચેષ્ટા કરતાં
ક્ષણભર પોતાને રાજા, પ્રધાન, પહેરગીર વગેરે માની લે છે, તેમજ રસમય
પ્રભુની દુનિયામાં વસતા પ્રાણીઓ પોતાને રસનો અનુભવ કરનારા માને છે.

શૃંગારથી કામ સો ગાઉ દૂર છે.

ઉપરના સત્ય સિદ્ધાંતો હૃદયારૂઢ થયા પછી એ નિશ્ચય કરવાનો છે કે
શૃંગારને અને લૌકિક કામને કાંઈપણ સંબંધ નથી. જેમ ભૂતપ્રેતપિશા-
ચાદિનો શરીરમાં પ્રવેશ થતાં જ તેની ક્રિયાઓ બદલાય છે, વળી કોષ વ-
ગેરેનો પણ પ્રવેશ થતાં જ શારીરિક ક્રિયામાં અસાધારણ ફેરફાર થઈ જાય
છે, તેમ કામરૂપ હૃદયને કારી ખાનાર એક જહરી કીડાની ચળવળથી શ-
રીરમાં મહાન વિકારો ઉથલપાથલ ચલાવે છે. ત્યાર પછી થતી ક્રિયાઓને
જો કોઈ શૃંગાર કહે તો તેના જેવા વર્ણિત દુનિયામાં કાંઈપણ ન જ કહે-
વાય. મૂઢ શૃંગારને અને કામને કરો સંબંધ નથી. શૃંગારરસરૂપ તો સા-
ક્ષાત્ પ્રભુ જ છે, તેમાં કાંઈપણ પ્રાકૃત કામનું અસ્તિત્વ હોય જ નહિ. જો
કે રસચાત્રોક્ત સર્વ ક્રિયાઓ શૃંગારરસરૂપ હોવાથી પ્રભુમાં જણાય છે,
પરંતુ તેને લૌકિક કામની કાર્યકક્ષામાં મૂકવાની નવી. પ્રભુ કૌટિકંદર્પણ-
વદ્ય છે અને સાક્ષાત્ મનમથમનમથ છે. ત્યાં આવા કામની ગણતરી શી ?
આ વિચારદિશાથી જો વિવેક કરવામાં આવે તો સાક્ષરોને જે શૃંગારની
સગ ચડી છે, તે દૂર થઈ જાય.

સ્થાનભેદે ગુણદોષવિવેક.

સંગ એ ગુણ છે. તે સંગનો ઉપયોગ જો અસત્ પુરષો સાથે કરીએ
તો તે દુષ્ટ કરે છે, અર્થાત્ તે સંગરૂપ ગુણ દોષ બને છે. તેનો જ ઉપયોગ
સત્સમાગમમાં થાય તો ગુણ જ મનાય છે. તેવી જ રીતે મનુષ્યહૃદયમાં
રહેલો પ્રેમપ્રવાહ દુનિયામાંના પ્રાકૃત પદાર્થ તરફ વહે તો તેથી ગંભીર
હાનિ જ જ થાય છે, પરંતુ તે જો પ્રભુ તરફ હોય તો ઉત્તમોત્તમ સ્થાન પ્રાપ્ત

યાય છે. દોષ પણ પ્રાકૃત પદ્યોના જ સંસર્ગથી દોષરૂપ છે. તેનો જો ઉપ-
યોગ અલૌકિકમાં, પ્રભુમાં યાય તો તે પણ ઉદ્ધારક નિવડે છે. જેને માટે
અનેક દૃષ્ટાંતો કવિની વાણીમાં જોવામાં આવે છે.

ઉપરનાં સર્વ લક્ષ્યોને જરોજર અનુલક્ષીને જો કવિશ્રીના આત્મા ત-
રફ દૃષ્ટિ અપાશે તો અમે ધારીએ છીએ કે, કવિશ્રીનાં સ્વરૂપની યથાર્થ
જાંખી થવામાં પ્રતિબંધ નહિ નડે. આટલી આવશ્યક સૂચના કરીને કવિ-
શ્રીના જીવનની એક સૂક્ષ્મ રેખા જે આ પુસ્તકમાલાના પહેલા ભાગમાં સુ-
દ્રિત કરવામાં આવેલી છે, તેનું મનન કરવાને અને તેને પણ અત્ર સૂચવેલી
દૃષ્ટિએ જોવાને સૂચવીશું; તે તટસ્થ વાચકોને સત્યાસત્યનિર્ણય કરવાનું
સાધન છે.

ઉપસંહાર.

હવે એક બાબતનો વિચાર કરીને આપણે ભગવદ્દીપ મહાત્માનાં સ્વરૂપ
નિશ્ચાયક વિચારોથી વિરમીશું.

આણું જમાનામાં નીતિનો બાલ આડંબર ધણેજ વધી ગયો છે. નીતિ-
મય જીવન ગાળો, નીતિમય કાર્ય કરો, નીતિમય ચરિત્રગાળા થાઓ, એવા
પડ્યા ચારે દિશાએથી સંબળાય છે ! આ માત્ર બહારનો ડોળ છે. જગતને
છેતરવાનાં અને માની લીધેલી મહત્તાને સિદ્ધ કરવાનાં બ્યર્થ ફાંફાં છે. નીતિ
શું ચીજ છે, તેની કેટલી મર્યાદા છે, તેને ક્યાં સુધી વળગી રહેવાનું છે,
એ આજકાલના નીતિને નામે ધર્તિમ ચઢાવનારાઓ ભાગ્યે જ વિચારે છે.
વિષયનો અર્થ શો છે, વિષય કેટલો વ્યાપક છે, તેનો ખ્યાલ ન કરતાં
તેઓ એમજ માની લે છે કે અમુક ઇંદ્રિયનો સંબંધ એ જ વિષય અને
તેનો ત્યાગ એ જ વિષયત્યાગ અને તે જ નીતિમય જીંદગી. તે ત્યાગ પછી
તે શક્તિના અભાવમૂલક હો, વા તેની સેંકડોવાર અધમતાનો નિશ્ચય થઈ
ગયા પછીનો હો, સર્વ ઇંદ્રિયો બંધે પોતાના વિષયોમાં મગ્નગુણ રહે, પરંતુ
એક ઇંદ્રિયને રોકો. ખરું છે કે દોષેષુ પ્રથમઃ કામઃ એ વાંચનાનુસાર
અન્ય વિષય કરતાં તે વધારે નીચી પકિતએ મૂકનાર છે, પરંતુ તેનાજ
નિયમનથી કૃતકૃત્યતા માનીને પોતાને નીતિમાન માની લેવાની કાંઈ પણ
ધૃક્તા કરવી નહિ જોઈએ. કવિશ્રી કહે છે કે, તેજ બ્યર્થ વિચારમાં ચા

માટે વળખાં મારો છો ? ભગવદ્ભાવ સિદ્ધ કરો. ભગવદ્ભાવ સિદ્ધ કરશે તો તેથી સહજે જ દૂર થશે. ભગવદ્ભાવવિના એ બધાં નષ્ટમાં છે.

કામ હત્યો ત્યારે વધ્યો એક વ્યંઢળ ક્રોધ હતે વધ્યો વૃક્ષરે;
લોભ હત્યો ત્યારે વધ્યો એક અજગર, જે હરિભાવ નથીરે ભાવ નથી.

સર્વતું મૂળ ભગવદ્ભાવ છે. પ્રભુમાં સ્નેહ હોય તો કામાદિનું છતવું સફલ છે, નહિ તો બધાં સાધનો એકઠા વિનાનાં મીઠાં જેવાં છે. ભગવદ્ભાવ સિદ્ધ થયા પછી, આસક્તિ સિદ્ધ થયા પછી તેમાં તેનું ચિત્ત જશે જ નહિ. પરંતુ ભગવદ્ભાવ સિદ્ધ કરવાની કક્ષામાં યતાં તેરા દોષો જાણાય તો કવિશ્રીએ પહેલાં જાણાવ્યું તેમ એ દોષો ભગવદ્વિઘ્નકૃત છે, અને દીનતાનાં કારણરૂપ છે. તે દોષો ભગવદ્દીયોનાં દ્વંષણરૂપ નથી, પણ ભૂષણરૂપ છે ! આ અનુભવસિદ્ધ સિદ્ધાંત નિશ્ચિત થયા પછી કવિશ્રી ઉપર જે જે આરોપો મુકવામાં આવ્યા છે, તે દીન દૃષ્ટિથી અને ‘સ્વાનુભવના પરિણામ’થી જાન્યો છે, એમ સિદ્ધ થયા સિવાય રહેતું નથી.

અત્ર એટલું વિચારવાનું છે કે, આજના લોકોમાં અમુક વિષયોના જાપથી, અને ભગવદ્ભાવની રિયરતા તો દૂર રહી, પરંતુ ગ્રંથોના સમાગમથી, ક્રોધવારે ક્ષણિક આવેશોથી મહામર્ગ તથા પોતાની ઉત્તમ (ઉન્નત ?) અધિકારિતાના નિશ્ચયનું સાહસ કરાય છે, ત્યારે આવા જગદ્ગ્ધ સમ્યક્ત્વ કવિવરને તો પોતાની અત્યંત ઉચ્ચ સ્થિતિ હોવા છતાં પોતાની પ્રભુસમક્ષ ઉભા રહેવાની યોગી પણ ગોઅતા નથી એવી દીનતા પ્રાપ્ત થયેલી અવયોદાય છે:—

“હરિ ઠું શુભકૃતિથી દીનો, અતિથય અદૃષ્ટનો પણ ઝીણો,
સદૃષ્ટ હૃદયે માની નહિ શિક્ષા, જગમાં લજવી વૈષ્ણવી દીક્ષા.”

આવી દીનતા આ જ ક્યાં છે ? પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાનું સાધન માત્ર દીનતા છે, અને તેના સિવાય કોઈપણ સાધનનું બલ માનવું એ પુદ્ધિદીનતા જ છે. આવાં દૈન્યને લાગે કવિવર ઉપર ક્રોધક પણ દોષારોપણ ક્યાં પૂર્વે દીનતા એ શું પદાય છે એ સમજવાની જે કોરોષ કરવામાં આવશે તો ધણો જ લાભ થશે.

ઉપર પ્રમાણે કવિશ્રીનું જીવન સમજવા માટે અપેક્ષિત કેટલીક બાબતો સવિસ્તર સૂચવીને અને તેને માટે અપેક્ષિત અધિકાર અને સિદ્ધાંતોનું દિગ્દર્શન કરાવીને છેવટે કવિશ્રીના ચબ્દોમાં જ કહીશું કે:—

“ ભજન વિના વાત સર્વ બસુજે વૃથા,
મુકી કુથલી સાંભળને કેશવની કથા;
આત્મધાતી તું જ તારો ન થા,
હયાના પ્રીતમવિના ગતિ નથી સર્વથા.

વસંતપંચમી.

સંવત ૧૯૭૨.

}

વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી



પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તકમાં પ્રથમ અથ રસિકવલ્લભ અન્ય છપવામાં આવ્યો છે. આ અંથ ભારતમાર્તંડ, વેદાંતભટ્ટાચાર્ય સદ્ગત પંડિત ગદ્ગદાલાલજીએ અને રાવબહાદુર હરગોવિંદદાસ કાંટાવાળાએ પહેલાં છપાવેલો છે. ૨૧ીંથી મુદ્રણ કરવાનું પ્રયોજન એટલુંજ કે, પંડિતજીએ છપાવેલા અન્યમાં અપવાદ સિવાય કાંઈ પણ સ્થલે કાવ્યને સ્પષ્ટ કરવાને રીકાર્પે કાંઈ પણ લખાયું નથી. રાવબહાદુરે પ્રકટ કરેલા અન્યમાં કવિશ્રીનાં કાવ્યોનો ઘણો ઠેકાણો ખોટો અર્થ કરવામાં આવ્યો છે. વધારે તો શું પણ શુદ્ધદૈત-શુદ્ધ-અદૈત-મનને તેઓ શુદ્ધ દૈત જ મમજી ગણતા છે! શુદ્ધદૈત શબ્દમાં-શુદ્ધ શબ્દ પછી લખાતો 'અ'કાર સ્વયંક 'i' કાનાને તેઓએ નકામો ગણી કાઢ્યો જણાય છે, અને તે કવિએ અન્યપણે લખેલો ગણી કાઢવામાં આવેલો કદખ્યો છે. તેમજ ઠેકઠેકાણે એટલી બધી ગેરસમજથી ઉનટા અર્થ કરવામાં આવેલા છે કે; તે વાચીને હારસ અને ટૂણા સિવાય બીજું કાંઈ ઉદ્ભવે જ નહિ. વળી સ્વર્ગસ્થ ગોવર્ધનરામભાઈએ પણ 'અક્ષરેદ્ધ'માં 'રસિકવલ્લભ'નો ખોટો ઉપયોગ કરેલો જણાય છે. તેમણે 'રસિકવલ્લભ' સમજ્યા માટે અમ લીધેલો છે, અને રાવબહાદુર કરતાં કદાચ કાંઈ વધારે સમજેલા હશે, પરંતુ અન્યતુ સંપૂર્ણ 'હાઈ' સમજવાથી તો તેઓપણ બેનસીમ જ રહેલા. રસિકવલ્લભના ઘણા ભાગનો પોતાના પુસ્તકમાં ઉપન્યાસ કરેલો છે, અને તેને પોતાની કલ્પના પ્રમાણે બેસાડનાનો મત્ત પણ આણ્યો છે તેઓએ આ અંથને જેવા સ્વરૂપમાં આલેખ્યો છે, તેનું સ્પષ્ટ પૃથક્કરણ તે તે ઠેકાણે અંથમાંજ વિસ્તારથી કરવામાં આવેલું છે, તેથી તે સંબંધમાં અન બૌન જ ઉચિત છે. તેઓનાં રસિકવલ્લભને સમજવામાં થયેલાં સખલનો કાંઈક ઝાંખા સ્વરૂપમાં સ્વર્ગસ્થ કવિ સવિતાનારાયણે 'ગુજરાતી' પત્રમાં પ્રકટ કરેલાં સ્મરણમાં છે. જે સંબંધમાં એટલુંજ કહેનાનું કે, ગુજરાતી ભાષાના એક ઉપાસક તરીકે પણ માનીને કવિશ્રીની વાણીને મુદ્રણ કરવાની અને તેના ઉપર ગમે તેવા ભાવથી ચર્ચા કરવાની જે તકલીફ તેઓએ ઉઠાવેલી છે, તે માટે તેમનો ચોડો આભાર માનવાનો નથી. તેમજ 'ગુજરાતી' પ્રેસના માલીક સ્વર્ગસ્થ

સાક્ષર ધ્વજારામભાઈએ પણ કવિવર્યનાં સાહિત્યો પ્રકટ કરવાની જે ઉલટ અને ખંત ચારંવાર દર્શાવી છે, તે માટે તેમનો ઉપકાર પણ સ્મૃતિપત્ર થતો અટકે એમ નહિ માનવામાં આવે.

અન્ય સમજવવા માટે તેની નીચેની નોટ ધ્યાન વિસ્તારથી સરલ ભાષામાં સ્પષ્ટ રીતે લખવામાં આવેલી છે. દાંધ કોષ ઠેકાણે કવિશ્રીનાં કાવ્યોના થયલા ખોટા અર્થોથી ઉત્કેરાયલી લાગણીએ તે તે લેખકો પ્રતિ અપેક્ષિત વિવેકની મર્યાદા ઉલ્લંઘન કરી હોય તો તે તટસ્થ નીરક્ષીરવિવેકી વિદ્વાનો ક્ષંતવ્યજ ગણ્યશે. જે કે તે મર્યાદાભંગનો પાક મહુમ સાક્ષરોના કહેવાતા ઉપયોગી ગ્રંથોજ શીખવે છે. મહુમ સાક્ષર ત્રિપાઠી 'અક્ષરદેહ' માં પોતાને બહુવચનથી લખે છે, અને પોતાનાથી લક્ષ્યાવધિ ઉચ્ચ યોગ્યતા ધરાવનારા કવિવર્ય દ્વારામ અને તેમનાં પણ પરમવધ આચાર્ય શ્રીમદ્ભ્રમચાર્યજી માટે 'વક્ત્રમ' શબ્દથી જ વ્યવહાર પ્રારંભે છે, અને આં દેશની રૂઢિનો ત્યાગ કરીને પાશ્ચાત્ય રૂઢિનો સ્વીકાર કરવામાં કૃતાર્થતા માને છે, આની અસર ઉછરતા લેખકો ઉપર થાય એ જોટથી સ્વાભાવિક છે, તેટલી જ તટસ્થોના ગ્રંથવિષયક તટસ્થ મનને દૃઢ કરવામાં ઉપેક્ષણીય છે.

રસિકવત્તમ ગ્રંથની અંદર કવિશ્રીએ પુષ્ટિમાર્ગના સર્વ સિદ્ધાન્તોને સમજવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. કવિશ્રીનાં કાવ્યો અસંખ્ય છે, અને દરેક કાવ્યો જુદા જુદા વિષયો ઉપર સચોટ અસર કરનારી ભાષામાં લખાયલાં છે. તે બધાનાં છેહનરૂપે કવિશ્રીએ ભક્તિપોષણ ગ્રંથ લખ્યો છે. તેનાજ વિસ્તારરૂપે, તેમજ વાદવિવાદરૂપે, સ્પત્રીકરણરૂપે રસિકવત્તમ મુકી સકાય ખરો. જનભાષામાં આવે જ વિસ્તૃત ગ્રંથ કવિશ્રીએ લખ્યો છે અને તે રસિકકરંજન સંગ્રાહી પ્રસિદ્ધ છે, જેનું શુદ્ધ મુદ્રણ હવે પછીના ગ્રંથોમાં પ્રારંભારો.

રસિકવત્તમ ગ્રંથ સંબંધે તથા આ પુસ્તકમાં જાપવામાં આવેલા અન્ય ગ્રંથો સંબંધે જે કાંઈ વક્તવ્ય છે, તે ટીકામાં સારી પેઠે કહેવાયતું છે, અને સૂક્ષ્મમાં વસ્તુનિર્દેશરૂપે અનુક્રમણિકામાં યોજાયલું છે, એટલે અત્ર તેનાં વિશેષ વિવેચનની આવશ્યકતા નાણતી નથી.

ગ્રંથોનાં મુદ્રણ સંબંધી કેટલુંક કહેવાની જરૂર છે. ગ્રંથજેવી રેલીમાં

લખાયેલો મત્યો છે, તેવોજ મુદ્રિત કર્યો છે. પંડિત મદ્રદાસજીએ પણ આ જ પ્રયાતું અવલંબન કર્યું હતું. વળી કવિશ્રીના સમયમાં બોલાતી ગુર્જરગિરાનું સ્વરૂપ કેવું હતું, એના જીગ્રાસુઓને અને તે વેળાએ લખાતી લિપિના મંશે-ધકોને આ શૈલીથી ધણો જ લાભ થવા સંભવ છે. તેમ જ કવિશ્રીની ભાષામાં રહેલું માધુર્ય મૂલ ભાષાનું ચાલુ સમયની ભાષામાં પરિવર્તન કરવાથી અનુભવાતું નથી. જેમકે ‘અમો છું રાજના ખાસા ખવાસ’ એ ઠેકાણે ‘અમે છીએ,’ ‘અમે તો’ ‘અમો છીએ’ વગેરે ચાલુ સમયની ભાષામાં ફેરફાર કરવાથી કાવ્યમર્મ લોપાઇ જવાનો ભય રહે છે. એવીજ રીતે ‘નયું છું’ તે જગ્યાએ ‘ચાચું છું’ ‘સોહાગ’ તે ઠેકાણે ‘સૌભાગ્ય’ વગેરે પરિવર્તનો પણ રસહાનિકર્ત્ર મણ્યારો. આ પુસ્તકમાં આવાજ ઉદ્દેશથી મૂલ કાવ્યની જોડણી તેવી જ રાખવામાં આવેલી છે. પાછળનાં ‘પ્રાજ્ઞલુભક્ત સંવાદ’ વગેરેમાં સામયિક ફેરફાર કરવામાં આવેલો છે, તેનું કારણ એક સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષરની સૂચના છે. મંથમાં સ્ટીમ પ્રેસને લીધે ટાઇપો ઉડી જવાથી, તેમ મનુષ્યસ્વભાવના સ્વાભાવિક સ્ખલનથી રહેલી ભૂલો સંભાળ પૂર્વક શોધીને છેદ્યે પાને આવેલી છે.

હવે પછી જે જે ગ્રંથો પ્રકટ કરવામાં આવશે તદ્દન નવીજ પદ્ધતિ અને સર્વપ્રિય થઇ પડે તેવી રૈલીનું જ અવલંબન કરીને જનસમાજ સમક્ષ રજુ કરવામાં આવશે. એ સંજોગે વિશેષ કહેવું તે યોગ્ય નથી, પરંતુ પ્રથમ ભાગમાં આ અને આ ભાગમાંના તાસ્તમ્ય ઉપરથી જ તેની ખબર પડશે.

આશા છે કે જનસમાજ આવા અનુપમ ગ્રંથોનો સંગ્રહ કરીને કવિશ્રી તરફની પોતાની ધરજ અદા કરશે અને અન્ય સુંદર ગ્રંથો પ્રકટ કરવા માટેનો અમારો હિસાબ ઉત્તેજિત કરશે. એજ.

વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી.

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥

॥ श्रीदयારામકૃતકાવ્યમણિમાલા ॥

॥ રસિકવલ્લભઃ ॥

પદ ૧ છું—રાગ સામેરી.

પ્રથમ જ પ્રણમું શ્રીગુરુપાય જી, ઠહાલે વંદું શ્રીત્રજરાયજી;
અષ્ટ સખા વંદું હરિરૂપજી, રસિકશિરોમણિ કવિકુલભૂપજી. ૧

૧. કવિવર ગ્રંથના પ્રારંભમાં શિષ્ટાચારને. અનુસરીને મંગલા-
ચરણ કરે છે. યથા દેવે તથા ગુરો એ વેદવચનને અનુસરીને
પ્રથમ શુરુના ચરણારવિહને પ્રણમે છે—‘સર્વથી પહેલાં શુરુપાદને
પ્રણમું છું. પછીથી શ્રીમદ્ભાષિપ શ્રીકૃષ્ણને વહાલથી વંદું છું. વળી
ભગવદ્દૂપ અષ્ટ સખાઓ, જેઓ રસિક શિરોમણિ અને કવિ-
સમૂહના રાજા છે, તેમને વંદું છું.’ અષ્ટ સખાઓનાં નામોના

દેશ કવિવર સ્વકૃત ‘વસ્તુવૃન્દદીપિકા’ નામના ગ્રંથમાં કરે છે—
સુરવાસ સૌ કૃષ્ણ, તોક પરમાનન્દ જ્ઞાનો; કૃષ્ણવાસ સૌ અશુ
કુમ્ભન મર્જુન વચ્ચાનો, નન્દવાસ હૈં કૃપમ ચતુર્ભુજ વિશાલનામો;
છિતસ્વામી હૈં સુવલ ધીદામા ગોવિન્દસ્વામી, યહ અષ્ટ ગોવ
ગોપાલકે સચ્ચા હૃતે વ્રજરાયકે; ફિર વે હિ સચ્ચા દયાપ્રમુ થાં-
વલ્લભ શિરનાયકે. અષ્ટ સખાઓમાંના કૃષ્ણદાસ, કુંભનદાસ, સૂર-
દાસ અને પરમાનંદદાસ એ ચાર સખાઓ શ્રીમદ્દક્ષિણાચાર્યના
અને નંદદાસ, ચતુર્ભુજદાસ, છિતસ્વામી અને ગોવિન્દસ્વામી એ
ચાર સખા શ્રીમદ્વિકૃતેશ્વરના અંતરંગ ભક્તો છે.

મુજને જાણી સહુ નિજ દાસજી, મુજ હૃદયમાં પૂરો વાસજી;
મુજને ભાસે નિજ પ્રભુ પંથજી, રચું “રસિકવલ્લભ” શુભ ગ્રંથજી.

દાળ.

આ ગ્રંથરચના કરું છું, ગુરુશિષ્યસંવાદે કરી;
જેમાં ખંડન માયાવાદ શુદ્ધાદૈત્ય પ્રતિપાદન ભરી. ૩

૨. ઉપર પ્રમાણે ભક્ત કવિ નમસ્કારાત્મક મંગલાચરણ કરીને ગ્રંથ નિર્દેશ કરે છે—સહુ-ગુરુ, ભગવાન અને ભગવદ્દીપો મને પોતાનો દાસ જાણીને મારા હૃદયમાં વાસ કરો કે જેથી મને મારા પ્રભુનો માર્ગ ભાસે અને તેથી ‘રસિકવલ્લભ’ નામનો શુભ ગ્રંથ રચું.

૩. અહીંથી ૮ ટૂંક સુધી ગ્રંથકાર અનુગ્રંથચતુષ્ટયનું નિરૂપણ કરે છે. અધિકારી, વિષય, સંગ્રંથ અને પ્રયોજના એ ચાર અનુગ્રંથ છે. ક્રમશઃ તે સ્પષ્ટ સમજાવે. કવિશ્રી કહે છે કે ‘આ ગ્રંથની રચના ગુરુ અને શિષ્યના સંવાદરૂપે હું કરું છું.’ આ ઉપરથી એ જાણવાનું કે બીજા સર્વ મતોનું જ્ઞાન મેળવીને તૈયાર થયેલા શિષ્ય અત્ર આધિકારી છે. ગ્રંથકાર વિષય જણાવે છે—‘રસિકવલ્લભમાં માયાવાદનું ખંડન અને શુદ્ધાદૈત્યનું પ્રતિપાદન ભર્યું છે.’ અત્ર માયાવાદનું અને શુદ્ધાદૈત્યનું વાત્પર્ય સમજાવવું અસ્થાને નહિ જ ગણાય. માયાવાદ એટલે જગત જેવા અનુભવગોચર, ત્રિકાલાબાધિત, સત્ય અને ભગવદ્રૂપ પદાર્થને ‘જગન્મિથ્યા’ એમ કહીને ખોટો ઠેરવનારો વાદ, જગતનું કારણ સદસદ્વિલક્ષણ માયા છે એવો વાદ તે માયાવાદ. આ ગ્રંથમાં તે વાદનું ધ્વંસઃ ખંડન કરવામાં આવશે. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલા શુદ્ધાદૈત્યવાદનું પ્રતિપાદન પણ સારી પેઠે કરવામાં આવશે. શુદ્ધાદૈત્યવાદનો ભાવાર્થ આ છે—શુદ્ધાદૈત્યમાં બે શબ્દ છે; ૧. શુદ્ધ

અને ૨. અદ્વૈત. શુદ્ધ એટલે ભેળસેળ વિનાનું ચોખ્ખું. અદ્વૈત એટલે દ્વૈત નહિ તે. દ્વૈત એટલે જે પ્રકારનું ભેદરૂપે જ્ઞાન થવું તે. જેમકે કાર્ય અને કારણ એ બન્ને જુદાં છે. ઘટ અને મૃત્તિકા જુદાં છે. વસ્તુનું નામ અને રૂપ જુદાં જુદાં હોય છે. આવું ભેદાત્મક જ્ઞાન જ્યારે થાય છે ત્યારે તે જ્ઞાન દ્વૈતજ્ઞાન કહેવાય છે. જગત્ ભગવાનનું કાર્ય છે, ભગવાન તેનું કારણ છે, પણ તે ભક્ષાંભક્ષ છે એવું જે માને તે દ્વૈતવાદી કહેવાય છે. જેઓ એથી ઉલટું માને તે અદ્વૈતવાદી કહેવાય છે. અર્થાત્ આ દૃષ્ટિવિષય થતું સમગ્ર પ્રજ્ઞાંક ભગવદ્રૂપ છે, ભગવાનથી જુદું નથી, ઘડો કંઈ મૃત્તિકાથી જુદો કહી શકાય જ નહિ, તેના અંશેઅંશમાં જેમ મૃત્તિકા રહેલી છે, તેમ જગત્માં સર્વજ્ઞ ભગવાન આત્મોત્ત થઈને રહેલા છે એવું જ્યારે જ્ઞાન થાય ત્યારે તે જ્ઞાન અદ્વૈત કહેવાય. વાસ્તવિક બોતાં અદ્વૈતવાદ કહો કે પ્રજ્ઞવાદ કહો, પરંતુ તે ઉપર બતાવેલો વાદ જ તેવો કરી શકે છે, પરંતુ અદ્વૈતવાદને શુદ્ધાદ્વૈતરૂપે આલખવાનું તાત્પર્ય આ છે. માયાવાદીઓ પોતાના માયાવાદને અદ્વૈતવાદ તરીકે આલખાવે છે. અદ્વૈતવાદનાં ઓઠાં નીચે તે લોકો એવો વેદવિરુદ્ધ વાદ અડાવે છે કે—આ અનુભવાતું જગત્ મિથ્યા છે, માત્ર માયાથી જ તે બાંધે છે, વાસ્તવિક તે આકાશપુષ્પ જેવું છે. આ લોકો ‘અદ્વૈતવાદ’ને ડોલ કરવાને માયાનો આશ્રય કરે છે, અને અદ્વૈતને ડોળી નાંખે છે—મલિન કરી નાંખે છે, તેથી તેના વાદથી પોતાનો વાદ લિન્ન છે, મલિન નથી, તેમના જેવી જુદી માયાના આધારવાલો નથી એમ એમ દર્શાવવા માટે ‘શુદ્ધ’ એમ પંદ બોલ્યું છે.

કવિશ્રી સ્વકૃત સમ્પ્રદાયસાર નામક ગ્રંથમાં કહે છે કે,

‘શુદ્ધ કહનકો હેતુ યદ્, સોચો ચિત્ત વિચારિ;
મિથ્યારૂપ મલિનતા, શકુરિ શઠ ઉચ્ચારિ ॥

જેથથી સહુ સદેહ ટળે સિદ્ધાંત સૂધો ભાસે;
પંડે પ્રતીતિ પર્વતપ્રાયે નિશ્ચે ભ્રમણુ ભ્રાંતિ નાસે. ૪
હોય પ્રકટ ભક્તિ પ્રેમ, શ્રીગિરિધર વસે ઉરમાંહ;
નિજ કરી કરુણાદષ્ટિ ભાળે સહજ ઝાલે ખાંહ.

આટલું બધું વિસ્તૃત વિવેચન કરવાનું કારણ એ છે કે જે લેખકે આ દૂકનો સમજ્યા વિના જે વિચિત્ર અર્થ ઠાકી બેસાડ છે અને તેમ કરીને વાચકવર્ગને ઉધે રસ્તે દોરવાનો જે પ્રયત્નો છે, તેને શુદ્ધ અને સરલ અર્થ સમજાય. તેણે શુદ્ધદ્વૈત અર્થ કેવો ક્યો છે તે અત્ર આપવામાં આવે છે. ‘કર્તા અને કર્તામી અને સેવક, જીવ અને ઈશ્વર, ઇત્યાદિ દ્વૈત (બેનું બે) કહેવાય છે. બેની એકતાને દ્વૈત કહે છે.’ આ લેખકની બુદ્ધિ અમનગામિની છે? એકવાર દ્વૈતને ‘બેનું બેકડું’ કહે અને વળી ‘બેની એકતાને’ દ્વૈત કહે છે. શુદ્ધા એમ જુદું કહે છે! ‘શુદ્ધા’નો અર્થ જ શુદ્ધ સમજે છે! ધન્ય છે ધીમાન્માયાના આવરણથી એકનાએક શબ્દની વિચિત્રાર્થરૂપે આપને પ્રતીતિ થાય છે એથી અમને કંઈ પણ આશ્ચર્ય થતું નથી. એ તો ગં વનઝરલેખાનું આકર્ષણ છે!

૪. ઉપરની દૂકમાં અધિકારી અને વિપયનો નિર્દેશ કરી સંખંધ પણ પ્રતિપાદ્યપ્રતિપાદ્યભાવ જ છે એમ જણાવીને પ્રયોજન નિરૂપણ કરે છે—‘જે શુદ્ધ દ્વૈતના પ્રતિપાદન કરવાથી બધા સંશયમી જાય છે, અને સિદ્ધાંત પણ સૂધો ભાસે છે. પર્વત પડયો હોય અને તેનું જેવી રીતે યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે, તે તે રીતે આ ગ્રંથથી શુદ્ધદ્વૈતનું જ્ઞાન થશે, અને ભ્રમણુ (માયામાં) બ્રાહ્મણ દૂર નાસશે.

૫. ‘વલી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ પણ પ્રકટ થશે અને ગિરિશ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં વસશે, એટલું જ નહિ, પરંતુ પોતાનો ણનાર્વ

એવું કથન હું કરું છું, શ્રીકૃષ્ણપ્રતાપ;
 સ્થાપન સગુણ સાકારનું હરિ વિશ્વકર્તા આપ. ૬
 નિત્ય ધર્મ સેવકસ્વામીનો એકતા નહિ કે કાળ;
 ઇત્યાદિ વર્ણન કરીશ સરલ જેમ સમજે બાળ. ૭

કરુણાયુક્ત દૃષ્ટિએ સામું જોશે અને સહજમાં હાથ ગ્રહીને 'આ સંસારસાગરમાંથી ઉદ્ધાર કરશે.

૬. 'શ્રીગુરુ અને ભગવાન્ના પ્રતાપથી હું એવું કથન કરું છું. દિવ્ય-અલૌકિક ગુણથી યુક્ત અને અલૌકિક આકારથી યુક્ત આપ જ વિશ્વના કર્તા છે, એવું આ ગ્રંથમાં સ્થાપન કરું છું.'

૭. 'સેવક અને સ્વામીનો ધર્મ નિત્યનો-નિરંતરનો-કાયમનો છે, સ્વામી અને સેવકની એકતા કદી થઈ શકતી નથી, વગેરે સરલ વર્ણન કરીશ, જેમ એક નાનું બાળક સમજી શકે તેમ વર્ણવીશ.' કવિવર કહે છે કે પ્રભુ સ્વામી છે અને જીવ તેનો સેવક છે, એટલે એ બન્નેનો અલેદ કોઈ કાળે પણ ન થાય. આ અલેદ શુદ્ધાદ્વૈત મતનો નહિ, પરંતુ માયાવાદનો સમજવો. અર્થાત્ માયાવાદીઓ જેવો જીવ અને બ્રહ્મનો અલેદ માને છે તેવો અલેદ નથી; પરંતુ લેદસહિષ્ણુ અલેદ છે. જીવ અંશ છે, પ્રભુ ભગવાન અંશી છે, બ્રહ્મવાદમાં ધર્મ અને ધર્મી, ગુણ અને ગુણી તેમ જ અંશ અને અંશી વચ્ચે લેદ હોતો નથી, તેવી રીતે જીવ પણ ભગવાન્નો અંશ હોવાથી ચિદ્રૂપે તેનો અલેદ છે, પણ તે અલેદ માયાવાદ જેવો નહિ, પરંતુ ભગવાન્ની ઇચ્છાથી થયેલો લેદયુક્ત લેદસહિષ્ણુ અલેદ. ભગવાન રમણ માટે સ્વેચ્છાથી બહુરૂપે થાય છે; એમ વેદ કહે છે. બહુરૂપે ક્યારે થવાય ? ક્યારે ભગવાન્માં-

૧. નિરાકાર શંકર કહે, જગદ્ગુરુ આપ;

અંશી જગદ્ગુરુ અંશ હે સમગ્રા પૌંદિ અવાપ.

સમપ્રદાયસાર.

ગ્રહી શાસ્ત્રમત ઇતિહાસ અ ભુત યુક્તિસહ દટાંત;
જે સુણ્યેથી જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ પદ રહે ચંત. ૮
પદ ૨ ભુ.

શિષ્યે પુછ્યું શ્રીગુરુમત્યજી, ક્યમ ભ્રમતીરહે મહારી મત્યજી
કૃપા કરી તે મુજને કહિયેજી, સારણાગત છું નિજનો લહિયેજી.
મેં અવલોક્યા છે બહુ ગ્રંથજી, તેથી ન ચ્હોટે મન એક પંથજી
છું વચલેલો દોષ ના ધરશોજી, પુછિશ ચ્હેલું કોધ ન ધરશોજી.

ધી જ ઉત્પન્ન થયલા પદાર્થોમાં પરસ્પર વિલક્ષણતા હોય ત્યારે,
એથી એમજ સમજવાનું કે પ્રભુ સમષ્ટાર્થ અનેક રૂપે, લેહ રૂપે
સ્વેચ્છાથી થાય છે, થાય છે પોતે જ, માટે અલેહ પણ ખરો અને
બહુરૂપે થવા માટે પ્રત્યેક રૂપમાં કાંઈક વિલક્ષણતા સ્વેચ્છાથી
સજો છે માટે લેહ પણ છે. આ સૂક્ષ્મ ભાવાર્થને કવિવર આગળ
ઉપર વધારે સ્પષ્ટ કરશે.

૮. ‘શાસ્ત્રનું શુ મત છે તે પણ લઈશ, અદ્ભુત ઇતિહાસ
અને અવનવી યુક્તિઓ દટાતો આપીશ, જે સાંભળવાથી દયા-
ના પ્રીતમ શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળમાં મનુષ્ય ચિત્ત ચોટ્યું રહેશે.

૧. કવિશ્રી શ્રદ્ધાનો પ્રારંભ કરે છે-‘શિષ્ય ગુરુ પ્રત્યે પૂછે છે
કે હે ગુરો! મારી બુદ્ધિ ચોક્કસ કેમ ભગ્યા કરે છે? હું આપને
ચરણે આવેલો છું, માટે મને આપનો બનાવો અને મારી મતિ
કેમ ભમે છે તે કૃપા કરીને મને જણાવો.

૨. ‘મેં ઘણા ગ્રંથો જોયા છે, પણ તેથી એ મારું મન
એકે માર્ગમાં ચોટતું નથી. હું અર્ધદગ્ધ છું, વચલો અધિકારી છું,
તેથી કઈ ગાંડુચેલું પુછી જેસું તો કોધ ન લાવશો.’ ભર્તૃહરિ કવે
છે કે ‘જ્ઞાનના લેશમાં પડિત માની જેઠલાને બ્રહ્મા પણ સમજાવી
શકતો નથી.’ અત્ર શિષ્ય પણ તેજ કક્ષાનો પોતાને જણાવે છે.

મન ક્રોધ ઉપજે એહવું અવળું પુછવું પડશે ખરું;
 તે વિના ભ્રમ ભાગે નહીં, માટે પ્રથમ વિનતિ કરું. ૩
 મેં સંગ કર્મઠ ખહુ કર્યા, સંન્યાસી યોગી અત્ય;
 તેથી તમારાં વચનમાં, સંશય રહે કહું સત્ય. ૪
 આપે કથા અદ્ભુત કહી, મેં શ્રવણ કીધી સાર;
 તે તદ્દપિ ઉરમાં નાં ઠરી, ત્યહાં સંશય સભર વિકાર. ૫
 જ્યહાં લગી સંશય ત્યહાં લગી, પ્રભુ સફલ થાય ન ધર્મ;
 તે માટેય નિસ્સંદેહ થાવું શ્રીગીતા ભાખ્યો મર્મ. ૬

૩. ગતાર્થ હોઈ સ્પષ્ટ છે.

૪. ‘મેં ઘણા કર્મજડ કર્મવાદી મીમાંસકોના સંગ કર્યા છે, ઘણા સંન્યાસી, યોગીઓના પણ સંગ કર્યા છે તેથી તમારાં વચનોમાં સંશય રહે છે એ સત્ય વાત આપને કહી દઉં છું.’

‘આપે મને અદ્ભુત કથાઓ કહી સંભળાવી, મેં શ્રવણ પણ કરી; પરંતુ તે હૃદયમાં ઠરી નહિ, કારણ કે તેમાં-હૃદયમાં સંશય અને વિકારનો સંભાર ભર્યો છે.’

૫. જ્યાં લગી સંશય મનમાં વસે છે ત્યાં લગી હે પ્રભુ! ધર્મ સફલ નથી જ થતો. માટે સંદેહરહિત થવું. એ જ મર્મ પ્રભુએ ગીતામાં ઉપદેશ્યું છે. ‘સંશયાત્મા વિનશ્યતિ સંશયવાળો પુરુષ નાશ પામે છે.’

૬. ‘હે શુરભ! પહેલાં તો આપની પાસેથી આજ ઉપદેશ પામ્યો હતો, પરંતુ સ્વસિદ્ધાંત સંપૂર્ણ રીતે સમજ્યો ન હતો, જેથી ન કહું હોય ત્યાં પણ મારું ચિત્ત ભય છે.’

ઉપદેશમાત્રજ આપથી પામ્યો પૂર્વ ગુરુરાય;
સમજ્યો ન સ્વસિદ્ધાંત પૂરું જે ન કહ્યું ચિત્ત જાય. ૭
દયાપ્રીતમ દાસ ના સંગ જે સિદ્ધાંત સમજૂં સત્ય;
એહવી દિશામાં તીર્થ કરવા ગયો કાચી મત્ય. ૮

પદ ૩ જી.

વિના વિવેકે જ્યહાં ત્યહાં રાયુંજી, જેહ સુણું તે જાણું સાચુંજી;
ભ્રમચગડોળે ચઢ્યું ચિત્ત મહારૂંજી, નિશ્ચ ન થયું આ એક સારૂંજી.
એમ ભમ્યો હું દ્વાદશ વર્ષજી, તીર્થ કર્યા પણ હૃદય ન હર્ષજી;
હજી લગી નિશ્ચે નથી એક ઈષ્ટજી, સહુ પંથ સરખા ન એકોમિષ્ટજી.

લાળ.

તો મિષ્ટ લાગે મનથી, જો આવે નિશ્ચે એકમાં;
સહુ વાતમાં ભ્રમ રહે છે, સમજૂ ન સત્ય વિવેકમાં. ૩
પરિપૂર્ણ જ્ઞાની ભલો કે સમજાવવો ભલા મુગ્ધ;
'અધ્યાત્મ' સુધરે નહિ જેમ સુધરે ન વચ્છું દુગ્ધ. ૪

૭. 'વળી દયાના વહાલા પ્રભુનો દાસ મારી સાથે નહિ,
ભગવદીયનો સંગ પણ મત્યો નહિ કે સત્ય સિદ્ધાંત સમજૂં,
એવી દશામાં હું કાચી બુદ્ધિનો તીર્થ કરવા ગયો.'

૧-૨-૩. સ્પષ્ટ છે. 'મિષ્ટ' એટલે રચિકર.

૪. 'સંપૂર્ણ જ્ઞાની સાથે, કે જે સમજાવ્યો સમજે. અથવા
તો તદ્દન અભણ સાથે કે જેમ દોરીએ તેમ દોરાય. પણ અર્ધ-
દુગ્ધ તો કદી સુધરે જ નહિ. જેમ વાગી દુધ કરા કામનું નથી
તે જ તેવો અર્ધદુગ્ધ નકામો છે, ભર્તૃહરિ કહે છે કે-મજ્જ સુખ
મારાધ્ય. સુખતરમારાધ્યતે વિશેષજ્ઞઃ । જ્ઞાનલવદુર્ધિદગ્ધં વ્રહ્માપિ
નરં ન રજ્જયતિ ।

૧. 'અધ્યાત્મ' એમ પણ પાઠ છે.

નથી અધમ ઉત્તમ પરીક્ષા મન થયું માટીની ડલી;
 મધુ મુત્ર વાજલકૂપ નદી સહુ સ્પર્શથી જાય જ ગલી. ૫
 શિવ શક્તિ ગણપતિ રવિ હરિગુણ સાંભળ્યાં જ્યહાં જેહ;
 તે વિશ્વકર્તા કહ્યા છે આદિ અનાદિ તેહ. ૬
 તે વચન સર્વે વ્યાસનાં મિથ્યા ન કોઈ કહેવાય;
 તે થકી નિર્ણય થાય નહિ એક સદા મન ડોહોળાય. ૭
 એહવી દિશા છે માહેરી મેં પ્રકટ કહી ગુરુરાય;
 તમે દયાપ્રીતમના પ્રિયે કહિ શિશ મુકયું પાય. ૮

પદ ૪ થું.

સુણીને એહવાં શિષ્ય વચનજી, હસી ગુરુબોલ્યા પ્રપ્રુક્ષિતમનજી;
 ન કરીશ ચિન્તા મુણ્ય હે તાતજી, સર્વ સુધરશે તારી વાતજી. ૧
 સઘળા સંદેહ તાહરા ટળશેજી, મન નિશ્ચલ થઈ હરિપદ મળશેજી;
 એહવો દીધો આશીર્વાદજી, કહે હે બાળક! ધરી આહ્લાદજી. ૨

૫. ‘મને નીચ ઉચ્ચની પરીક્ષા નથી. મારું મન માટીનાં
 ઢેકું જેવું થયું છે. માટીનું ઢેકું મધુ, મૂત્ર, કૂપજલ કે નદીજલથી
 જેમ ગળી જાય છે તેનું મારું મન બન્યું છે.’

૬. ‘કોઈ ઢેકાણે શિવના, કોઈ સ્થળે ચાક્રતાના, કોઈ સ્થળે
 ગણપતિ કે સૂર્યના, તો કોઈ ઢેકાણે શ્રીહરિના-વિષ્ણુના ગુણ સાં-
 ભળ્યા. જ્યાં જે ગુણ સાંભળ્યા તેમાં તે તે દેવોને આદિ અનાદિથી
 ચાલ્યા આવેલા જગત્કર્તા તરીકે ઓળખાવ્યા છે.’

૭. ‘એ સર્વ વચન મહર્ષિ વેદવ્યાસનાં છે એટલે તેને
 મિથ્યા તો કહેવાય નહિ. અને મિથ્યા પણ કહેવાય નહિ તેમ જ
 એક નિશ્ચય ઉપર પણ અવાય નહિ, માત્ર મન ડોળાયા કરે.’

૮-૧-૨ સ્પષ્ટ છે. આહ્લાદ એટલે હર્ષ.

દાળ.

આહ્લાદ સહ સુત કહે કર્યા જે તીર્થ તે તે નામ;
 મુખી મુખી નદી પુર ક્ષેત્ર વધ ગિરિસરાશ્રમ પ્રભુધામ. ૩
 એહવું સાંભળીને શિષ્ય બોલ્યો કરિ ગુરુને પ્રણામ;
 સાંભળો સ્વામી કહું મુજને સ્મૃતિ શ્રેષ્ઠ જે જે નામ. ૪
 મેં પ્રથમ શ્રીયમુના પુનિત જલ કર્યું સુંદર સ્નાન;
 શ્રીગોકુળ મથુરા વૃંદાવન ગિરિરાજ દર્શ મહાન. ૫
 વન બાર ઉપવન ચોવિશ રાવલ બરસાણું નંદગ્રામ;
 ચોરાશી કોશ પરિક્રમા વ્રજ નિરખ્યા કેશવરામ.
 પછી ગયો નિમિશારણ્ય બ્રહ્માવર્ત સોરમ ક્ષેત્ર;
 ત્યાંથી ગયો માયાપૂરી હરિદ્વાર પરમ પવિત્ર. ૬
 કર્યું સ્નાન શ્રીગંગાજીમાં પુજ્યા પ્રભુ તત્પ્રેવ;
 જ્યહાં પધાર્યા છે દયાપ્રીતમ શ્રીમદ્વલ્લભ દેવ. ૮

૩. ‘મુખ્ય મુખ્ય નદીઓ, ગામો, ક્ષેત્રો, પર્વતો, સરોવરો, આશ્રમો, દેવાલયો.’

૪. ‘મારી સ્મૃતિમાં—સાંભરવું તે શ્રેષ્ઠ નામો છે તે કહું છું.

૫. અહીંથી શિષ્ય પોતે જે સ્થળોએ યાત્રા કરી છે તેના નામો ગણાવે છે.

૬. વૃંદાવન મુખ્ય વન છે. તેની આસપાસમાં બાર વનો છે, ચોવીસ ઉપવનો છે. રાવલ—એ ગામ શ્રીગોકુલ પાસે છે, જે શ્રી ધિકાજીની—શ્રીસ્વામિજીની જન્મભૂમિ છે.

૭. નિમિશારણ્ય—લખનૌ પાસે એ સ્થલ છે એમ કહેવાય છે.

૮. હરિદ્વાર પ્રસિદ્ધ છે. હાલમાં પણ ત્યાં શ્રીમદ્વાપ્તભુની બેઠક છે. હરિદ્વારને માયાપુરી પણ કહે છે.

પદ ૫ મું.

ત્યહાંથી હું હિમાલય ચઢિયોજી, શ્રીબદ્ધિનાયક પદ પડિયોજી;
જે નરનારાયણ મહાધામજી, તમ કુંડ ત્યહાં પરણકામજી.
અલકનંદા ને ગંગા વ્યાસજી, મળજન કીધૂં મન હુલાસજી
ત્યહાંથી કેદારેશ્વર દેવજી, ગંગોત્રી ન્હાયો તત્પ્રેવજી. ૨

હાજી.

તત્પ્રેવ માનસરોવરે નાહી ગયો શ્રીકુરુક્ષેત્ર;
શ્રીસરસ્વતીમાં સ્નાન કરિ હરિ નિરખિયા ભરિ નેત્ર. ૩
શ્રીમુક્તનાથ શ્રીહરિક્ષેત્ર ને પુલહાશ્રમ પવિત્ર;
ગદ્ધકી શાલિગ્રામ શ્રીહરિભક્તજનના શુચિ મિત્ર. ૪
પાંચહ્રદ કૌશિકી નદિનદ સોણ તીર્થ વસંત;
પછે પુણ્યક્ષેત્રાનંદ મુક્તિક્ષેત્ર છૂટે જંતઃ ૫
શ્રીજનકપુર શ્રીઅંબોધ્યાપુરી સ્નાન સરયૂતીર;
શુચિ સ્વર્ગદ્વારી ઘાટ જોધને નિરખ્યા શ્રીરઘુવીર. ૬
ત્યાંહાંથી ગયો હું પ્રયાગરાજ ત્રિવેણીસંગમ સ્નાન;
શ્રીવેણીમાધવ પૂજિયા વટ અક્ષયતીર્થ મહાન. ૭

૧. તમકુંડ-જ્યાં કાયમ ઉતું પાણી જ રહ્યા કરે છે !

૨-૩-૪-સ્પષ્ટ છે. આ સર્વ તીર્થનો પરિચય વિસ્તાર ભયથી
અત્ર આપવામાં નહિ આવે. ગદ્ધકી નદી જેમાં શ્રીશાલિગ્રામ
અહોરાત્ર ખિરાજે છે.

૫. પાંચ હ્રદ-ધરા. સોણ તીર્થ છે. જ્યાં જંત-પ્રાણી સં-
સારથી છૂટે છે.

૬. જનકનગરી—મિથિલાનગરી.

૭. તીર્થરાજ—પ્રયાગ.

પછી ચિત્રકૂટ પવિત્રસ્થળ જ્યાં વર્યાં સીતારામ;
જન દયાપ્રીતમ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ સહ સુખધામ. ૮

પદ ૬ કું.

પછી શ્રીકાશીપુરીમાં જઈનેજ, શ્રીમંગા ન્હાયો શુચિ થઈનેજ;
પૂજ્યા શ્રીવિશ્વેશ્વરદેવજ, બિન્દમાધવ કીધી સેવજ. ૧
પંચકોશી યાત્રા કીધીજ, પાવનપૂરીને પરિક્રમા દીધીજ;
ક્ષેત્ર ગયા જઈ કીધાં શ્રાદ્ધજ, પૂર્વજ તરિયા ટળિયા બાધજ. ૨

તાજ.

ત્યાં બાધ ટળિયા સકલ કીધું ક્ષુદ્રગુસરિતાસ્નાન;
શ્રીગયાગદાધર પૂજ્યા વિષ્ણુસહિત મહાન. ૩
પછી ઝાડખંડી વૈદનાથજ પૂજ્યા જ્યોતિર્લિંગ;
પછી કપિલદેવજ અરચિયા જ્યાં ગંગાસાગરસંગ. ૪
વૈતરણી ક્ષેત્રે ગયો પછી મહાનદી શુચિ જલસ્નાન;
પછી શ્રીસાક્ષિગોપાલ નિરખ્યા વિપ્ર કન્યાદાન. ૫
પછી શ્રીપુરુષોત્તમપુરિ ગયો નિરખ્યા શ્રીજગનાથ;
બલભદ્ર સુભદ્રા સુદર્શન દર્શન આહારે સાથ. ૬
મહા માહાત્મ્ય મહાપ્રસાદ લીધે ચતુર્ભુજ હોય જ ત;
મહોદધિ ઈંદ્રધુમ્ર નાહાયો જ્યાંપૂણ્ય અનંત. ૭

૮-૧-૨. સ્પષ્ટ છે.

૩. ક્ષુદ્ર-સુંદર.

૪-૫. સ્પષ્ટ છે. સાક્ષિગોપાલ કે ' જ્યાંથી જગન્નાથજ
પાંચ કોશ રહે છે. ' ત્યાં વિપ્રને કન્યાદાન દીધું.

૬-૭-૮. વિષદ છે. ' મહા માહાત્મ્ય ' મોટું માહાત્મ્યવાળો
મહાપ્રસાદ, જેના લક્ષણથી જીવ ચતુર્ભુજ-વિષ્ણુ થાય છે.

શુચિ માર્કેડેય શ્વેતગંગા વટે કૃષ્ણનું દર્શન;
જન દયાપ્રીતમ શ્રીપુરુષોત્તમ ક્ષેત્ર અતિ ઉત્કર્ષ.

૫૬ ૭ મું.

પછી ગયો આઘ કુર્મ ક્ષેત્રજી, મળજન દર્શો શુચિ તનુ નેત્રજી;
વળતીનિરખ્યાગિરિપદ્મનાભજી, સોહાદ્રિનરહરિ લખી લાભજી.૧
મંગળગિરિ શ્રીપદ્માનૃસિંહજી, પિયે પ્રત્યક્ષે પણો શ્રીરંગજી;
ગોદાવરી વેણા સરિ સ્નાનજી, રૂપ હૃદે મુખ હરિગુણગાનજી.૨

હાળ.

ગુણગાન ગોવિંદ યજ્ઞ પદ પદ પાપ રહે નહિ લેશ;
આગળ શેષાયલ શિખર નિરખ્યા રાજ શ્રીવ્યંકટેશ. ૩
પછી તળેટીમાં ત્રિપતિપુરિ શ્રીરામચંદ્રજી બ્રાજે;
પછી કાંચિ શિવ વિષ્ણુપુરી શ્રીવરદરાજ વિરાજે. ૪
શુચિ પક્ષીતીર્થ, કામકોષ્ટી કુંભકરણુ સુક્ષેત્ર;
નદી કાવેરિ શ્રીરંગસ્વામી નિરખિ સફલિત નેત્ર. ૫
પછી દક્ષિણ મથુરા દ્વારિકા નિરખ્યા રાજગોપાલ;
શ્રીરામ પોઠયા નિરખિ નવગ્રહ પૂજ્યા લઘુ કાલ. ૬

૧. મળજન—કુળવું તે, સ્નાન કરવું તે. શુચિ-શુદ્ધ. તનુ-
શરીર. સોહાદ્રિ-સહ્યાદ્રિ. લખી-લક્ષીને-ભેદને લાભ લીધો.

૨. સરિસ્નાન-નદીમાં સ્નાન કરવું.

૩-૪. બ્રાજે-ચોલે. 'કાચીની વચ્ચે નદી આવેલી હોવાથી
તેના બે વિભાગ બુદ્ધા પડે છે. તેમાંના એકને શિવકાંચી અને
બીજાને વિષ્ણુકાંચી કહે છે. અયોધ્યા, મથુરા, માયા, કાશી,
કાંચી, અવાન્ત અને -દ્વારિકા એ સાત સુક્ષિતપુરી કહેવાય છે.
તેમાં અયોધ્યા, મથુરા, અને દ્વારિકા તથા અધી' કાંચી એ
સાક્ષત્રણુ વિષ્ણુની અને બાકીની સાક્ષત્રણુ શિવજીની કહેવાય

શ્રીસેતુબંધુ રામેશ્વર પુનિયા અઘદુખંભંગ;
 પછી ધનુપતીર્થે સ્નાન કીધાં ઉભય સાગર સંગ. ૭
 તુંગભદ્રા કૃતમાલા પયસ્વિની તામ્રપર્ણી નીર;
 હોય સ્નાન પાને દયાપ્રીતમ કૃષ્ણભક્તિ ધીર. ૮

૫૬ ૮ મું.

નિરખ્યા હરિ તોતાદ્રો ધામજી, શ્રીઆદિ કેશવ અભિરામજી;
 મહેલ કોટામાં શ્રીહરિરૂપજી. કુમારિ કન્યા ક્ષેત્ર અનૂપજી. ૧
 પદ્મતીરથ પંચાસર ક્ષેત્રજી, અનંતપુર શ્રીપંકજનેત્રજી;
 પદ્મનાભજી શ્રીસહ નામજી, જનાર્દન શ્રી પૂરણકામજી. ૨

કાળ.

છે પૂર્ણકામ શ્રીરંગનાથજી ચલપલરાયજી નામ;
 શ્રીસ્વામી કાર્તિક ગોકર્ણેશ્વર પંચાસર અભિરામ. ૩
 શ્રીશૈલશિખરે મલ્લિકાર્જુન રપભરૌલ મહેન્દ્ર;
 શ્રીરામ હૃદ અર્ધનારીશ્વર પછી નિરખ્યા શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર. ૪
 પછી પંઢરપુર શ્રીવિકૃલેશ્વર ચંદ્રભાગાતીર;
 નઢી ભીમરથિ શ્રીભીમાશંકર કૃષ્ણા નિર્મળ નીર. ૫
 શ્રીમહાલક્ષ્મી કહોલાપુર પછી સપ્તરૂંગી દેવી;
 શ્રીગૌતમી ગંગા પુનીત પથ દેવ મુનિજન સેવી. ૬

૫-૬-૭-૮ સ્પષ્ટ છે. લઘુકાલ-થોડો સમય. અઘ-પાપ, ૮ મી
 દૂકમાં એકાદશ સ્કંધના નીચેનો શ્લોકોનો ભાવ સમાયલો છે.
 તામ્રપર્ણી નદી યન્ન કૃતમાલા પયસ્વિની । કાવેરી ચ મહોપુण्या
 પ્રતીર્થા ચ મહાનદી । ये पिबन्ति जल तासां मनुजा मनुजेश्वर ।
 प्राये भक्ता भगवति वासुदेवेमलाशयः ।

૧-૨. શ્રીસહ-લક્ષ્મીજી સાથે

શ્રીચંપકેશ્વર નીલગિરિ કનખલ તીરથ શુભ નામ;
 ન્હાઈ નિરખિયાં સ્થળ પંચવટી લક્ષ્મણ સસીતા રામ. ૧
 દંડકારણ્યની યાત્રા કરી પછી સૂર્યતનયા સ્નાન;
 જન દયાપ્રીતમપ્રિયાલગિની તીર્થ પરમ મહાન.

૫૬ ૯ મું.

નદી પયોબ્ધી મજ્જન કીધુંજી, રેવાસાગર નાહિ પય પીધુંજી;
 પરશુરામ લોદેશ્વર તીર્થજી, ભૃગુક્ષેત્ર ન્હાયો શુભ અર્થજી. ૧
 યજ્ઞ કર્યા જ્યાં બડભાગીજી, શ્રીવામનજી ભીક્ષા માગીજી;
 શુકલતીર્થ ઇશ્વર ઐકારજી, રેવોરિસંગ માહાત્મ્ય અપારજી. ૨

લાગ.

છે અપાર મહિમા ચંડિપુરિ શ્રીશેષશાયિભગવાન;
 શ્રીચ્યાસક્ષેત્ર શુકાશ્રમ શૂલભેદક્ષેત્ર મહાન. ૩
 ઐકારનાથજી નિરખિયા નર્મદા નિર્મળ સ્નાન;
 માહિષ્મતીપુરિ પરમ પાવન શાસ્ત્રમાં એમ જ્ઞાન. ૪
 પુરિ અવંતી મહાકાલેશ્વર ક્ષિપ્રા તીર્થ પાવન;
 શ્રીદ્વારિકાપુરિ પછી ગયો જ્યહાં સદા જગજીવન. ૫
 ગોમતીસાગર ચક્રતીર્થે કર્યું સ્નેહે સ્નાન;
 પછી શંખોદ્ધાર બેટે નિરખિયા કૃષ્ણ શ્રીભગવાન. ૬
 શ્રીત્રિકમ માધવ પુરુષોત્તમ નિરખિયા કુંવર કલ્યાણ;
 રુકમણી રાધા જાંબુવતી સત્યભામાદિ પ્રભુ પ્રાણ. ૭
 વિધિવત્ કરી સહુ નારાયણસર તીર્થ અતિ ઉત્કર્ષ;

૩-૪-૫-૬-૭-૮. સૂર્યતનયા-તાપી. દયાના પ્રીતમના
 તુરીયપ્રિયા શ્રીયમુનાજીની જ્ઞેન. .

૧. ભૃગુક્ષેત્ર—ભરૂચ.

પછી પિંડતારક પ્રવાસ ન્હાયો સુદામાપુરિ દર્શ. ૮
 કુંડ દામોદર ગિરિનાર યાત્રા જીર્ણગઢ જ્યહાં ગામ;
 જન દયાપ્રીતમ ભક્ત સ્થળ નરસિંહ મેહેતા નામ. ૯

પદ ૧૦ મું.

સોરઠ સોમેશ્વર સુરસેવાજી, નાગેશ્વર ધુખેશ્વર દેવાજી;
 અર્પુદાયલ અતિજ પ્રલંબાજી, આરાસુરમાં દેવી અંબાજી. ૧
 સદ્ગુરે હું વળતો ધાવોજી, સરસ્વતીપ્રાચી જલપૂત ન્હાયોજી;
 બિન્દુસરોવર મજ્જન કીધુંજી, ગોવિંદ માધવ દર્શન લીધુંજી. ૨

દાળ.

લીધું પરમ સુખ ડોકેર ગોમતિ સ્નાન પૂરણ કોડ,
 સાક્ષાત્ શ્રીદ્વારિકાપતિ નિરખિયા શ્રીરણછોડ. ૩
 મહિસાગર નહાઈ પાવાગઢ કાલિકા દેવી સેવ;
 પછી મેવાડે જઈ પૂજિયા શ્રીએકલિંગજી મહાદેવ. ૪
 પછી શ્રીજીદ્વારે હું ગયો જે પરમ પાવન ધામ;
 મેં નિરખિયા શ્રીનાથજી પરબ્રહ્મ પૂરણ કામ. ૫
 સહુ તીર્થગુરુપુષ્કર તીરથ ત્યાં સ્નાન કરી હરિ દર્શ;
 ચર્મન્વતી વેદિકા સુરતઢી નહાઈ પામ્યો હર્ષ. ૬
 પછી વ્રજમંડળ ફરી આવિયો એ મુખ્ય નામોચ્ચાર;
 જે વિધિવત્ વર્ણન કરું તો ગ્રંથ થાય વિસ્તાર. ૭
 એમ કહી પુનિત તીર્થાવળી શ્રદ્ધા સુણે વા ગાય;
 તો દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ રીઝે સહુ તીરથ ફળ થાય. ૮

૨ થી ૯ સુધી સ્પષ્ટ છે. સુદામાપુરી-પોરબંદર. જીર્ણગઢ-
 જનાગઢ. ૧-૨. અર્પુદાયલ—આણ. પૂત—શુદ્ધ.

પદ ૧૧ મું.

સુણી એમ ધોલ્યા શ્રીગુરુરાયજી,
હરિ કરુણા હોય તો એ થાયજી;
પૂછય હવાં તું ધારયાં પ્રશ્નજી,
સંશય છૂટે પૂરણ તૃપ્તજી. ૧

શિષ્ય વદો એમ સુણિ શિર નામીજી,
પ્રથમજ એ પછું છું સ્વામીજી;
કહો કયમ આત્યંતિક કલ્યાણજી,
નિગમાગમમાં જે પ્રમાણજી. ૨

ઢાળું.

પ્રમાણ નિગમાગમ વિષે જે પામી પડવું નહિ કદા;
પદ પ્રાપ્ત તે કયમ થાય છૂટી જન્મભરણની આપદા. ૩

૩ થી ૮. શિષ્ય વિસ્તારભય બતાવીને ઉપસહાર કરે છે. અન્ય સુગમ છે.

૧. શિષ્યે કરેલું સ્વયાત્રાવર્ણન સાંભળીને ગુરુજી કહે છે કે એ બધું હરિકૃપા હોય છે તો બને છે, હવે તું તારા મનમાં જે પ્રશ્ન ધાર્યા હોય તે પુછ. જેથી તારા સંશય છૂટે અને તારી તૃપ્તિ પૂણ થાય.

૨. શિષ્ય ગુરુનાં એવાં વચન સાંભળીને તેમને નમીને પ્રશ્ન પૂછે છે. તદ્વિદિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા એ ભગવદ્ગુણાનુસાર નમીને પૂછે છે. ગુરુજી! વેદશાસ્ત્રનાં પ્રમાણવાળું કાયમનું જેથી પુનઃ સંસારમાં આવવું ન પડે-એવું કલ્યાણ શાથી થાય ?

૩. વેદશાસ્ત્રમાં જેનો નિશ્ચય કર્યો છે અને જે સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી ત્યાંથી નીચે પડવું નથી પડતું, અને જન્મભરણની આપત્તિ છૂટી જાય છે, તેવું ઉત્તમ પદ કયું ?

સુણી એહવું બોલ્યા શ્રીગુરુ તે સુંદર પૂછયું પ્રશ્ન;
 તે સકલ સિદ્ધિ થાય પૂજ્યે પરમેશ્વર તણ વૃષ્ણ. ૪
 એહવું સુણી બોલ્યો શિષ્ય કહો પ્રભુ પરમેશ્વર તે કોણ?
 નિજમત્યે કહે સહુ જૂલુવા ક્યમ લહિયે આ જ પ્રમાણ. ૫
 કોઈ વિષ્ણુ કહે શિવ શક્તિ કે ગણપતિ કોઈ દિનેશ;
 ઇત્યાદિ બહુ ઋષિ મત સુણ્યા કહો કેટલા પરમેશ ? ૬
 હે બાળ તું મોહબાળ બ્રમ્ય મા પરમેશ્વર તો એક;
 પણ સમજ વણ સંશય રહે તુને નથી પક્વવિવેક. ૭

૪. એ પ્રમાણે શિષ્યનું વચન સાંભળીને શ્રીગુરુ બોલ્યા કે હે શિષ્ય, તેં ઘણો જ સુંદર પ્રશ્ન પૂછ્યો. તું જે સ્થાન વિષે પ્રશ્ન કરે છે તેનું ઉત્તર માત્ર એટલું જ કે કુળની લાલસા ત્યજીને પરમેશ્વરનું પૂજન કરવાથી એ સર્વ સિદ્ધિ થાય છે.

૫. એવું સાંભળીને શિષ્ય બોલ્યો કે, હે પ્રભુ, પરમેશ્વર તે કોણ ? એ તો પહેલાં કહો. બધા લોકો પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે તેને જીવેજીવે સ્વરૂપે વર્ણવે છે, તેમાંથી એકનું જ કહેવું યથાર્થ શી રીતે મનાય ?

૬. શિષ્ય કહે છે કે કોઈ વિષ્ણુને, કોઈ શિવને તો કોઈ શક્તિ કે ગણપતિને તો કોઈ સૂર્યને ઇશ્વર માને છે, વગેરે ઘણા ઋષિઓનાં મતો સાંભળ્યાં છે, ત્યારે પરમેશ્વર કેટલા ? એ કહો.

૭. હે બાળક, તું મોહની બાળમાં કસાઈશ નહિ, તને હજી ખરા જોડાનો પક્વ-અનુભવ સહિત વિવેક-યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી, તું સમજ્યો નથી, માટે સંશયો રહે છે, પણ ખરું સમજીશ ત્યારે તને નિશ્ચય થશે કે ‘પરમેશ્વર તો એક જ છે.’

એક યુક્તિથી સમજવું બહુ પરમેશ કહે જડએમ;
પણ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ છે સર્વેશ તંજ્ય મન વહેમ. ૮

પદ ૧૨ મું.

એક સદનમાં જન દશ બારજી, જેહનાં કહ્યામાં તે સિરદારજી;
સદનાધિપ એહવા જ્યમ અત્યજી, જ્ઞાત્યધિપ તેહનો અધિપત્યજી. ૧
જ્ઞાત્યધિપ એહવાનું જૂપજી, તેનો પરમેશ્વર પુર ભૂપજી;
ભૂપ ધણા એહવા પરમાણોજી, દેશપતિ તેહનો પ્રભુ જાણોજી. ૨

દાળ

જેમ જાણો પ્રભુ તેહનો વળી તેહવાનું વૃંદ;
તેહનો સ્વામી મુલકતણો અધિપ પહેલી પડી પ્રભુતા મંદ. ૩

૮. હે જડ, લોકો બહુ પરમેશ્વર છે એમ કહે છે, તે આવી રીતે કહે છે એ તને એક યુક્તિથી સમજવું છું. પણ તે પહેલાં હું તને ખરું તત્વ સમજાવી દઉં છું, તે એ જ કે સર્વના ધર્મી તો દયાના વહાલા શ્રીકૃષ્ણ જ છે. તે સમજીને તારા મનના વહેમોને દૂર કર.

૧. દુષ્ટાંત-એક ઘરમાં દશ બાર માણસ હોય છે, એમાં આગેવાન એક જ હોય છે કે જેના કહ્યામાં ઘરના બધાં માણસો રહે છે, એવા ધણા ઘરધણીઓના ઉપર સરદારી ભોગવનાર જ્ઞાતિનો આગેવાન હોય છે.

૨. એવા જ્ઞાતિના રાજાઓના સમૂહનો પરમેશ્વર-નિયંતા નગરનો રાજા ગણાય છે. એવા ધણા રાજાઓનો સ્વામી દેશપતિ-ધલાકાનો રાજા ગણાય છે.

૩. જેમ નગરના રાજાનો પ્રભુ દેશપતિ છે, તેમ દેશપતિ ઓના વૃંદનો-સમૂહનો ધણી આખા મુલકનો અધિપતિ છે. એની પાસે પહેલી-પહેલાના રાજાઓની પ્રભુતા મંદ-હલકી પડી ગઈ.

બહુ મુલક પતિ ધણી ખંડપતિ નવખંડ પતિ પતિદ્વીપ;
 શત દ્વીપના પતિ તદ્દશિરે નૃપ ચક્રવર્તી અધિપ. ૪
 તેહવાનો ઇશ્વર ઇન્દ્ર એમ ઐશ્વર્ય કમ કમ જ્યેષ્ઠી;
 સુરનાથ અનલાનીલ યમ વરુણાદિ પ્રભુ પરમેષ્ઠી. ૫
 વિધિ શિવશિવા વિઘ્નેશ રવિ પ્રભૃતિ પરિવૃઠ શેષ;
 શ્રીશેષ અનિરુદ્ધ પ્રધુમ્ન વાસુદેવ દેવ રમેશ. ૬
 શ્રીમન્નારાયણ વિશ્વેશ્વર સમાન અક્ષરબ્રહ્મ;
 તેહેમના પણ પ્રભુ પરમ કારણ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ. ૭
 જેહની ન કોઇ ખરાખરી તો અધિક ક્યાહાં થકી હોય?
 જન દયાપ્રીતમ તેજ પરમેશ્વર ન બીજો કોય. ૮

૪. બહુ મુલકના રાજાઓનો ધણી ખંડપતિ કહેવાય છે. તેવા નવ ખંડોના પતિઓનો પતિ દ્વીપપતિ ગણાય છે. સો દ્વીપના રાજાઓના માથા ઉપર ચક્રવર્તી રાજાની સત્તા રહેલી છે.

૫. તેવા ચક્રવર્તીઓનો ઇશ્વર પણ ઇન્દ્ર છે. એમ અનુક્રમે ઐશ્વર્ય વધતું જાય છે. ઇન્દ્ર, અગ્નિ, વાયુ, યમ, વરુણ, વગેરેના નિર્ધારતા બ્રહ્મા છે.

૬. બ્રહ્મા, મહાદેવજી, પાર્વતી, ગણપતિ, સૂર્ય, વગેરેના પ્રભુ શેષ છે. શ્રીશેષ અનિરુદ્ધ, પ્રધુમ્ન, વાસુદેવ એ સર્વના દેવ લક્ષ્મીપતિ છે.

૭. શ્રીમાન નારાયણ વિશ્વેશ્વર છે, અને અક્ષરબ્રહ્મતુલ્ય છે. તેમના પણ પ્રભુ પરમકારણ- પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે. જેની કોઇ ખરાખરી કરી શકતું નથી તો તેમનાથી અધિક તો ક્યાંથી હોય? દયાના પ્રીતમ તેજ (પૂર્ણ પુરુષોત્તમ) પરમેશ્વર છે, બીજા કોઇ પરમેશ્વર નથી.

આવ સ્વયંભૂ આત્મારામજી, મૂળ પુરુષ જે પૂરણકામજી;
પ્રધાનપુરુષેશ્વર પરબ્રહ્મજી, નેતિ નેતિ કહે નિગમજી. ૧
અક્ષરથી ત્રિગુણાતીતજી, ગમ્ય ન મન 'ગો અકળ અજીતજી;
જે થકી ક'પે માયા કાળજી, એહવું અખિલનું રૂપ રસાળજી. ૨

૧-૨. સર્વથી આદિ છે, સ્વયંભૂ છે, તેનું કારણ કાંઈ નથી, આત્મમરણ કરનારા છે, મૂળ પુરુષ છે, આત્મકામ છે, પ્રધાન પુરુષના ઈશ્વર છે, જેને નિગમ-વેદ ન બાણી શકવાથી નેતિનેતિ કહીને અટકી બાંધ છે. અક્ષરબ્રહ્મથી તે પર છે. અક્ષરાત્ પુરુષઃ પરં; પુરુષાણ પરં કિંચિત્ સા કાષ્ટા સા પરા ગતિઃ એ શ્રુતિ અત્ર પ્રમાણ છે. ત્રિગુણથી અતીત છે. મન અને ગોને-ધૃત્રિયોને એની ગમ નથી. યતો વાચો નિવર્તન્તે અપ્રાપ્ય મનસા સહ । તેનું સ્વરૂપ કળી શકાય એવું નથી. જે અજીત છે. જેથી માયા અને કાલ પણ ક'પે છે, એવું એમનું અખિલસ્વરૂપ પ્રભુનું રૂપ રસાત્મક છે. મહુમ સાક્ષર ગોવર્ધનરામભાઈ 'દ્વારામના અક્ષર-દેહમાં આ જે દૂક ઉપર એક વિચિત્રતમ કંટપના ઉપબાવે છે, તેની અત્ર યોગ્ય સમીક્ષા કરવામાં આવે છે. તેઓ કહે છે કે “સંપ્રદાયમાં એટલે વહલ સંપ્રદાયમાં વર્ણવેલ અક્ષરબ્રહ્મ અથવા મર્યાદા પુરુષોત્તમ તે પરોક્ષ જ્ઞાનથી પ્રમેય છે અને પુષ્ટિ-પુરુષોત્તમ અપરોક્ષાનુભવથી સાધ્ય છે એવું કહેતાં એ બેનો વિવેક સ્પષ્ટતર થાય છે. એ ઉભય મળી માત્ર એક બ્રહ્મનાં જે સ્વરૂપ છે અને એ બેના સરવાળાને દ્વારામ “અખિલ” સત્તાથી ઝોળાળે છે.” આ સિદ્ધાંત તારવવામાં તેમણે ‘ચાંકર વેદાંતની એક સુાંકત નો આશ્રય કરેલો હોવાથી એક ગભીર બ્રોતિ ઉદ્ભવે છે. અક્ષરબ્રહ્મ અને મર્યાદા પુરુષોત્તમને તેઓ એક માને છે એ

જે રસાળ નિત્યે નવીન મોહન આનંદમય બહુ સંગ;
નટવર લલિતત્રિલંગ છબીપર વારુ અનંત અનંગ. ૩

પહેલી ભૂલ છે. અક્ષરગ્રણ ગણિતાનંદ છે અને તે પુરુષોત્તમસ્વરૂપ હોઈ શકે જ નહિ. વળી, મર્યાદાપુરુષોત્તમ તરીકે સંપ્રદાયમાં શ્રીરામચંદ્ર મનાય છે. જેઓ વૈદિકમર્યાદાનુસાર ફલ પ્રદાન કરે તે મર્યાદાપુરુષોત્તમ અને જેઓ નિઃસાધન જીવનો સ્વરૂપબલથી, કરુણામાત્રથી ઉદ્ધાર કરે તે પુષ્ટિપુરુષોત્તમ. મહુમ સાક્ષરે રા. ગણલાલ શાસ્ત્રીજીનો શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાંતપ્રદીપ વાંચેલો છે, તો પણ આનું વર્ગીકરણ કરી શક્યા નથી એ આશ્ચર્ય છે. તેઓ આ લેહ બહે સ્પષ્ટ રીતે જણાવે છે. “મર્યાદામાર્ગીય પુરુષોત્તમથી પણ પુષ્ટિમાર્ગીય પુરુષોત્તમ વિલક્ષણ છે.....મર્યાદા પુરુષોત્તમનું સ્થલ અક્ષરરાત્મકે વ્યાપિયંકુઠ છે, આ (પુષ્ટિ) પુરુષોત્તમનું સ્થલ તો શ્રીમદ્ગોપુલ છે. અક્ષરગ્રણ ગણિતાનંદ છે અને પુરુષોત્તમ તો અગણિતાનંદ આનંદધન છે, તેથી તે બંનેનું ઐક્ય જ સંભવે નહિ. બીજું આ સાક્ષર અક્ષર અને પુષ્ટિપુરુષોત્તમનો “સરવાળો” કરે છે ! અને દ્વયારામભાઈના કાવ્ય ઉપર પણ તે ‘સરવાળા’નો આરોપ કરે છે ! આના જેવી જાંતિ કોઈ પણ ઠેકાણે જોવામાં નથી આવી. દ્વયારામભાઈ કહે છે કે ‘અખિલનું રૂપ રસાલ છે’ અખિલ ! એટલે સર્વસ્વરૂપ પ્રભુનું રૂપ રસાલ છે. એમાં સાક્ષરની કલ્પનાનો અવકાશ ક્યાં છે ? કવિશ્રી તો માત્ર પુરુષોત્તમના સ્વરૂપનો પરિચય કરાવે છે કંઈ ‘સરવાળા’ બાદગાડી ગણતા નથી !!

૩. જે રસાત્મક, નિત્ય નવીન ભાસતા, મોહન, આનંદ જ જેમનું શ્રીઅંગ છે એવા, (આનંદમાત્રકરણાદિમુક્તોદરાદિ:), નટવર શ્રીલાલત્રિલંગીજીની છબિઉપર કોટિ અનંગ-કામ વારી બહુ-ઓવારું.

પ્રતિરોમ જે મહાપુરુષ ભ્રમ બ્રહ્માંડ કોટિ અનંત;
 તે વામ પદમાં બિન્દુરૂપે વસે રાધાકાંત. ૪
 પરમાત્મ ધર્મ્યે કરી જે સર્વના અંતર્યામી;
 શ્રીનારાયણ ભગવાન ધર્મ્યે સકળ કેરા સ્વામ. ૫

૪. જે મહાપુરુષના પ્રતિરોમે અનંત કોટિ બ્રહ્માણ્ડ ભમે છે,
 (કેદગિધધાવિગણિતાણ્ડપરાણુચર્યાવાતાધ્વરોમવિવરસ્ય ચ તે
 મહિત્વં) તે મહાપુરુષ, શ્રીરાધાકાંતના-પૂર્ણપુરુષોત્તમના ડાબા
 ચરણારવિન્દમાં બિન્દુરૂપે વસે છે. અક્ષરબ્રહ્મનું ચરણરૂપે વેદમાં
 વર્ણન છે, તેથી પણ અક્ષર શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દમાં બિન્દુરૂપે
 વસે એ કવિનું કથન યથાર્થ છે. આ શુદ્ધ અને સત્ય અર્થને
 સ્થલે એક બીજો પણ અર્થ રા. ગોવર્ધનરામભાઈ બેડી કાઢે છે.
 કહે છે કે:—‘ બીજો અર્થ એવો પણ થાય કે ઉક્ત પ્રકારના બ્રહ્મના
 વામપદમાં બિન્દુરૂપે રાધાકાંત વસે છે. ’ જે માણસ આ સંપ્રદાયની
 પરિભાષાથી અજ્ઞાત હોય તેને તો ઉપર ઉપરથી બોતાં આ જ અર્થ
 હૃદયમાં ઠસી જાય; પરંતુ જે હૃદયને આ સંપ્રદાયનો થોડો પણ
 સ્પર્શ થયેલો છે, તે હૃદયમાં તો આ ‘ બીજો અર્થ ’ ઉતરે નહિ,
 એટલું નહિ પરંતુ કવિના મર્મનું નિકંદન કરનારો જણાય. એ
 અર્થ પણ આપાતતા બોતાં જણાય છે એટલું લખી સાક્ષર વિર-
 મતા હોત તો ઠીક, પરંતુ તેઓ તો કહે છે કે:—‘ આ ઉભય અર્થ
 સંભવિત છે. ’ એક અર્થ કંઈ જુદી જ દિશામાં વહે અને ‘ બીજો
 અર્થ ’ કંઈ જુદી જ દિશાને અવલંબે અને સિદ્ધાંતથી પણ ઉલટું
 દોરી જાય, છતાં તે બંને વિરુદ્ધ અર્થ પણ સંભવે ! એ તો
 કંઈક વિચિત્ર જ વિરુદ્ધ ધર્માગ્રય થયો ! !

૫. પુરુષોત્તમનું એક અંતર્યામિસ્વરૂપ છે. તે સર્વત્ર વ્યાપક
 છે અને અવગત પ્રતિશરીરે લિન્ન છે. જે સ્વ સર્વ મત્સ્ય વગેરે

આકૃતિ શિશુ ને કુમાર વ્રજ પૌગંડ નંદકુમાર;
 છે ધર્મી નિત્ય કિશોર કેશવ રાધિકા ઉર હાર. ૬
 નિત્ય નવલ યશ બે સહસ્ર રસના શેષ જેના ગાય છે;
 શિવશિશ પાવન અચલ પદ્મવય વહનકરી સુખી થાય છે. ૭
 જે મૂળ પ્રકૃતિ મહામાયા જે પુરુષની કીંકરી;
 તે દયાપ્રીતમ અખિલ ઈશ્વર ગોપીજનવલ્લભ હરિ. ૮

અવતારોનું મૂળ છે. તે પુરુષોત્તમ પરમાત્મારૂપ ધર્મથી સકલ જીવોના નિયંત્રા અંતર્યામી છે. અંતર્યામીનું બીજું નામ નારાયણ છે, તે પણ પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ છે, તેથી શ્રીનારાયણ ભગવદ્દૂપ ધર્મથી પુરુષોત્તમ સકળના સ્વામી પણ છે. પુરુષોત્તમ પોતે ધર્મી છે આ સર્વ ધર્મસ્વરૂપ છે. ધ્યેય સદા સચિત્તમણ્ડલમધ્યવર્તી નારાયણ સરસિજાસનસન્નિવિષ્ટ કેયૂરવાન્ મકરકુણ્ડલવાન્ ફિરીટી દારી હિરણ્મયવપુર્યુર્ધ્વત શક્તિચક્ર ॥ આ શ્લોકમાં નારાયણનું સ્વરૂપ વર્ણવેલું છે. નારાયણ અને અક્ષરબ્રહ્મને રા. ગો. વર્ધનરામ એક માને છે તે ભૂલ ભરેલું છે, તે આથી સમજાશે.

૬. તે પૂર્ણ પુરુષોત્તમની આકૃતિ બાલ વ્રજમાં કુમાર, પૌગંડ અવસ્થામાં નંદના કુમાર છે. ધર્મી છે, નિત્ય છે કિશોરાકૃતિમાં શ્રીરાધિકાજીના ઉરહાર છે. એ સર્વ અવસ્થાનાં સ્વરૂપ નિત્ય છે, પુષ્ટિપુરુષોત્તમની એ સિવાય અન્ય અવસ્થા નથી.

૭. શેષનાગ બે હબાર જીલથી જેમનાં નવાં નવાં યથો નિત્ય ગાય છે, અચલ પદ્મચરણનું જલ-ગંગાજી, તેને મસ્તકે વહન કરીને શિવજી પણ સુખી થાય છે.

૮. જે મૂળ પ્રકૃતિ, મહામાયા, મધિરાશક્તિ જે પુરુષની દાસી છે, તે અખિલના ઈશ્વર દયાના વહાલા શ્રીગોપીજનવલ્લભ હરિ છે. આ ઠેકાણે ‘અખિલ’ શબ્દ આવે છે, તેથી તેના પણ

૫૬ ૧૪ મું.

જેહને નામે શુચિ ગણુ રાયજી, જેહના જપથી આઘ પૂજાયજી;
 જેહના ભયથી સૂર્ય ભમે છે જી, હરિ મુકાવે રાહુ દમે છે જી.૧
 શશિ અર્કાગ્નિ તેજ જેહનુંજી, તે ક્યમ પામે સમપણું તેહનુંજી;
 જેહની મરજીસમ સહુ ચાલેજી, અધિકું ઓછું પત્ર ન હાલેજી.૨

હાળ.

હાલે ન દલ ઓછું અધિક તો બીજું કાંઈ ક્યમ થાય ?
 છે વાયુ બળિયો અતિ ઘણો પણ રુચિ પ્રમાણે વાય. ૩

અર્થ પેલો ‘સરવાળો’ જ છે એમ મહુમ સાક્ષર અડાવે છે. એઓએ આ ૧૩ મા પદ ઉપર ઘણી કલ્પનાઓ કરી છે, પરંતુ તે કલ્પના માત્ર હોવાથી જ્યોત્ષ્ણાદક થઈ પડ્યા સિવાય રહે તેમ નથી. અત્ર તે સર્વ માનસ તરંગોનું પૃથક્કરણ કરવામાં આવે તો પ્રથમે વિસ્તાર વધી પડે, માટે અત્ર તેમનાં મુખ્ય તરંગોનું જ અવાસ્તવિકત્વ ક્વચિત્ દર્શાવવામાં આવશે.

૧. જેને નામે ગણુપતિ શુદ્ધ ગણાય છે અને જેના જપથી ગણુપતિ સહુથી પહેલાં પૂજાય છે, જેના ભયથી સૂર્ય ભમે છે, તેને જ્યારે રાહુ પીડવા આવે છે તે વખતે તે જ હરિ તેને છોડાવે છે, મીષાદેતિ સૂર્યઃ, સૂર્યસ્તપતિ યદ્ મયાત્ ।

૨. ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિમાં જેનું તેજ રહેલું છે, તેના તેજથી તેજસ્વી ગણાતા તેના સરખાપણું કેમ મેલવે ? જેની ઈચ્છાથી સર્વ ચાલે છે, એક પાંદડું પણ ઓછુંવધતું હાલી શકતું નથી.

૩. દલ-પાંદડું અન્ય સ્પષ્ટ છે. મીષાસ્માદ્વાતઃ પવતે । મન્નયાદ્વાતિ ચાતોર્ય વગેરે શ્રુતિ અને શ્રીલાગવત અત્ર પ્રમાણ છે.

જઠરાગિન ખાળે આહાર માત્ર ન દહે ક્યમ પણ ચર્મ; ૪
 પણ ચરચરે તે થકી પાકી સહુ દહાનો ધર્મ. ૪
 જળ અડચે અગ્નિ ના ખચે છે સદા સધળે રીત્ય; ૫
 દધિ દુઃખદ વડવાનલ ન પુજવી શકે જે પ્રભુ ભિત્ય. ૫
 મરનાર બે એક ગ્રહ તુરત ઇક એક પછી પલ પાંચ ૬
 સંગે જવાય ના લેઈ ઉભય મહાપુરુષની આંચ. ૬
 જે સમય ધનવૃષ્ટિ જ્યહાં જેટલી હરિરુચિ હોય; ૭
 તે પ્રમાણે સુરપતિ ક ન કરે કદા તો રોય. ૭
 સહુ જગત્ને ભય કાળનો કાળને ભય ભગવંત; ૮
 જન દયાપ્રીતમ તે જ નિર્ભય એક બીજ સંત. ૮

૪. જઠરાગ્નિ ખાધેલું ખંધું ખાળી નાંજે છે, પણ પેટમાંનું માંસ કે ચર્મ બળતો નથી. એનું કારણ તે પ્રભુથી ચરચરે છે, નહિ તો તેનો ખાળી નાંખવાનો ધર્મ તે છોડે નહિ.

૫. જલસ્પર્શથી અગ્નિ બળતો નથી એ એક નિયમ છે, છતાં પણ મગરમત્સ્યથી ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખદ વડવાનલ-વડવાગ્નિને ઉદધિ-સમુદ્ર પુજવી શકતો નથી. તેમાં પણ કારણ પ્રભુની ઇચ્છા જ છે.

૬. એક ઘરમાં એક પલને અંતરે બે માણસ મરી બાય છે તો પણ બન્નેને સાથે સ્મશાનમાં લઈ જવામાં આવતાં નથી એનું કારણ પણ તે મહાપુરુષનો પ્રભાવ જ છે.

૭. ધનવૃષ્ટિ-મેઘની વૃષ્ટિ-સુરપતિ-ઇંદ્ર જે હરિની રુચિને ન અનુસરે તો ગોવર્ધનોદરજીલીલાની પેઠે પાછળથી રોય-પસ્તાય.

૮. આખા જગત્ને કાલનો ભય છે, તે કાલને ભગવાનનો ભય છે. જગતમાં જે કેઈ નિર્ભય હોય તો તે જ દયાળા પ્રીતમ શ્રીકૃષ્ણ અને એક તેના ભક્તો.

૫૬ ૧૫ મું.

સુર તેં પરમેશ્વર જે ભાંખ્યાણ,
તે સહુને ભયથી હરિયે રાખ્યાણ;
વૃકને વર આપી શિવ ક'પ્યાણ,
હરિ અરિ બાળ્યો ત્યારે જ'ખ્યાણ. ૧

ત્રિપુર જલંધર નવ જીતાયાણ,
હરિ પત્ય રાખી રચીને માયાણ;
વળી બળિસુતપક્ષે હર આંબ્યાણ,
હારી સુતા હરિથી ન કાંબ્યાણ. ૨

લાળ.

કાંબ્યા ન સ્તુતિ કર કૃષ્ણની કહ્યું નાથ હું તવ દાસ;
પતિ રતિ સમય સતી શ્યામ સમરચા હરિ હર્યો મહાનાસ. ૩

૧. અહિંથી શુરુ શિષ્યે જે જે દેવોને પરમાત્મા તરીકે
ઓલખાવ્યા હતા તેનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે. 'હે શિષ્ય! તેં જે
પરમેશ્વર કહ્યા તે સહુ હરિના ભયથી દબાયલા છે. વૃક નામના
અસુરને શિવજીએ વરદાન આપ્યું; એટલે તેની દાનત બગડી
અને શિવજીનો નાશ કરીને શ્રીપાર્વતીજીને હરવા તૈયાર થયો.
તે વખતે ભગવાને જ યુક્તિથી એને ખાલી નાંખ્યો અને શિવ-
જીને સંકટથી મુક્ત કર્યો.

૨. ત્રિપુરાસુર અને જાલંધર વગેરે અસુરો પણ શિવથી
જીતાયા નહિ. હરિએ જ્યારે માયા રચીને તે અસુરોનો નાશ
કર્યો ત્યારે પત રહી. (આટલા ઉપકારો હરિએ કરેલા છતાં તેને
સ્મર્યા વિના) શિવજી બલિસુત-બાણાસુરનો પક્ષ લઈ ભગવાનની
સામે યુદ્ધ કરવા આવ્યા, પણ પુત્રીને પાછી આપવી પડી, અન્તે
યુદ્ધમાં કાંબ્યા નહિ. પુત્રી-બાપા-ઓખા-બાણાસુરની પુત્રી.

ખલ મધુ કૈટભ શંખાસુર હણી હરિ હણ્યો વિધિતાપ;
 સનકાદિક પ્રશ્નોત્તર કર્યો યશ બ્રહ્મા વાહન આપ. ૪
 ગજવદન અગણિત બ્રહ્મહત્યા કરી થયા ભયભીત;
 હરિ દય. કરી નિજ નામ આપી હરિ પીડય અમીત. ૫
 રાવણુ સદન ખર ચારતા વહું હતું પદ વિઘ્નેશ;
 પંચાંગ ધાતા વાંચતા દીપિકા ચન્દ્ર દિનેશ. ૬
 શકાદિ મહુ સુર આજ્ઞાઆધીન રહેતા સાધી ટહેલ;
 નવ ગ્રહ પનોતી બંધિખાને દશાનનને મહેલ. ૭
 તે સર્વનો ભય હરિ હણ્યો હતી દુષ્ટ નિજ બદ્ધ જોઈ;
 તે દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ સમ જડ ક્યમ આવે કોઈ ? ૮

૩. પૂર્વાધ સ્પષ્ટ છે. ઉત્તરાધનો અર્થ—શિવજી સાથે રતિ-ક્રીડા સમયે જ્યારે મહાવિપરીત અનર્થ થયો ત્યારે સતીએ—પાર્વતીએ ભગવાનને સ્મર્યો, અને ભગવાને તે મહાત્રાસ દૂર કર્યો. આ પ્રસંગ કવિ સ્વકૃત ‘હરિહરતારતમ્ય’ માં સવિસ્તૃત વર્ણવે છે આ કથા શિવપુરાણમાં પણ છે.

૪. વિધિતાપ—બ્રહ્માનો તાપ. સનકાદિના પ્રશ્નનું ઉત્તર બ્રહ્માનું વાહન બનીને આપ્યું.

૫. ગજવદન—ગણપતિ. આ કથા સ્કેન્દપુરાણમાં છે. ગજવદન માટે વિષ્ણુસહસ્રનામ પ્રકટ થયાં છે. અમિત-ધણી.

૬. ગણેશે રાવણને ઘેર ગધેડાં ચારવાનું પદ ભોગવ્યું હતું. દીપિકા—દીવારૂપ. દિનેશ—સૂર્ય. ધાતા—બ્રહ્મા.

૭-૮-સ્પષ્ટ છે. દશાનનને—રાવણને. હતી—નષ્ટ કરીને, ક્યાના પ્રીતમ કૃષ્ણના તુલ્ય, હે મૂર્ખ ! કોણ યાય ?

પદ ૧૬ મું.

અંકળ અજિત શ્રી હરિની માયાલ,
એક હરિ પાખ્યે સર્વ વહવાયાલ;
શ્રી મહાલક્ષ્મી નિજ અર્ધાગલ,
ભય ધરી નાઠાં લખી નરસિંગલ. ૧

હલધર ભૂલ્યા તાળી ગણતાંલ,
દાખી લીલા ન બને ભણતાંલ;
એકદા ઉપન્યો ગર્વ અનંતલ,
મુજવણ ચાલે નહિ ભગવંતલ. ૨

કાળ.

ભગવંત મુજવણ પોઢે ક્યહાં ઉર વશ્યું સઘ મહુ જાણિયું;
ઉડ્યા મહદાકાશકલ્પ અગણિત ભ્રમણ વખાણિયું. ૩
પછી જાણ્યું આ કૂળ ગર્વનું ભૂમિ પડ્યા શેપાચળ થઇ;
અઘાપિ જે પર્વતે વિરાજે શ્રીવ્યંકટેશ કૃપામયી. ૪

૧. હરિ વિના સર્વ વહવાયા-આકુલબ્યાકુલ થઈ ગયા છે-
તેમાં ક્ષમાયા છે. લખી-લેખને. શ્રીનૃસિંહજીનું ભયંકર સ્વરૂપ
લેખને અર્ધાગરૂપ છતાં લક્ષ્મીજી નાઠાં.

૨. હલધર-ભલભદ્ર. જે લીલા દાખી-દેખી, તે કહેતાં પાર
આવી શકે નહિ. તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન બની શકે નહિ. અનંત-શેષ.

૩-૪. સઘ-તુરત. મહોટા આકાશ જેવા થઇને. ઉડ્યા. પછી
શેપાચલ થઇ પૃથ્વીમાં. પડ્યા. અઘાપિ તે પર્વત પણ છે અને
તેના ઉપર શ્રીવ્યંકટેશ-કૃપામય-કૃપાલુ ગિરાજે છે. આ સર્વ કથા
દ્વારિકાલીલામાં છે.

શિવ છળાયા મોહિનીરૂપે ન રહ્યું જ્ઞાન વિવેક;
 દારિકાવૈભવ લખી ઋષિ અજ્યા વળી એમ વાર અનેક. ૫
 શ્રીરામરૂઢન વિલોકી અંખા મોહ પામ્યા સત્ય;
 ધર્યું રૂપ સીતા ઓળખ્યાં, હરિ લજ્યા લાગી અત્ય. ૬
 સુર અસુર મળી સાગર મથ્યો વિદ્વેશ મંદર બોલ્યો;
 મદ હરિ હર્યો ફીકા પડ્યા ધરી કૂર્મ તનુ તટ તોલ્યો.. ૭
 મળ માસમાં સહુ સૂર્યે કહ્યું અમો તપીશું નહિ કોઈ;
 રવિ થઈ તપ્યા હરિ દયામીતમ સહુ રહ્યા તવ નેઈ. ૮

પદ ૧૭ મું.

પ્રકટાવ્યા પ્રાર્થના કરીનેજ,
 તેજ ગયા ધાતા વત્સ હરિનેજ;
 નજવાસવ દુઃખ દીકું અપારજ,
 તદપિ ન દુઃખ આપ્યું પણ પ્રહારજ. ૧

પ. ઋષિ-નારદજ.

૬. સીતાજીના વિપ્રયોગથી શ્રીરામચંદ્રજ રૂઢન કરતા હતા,
 તે વખતે અંખા-પાર્વતીજ તેમનાં એશ્વર્યની અજમાયશ કરવા
 શ્રીસીતાજીનું રૂપ ધરીને ગયાં. પણ શ્રીરામચંદ્રજે તુરત
 ઓળખી લીધાં અને પોતે ઘણું શરમાયાં.

૭. વિદ્વેશ-ગણેશ. હત્યો-હણ્યો. કૂર્મ તનુ-કૂર્માવતાર.

૮. સૂર્ય ગાર છે—આ કથા પુરુષોત્તમમાહાત્મ્યમાં છે.

૧. જેણે પ્રભુને પ્રાર્થના કરીને ભૂતલ ઉપર પ્રકટાવ્યા.
 ધાતા-બ્રહ્મા. વાસવે-ઈંદ્રે નજમાં ઘણું દુઃખ માનલંગથી અનુ-
 ભવ્યું પણ ફરીને સુદ્ધ સિવાય ખરિજાત વૃક્ષ ન આપ્યું.

પત્યાદિક સંસાર સમસ્તજી;
હરિ માયા આગળ બળ અસ્તજી;
હરિ સંબંધ લહે સહુ સેવાજી,
દૂર થયે ઘઉં કંકર જેવાજી. ૨

હાળ.

એ કંકર ગોધૂમ ન્યાય સહુ પૂજ્ય મહાજન દેવ;
હરિ સંબંધ ટળતાં કંકરસમ ઇશ્વર રહ્યા સ્વયમેવ. ૩
પાંડવ સભા અગ્રેશ રિ પૂજ્યા રહ્યા સહુ જોઈ;
ગજ અનિરવચને સ્તુતિ કરી હરિવણ નધાયા કોઈ. ૪
અવતારી અંશી સર્વાત્મા ઇશ્વર હરિ ભગવાન;
પરમાત્મ બ્રહ્મ અપાર તે શ્રીકૃષ્ણ શ્રુતિકર ગાન.
મહાદેવ આદે મોટા સહુ કહેવાય છે જગમાંહે;
પણ આટલા ગુણ હરિ વિષે ન મળે કદાપિ ત્યાંહે. ૬
સર્વજ્ઞ સ્વામી સકળના સર્વના અંતરયામી;
સમતા ન જેહની કોઈ નહિકો શિશ જેહને સ્વામી. ૭

૨. પ્રભુના સંબંધથી જ બધા સેવાય છે. હરિ સંબંધ ન હોય ઘઉંથી વિખુટા થયલા કંકરો જેવા બધા છે.

૩. ગોધૂમ-ઘઉં. ઇશ્વર તો શ્રીહાર જ છે. ઇતર સ્પષ્ટ છે.

૪. પાંડવસભામાં સહુથી પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણનું જ પૂજન થયું હતું. ગજેન્દ્ર-હાથીએ ન્યારે ખરા સંકટ વખતે સ્તુતિ કરી ત્યારે હરિ વિના ખીજ કોઈ તેની સહાયતા કરવા દોડ્યા નહિ.

૫. સર્વ અવતારોનું મૂળ છે, અંશી છે. કૃષ્ણસ્તુ ભગવાન સ્વયમ્. વેદ પણ એમ જ ગાન કરે છે.

આત્મારામ ને આત્મયોનિ સર્વાત્મા સહુ રૂપ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણમાં ઇત્યાદી સુગુણ અનૂપ.

૫૬ ૧૮ મું.

સર્વ કરે ને નહિ અહંકારજી, ગંભીરતાનો ન મળે પારજી;
નિત્ય પરિપૂર્ણ અતિ તોપજી, ગુણ કરી માને જનના દોષજી. ૧
અણુ સેવા માને અતુલિ તજી, એક રસ નિભવે નિત્યે પ્રીત્યજી;
શરણાંગત થઈ થાય વિમુખજી, હરિ ચિત્તવેતો પ્રપુલ્કિતમુખજી.

દાળ.

પ્રપુલ્કિત મુખ શ્રીનાથજી સમરે ન પહેલા દોષ;
ઈચ્છે ન પ્રત્યુપકાર સહજ ઉદાર સદ્ગુણ કોષ. ૩
ભયદ્વેશ હિત વા કામના કોઈ ભાવકો સ્મરણ કરે;
હરિ તેને પણ ફળ મોક્ષ દે મોટાઈ નિજ અંતર ધરે. ૪

૬-૭-૮. આત્મરતિરાત્મક્રીડા આત્મમિથુન વગેરે શ્રુતિઓનું
તાત્પર્ય ૫૮ એ જ છે. નિર્દોષપૂર્ણગુણવિગ્રહ. ।

૧-૨. અણુ-સૂક્ષ્મ-ચોડી. સુદામા પ્રત્યે પ્રભુ કહે છે કે
અણ્વણ્વપાહતં મૈકૈઃ પ્રેમ્ણા મૂર્યેવ મે મહેત્ । ખીન્નું રૂપ છે.

૩. સુદ્ગુણન કોષ-ભંડાર.

૪. કામાદ્ દ્વેષાદ્ મયાત્ સ્નેહાદ્યથા મંત્ર્યેશ્વરે મનઃ,
આવેશ્ય તદદ્વિત્યા વર્ધ્યસ્તદ્ગતિં ગતા, કામં ક્રોધં મયં સ્નેહ-
મૈત્ર્યં સોહૃદમેવ ચ, નિત્યં હરૌ વિદધતો યાન્તિ તન્મયતાં હિ તે,
ગોપ્યઃ કામાદ્ મયાત્ કંસઃ દ્વેષાદ્વેષાદયો નૃપા, સમ્યન્ધાદ્વૃણ્ય-
સ્નેહાદ્યં મત્તયા વયં વિમો. વગેરે શ્રીમદ્ભાગવતના પદોનો
ભાવાર્થ આ ૫ ક્રિયામાં કવિશ્રી ઉતારે છે.

મહાદુષ્ટ ઉપર પણ દયા હરિ કરે નિજપણું જોઇ;
 જે જે હણ્યા ખળ મુક્તિ તેહને કહેત એહવું કોઇ. ૫
 સહુ શક્તિપતિ ને શાન્ત અતિ ભૂગુ પરીક્ષા જોઇને કહ્યું;
 એવા તો એક કૃષ્ણ બીજનું કથન માત્રજ રહ્યું. ૬
 કોપી કદાપિ ન શાપ દે વરતુલ્ય જોહનો કોઇ;
 સ્વાધીન મન ધાર્યું કરે કોઇનો નાં ચાલે રોધ. ૭
 અવળું ન અર્ચનમાં પડે નિષ્કંટક જોહનો પંથ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ એહવા ગાયા મહામુનિ ગ્રંથ. ૮

પદ ૧૯ મું.

જોહનું આપ્યું ન જાય કદાપિજ, અચલિતપદ છે દ્રુવઅવાપિજ;
 શરણ પડ્યોછું સાચું ભાખેજ, તેહને હરિનિજસમ કરીરાખેજ; ૨

૫. એવું કોઈ છે ? તે કહે.

૬. પરાસ્ય શક્તિર્વિવિધૈવ શ્રૂયતે ! ' શાન્તિપતિ ' પણ પાક છે. અર્થમાં વિરોધ નથી આવતો. ભુગુઋષિ સર્વ દેવોની પરીક્ષા કરવા નિકળેલા, તે વખતે દરેક દેવોની પરીક્ષા કરીને છેવટે શ્રી-કૃષ્ણ પાસે આવ્યા. પ્રભુ સુતા હતા, તેજ વખતે તેણે વક્ષ સ્થલમાં પાદાઘાત કર્યો. પ્રભુ કોપાયમાન ન થતાં પૂછવા લાગ્યા કે મહર્ષે ! આપના મુકોમલ ચરણને મારી નિષ્કુર છાતીથી પીડા તો નથી થઈ ? આવું શાંતિપ્રિયત્વ ક્યાં છે ?

૭. જેનો કોઈ પણ સારો જ છે. મહદસ્ય ક્રાધોપિ વરેણ્યતુલ્યઃ ।

૮. જેનો માર્ગ નિષ્કંટક છે. બીજા દેવોની પૂજામાં કંઈ આડું-અવળું થઈ ગયું તો બારજ વાગી જાય ! પણ અહિં એવું નથી.

૧. હું શરણે આવ્યો છું, એવું બરા દિલથી કહે તો. સકુદેવ પ્રપન્નાય...અમયં સર્વભૂતેભ્યો દદામ્યેતદ્વતં મમ ।

અભય અચળ દાતા હરિ એકજી, એ બળ ન મળે દેવ અનેકજી;
કૃષ્ણ તમારો કહે એક વારજી, સહજ હરિ દે સુખ ભંડારજી. ૨

દાળ.

ભંડાર સુખ એટલાજમાં ઉગ્રસેન વિલીપણ પામિયા
કહે ભેટય સાધન શાં કર્યા દુઃખ સધ સધજાં વામિયાં. ૩
શિવ પ્રહ્લાદિક સુર આરાધે મહાકષ્ટ કરિ કદી કોઈ;
કે તુચ્છય ફળ તે પણ અનિત્ય વિચ્યારી જો મન સોઈ. ૪
વર હિરણ્યકશ્યપ હિરણ્યગર્ભથી પામ્યો નરહરિએ મારિયો;
જન જાણે પોતાનો વિધાતા ક્યમ ન આવી ઉગારિયો? ૫
શિવસેવક રાવણ બાણાસુર હરિ હણ્યો છેવા હસ્ત;
શંકરથકી શું નિપન્યું? વર વૈભવ પામ્યા અસ્ત. ૬

૨. કૃષ્ણોદં તયાસ્મિ એમ જે એકજવાર કહે તેને સુખનો
ભંડાર આપનાર હરિ સિવાય અન્ય કોઈ નથી.

૩. ઉગ્રસેન અને વિલીપણે શું સાધનો કર્યા હતાં? વા-
મિયા-ત્યજ્યાં.

૪. અન્તવચ્ચુ ફલં તેષાં તદ્ ભવત્યલ્પમેધસામ્ । કામૈસ્તૈસ્તૈ-
ર્હૃતઘ્નાનાઃ પ્રપચન્તેન્યેદેવતાઃ વગેરે ગીતાનાં વાક્યોનો ભાવ ઉ-
તાર્યો છે.

૫. હિરણ્યગર્ભથી-પ્રહ્લાથી, એને પ્રહ્લાએ પોતાનો માણસ
જાણીને ઉગાર્યો કેમ નહિ?

૬. વર વૈભવ-શ્રેષ્ઠ વૈભવો. અથવા તો શંકરે આપેલા વર-
દાનથી થયેલા વૈભવો.

જડભરત હરિજન તેજ સહન થયું ન શક્તિ ફાટી;
 નિજ કરે નિજ કિંકર હણ્યા થઈ ગયો શ્રમ સહુ માટી. ૭
 ઈત્યાદિ અમર નશ્વર ફળ, અવળું પડે ક્ષણમાંય;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણવણ સુખરૂપ સઘળું કયાંમ. ૮

૫૬ ૨૦ શુ.

હરિ વણ ઉજવળ પંથ ન એકલ, વામી મેલ્યા માર્ગઅનેકલ;
 મધ માંસ માગે બલિ ચંડીલ, શિવવ્રતધારી સહુ પાખંડીલ. ૧
 ધરે મુંડમાળા અસ્થિ ચર્મલ, ભૃગુને શ્રાપે અનુચિત ધર્મલ;
 ક્યહું વિષય ક્યહું બ્રહ્માચારલ વર્ણાશ્રમ નહિ ધર્મ લગારલ. ૨

૭. જડભરત હરિનો ભક્ત હતો. તેનું બલિદાન આપવા માટે ચોરો દેવી પાસે લઈ ગયા, પણ દેવી તેનું તેજ સહી શકી નહિ, અને તે પેલા ચોરો ઉપર ગુસ્સે થઈ, અને પોતાના જ સેવકોને પોતે હણ્યા.

૮. હરિવિના અન્ય દેવ દેવીઓએ આપેલાં ફલો નાશવત્ હોય છે. કંઈક બૂલચુક થઈ તો ક્ષણમાં અવળું-ઉધું વળી જાય છે. દયાના પ્રીતમવિના સઘળું સુખરૂપ ક્યાં જોવામાં આવે છે ?

૧. વામી-વામ માર્ગના અનેક મલિન માર્ગો છે. ચંડી પણ મધમાંસ માગે છે. શિવ દીક્ષવાલા પાખંડી છે. મવગ્રતધરા જે ચે ચે તાન્ સમનુવ્રતાઃ પાસાણિઢનસ્તે ભવન્તુ સચ્છાસ્ત્રપરિપન્થિનઃ નષ્ટશૌચા મૂઢધિયો જટામસાસિધધારિણઃ, વિશન્તુ શિવદીક્ષાર્યાં યન્ન દૈવં સુરાસવમ્.

૨. માણસોનાં ડોકાંઓની માલાને ધરનારા, 'હાડકાં અને ચામડાંને પણ ઉપયોગમાં લેનારા થયા છે. એ સર્વ નિંદા ધર્મ ભૃગુઋષિના શાપથી પ્રવર્ત્યો છે. વિસ્તાર માટે જુઓ ચતુર્થસ્કંધ.

ના ધર્મ એકાચાર સહુ નહિ વેદશાસ્ત્ર પ્રમાણુ;
 તે માટય કહ્યું શુક શિવાદિક તજ્ય વિષ્ણુથી કહ્યાણુ. ૩
 સ્ત્રીરક્ષ ભુલ્યે ભક્ષ ભણ્યું જ્ય દેહિ સંકટ દધ કહ્યું;
 તે પ્રમાણે શક્તિએ કર્યું અંતરજાપણું કહે કયાં રહ્યું ? ૪
 તે માટય સર્વેશ્વર હરિ સમ ઇતરમાં મતિ જે ધરે;
 તે નારકીશ સદા મહામુનિ પદ્મપુરાણે ઉચ્ચરે. ૫

૩. ધર્મ, શુદ્ધ એક આચાર. વેદશાસ્ત્રનું પ્રમાણુ પ્રમાણુ પણ ન મલે. માટે જ શુકદેવજી કહે છે કે શિવ વગેરેને ત્યજ. શ્રેયાંસિ તત્ર સ્તુ સત્યતનોર્ત્વનાં સ્યુઃ ।

૪. એક ગ્રાહણ ચાંડિપાઠ કરતો હતો. તે એક માર્યા રક્ષતુ મૈરવી (દેવી સ્ત્રીનું રક્ષણ કરે) એ શ્લોકને બદલે માર્યા મક્ષતુ મૈરવી (દેવી સ્ત્રીનું ભક્ષણ કરે) એમ ર ને બદલે ભૂલથી મ બોલી ગયો, એટલે દેવી તેની સ્ત્રીનું ભક્ષણ કરી ગઈ. એવી જ રીતે જયંદેહિ (જય આપો) એને બદલે દ્વિપો વેદિ જયં જહિ (શત્રુ આપો અને જયનો નાશ કરો) એમ બોલ્યો એટલે તેના કદા પ્રમાણે દેવીએ કરી મુક્યું. એ બિચારાના અંતઃકરણમાં એવો ભાવ ન હતો. છતાં દેવી અંતરને બાણનારી નહિ હોવાથી કદા પ્રમાણે કરી બેઠી.

૫. સર્વેશ્વર હરિના જેવી બુદ્ધિ અન્યમાં કરે તે નરકને મહાન્ અધિકારી છે એમ શ્રીવ્યાસજી પદ્મપુરાણમાં કહે છે. અસ્માદન્યં પરત્વેન ચેતયાનોપ્યચેતન, સ પાપણ્ડી તુ વિદ્વેયઃ સર્વધર્મવહિષ્કૃતઃ, (શ્રીભાગવત). યોન્યદેવં પરત્વેન ચદન્યજ્ઞાનમોહિતાઃ નારાયણ જગન્નાથ તે ચૈ પાપણ્ડિનઃ સ્મૃતાઃ, યસ્તુ નારાયણં દેવં સમત્યેનામિમન્યતે, સ તુ તેનાવમાનેન નરકાજ્ઞ

મતિ શિલા હરિ અર્ચ્યા ગુરુ નરજાતિ મતિ છે સંતમાં
 પદ તીર્થપાવન વિષ્ણુવૈષ્ણવ અધમ ઉદ્દકમતિ ચંતમાં. ૬
 હરિ નામ મંત્ર મહાકલુપહર ત્યહાં ધી શબ્દ સમાનની;
 તે પતિત પશુ મતિ આય દ્રુમ તુલસી પ્રિયે ભગવાનની. ૭
 મુખદ્વાર ધન્દિ વૃક્ષિ સહુ તરુ વૃક્ષિ જ્યમ જડિયોષ;
 ત્યમ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ પૂજે પાંખે સહુ સંતોષ. ૮

પદ ૨૧ મું.

તજિ સુંદર શ્રીહરિની સેવાળ, કરે ઉપાસન દેવી દેવાળ;
 તે જ્યમ તરશયો મંગ અનૂપળ, તજિને તીરે ખોદે કૂપળ. ૨

નિવર્તતે, एवं सामान्यभावेन मन्यन्ते पुरुषोत्तमं, ते वै पापपिडनो
 ज्ञेया नरकाह्वा नराधमाः अन्यदेवसमं यस्तु मन्यते मां तु सोधमः,
 (વગેરે બ્રહ્માંડાદિપુરાણવાક્યો).

૬-૭. હરિનું અર્ચન કરતી વેળાએ શિલાની મતિ થવી,
 ગુરુ અને સંતોમાં મનુષ્ય-સાધારણ-મનુષ્ય જેવી બુદ્ધિ, વિષ્ણુ
 અને વૈષ્ણવોના ચરણજલમાં સાધારણ જલ જેવી નીચ બુદ્ધિ,
 કલુપ-પાપને હરનારા હરિના નામમાં શબ્દબુદ્ધિ, અને ભગવત્પ્રિયા
 શ્રીતુલસીજીમાં વૃક્ષબુદ્ધિ, એ સર્વે પશુમતિ પતિતનાં કાર્ય છે.
 અર્ચ્યે વિષ્ણોઃ શિલાધીર્ગુરુપુ નરમતિઃ વૈષ્ણવે જ્ઞાતિબુદ્ધિઃ, વિષ્ણોર્વે
 વૈષ્ણવાનાં કલિમલમયને પાદતીર્થેન્ધુવુદ્ધિઃ, કંસારેર્વિષ્ણુમન્ત્રે-
 પિલકલુપહરે શબ્દસામાન્યબુદ્ધિઃ, વિષ્ણૌ સર્વેશ્વરેશેઽપિ ચ તદિ-
 તરધીર્યસ્ય સૌ નારકીશઃ ।

૮. મુખમાં નાંખવાથી જેમ સર્વ ધર્મો તૃપ્ત થાય છે,
 વળી મૂલમાં ખાણી સિંચવાથી વૃક્ષ તૃપ્ત થાય છે. યથા તરોર્મૂલ-
 નિપેચનેન તૃપ્યન્તિ તત્સ્કન્ધમુજોપશાયાઃ, પ્રાણોપદ્ધારાચ યથે-
 ન્દ્રિયાણાં તથેવ સર્વાહનમચ્યુતેજ્યા.

સુર પૂજે મૂકી જગદીશજી, તજી કામદુધા દુહા મહિપજી;
કહે નિગમાગમ એ ફરિ ફરિનેજી, ભજે સદા સદા એક
હરિનેજી. ૨

છાળ.

શ્રીહરિ તજી કલ્યાણ ધરજી બાળ અવરાધાર;
જ્યમ શ્વાન પુરુષ ગ્રહી ધરે મન જવા સાગરપાર. ૩
એ સર્વ વાતો વેવલાં છે મનભ્રમવા વ્યર્થ;
એક કેવળ શ્રીહરિશરણ વણ નથી સર્થો કેઇનો અર્થ. ૪

૧. વાસુદેવં પરિત્યજ્ય યેન્ય દેવમુપાસતે, તૃપિતો જાહ્નવી-
તીરે કૂર્પ યન્તિ ડુર્મતિઃ વાસુદેવકું ત્યાગ કે પૂજત ભૈરવભૂત,
કુદ્ર ભજત સો મૂઢ નર આ કે પેટ કપુત, વાસુદેવ પ્રભુ છાંડ કે
અન્યદેવ રતિ જોય, મુકતાનંદ કહે ગંગતટ કૂપ ખોદત થક
સોય. નારાયણં પરિત્યજ્ય હૃદિરૂપં પ્રભુમીશ્વરં, યોન્યમભ્યર્ચયેદેવં
પરબુદ્ધયા સ પાપમાફ, વાસુદેવ પરિત્યજ્ય યોન્યદેવમુપાસતે, સ
દેમરાશિમુત્સજ્ય પાંસુરાશિ જિઘૃક્ષાતે.

૨. મહિપ-ખાડો. ગાંધં ત્યક્ત્વા ધિમૂઢાત્મા ગર્દભં વિન્દતે
યથા, તથા હરિં પરિત્યજ્ય યોન્યદેવમુપાસતે.

૩. અવરનો-ખીજનો. આધાર-આશ્રય. નીચેના શ્લોકને
ભાવાર્થ આ દુકમાં છે. અવિસ્મૃતં તં પરિપૂર્ણકામં સ્વેનૈવ લાભને
સમ પ્રશાન્તમ્ । વિનોપસર્પત્યપરં હિ વાલિશઃ શ્વલાદ્ગૂલેનાતિ-
વિતર્તિ સિન્ધુમ્ ।

૪. એ બધી નકામી વાનો છે. વ્યર્થ ભ્રમણાં ભ્રમાવ્યાં છે.
હરિશરણ વિના કેઇનો અર્થ સર્થો નથી અને સરવાનો પણ
નથી.

શ્રીકૃષ્ણ શ્રીમુખ કહ્યું બહુ પ્રિય મુને દાસ અનન્ય;
 અતિ દુરાચારી તદ્દપિ સાધુ શ્રેષ્ઠ માહરે મન્ય.
 વળિ કહ્યું હારીતસ્મૃતિમાં પાંડવી ગીતામાંહે;
 તે વચન કેરા અર્થ માત્રજ લખું છું હું આંહે.
 નમવું નહિ અન્ય દેવને નિરખવા નહિ ન પ્રસાદ;
 મંદિર જણું નહિ યદ્દપિ કોઇની ચડતી હોય મરજદ
 વદવું સ્મરવું સેવવું ચિંતનાશ્રય શ્રવણાદિ.
 અન્યનું ન કરવું દયા પ્રીતમ કૃષ્ણ રસ જે સ્વાદી.

૫૬ ૨૨ સું.

વિશ્વ સકળ છે હરિનું રૂપજી, એકાંશે વ્યાપક મજભૂપજી;
 કરતા હરતા પોષક સ્વામીજી, સહુધટ વાસી અંતર-
 યામીજી. ૧

૫. અપિ ચેત્સુદુરાચારો ભજતે મામનન્યમાક્, સાધુરેવ સ
 મન્તવ્યઃ સમ્યગ્વ્યવસિતો હિ સઃ, અનન્યચેતાઃ સતતં, અનન્યા-
 શ્ચિન્તયન્તો માં, વગેરે ગીતાસ્થ શ્રીમુખવાક્યનો ભાવાર્થ આ
 પંક્તિમાં દર્શાવે છે. અર્થ સરલ છે.

૬-૭. હારીતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે, નાન્યં દેવં નમસ્કુર્યાત્
 નાન્યં દેવં નિરંક્ષયેત્, નાન્યપ્રસાદમદયાચ નાન્યદાયતનં પ્રજેત્ ।
 આ જ શ્લોકનો ભાવાર્થ કવિવર સ્વોક્તિમાં યોજે છે.

૮. પાંડવગીતામાં પણ વચન છે કે, નાન્યં ચદામિ ન શૃ-
 નોમિ ન ચિન્તયામિ નાન્યં સ્મરામિ ન મજ્જામિ ન ચાશ્રયામિ,
 મત્તયા ત્વદીયચરણામ્બુજમન્તરેણ શ્રીશ્રીનિવાસ પુરુષોત્તમ દેહિ
 દાસ્યમ્ ।

મોટે કોઈનો દ્રોહ ન કરવોજી, હરિ દુખારો એ ભય ધરવોજી;
જે તે રીતે કોઈ તનુધારીજી, સુખી કરતાં ખુશી કુંજ-
વિહારીજી. ૨

દાળ,

કુંજવિહારી રાજી રહે જો દયા સહુપર હોય; -
આત્મા ન કોઈનો દુઃખવે નવ દોષ કોઈનો જોય. ૩
સહુ દેવ હરિ અંગેથી ઉપન્યા દાસ હરિનો જાણિ;
નિંદા અરિશ્યા ના કરે પણ ભજે સારંગપાણિ. ૪
શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રવિના ન કોઈની લીલિતિ નહિ કોઈ તૃષ્ણુ;
સહજે શિવાલય માર્ગે દીકું કરવા જયશ્રીકૃષ્ણ. ૫

૧-૨. સર્વ જગત્ ભગવદ્રૂપ છે, તથાપિ તેમાં-જગત્માં પ્રભુના સદૃશનો જ આવિર્ભાવ છે. ભગવાનના સદૃશમાંથી ઉદ્ભવીને સદ્રૂપ થયું છે. એથી જ મળના નાથ શ્રીકૃષ્ણ સદ્રૂપે સર્વત્ર વ્યાપક છે. एकदेशेन जगत् सर्वम् । अन्य सर्व स्पष्ट છે.

૩-૪. જો બધા ઉપર દયા હોય તો પ્રભુ રાજી રહે છે. કોઈનો આત્મા દુઃખાવે નહિ અને કોઈના દોષ પણ જુએ નહિ. બધા દેવો ભગવાનના શ્રીઅંગમાંથી પ્રકટ થયા છે. एतद् ब्रह्म स आत्मा, अङ्गान्यन्या देवता. । સર્વ દેવો હરિના દાસ છે. शांङ्गी धनुष जेना હાથમાં છે એવા ભગવાનને ભજે અને કોઈની ઈર્ષ્યા ન કરે.

૫. શ્રીકૃષ્ણવિના અવરની ભક્તિ ન કરવી, તૃષ્ણા ત્યજવી, પરંતુ સહજે રસ્તામાં શિવાલય આવી ચડે તો શિવજીને ભગવદાસ સમજીને ' જય શ્રીકૃષ્ણ ' કરવા ચુકવું નહિ.

રિને વિષે સહુ વિશ્વ તે હરિ પૂજતાં પૂજયં;
 કોઈ કહે હું હરિમાં નથી તેને પૂજે અમારી બલાય. ૬
 પ્રતિ પશુ પશુસેં ચિસાડો પ્રતિ પોલીએ શું મોંણ;
 સમજી ન દેવા વિસરે, વડિ વડિ અત્યે લોંણ. ૭
 શિવ સ્ફુટ નમ્યા નહિ દક્ષને દેખી દેહાલિમાન;
 જન દયા પ્રીતમ કૃષ્ણ અંતર્યામિ નમિયા ધ્યાન. ૮

૫૬ ૨૩ મું.

સઘળેસરખી પ્રીત ન સારીજ, ટેકની ભક્તિ પ્રભુઅતિધારીજ;
 અળગા અન્યાશ્રિત ભગવંતજ, બ્યલિચારિણીથી પ્રેમ ન
 કાંતજ ૧

૬. બ્રહ્મવેદં જગત્ । જગત્ હરિરૂપ જ છે, તેથી તેના-
 પૂજન પછી અન્યના પૂજનની આવશ્યકતા શી ? કોઈ એવો પાકયો
 કે પોતાને હરિમાં ન માને, પણ હરિથી જુદો અને મોટો માને
 તેને અમારી બલા પૂજે છે । ।

૭. ગોવાલીઓ કંઈ દરેક પશુને જૂદી જૂદી જૂમ મારીને
 બોલાવતો નથી. દરેક પોળીએ-ચેટલીએ શું મોંણ નાંખવામાં આવે
 છે ? નહિ જ. વળી સમજી માણસ વડી થઈ રહ્યા પછી તે દરેક
 ઉપર જીડું જીડું મીઠું લલરાવવા નિકલતો નથી.

૮. આ કથા શ્રીમદ્ભાગવતના ચતુર્થ સ્કંધમાં આવે છે.
 શિવજી દક્ષને નમ્યા નહિ, એ કથા પ્રસિદ્ધ છે. કારણ કે એને
 દેહાલિમાન ઘણું હતું. પણ દયાના પ્રીતમ, અંતર્યામી શ્રીકૃષ્ણને
 ધ્યાનપૂર્વક નમ્યા.

૧-૨. દરેક ઠંકાણે પ્રીત કરવી તે શું યોગ્ય છે ? નહિ.
 પ્રભુને ટેકવાલી ખરી ભક્તિ ગમે છે. અન્યાશ્રયવાલાઓ ભગવાનથી

પતિવ્રતા બે ઉત્તમ હોયછ, પતિ પુરુષોત્તમ ત્યાં ચિત્તપ્રોય
વણ સમજે અન્યાશ્રય જનમાંછ, તે પણ ખટકે હરિ
મનમાંછ.

હાળ.

મન ખટકે જ્યમ રજ નેત્રમાં વણ નીકળે નહિ ચેન;
ત્યમ અન્યાશ્રય વણ છોડવે નહિ જંપ પંકજનેન.

અલગા છે. જેમ કે ધણીનો સ્નેહ બ્યભિચારિણી ઉપર હોતો નથી તેમ ધણા ઉપર સ્નેહ રાખનારાઓ ઉપર પ્રભુ અનુગ્રહ કરતા જ નથી. પુરુષોત્તમ પતિરૂપ છે. બે ઉત્તમ પતિવ્રતા હોય તોજ, તેમાં પુરુષોત્તમ ચિત્ત પડેવે છે. સમજ વિના અન્યનો આશ્રય કરે તો તે પણ પ્રભુના મનમાં ખટક્યા વિના રહેતો નથી. મત્તયા ત્યનન્યયા શક્ય અહમેધંવિધોર્જુન, પુરુષઃ સ પરઃ પાર્થ મત્તયા લભ્યસ્ત્યનન્યયા, અનન્યચેતાઃ સતતં યો માં સ્મરતિ નિત્યશઃ ત સ્યાદં સુલભઃ પાર્થ નિત્યમુક્તસ્ય યોગિનઃ, મયિ ચાતનન્યયોગેન મકિરદ્યભિચારિણી વગેરે શ્રીગીતાશ્રુના વાક્યો અને તસ્મિન્નન્યતા, તદ્વિરોધ ઉદાસીનતા ચ, અન્યાશ્રયાણાં ત્યાગોનન્યતા એ નારહભક્તિસૂત્ર, અહ મકપરાધીનો હસ્યતન્ત્ર ઇવ દ્વિજ, વશી કુર્વન્તિ માં મત્તયા સત્તિલ્પયઃ સત્પતિં યથા વગેરે શ્રીભાગવત વાક્યો, યાવદન્યાશ્રયસ્તાવદ્ ભગવાનપિ તં જનં ચિલોકયેષ્ઠ દયયા હ્યનન્ય મત્તવત્સલઃ એ દ્રુવપંચરાત્ર વાક્ય, અન્યાયનો આગ્રહપૂર્વક નિષેધ કરે છે અને પ્રભુ ઉપર અનન્ય સ્નેહ રાખવાનો ઉપદેશ કરે છે.

૩. જ્યાં સુધી નેત્રમાં રજનો નાનો પણ કણ હોય છે, ત્યાં સુધી મનમાં ખટક્યા કરે છે, તે નિકટ્યા વિના ચેન પડતું નથી જ તેવી રીતે અન્યનો આશ્રય છોડાવ્યા વિના પંકજનેન-કમલનેત્ર પ્રભુ જંપતા-ઠરી ઠામ બેસતા નથી.

પશુપતાકા અસ્રઆદિક અન્યાશ્રય હતો અર્જુન; :
 બ્રહ્માસ્ત્રદ્વારા મૂકાવ્યો હરિ જાણિને નિજ જન. ૪
 વળી આશરો અર્કનો અક્ષયપાત્ર દ્રૌપદાદિ;
 તે દુર્વાસા પ્રેરી મૂકાવ્યો કૃષ્ણ શુચિ રતિ સ્વાદિ. ૫
 અંબરીષને અભયાતણે આશ્રય લખ્યો અખિલેશ;
 તે પણ ટળાવ્યો મોકલી મુનિ દ્વાદશી વ્યપદેશ. ૬
 વળી એજ વ્રતનો આશરો નંદને દીઠો નાથ;
 પ્રેરી વરુણ ચરણ બંધાવ્યા વળિ લાવ્યા ગૃહિ હરિહાથ. ૭

૪. અર્જુન લગવદ્દલકત હતો, પ્રભુપ્રત્યે એની સખ્યભક્તિ હતી. પહેલાં અર્જુને શંકરને પ્રસન્ન કરવાને ધંણીજ તપશ્ચર્યા કરી હતી અને શંકરે તેને પાશુપતાસ્ત્ર આપ્યું હતું. પ્રભુએ કૃપા કરીને પોતાનો જાણીને અર્જુનનો અંગીકાર કર્યો, ત્યારે પ્રભુએ તેને બ્રહ્માસ્ત્રદ્વારા પાશુપતાસ્ત્રનો મોહ મૂકાવ્યો અને શિવજીનો આશ્રય ઊડાવ્યો.

૫. દ્રૌપદી વગેરેએ અક્ષયપાત્રના લોભે સૂર્યનો આશ્રય કરેલો હતો, તે દુર્વાસાને મોકલીને શુદ્ધરનેહના સ્વાદવાલા શ્રીકૃષ્ણે મૂકાવ્યો.

૬. મર્યાદાલક્ષ્ય અંબરીષને અભયા નામની એકાદશીનો આશ્રય હતો, તેને પણ અખિલના નિયંતા ઇશ્વરે અન્યાશ્રય લેખીને દુર્વાસા મારફતે, દ્વાદશીના બહાનાથી ઊડાવ્યો. વિસ્તૃત કથા માટે જુઓ ભાગવતનો નવમસ્કંધ.

૭. એ જ, એકાદશીનો આશરો નંદરાયજીને પણ હતો, તેઓ દ્વાદશીને દિવસે આમુરી વેલામાં નદીમાં સ્નાનર્થે ગયા, તે વખતે વરુણદેવના અનુચરો તેને બાંધી ગયા. પછીથી ભગવાન તેમને ત્યાંથી ઊડાવી લાવ્યા. જુઓ દશમસ્કંધ.

વળી અંબિકા યાત્રા ગયા ત્યહાં ગળ્યા અજગર નંદ;
ફરી દયા પ્રીતમ છોડવ્યા તવ સમજ્યા સહુ સુર મંદ. ૮

૫૬ ૨૪ મું.

અન્યાશ્રયનું ફળ છે એહવુંલ, નંદાદિકને દીઠું જેહવુંલ;
હરિને હિત ના આવે ત્યાંયલ, જેનું ચિત્ત હોય ખહુ સુરમાંયલ. ૧
પ્રાણિક ખહુ ધરનો હોયલ, મરે શ્રુધાએ ન પૂછે કોયલ;
પુત્ર પુત્રી પિતૃ કહે કહોનેલ, લાડ ઓલંભા કોઈ ના માનેલ. ૨

૮. વળી નંદરાયલ અંબાળની યાત્રા કરવા ગયા, તે પણ અન્યાશ્રય જ હોવાથી ત્યાં અજગર આવીને નંદરાયલને ગળી ગયો. પછી તેમને પ્રભુએ જ મુક્ત કર્યા. ત્યારે પ્રભુના સામર્થ્યનું સ્વરૂપ મંદમૂર્ખ સુરોનાં ધ્યાનમાં આવ્યું.

૧. ઉપર પ્રમાણે અન્યાશ્રયનો સ્પષ્ટ નિષેધ કરીને ઉપસંહાર કરે છે. અન્યાશ્રયના ફલનો અનુભવ નંદાદિને થયેલો છે. જેનું મન ખહુ દેવોમાં લમતું હોય તેના ઉપર હરિનું હેતુ સંભવેજ નહિ.

૨. ‘ ધણા ધરનો પચેણો ભૂખે મરે ’ એ કહેવત પ્રમાણે ધણા દેવો ઉપર સ્નેહ રાખનાર તરે નહિ. ધણા ધણીવાળી બલિચારિણીનો છોકરો કોને ખાપ કહેવાનો ? ઓલંભા-ઉપાલંભ-ઠપકા. અન્યાશ્રયવિષે ગોસ્વામી તુલસીદાસલ પણ લખે છે કે:-
હંસ મુક્તાફલ વિના, કવ હુ ન ધોરત ચાંચ; ર્યોં હિ દેક નિજ
ઇષ્ટ પે; અતન્ય ચાંચ યહ સાંચ. પપિહા કી ગત દેસિયે, ગ્રહે
મગન ઘનચુંદ; મૂમિ પર્યોં જલ ના ગ્રહે ચુંચુ રાસત મુન્દ. સીપ
ગૃહે એક સ્થાતિજલ નહિ સમુદ્ર જલરંચ, રહે મવાગ્ધિ હારિ મજે
જીં દૈ ઓર પ્રપચ. એક હોં મૃગ કે કારણે, મરત ધરોં તોન
દેહ; તુલસીં ઉનકી પ્યા ગતિ, જો ઘરઘર કરત સ્નેહ. એક હોં
સાધે સવ સધે; સવ સાધે એક જાય; જાગ્રહી સેધે મૂલકો ફૂલે
ફલે સદાય.

માને ન મન માધવ વિના ક્યહું તેજ સાચો સંત;
 નિજ પ્રાણ અધિકો લહે તેને ભક્તાધીન ભગવંત. ૩
 એમ સુણી બોલ્યો શિષ્ય પ્રભુ સંશય રહે છે એક;
 આપે કહ્યું તે ખરું ભજવા એક હરિ ધરિ ટેક. ૪
 શ્રુતિ સ્મૃતિ દઢ થયું સંશય ન નિશ્ચે એવ;
 છે એમ તદ્દપિ ઘણા જન ક્યમ ભજે ઇતર દેવ. ૫
 કેટલાક સુર દઢ એક કેટલા નામે સઘળે શીશ;
 તે ક્યમ હશે ગુરુજી કહોઁ ઝળકે પ્રખળ જશ જગદીશ. ૬
 એમ સુણી શ્રીગુરુ કહ્યું સાંભળ કહું કારણ તાત;
 જે અંશ જેહના હોય તે તેને ભજે શ્રુતિ ખ્યાત. ૭
 જે જેહનું તેહને તે મળે તવ થાય ચિત્તનિરોધ;
 જ્યમ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ સેવે ભગવદી વણ બોધ. ૮

૩. પદ્મપુરાણના ઉત્તરખંડમાં પાર્વતીપ્રતિ સદ્દાશિવ કહે છે કે—
 આરાધનાનાં સર્વેવાં વિષ્ણોરાધનં પરમ્ । તસ્માત્ પરતરં દેવિ
 તદીયારાધનં પરમ્ ॥

૪-૫-૬. એમ સાંભળીને શિષ્ય પુછે છે કે આપ શ્રુતિ,
 સ્મૃતિ અને યુક્તિથી પણ નિશ્ચયપૂર્વક જણાવો છો, કે ટેક રાખીને
 એકજ હરિનું ભજન કરવું; પરંતુ બધા મનુષ્યો કંઈ હરિનું જ
 ભજન નથી કરતા, કેઈ કેઈને પુજે છે તે કેઈ કેઈને નમે છે,
 તેનું કારણ શું હશે?

૭-૮. શિષ્યનો પ્રશ્ન સાંભળીને ગુરુ કહે છે કે હું તેનું
 કારણ કહું છું તે સાંભળ. શ્રુતિ કહે છે કે યો યદંશઃ સતં ન

૫૬ રૂપ મું.

વત્સ કદા મહિપી નવ ધાવેજી, ધેનુ ધાવવા મહિપ ન આવેજી;
 ગુણઅવગુણનું કંશું ન કામજી, ચિત્ત જેહનું જ્યાંહં ત્યાંહં
 વિરામજી. ૧

ભૂલું પડિયું બાળક રોયજી, મુખ અધમોત્તમ સહુનાં જોયજી;
 તદપિ ન ભટકણ ભાગે મનનીજી, સદા શાન્તતા મળતાં
 જનનીજી. ૨

દાળ.

જયમ જનનિ મળતાં જંપ તત્ક્ષણ અવર રહે નહિ આશ;
 પછી બોધ તેહને ન કરવો પામ્યા પૂરણ અભિલાશ. ૩

જે જેના અંશ હોય તે તેને સેવે. જેનું જે હોય તે તેને મળે
 એટલે ચિત્તનો નિરોધ થાય, અર્થાત્ જે જેના અંશ હોય તે તેને
 મેળવે તો જ તેનું ચિત્ત તેમાં રોકાય-એકાગ્ર થાય. દુષ્ટાન્ત-ભગ-
 વદીયો કાઠના ઉપદેશ વિના જ શ્રીકૃષ્ણને સેવે છે, કેમકે તે કૃષ્ણ
 ના અંશો છે. દેવાન્ દેવયજો યાન્તિ મદ્મકાં યાન્તિ મામપિ-
 એ ગીતાવાક્ય પણ એમજ કહે છે.

૧-૨. ગાયનું વાછરડું કાઠપણ વેળાએ ભેંસને ધાવશે નહિ,
 તેમજ પાડો ગાયને ધાવવા નહિ જ આવે, તેમાં ગુણઅવગુણ નથી
 જોવાના, પરંતુ તે ઉપરથી એટલુંજ સમજવાનું છે કે જેનું જ્યાં
 ચિત્ત હોય તે ત્યાંજ વિરામ પામે. ભૂલું પડેલું બાલક ગમેતેમ
 સમજાવતાં પણ રુદન કર્યા વિના નહિ જ રહે, જ્યારે માતાનું
 મુખ જોશે ત્યારે જ શાંત થશે.

૩-૪. સદાજે નમનારા જીવો પંચપીરીઆ આસુરી કહેવાય
 છે. તે માયામાંથી જ ઉદ્ભવે છે અને માયામાં જ જઈ મરે છે આવા
 જીવોનું સ્વરૂપ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીએ સ્વકૃત પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા-
 નામક ગ્રંથમાં બહુ વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે.

સઘળે નમે પંચપિરિયા હવં આસુરા કહેવાય;
 ઉપજતાં માયામાં મળ્યા કેમ એક ઠોર ઠરાય. ૪
 એકદા શ્રીમદ્ પુરુષોત્તમને ઇચ્છા ઉપનિ એહવી;
 વિસ્તાર જગમાં થાય જંશનો કૃતિ કરવી તેહવી. ૫
 એમ ધારી ભુકુટિ ભંગથી ઉપજવી સૃષ્ટિ સાર;
 બ્રહ્માંડ ભવ્ય વિચિત્ર નાના લોક દશ ને ચાર. ૬

૫. આ દૂકથી કવિવર જે સિદ્ધાંત વર્ણવે છે, તે પરમ ભગવદ્વીય મહાનુભાવી ગોપાલદાસજીકૃત વલ્લભાખ્યાનને આધારે છે. એક વખતે શ્રીપુરુષોત્તમને એવી ઇચ્છા થઈ કે જેથી જગમાં વિસ્તાર થાય, તેવી કૃતિ કરવી. ઈકોદં વહુ સ્યાં, ઈકાકી ન રમતે સ દ્વિતીયમૈચ્છત્, ક્રીડાર્થમાત્મન इदं त्रिजगत् कृतं ते વગેરે પ્રમાણે! એમ જ સૂચન કરે છે. આ દૂકની સાથે વલ્લભાખ્યાનની નીચેની દૂક સંરખાવતાં જણાશે કે કવિશ્રી અક્ષરશઃ વલ્લભાખ્યાનનું જ અવતરણ કરે છે.

“ તે પ્રભુને મન ઇચ્છા ઉપની જંશ યાવા વિસ્તાર. ”
 વલ્લભાખ્યાન ૧-૧૫.

૬. એમ ધારીને ભુકુટીના ભંગથી-ભુકુટીનો લેદ કરીને સૃષ્ટિ ઉપજાવી, અનેક પ્રકારના ભવ્ય બ્રહ્માંડો અને દશ અને ચાર ચૌદલોક પણ ઉપજાવ્યા. કોઈક કંઠમાં ભુકુટીમાંથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયલી હશે એમ આ ઉપરથી જણાય છે. પદ્મપુરાણમાં કાર્તિક માહાત્મ્યમાં શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે લીલ્લો કહ્યું છે કે યદ્મૂવિલાસચલનો-હસિતોરુસર્ગઃ સર્વે સૃજત્યવતિ હન્તિ વિચિત્રમાયઃ ॥ આ દુકની સાથે સંરખાવો નીચેની દુક.

બ્રુભગેથી સૃષ્ટિ નિપની, અતિ સુંદર બ્રહ્માંડ;
 ચૌદ લોક નાનાવિચિત્ર ભૂમંડલ નવ. ખંડ.

૫. આ. ૧-૨૬.

મહી મંડળ નવ ખંડાદિ રચના રમત માત્રમાં કીધી;
 જુગ પ્રકારે રચિ સદિ કરવા નિજ પર પ્રસિદ્ધિ. ૭
 એક દેવી બીજી આસુરી ઉપજાવિ આપોઆપ;
 જન દયા પ્રીતમ સકળ શક્તિ પતિ અતુલ પ્રતાપ. ૮

૫૬ રક મું.

ભક્તિ સુંદરી માયા દાસીજી, બંધે પ્રકટ કરી કુંજવિલાસીજી;
 નખશિખ સુભગા ભક્તિ જોહજી, અતિ પ્યારી લાગી પ્રભુ
 તેહજી. ૧

૭-૮. મહીમંડલ અને નવખંડની રચના માત્ર લીલાધી જ કરી. યુગના પ્રકારે સ્વપ્રસિદ્ધ્યર્થે સદિ રચી. તેમાં એક દેવી સદિ રચી અને બીજી આસુરી સદિ રચી. સરખાવો નીચેની ટુંક.

પર પોતાની બક્તિ કરે વા સદિ તે દ્વિધા પ્રકાર;

દેરી આસુરી બે ઉપજાવી, પ્રભુ મન કરી વિચાર.

(વ. આ. ૧-૧૭.)

૧. કુંજવિલાસીએ બંધે-મનને સ્ત્રીએ ઉત્પન્ન કરી, ૧ ભક્તિ -સુંદરી અને ૨. માયા-દાસી. પહેલી ભક્તિ તો નખશિખાંત સુંદર છે અને પ્રભુને તે ઘણી જ પ્યારી લાગે છે. આ દૂકમાં બંધે એ પાઠને ફેરવીને બંધે એવો પાઠ સ્વીકારીને એક ટીકાકાર ઘણો જ વિચિત્ર અર્થ કરે છે. લખે છે કે ‘માયા દાસી છે માટે જ તેને બંધે પ્રકટ કરી છે.’ માયા બંધે પ્રકટ છે, તે દાસી છે માટે એમ આ ટીકાકાર કહે છે, પણ દાસી હોવાથી બંધે પ્રકટ થાય અને ભક્તિ સુંદરી હોવાથી બંધે પ્રકટ ન થાય, એ માનવું યુક્તિયુક્ત નથી. આ દૂકની સાથે સરખાવો નીચેની દૂક.

ભક્તિ સુંદરી ને માયા દાસી, બે મૂલ પ્રકટાવી;

તેમા પહેલી નખશિખ સુભગા, શીહરિને મન લાવી.

(વ. આ. ૧-૧૮.)

પડા અક્ષરપર કૃપા-કટાક્ષી, સત્ત્વ ઉપન્યા લક્ષો લક્ષી;
 થયા ભક્તિમાં લીન સુભાગી, વૈષ્ણવ ગુણવંતા હરિરાગી. ૨
 ઢાળ.

અનુરાગી કેવળ કૃષ્ણમાં સર્વદા કૃષ્ણાધીન;
 જે બીજી કટાક્ષે ઉપના તે માયામાં થયા લીન. ૩
 તે આસુરી સહુ કર્મજડ હરિભજન ધર્મવિમુખ;
 તે કરે ઉપાસન અવરનાં જેમાં સદા ભય દુઃખ. ૪
 એહવા જ મૂળે જીવ તે કો કાળ નહિ કલ્યાણ;
 કહ્યું 'મૂઠ જન્મનિ જન્મનિ' શ્રીગીતામાંહે પ્રમાણ. ૫

૨-૩-૪. અક્ષરબ્રહ્મઉપર કૃપાકટાક્ષનો પાત થવાથી અસંખ્ય
 સત્ત્વ ઉત્પન્ન થયા. તેમાના ભાગ્યશાળી વૈષ્ણવ, ગુણવંતા અને
 હરિમાં પ્રીતિવાળા તો ભક્તિમાં લીન થયા અને કેવળ કૃષ્ણમાં
 અનુરાગવાળા સર્વદા કૃષ્ણને આધીન થયા. જે બીજી કટાક્ષથી
 ઉત્પન્ન થયા તે માયામાં લીન થયા. તે લોકો આસુરી, કર્મજડ
 અને હરિસેવારૂપ સ્વધર્મથી વિમુખ થયા. જેમાં સદા ભય અને
 દુઃખો રહેલાં છે, તેવી અન્ય દેવની ઉપાસના તે લોકો કરે છે.
 સરખાવો નીચેની રૂકો.

કૃપાકટાક્ષે દુવા અક્ષરમાં, ઉપન્યા સત્ત્વ અનંત;
 ભક્તિ લીન દુવા સૌભાગી, તે વૈષ્ણવ ગુણવંત.
 બીજી કટાક્ષે જે જન ઉપન્યા, માયામાં થયા લીન;
 કર્મજડ આસુરી અન્ય ઉપાસક, ભજન ધર્મ ચક્રી લીન.
 (વ. આ. ૧-૧૯-૧૦.)

૫. એવા આસુરી જીવોનું કોઈપણ કાળે કલ્યાણ થવાનું નથી.
 ગીતામાં પ્રભુ ઉપદેશે છે કે-આસુરો યોનિમાયન્ના મૂઢા જન્મનિ
 જન્મનિ । મામપ્રાપ્યૈવ કૌન્તેય તતો યાન્ત્યધમાં ગતિમ્ ॥

તેહવાને અતિ બહિર્મુખ શિવ કર્યા હરિરુચિ જોઈ;
 મૂળ મરકટને મંથ પાયો કહે શાણા કોઈ. ૬
 એ કથા પદ્મપુરાણમાં વિસ્તાર છે અથ ઇતિ;
 તે અંશ માત્ર લખ્યો વધે બહુ ગ્રંથ તે મન લીતિ. ૭
 તે માટય હરિના હોય તે જ સદા ભજે હરિરાય;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણવણુ તે ચિત્ત ક્યહું નવ જાય. ૮

પદ ૨૭ મું.

શ્રાગિરિધરના ભક્ત સુહાગીજી, પ્રેમરસભક્તિતણા વિભાગીજી;
 એ સરજ છે હરિરસ પીવાજી, અણુઅધિકારિ ન ઉતરે ગ્રીવાજી.
 મરાલ મન મત્સ્યે નવ જાયેજી, બક મુક્તાફળ નવ ખવાયજી;
 દીપક જીવે પાને સ્નેહજી, મક્ષિ તજે તે અડતાં દેહજી. ૨

૬. વળી તેવા બહિર્મુખ આસુરી જીવોને શ્રીહરિની રુચિનુસાર
 અતિ બહિર્મુખ કર્યા. ‘મરકટને મઢિરા પાઈ’ પછી શું બાકી રહે ?

૭. પદ્મપુરાણમાં આ કથા વિસ્તારથી વર્ણવી છે. ત્યાં લખ્યું છે કે
 त्वं च वद्र महामाहो मोहनार्थं सुरद्विषाम् । पाखण्डाचरण धर्म
 त्वं कुर्व्य महामते ॥ तानस्तानि पुराणानि कथयस्व च तान्प्रति ।
 मोहनानि च शास्त्राणि कुर्व्य च महामते ॥

૮. સ્પષ્ટ છે.

૧-૨. સોહાગી-સોલાગ્યવાળા-અનધિકારીને તે રસ ગ્રીવામાં
 -કંઠમાં ઉતરેજ નહિ. મરાલ હસતું મન મત્સ્યમાં-માછલામાં ન
 જાય, કેમકે તેનો ચારો મોતીનો છે. બંગલાથી મોતી ન ખવાય,
 કેમકે તે મત્સ્યાહારી છે. દીવો સ્નેહ-તેલનું પાન કરવાથી જીવે
 છે, તેજ તેલનો સ્પર્શ જો મક્ષિકા-માખીને થાય તો તે દેહ તજે.

એમ દેહ છૂટે ખરતણો ને કદિ સાકર ખવાય;
 તે આહાર સક્કરખોર ખગ મિસરી વિના ન જિવાય. ૩
 સિંહેણ પય જ્યમ જેરવે સિંહેણનાં જે ખાળ;
 વણ કંચનપાત્ર ટકે ના ક્યહું ફેડી નિસરે તતકાળ. ૪
 ઉદરે ટકે રસ સોમવહી શુદ્ધ કુળ ને વિપ્ર;
 હોય વિકારી તો વમન કરી કાઢે જ તે રસ ક્ષિપ્ર. ૫
 જ્યમ ક્ષાર જલનું મત્સ્ય મીઠે જળે પામે મીચ;
 જ્યમ ક્ષીટ વિષનો મરે ખાંડ એ જ રીતિ નીચ. ૬
 મહામિષ્ટ ભોજન કદુ લાગે જેહને તન જવર હોય;
 ઊંટ ભક્ષક કંદકતણો કુંપળ આંત્ર ખાય ન કોય. ૭
 ભગવહી જન ભગવંત ભજવા નિત્ય નવજાં કોડ;
 જન દયાપ્રીતમ પ્રભાકર દેખે ન આસુરી ઘોડ. ૮

૫૬ ૨૮ મું.

મુણી એમ બોલ્યો શિષ્ય વચનજી, મુણી પ્રતિઉત્તર ઉકળું
 મનડું
 સત્ય કહો છો સકળ પ્રપંચજી, સંહુ હરિદ્વંજી વ્યર્થ ન રંચર

૩. ખર-ગર્હભ. સક્કરખોર નમનું મત્સ્ય-પક્ષી.

૪. કંચન પાત્ર-સુવર્ણ પાત્ર.

૫-૬. ક્ષિપ્ર-તુરંતજ. મીચ-ચૂર્ય પાકે ખાંડ ચૂર્ય.

૭-૮. ઉંટ કાંટાનો ખાદ્ય, જે નમ્રીગદાં કુચ.

અર્થાથી? ઉચો છે તોપણ અલ્પ રૂઢિ નમ્રીગદાં નહીં
 -સૂર્ય. ઘોડ-ધુવડ.

બ્રહ્મ સગુણ કહો છો સાકારજી, જીવ બ્રહ્મના અંશ અપારજી;
જીવ અજના ઈશ્વર સ્વામીજી, જીવ અણુ પ્રભુ સહુ ગુણ-
ધામીજી. ૨

તાળ.

છે ધામી અક્ષર ધામના સેવવા સતત તેહ;
અચલિત સેવક સ્વામી નાતું સંભવે ક્યમ એહ? ૩
જળતરંગ ભેદ નહિજ કંચન કુંડળ ભેદ ન હોય;
મૃત્તિકા ઘટમાં ભેદ શ્યો જડ તે જ જૂદાં જોય. ૪

૧-૨. એમ સાંભલીને શિષ્ય કહેવા લાગ્યો, અને પ્રત્યુત્તર સાંભલીને તેનું મન પણ ઉકળી ગયું. શિષ્ય કહે છે કે આપ પ્રપંચને સત્ય કહો છો અને સર્વ હરિનું જ કાર્ય છે, થોડું પણ વ્યર્થ. મિથ્યા નથી એમ જણાવો છો. વળી બ્રહ્મને સગુણ અને સાકાર કહો છો, જીવો બ્રહ્મના અંશ છે, અને ઘણા છે, એમ પ્રતિપાદન કરો છો. જીવ અને માયાના ઈશ્વર ભગવાન છે અને જીવ અણુ છે અને પ્રભુ સર્વ ગુણના ભંડાર છે, એમ નિરૂપણ કરો છો.

૩. અહિં સંશય ઉદ્ભવે છે કે અક્ષરરૂપ ધામના ઈશ્વરને નિરંતર જીવે સેવવા; પરંતુ તેવો અચલિત નાતો સંભવશે કેમ? કેમકે જીવ પણ ભગવાનના જ અંશો છે.

૪. દૃષ્ટાંત-જલ અને જલના તરંગોમાં ભેદ નથી, તેમ જ સુવર્ણ અને કુંડલમાં પણ ભેદ નથી, તેવી જ રીતે મૃત્તિકા અને ઘટમાં પણ કોઈપણ જાતનો ભેદ નથી. એ બન્ને વચ્ચે ભેદ તો મૂર્ખ હોય તે જ જુઓ.

નિર્લેપ બ્રહ્મ અખંડ સતત ત્યહાં ન ભેદ ત્રિકાળ;
 કહે ભેદ વેદ વૃથા જ કહે કે સત્ય સમજો બાળ. ૫
 એમ સુણી બોલ્યા શ્રીગુરુ તું સુણી કહે છે વાત;
 પણ અંતરમાં સમજણ નથી આ મલિન આ અવદાત. ૬
 એક દ્રવ્ય કેરી અવસ્થા સુણ્ય વિવિધ ભાત્યની થાય;
 તેમાટ્ય નિશ્ચય કાર્ય કારણ વસ્તુ બે કહેવાય. ૭
 છે ભેદ નામાકારથી વળી ક્રિયાથી પણ હોય;
 જે મૃદાથી આવે નહિ, તે ઘટે આવે તોય. ૮

૫. દૃષ્ટાંત પ્રમાણે જ પ્રસ્તુતમાં બ્રહ્મ નિર્લેપ છે, સતત અ-
 ખંડ એકરસ છે, ત્યાં ત્રણે કાલમાં ભેદ નથી. વેદ પણ ભેદને મિથ્યા
 માને છે, છતાં જો ભેદને ખરો માની જોસે તો તેને બાલક જ
 સમજવો.

૬. એમ સાંભળીને શુરુ કહેવા લાગ્યા કે તું સાંભળેલી વાત
 કહે છે; પરંતુ તારા અંતરમાં કશી સમજણ નથી; કે આ મલિન
 આ અવદાત-શુદ્ધ છે.

૭. એક દ્રવ્યની કેટલી અવસ્થા થાય છે, તે સાંભળ. એક જ
 દ્રવ્યની અવસ્થા અનેક પ્રકારની થાય છે, માટે કાર્યકારણ એ બે
 વસ્તુ કહેવાય છે.

૮. દરેક વસ્તુને ભેદ નામ અને આકારથી હોય છે, અને
 ક્રિયાથી પણ હોય છે. જેમકે મૃત્તિકા કારણ છે અને ઘટ કાર્ય છે,
 તેમાં નામથી પણ ભેદ છે, આકારથી પણ છે અને ક્રિયાથી પણ
 છે. ક્રિયાથી ભેદ-જેમ મૃત્તિકાથી જલ આવી થકે નહિ પણ તેના
 કાર્યરૂપ ઘટથી તો તોય-જલ આવે છે. આ હેતુથી કાર્ય અને
 કારણ બુદ્ધાં છે.

૫૬ ર૬ મું.

લહેરી કુંડળ ને વળી કલશજી, જળ કંચન ભોમીથી દરશજી;
સમીર સોની કુલાલ પાખેજી, ભેદ ન ઉપજે નિરખ્યો આંખેજી. ૧
વણ ત્રય હેતુ કારજ ન હોયજી, શ્રુતિ સ્મૃતિ બોલે સહુકોયજી;
ઉપાદાન ઘટ મૃત્તિકા લહિયેજી, નિમિત્ત કારણ કુલાલ કહિયેજી. ૨

ઢાળ.

કહિયે વળી સમવાયિ કારણ વિવર ચક્ર ને દંડ;
એ ત્રણ કારણ થકી સમજી લે રચ્યું પ્રજ્ઞાંડ ૩

૧. લહેરી એટલે તરંગ, કુંડલ અને કલશ-ઘટ એ ત્રણેનું કારણ અનુક્રમે જલ, મુર્ચ્છા અને ભૂમિ-માટી છે. જો કે કાર્ય કારણમાં ભેદ તો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે રહેલો છેજ; તે ભેદ અનુક્રમે વાયુ, સોની અને કુંભાર વિના જણાતો નથી. તરંગોમાં નિમિત્ત કારણ વાયુ છે, કુંડલમાં સોની છે, અને ઘટમાં કુંભાર છે.

૨-૩. ત્રણ હેતુ વિના કાર્ષ પણ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી; એમ શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને સર્વ શાસ્ત્રો કહે છે, તે ત્રણ કારણો આ છે. ૧. ઉપાદાનકારણ, ૨. નિમિત્તકારણ, ૩. સમવાયિકારણ. ઘડાનું ઉપાદાનકારણ મૃત્તિકા છે. નિમિત્તકારણ કુંભાર છે સમવાયિકારણ આકાશ, ચક્ર અને દંડ છે. એવાં જ ત્રણ કારણોથી સમગ્ર પ્રજ્ઞાંડ રચ્યું છે. આવી જાતનો કાર્યકારણભાવ કવિએ સ્વતંત્ર કલ્પેલો જણાય છે. કેમકે વેદાંતમાં ઉપાદાનમાં અને સમવાયિમાં ભેદ જ નથી. ન્યાયમતમાં સમવાયિકારણ વિવર ચક્રાદિ નથી, (તે તો નિમિત્તકારણ ગણાય છે), પરંતુ કપાલદ્રવ્ય (ઘડાના બે ભાગ) છે. વેદાંતમત પ્રમાણે ઉપાદાન અને સમવાયિ બંને એક છે, અને બીજું નિમિત્ત છે. ન્યાયમત પ્રમાણે સમવાયિ, અસમવાયિ અને નિમિત્ત એમ ત્રણ ભેદો છે. કવિવરને કદાચ આ વિવેક ઠીક નહિ લાગ્યો હોય; પરંતુ પોતે જે વિવેક બતાવે છે તે તો અસંગત જેવો જણાય છે.

બે નિર્ગુણ નિરાકાર વણ બિલુ ન હોય જ કાય;
 તો તું જ કહે આ સદિ જ શી રીતે અભેદ હોય. ૪
 સુણી શિષ્ય બોલ્યો સાંભળો મહારાજ કહો છો જ્યમ;
 હું કદાપિ હા કહું પણ એમ વાદી માને ક્યમ? ૫
 તે એમ કહે છે સાંભળો કાંઈ કાયમંદિરમાંહે;
 જન ગયો એક અનેક રૂપે થયો પોતે ત્યાંહે. ૬
 નિજ છાયા દર્પણે દેખી માને અવર કામે કામ;
 ભૂલો પડે પ્રતિબિંબ નિરખી આપણું જ અભિરામ. ૭
 ત્યાં દષ્ટાદષ્ય નથી અવર સષ્ટા ન સષ્ટિ કોય;
 છે દયાપ્રીતમ બ્રહ્મ તે એક વાદી કહે સહુ હોય. ૮

૪. શુરુ શિષ્યને કહે છે કે તારા કહેવા પ્રમાણે બે નિર્ગુણ,
 નિરાકાર બ્રહ્મ વિના બીજું કોઈ હોય જ નહિ, તો તું જ કહે તો
 આ સદિ અલિપ્ત કેમ હોય? કોની સાથે તેના અભેદ છે?

૫. શુરુવાક્ય શ્રવણ કરીને શિષ્ય બોલ્યો, કે મહારાજ,
 સાંભળો. તમે જેમ કહો છો, તેમ હું તો માની લઉં, પણ વાદી
 કેમ માને?

૬-૭-૮. વાદીની દલીલ એવી છે કે, કોઈ મનુષ્ય કાયના
 મંદિરમાં ગયો. ત્યાં તે પોતે અનેક રૂપે થયો. પોતાની છાયા
 દર્પણમાં લેઈને તે ઘરમાં કામે કામ બીજા ઘણા મનુષ્યો છે,
 એમ માનવા લાગ્યો. પોતાનું જ સુંદર પ્રતિબિંબ લેઈને ભૂલો
 પડ્યો. તે ઠેકાણે બેનાર અને બેવાની વસ્તુ, સદિ ઉત્પન્ન કર-
 નાર કે સદિ એ કાંઈ પણ નથી. તેવી રીતે માત્ર એક બ્રહ્મ જ
 છે, વિચિત્રરૂપે જણાય છે, બીજું કોઈપણ નથી, એમ બધા
 વાદીઓ કહે છે.

૫૬ ૩૦ મું.

જળભરિ ધરિયે કોટિક કલશજી, તેટલા રવિ તેહેમાં હોય દરશજી;
ત્યમ સંયોગે કરીને માયજી, રૂપ બ્રહ્મનાં ઘણાં જણાયજી. ૧
એમ સુણી વદા શ્રીગુરુ વાણીજી, મેં મતિ અતિજડ જણીજી;
સુણી તારી વાતોહાંસીઆવેજી, વદતો અસંભવ લાજનઆવેજી. ૨

ટાળ.

તું લાવતો નથી લાજ મન જે ખોટું સંભવશે કહીં;
(જો) તારા મતમાં બ્રહ્મને તો રૂપ મૂળગું છે નહિ. ૩
વળી દર્પણ સ્થાને માયા કહી તે માયા કપટનું નામ;
તે કપટમાં કયહાં અમલતા ગણો આદર્શ કેરે કામ. ૪
પ્રતિબિંબ ન પડે રૂપવણ નિર્મલી વસ્તુ પાખ્ય;
પવનનું પ્રતિબિંબ કાષ્ઠમાં કયહું પડ્યું દીઠું ભાખ્ય ૫

૧. કોટિક કલશ-ઘટ જલ ભરીને ધરીએ, તેટલા જ સૂર્ય તેમાં દેખાય. વાસ્તવિક જોતા સૂર્ય તેટલા બધા નથી. તેવી જ રીતે માયાના સંયોગથી બ્રહ્મનાં ઘણાં રૂપો જણાય છે.

૨. એમ સાંભળીને શ્રીગુરુજી બોલ્યા કે, તું તો અત્યંત જડબુદ્ધિવાળો છે, તારી વાતો સાંભળીને તો હસવું આવે છે. એટલીએ તને ચરમ નથી કે અસંભવિત વાત પણ અસાધી કે છે?

૩-૪-૫. તારા મતમાં બ્રહ્મને કોઈપણ ભાવનું રૂપ છે જ નહિ. જો રૂપ જ નથી તો તેનું પ્રતિબિંબ દર્પણમાં કેમ પડે? વળી દર્પણને ઠેકાણે તું માયાને કત્તે છે. માયા એટલે તો કપટ. કપટ એટલે મલિનતા, તેમાં અમલતા-સ્વચ્છતા ક્યાંથી? તો માયા જેવા મલિન પદાર્થમાં રૂપવિનાના બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ કેમ પડે? કેમ કે રૂપવિના અને નિર્મલ વસ્તુવિના પ્રતિબિંબ પડતું જ

વળી તું અભેદ કહે જ્યહાં ત્યહાં ભેદ ભાસે સત્ય;
 ને તુંજ તારા કલ્યાથી બંધાય છે વણ મત્ય ૬
 એક કાચ બીજો નર ગણે વળી છાયા તેની ત્રીજી;
 કોઈ અજ્ઞ ચોથો મળ્યો સંગે ભ્રમણમાં મતિ ભીજી. ૭
 અવયવ વિના છાયા ન સંભવ દયાપ્રીતમ રંચ;
 સમજે ન જડ તું પણ બને નહિ યુગલ વણ પ્રપંચ. ૮

નથી. ને પરતું હોય તો રૂપવિનાના વાયુનું પ્રતિગિંબ મલિન કાષ્ઠમાં કેમ પડતું નથી? તેં જોયું હોય તો કહે. કવિવર આ યુક્તિઓ શ્રીગુણાંધરપણીત વિદ્વન્મંડનમાંથી લે છે. જેમ કે- તથાહિ વ્રહ્મણો નીરૂપત્વેન પ્રતિવિમ્બસ્વાથયસ્યાજ્ઞાનસ્ય અસ્વ-
 ચ્છત્વેન ક્વ કસ્ય પ્રતિવિમ્બઃ સ્યાત્? રૂપવત એવ પ્રતિવિમ્બનિય-
 માત્. દૃષ્ટાન્તુસારિણીં હિ કલ્પનોચિતા, અન્યથ નાયુદારણોરપિ
 વિમ્બત્વપ્રતિવિમ્બાથયત્વથચનાત્ ।

૬. વળી તું જ્યાં અભેદ કહે છે ત્યાં તો સત્ય-ખરેખર ભેદ જ ભાસે છે. તું પોતે જ તારા બોલથી બંધાય છે, તે તારી મતિનો અભાવ જ સૂચવે છે. માયા અને બ્રહ્મ એનો ભેદ જ થયો, અભેદ નહિ, એમ કવિનું હાર્દ છે.

૭. તેં જે કાચના મંદિરનો દૃષ્ટાંત આપ્યો હતો, તે પણ ઘટતો નથી, કેમકે તે ઠેકાણે પણ એક કાચ, બીજો માણસ, ત્રીજી તેની છાયા, અને ચોથો કોઈ અજ્ઞાની-જેવડું મળ્યો, એમ ચાર થયા, અભેદ રહ્યો નહિ, અને ભ્રમમાં મતિ ભીંજાઈ ગઈ.

૮. વળી છાયા પણ જે પદાર્થ અવયવી-અવયવવાળો હોય તેની જ પડે, અવયવ વિના રંચ-લેચ પણ છાયા પડેજ નહિ. માટે હે જડ, તું એટલું પણ સમજતો નથી, કે યુગલ-જે સિવાય તે આ પ્રપંચ-જગત્ જનતું જ નથી.

૫૬ ૩૧ મું.

અખંડ વ્યાપક અરૂપ જણાયાજી, ત્યહાં પ્રતિબિંબજ શીછાયાજી,
અગુણ એકત્યહાંલિન્નશીમાયાજી, માયાછેતોએક શીદગાયાજી. ૧
રૂપવિના કર તત્ત્વ ન હોયજી, સગુણવિના સૃષ્ટિ નહિ કોયજી;
જો કર્તા ના હોય સાકારજી, તો અવયવ હોય કેમ સંસારજી. ૨

દાળ.

સંસાર રૂપ ન હોય જો કર્તા પુરૂષ ના હોય;
કારણ સરીખું કાર્ય સઘળી સૃષ્ટિ શેં નવ જોય. ૩
હરિ રૂપાદિક સહુ જોઈ નિજ જગતનું કીધું બણુ;
ના કહે તે અજ્ઞાન છે તું સત્ય કરી પરમાણુ, ૪

૧. ભગવાન તો અખંડ-અવયવરહિત અને રૂપરહિત જણાયા છે, એટલે ત્યાં પ્રતિબિંબ અને છાયાની વાતજ શી? ભગવાન શુણ્ણરહિત છે ત્યાં તેમનાથી લિન્ન માયા છે એમ કહેવું કેમ સંભવે? જો ભગવાનથી જુદી માયા છે તો एकमेवाद्वितीयं બ્રહ્મ વગેરે શ્રુતિમા ભગવાન એક જ છે એમ કેમ વર્ણવ્યું છે?

૨. ભગવાનમા રૂપ ન હોય તો આ જગત્ના કર્તા હોઈ શકે જ નહિ. તેમજ ભગવાન સગુણ ન હોય તો ઋષિ પશુ સંભવે જ નહિ. જો જગત્ના કર્તા સાકાર ન હોય તો જગત્ પશુ અવયવ-રહિત જ હોવું જોઈએ, અને તેમ તો નથી.

૩. જો જગત્ના કર્તા પુરૂષ સાકાર ન હોય, રૂપવાન ન હોય તો સંસાર-જગત્ પશુ રૂપરહિત થાય. કેમકે જેવું કારણ હોય તેવું જ કાર્ય થાય છે, એ જગત્નો અનુભવ છે.

૪. નામરૂપે વ્યાકરવાળિ વગેરે શ્રુતિઓથી સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીહરિએ સ્વકીય રૂપાદિ જોઈને જગત્ કર્યું સોડકામયજ, સ પેક્ષત

કહે કરપદાદિક બ્રહ્મશ્રુતિ છે ગ્રહણ ગતિ આદિક;
 નિર્વાહ કયમ તે ઋચાનો જો કેદેશ છેક અલીક. ૫
 સિદ્ધાંત તેનો એ જ છે પ્રાકૃત ન ઇન્દ્રિય ધર્મ;
 છે અપ્રાકૃત આનંદમય સહુ રૂપાદિક શ્રુતિ મર્મ. ૬

એ શ્રુતિ અત્ર પ્રમાણ છે. જો એ વાતની ના કહે તો તે પૂરેપૂરું અજ્ઞાન જ છે, માટે તે વાતને તું સત્ય કરીને માન.

૫. શ્રુતિ પણ એમ કહે છે કે, બ્રહ્મને હસ્ત, પાદ વગેરે છે, અને બ્રહ્મ ગ્રહણ, ગતિ વગેરે ક્રિયાઓ કરે છે, તે વેદની ઋચાનો નિર્વાહ તારા અતથી કેમ થશે? તું તો બધું ખોટું કહે છે. શ્રુતિ કહે છે કે અપાણિપાદો જવનો પ્રહીતા પશ્યત્યચક્ષુઃ સ શૃણોત્યર્કણઃ આ શ્રુતિનો અર્થ સર્વ મિથ્યા માનતાં કદાપિ ઘટશે નહિ. આ દુકની નોટમાં એક ટીકાકારે શ્રુતિનો અર્થ ભાગવત ક્યો છે, પણ તે ઉપરની શ્રુતિ-વેદની ઋચા ભુલી જ ગયલો જણાય છે!

૬. કદાચ શિષ્ય પુછે કે મારા મત પ્રમાણે તે વેદનો અર્થ ઘટતો નથી, પણ તમારા સિદ્ધાંત પ્રમાણે કેમ ઘટે છે, તો તેનો પહેલેથી જવાબ આપે છે. કેટલીક [ઉપર કહેલી] શ્રુતિ કહે છે કે બ્રહ્મને હસ્ત વગેરે નથી, પણ ગ્રહણ વગેરે ક્રિયાઓ તે કરે છે, તેનો ભાવાર્થ એજ છે કે બ્રહ્મને પ્રાકૃત ઇન્દ્રિયો અથવા પ્રાકૃત-લૌકિક ધર્મ નથી. અર્થાત્ બ્રહ્મને લૌકિક હસ્તપાદાદિ નથી, પરંતુ અપ્રાકૃત-અલૌકિક આનંદ-સ્વરૂપ સર્વ હસ્તપાદાદિ છે. આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિઃ વગેરે પ્રમાણે એમ જ કહે છે કે પ્રભુના અવયવો બધા આનંદરૂપ જ છે, આ શ્રુતિનું મર્મ છે. પ્રકૃતૈતાવસ્થં हि प्रतिषेधति ततो ब्रवीति च-भूयઃ એ સૂત્રમાં વ્યાસજીએ પણ એજ સિદ્ધાંત વિશદ કર્યો છે. વિસ્તારની આ કાંક્ષાવાળાઓએ રા. ગાંધીકૃત વિદ્વન્મંડનનું ભાષાંતર અવલોકવું.

તું કહેશ તેજોમય કહે સહુ બ્રહ્મ ગોળાકાર;
 તે રૂપ અક્ષર ધામ હરિ તે માંહે છળી સાકાર. ૭
 તેહની સમીપ જે વસનાર મહાપ્રભુ સદૃશ નિત્ય જ સિદ્ધ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણસુ' તે રમે અચળ પ્રસિદ્ધ. ૮

૫૬ ૩૨ મું.

વળી સમજાવું દેઘ દૃષ્ટાંતજી, તારા મનની ટળવા બ્રાંતજી;
 જ્યમ કચ્છપ છે કર પદ મુખજી, રમે સજાતિમાં લહે સુખજી. ૧
 કોઈ વિજાતિ આવે જ્યારેજી, વર્તુલરૂપ થઈ જાય ત્યારેજી;
 અંગ સકળ છે પણ સંતાડેજી શૂન્ય સરીખી પિઠય દેખાડેજી. ૨

કાળ.

દેખાય શૂન્ય સરીખડું વપુ વિજાતીથી જ્યંમ;
 ત્યમ શૂન્યવાદી શૂન્ય સરખા માને દેખે બ્રહ્મ. ૩

૭-૮. તું એમ કહીશ કે બધા લોકો બ્રહ્મને ગોળાકાર તેજ:-
 સ્વરૂપ કહે છે, પણ તે બ્રહ્મ અક્ષર બ્રહ્મ છે, તે ભગવાન શ્રીપૂર્ણ
 પુરુષોત્તમને રહેવાનું ધામ છે. તે અક્ષરધામમાં પણ શ્રીહરિ સાકાર-
 અગણિત-આનંદમય આકારરૂપે ગિરાજે છે. [૮] આ દુક રૂપેષ્ટ છે.

૧-૨. વળી તારા મનની બ્રાંતિ ટળવાને એક બીજો દૃષ્ટાંત
 આપીને સમજાવું છું જેમ કચ્છપ-કાચબો પોતાની જાતિમાં
 હાથ, પગ, મુખ બહાર કાઢીને રમે છે, પરંતુ જ્યારે કોઈ વિ-
 જાતીય આવે છે, ત્યારે પોતાના સર્વ અવયવો સંતાડીને ગોળાકાર
 થઈ જાય છે. બધા અંગો છે, પણ તે સંતાડે છે અને શૂન્ય જેવી
 પીઠ દેખાડે છે. યથા સહરતે ચાય કૂમોદ્રાનીવ સવંશઃ.

૩. જેમ વિજાતિને કાચબાનું શરીર શૂન્ય સરખું જ પ્રતીતમાન
 થાય છે, તેમ શૂન્યવાદીઓ શૂન્ય જેવા થઈને બ્રહ્મને શૂન્ય જ દેખે છે.

જે જેહવા બાણીને લજે હરિ તેહને તેવા થાય;
 શ્રીમુખે શ્રીગીતાજીમાં એમ કહ્યું વૈકુંઠરાય. ૪
 જ્યમ સૂર્યમંડળ જોઈ જગ સહુ કહે ગોળાકાર,
 છે દૂરના જોનાર દેખે નહીં રૂપ લગાર. ૫
 પણ અરુણાદિક અવિલોકે અંતર રૂપ રહે રવિપાસ;
 એમ મંડળ અક્ષર તેજોમય માંહે સૂર્ય ત્યમ અવિનાશ. ૬
 છે ધામી નટવર પુરૂષોત્તમ કૂટસ્થ અક્ષર ધામ;
 તેની પ્રતીતિ થવા પ્રતિનિધિ પ્રકટ શાલિગ્રામ. ૭

૪. જે લોકો હરિને જેવા બાણીને લજે છે, તેવા પ્રભુ તેને
 દેખાય છે. એ પ્રમાણે પ્રભુએ ગીતામાં કહ્યું છે:-યે યથા માં પ્ર-
 પદ્યંતે તાંસ્તથૈવ ભજામ્યહમ્ ॥ યો યો યાં યાં તનું ભક્તઃ શ્રદ્ધયા-
 વિંતુમિચ્છાતે । તસ્ય તસ્યાચલાં શ્રદ્ધાં તામેવ વિદધામ્યહમ્ ।
 ગીતા.

૫-૬. જેમ સૂર્યમંડલ જોઈને બધા સૂર્યને ગોળાકાર કહે છે,
 કેમકે તે લોકો દૂરથી જોનારા છે, માટે સૂર્યનું થોડું પણ રૂપ તે
 લોકો જોઈ શકે નહિ. સૂર્યનું વાસ્તવિક રૂપ તો અરુણાદિ, જેઓ
 નિરંતર સૂર્યની પાસે જ રહેનારા છે, તે જ જાણે. તેવી જ રીતે
 દૂરથી જોનારાને તો માત્ર તેજોમય, ગોળાકાર અક્ષરધામ જ
 દેખાય, પરંતુ સમીપવાતઓ તો તે ધામના સ્વામીને પણ જોઈ
 શકે છે.

૭-૮. તે અક્ષરધામના ઇશ, નટવર પુરૂષોત્તમ પ્રભુ કૂટસ્થ
 અક્ષરબ્રહ્મમાં બિરાજે છે. તેનું પ્રત્યક્ષ કરવું હોય તો તેના પ્રતિ-
 નિધ શાલિગ્રામ પ્રકટ જ છે. તેમાંથી શ્રીરાધારમણ પ્રકટ થયા છે.
 તે અદ્યાપિ વૃંદાવનમાં બધાને દર્શન દે છે.

તે મધ્યથી રાધારમણ નિકળ્યા વૃંદાવન;
જન દયા પ્રીતમ અઘાપિ સહ શિલા દે દરશન. ૮

પદ ૩૩ મું.

અરૂપ અગુણ તું કહે છે બ્રહ્મજી, તેથી પર છે પુરુષોત્તમજી;
દિવ્ય જન્મ ને કર્મ જેહનાંજી, પ્રાકૃત કહે કૂટ્યાં કર્મ તેહનાંજી. ૧
મન વાણીથી પરઅતિ ગૂઢજી, તેહને શું જાણે જન મૂઢજી;
રૂપવિના કાંઈ નહિ સુખકારીજી, શાણા સમજે હૃદે વિચારીજી. ૨

ઢાળ.

વિચારી જોયું શ્રીગુરુ મેં શિષ્ય બોલ્યો વાણી;
ગુણ રૂપ વણ પ્રતિબિંબ શું મેં જુગતી જૂઠી જાણી. ૩

૧-૨. તું જે બ્રહ્મને અપરહિત અને નિર્ગુણ કહે છે, તેથી પર અલૌકિક અપવાન અને અપ્રાકૃત ગુણસહિત પુરુષોત્તમ છે. જન્મ કર્મ ચ મેં દિવ્ય વગેરે વાણ્યોથી જેમના જન્મ અને કર્મ દિવ્ય છે. જે લોકો તેને લૌકિક કહે છે તેનાં કર્મો તો કુટેલાં જ સમજવા. મનવાણીથી તે ગૂઢ છે, તેને મૂઢ માણસો શું સમજે? માટે રૂપ વિના-પૂર્ણપુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ સ્વીકાર્યો વિના કાંઈ સુખ નથી. એ વત તો હૃદયમાં વિચારીને શાણા હોય તે જ સમજે.

૩. ઉપર પ્રમાણે ગુરુની સચોટ દલીલોથી ભરપૂર અને સપ્રમાણ વાણી સાંભળીને શિષ્ય કહે છે કે હે ગુરો, ગુણ અને રૂપ વિના પ્રતિબિંબ પડે જ નહિ, અને તે વિના પ્રતિબિંબ પડે એમ કહેનારાઓની યુક્તિ તદ્દન ખોટી છે, એ પણ હું સમજ્યો.

પણ જગત કહો છો સત્ય ક્યમ શ્રીમુખે ફરી ફરી આપ;
જે દેખતાં મટી જાય છે જ્યમ દોરડીનો સાપ. ૪

જ્યમ રૂપ માને છીપ દેખી પણ ન રૂપ થાય;
જો સત્ય રૂપ હોય તો ક્યમ ગરેણું ન ઘડાય. ૫

જ્યમ મરીચિકા જળ જોઈ મૃગમણ મતિવના અથડાય;
ત્યહાં ન કિંચિત્ તોય ધાઈ ધાઈ અમિત થઈ પરતાય. ૬

એમ બ્રહ્મમાં અજ્ઞાનથી જગતની બ્રાંતિ હોય;
છે બ્રહ્મ સત્ય સદા જ તેથી જગત સત્ય ન કોય. ૭

ગુરુ એમ બહુધા મુણી મેં વિવર્તવાદની રીતિ;
જન દયા પ્રીતમ દઢ અભેદની તે થકી જ પ્રતીતિ. ૮

૪-૫-૬-૭-૮. પણ એક સંશય રહે છે, તે એ જ કે આપ વારંવાર શ્રીમુખે જગતને સત્ય કેમ કહો છો ? કેમ કે જગત્ તો જુદું છે, જેમ દોરડામાં સાપની બ્રાંતિ થાય છે અને પછી તુરત જ તે ખોટી બ્રાંતિ મટી જાય છે, તેમ જ છીપને જોઈને તે વેળાએ તો તેને રૂપ માની લેવામાં આવે છે, પણ તે રૂપ થતું નથી, જો સત્ય-ખરેખર રૂપ થતું હોય તો તેનું ધરેણું કેમ ઘડતું નથી ? તેવી જ રીતે મરીચિકાજલને-ઝાંઝવાનાં નીરને જોઈને મૃગનો નમૂઠું અક્કલ વિનાનો થઈને પાણીની લાલસાથી અથડાય છે, પણ ત્યાં તો વોડું પણ પાણી હોતું નથી, તેથી દોડી દોડીને થાકીને આખરે પસ્તાય છે. આવાં દૃષ્ટાંતોની પેઠે જ બ્રહ્મમાં પણ અજ્ઞાનથી જગતની બ્રાંતિ થાય છે. જો કે બ્રહ્મ તો સદા સત્ય જ છે, પણ બ્રાંતિરૂપ થયેલું જગત્ તો સત્ય નથી જ. હે ગુરો, એમ મેં બહુ પ્રકારે વિવર્તવાદની રીતિ સાંભળી છે. અને તેથી જ નિશ્ચયે કરીને અભેદની પ્રતીતિ થાય છે. વિવર્તવાદ

રે જડતુજને નથી કંઈ જ્ઞાનજી, મિથ્યા પંડિતનું અભિમાનજી;
જુડી જુગતી ગ્રહી ઇતિહાસજી, જીવને નાખે ભ્રમની ફાંસજી.૧
વાંકી ચૂંકી સર્પની ભાતેજી, જોઈ જે પડી કોઈ એક રાતેજી;
સાચા કેરી વિના સખતિજી, ભ્રમ નવ હાયજી ચોયુગ ખ્યાતિજી.૨

એ માયાવાદીઓનું મહાશાસ્ત્ર છે. વેદાંતસારમાં તેનું લક્ષણ આ પ્રમાણે આપ્યું છે. અતત્ત્વતોડન્યથાપ્રથા વિવર્ત રસ્યુદાહૃતઃ— વારતવિક નહિ છતાં જુદી જાતનું જ્ઞાન-ભ્રમ થાય તે વિવર્તભ્રમ કહેવાય. પંચદશીકાર કહે છે કે અવસ્થાન્તરમાનં તુ વિવર્તો રજ્જુ-સર્પવત્ । નિરંશેષ્યસ્યસૌ વ્યોમ્નિ નલમાલિન્યકલપનાત્ ॥ દોરડામાં સર્પ નથી, છતાં દેખાય, તેમ જગત્ એવો કોઈ પદાર્થ જ નથી, છતાં પ્રક્ષમાં દેખાય એ વિવર્તવાદ.

૧-૨. શુરુ કહે છે કે અરે જડ, તને કંઈ જ્ઞાન નથી, અને પંડિતનું ઠાણું અભિમાન ધરાવે છે. જુડી શુદ્ધિને લઈને જીવને નકામી ભ્રમની ફાંસ મારે છે. તું જે શુદ્ધિ અણવે છે તે તપાસી જો, પહેલાં તો દૃષ્ટાંતમાં શું હોય છે તે જોવું જોઈએ. તે જોતાં જણાય છે કે કોઈ રાત્રે વાંકીચૂંકી સર્પની જેવડી ભાત જોઈ, તેવી જ દોરડામાં પ્રતીતિ થઈ. સાચી જોયલી વસ્તુની, સખ-તીય નહિ એવી વસ્તુમાં ભ્રમ કહાપિ થાયજ નહિ, એ વાતની ચોયુગ-ચારે યુગમાં ખ્યાતિ-પ્રસિદ્ધિ છે. આ દુનંકમાં ‘ચો યુગ’નો અર્થ અન્ય બુદ્ધિમાન (I) છ (૬) સંખ્યા કયો છે અને તેના અન્વય ખ્યાતિ સાથે કયો છે! વળી પોતાની દૃષ્ટિમાં પાંચ જ ખ્યાતિ ખુંચેલી હોવાથી કવિએ છ ખ્યાતિ કહી તે માટે કવિ-શ્રીનું અજ્ઞાન પ્રકટ કરે છે! પછીથી અત્ર નિર્દિષ્ટ અર્થ પદ્ધાંત-રમાં આપે છે! અત્ર ખ્યાતિનો પ્રસંગ જ નથી એટલે ખ્યાતિની ગણના કરી ખતાવવાનું પાંડિત્ય અસ્થાને જ છે.

ઢાળ.

છે ખ્યાલિ ચોયુગ સર્પ સાચો માટય બ્રાન્તિ હોય;
 જો જૂઠું પુષ્પ ગગનનું દીઠું કહે ન કોય. ૩
 જો શીપ સાચી હોય નહિ ને રૂપું હોય ન સત્ય;
 ના સત્ય નર તો જોઈ તેહને બ્રમી કહોની મત્ય. ૪
 જો કિરણ સત્ય ન સૂર્યનાં તો ચમક શાથકી થાય;
 રવિકિર્ણમાં જળ છે જ માટે દ્વારક્ષિતિ દર્શાય. ૫
 એ ચારે સત્યના ભેદ વણુ બ્રાંતિ કયહું નવ થાય;
 જડ દુરાગ્રહ અળગો કરે તો સાચું તે સમજાય. ૬
 સાઅવયવને વિવર્ત હોય નહિ નિરઅવયવને કોય;
 સાચીજ વસ્તુ માંહે સાચો હોય તેહને હોય. ૭

૩-૪-૫. ચારે યુગમાં સર્પ સાચો છે, માટે સર્પમાં દોર-
 ઢાની બ્રાન્તિ થાય છે. જો દોરડું તદ્દત જુઠું જ હોય, જેમ કે
 આકાશનું પુષ્પ, તો તે કેમ જોઈ શકાય? જો છીપ સાચી ન
 હોય, અને તેને જોનાર મનુષ્ય પણ સત્ય ન હોય તો ખરી વાત
 કહે કે કોની બુદ્ધિમાં બ્રાન્તિ ઉદ્ભવી? વળી મૃગતૃષ્ણિકાજલના
 દૃષ્ટાંતમાં પણ સૂર્યનાં કિરણ સત્ય ન હોય તો ધરતીમાં ચમક
 શાથી થાય છે? સૂર્યના કિરણમાં જલ છે માટે જ ક્ષિતિ-પૃથ્વીમાં
 દ્વારરૂપે દેખાય છે.

૬. રજ્જુસર્પના દૃષ્ટાંતમાં રજ્જુ અને સર્પ, આકાશપુષ્પમાં
 આકાશ અને પુષ્પ, છીપ અને રૂપમાં છીપ અને રૂપું મૃગજલ-
 માં રવિકિરણ અને રેતી એ સર્વ સત્યના ભેદ છે; તેથી બ્રાન્તિ
 થાય છે, નહિ તો બ્રાન્તિ થાય જ નહિ. હે જડ, તું દુરાગ્રહ
 ત્યજે તો સાચું શું છે, તે સમજાય.

નિરૂપ બ્રહ્મ દયાપ્રીતમ વણુ અવર હોય ન વસ્ત;
તો, તેહને મન દષ્ટાંત કેરું કયન પામે અસ્ત. ૮

પ: ૩૫ મું.

જો ભવ જૂઠો નિસ્સંદેહજી, તો આ જૂઠો ઠરિયો દેહજી;
તદા દેહની કૃતિ પણ જૂઠીજી, સાધન જૂઠે ગયું કળ ઉઠીજી. ૧
વિના શરીર ન હોય જ્ઞાનજી, તે જૂઠે શો મોક્ષ મહાનજી;
પ્રાપ્તિ સ્વપ્નમાં થઈ હોય ગર્થજી, જાગે નાં સરે તેથી અર્થજી. ૨

દાળ.

નિજ અર્થ સાચો સરે જેથકી મળે પદ મહા મોહોટું;
તે તણું હેતુ શરીર સુંદર કયમ કહિયે ખોટું? ૩

૭-૮. વળી વિવર્ત બ્રમ પણ થાય તે અવયવવાળા પદાર્થ-
નો જ થાય, નહિ કે અવયવરહિતનો, સાચી વસ્તુમાં જે સાચો
પદાર્થ હોય તેનો જ બ્રમ થાય. સાચી વસ્તુમાં ખોટા પદાર્થનો
બ્રમ થાય જ નહિ. પ્રહ્મ તો રૂપરહિત અથવા તો અવયવરહિત
છે, અને તેના વિના બીજો કોઈ સત્ય પદાર્થ જ નથી તો તેમાં
બ્રમ કેમ સંભવે? અને તેના મતમાં જે બ્રમના દૃષ્ટાંતો આપ્યા
છે, તે બધા અસ્ત જ થઈ જવાના.

૧-૨. ભવ-સંસાર-જગત જુઠું હોય તો દેહ પણ-જગત-
માં જ આવ્યો તે પણ જૂઠો જ ઠયો, ત્યારે દેહની કૃતિ-સાધન
વગેરે સર્વ જુઠાં જ ઠયો, સાધન જુઠાં કરતાં તેનું કળ તો ઉડી
જ ગયું. શરીર વિના જ્ઞાન ન થાય, શરીર તો જુઠું છે, તો
મોક્ષ ક્યાંથી થવાનો? સ્વપ્નમાં ગર્થ-પૈસાની પ્રાપ્તિ થઈ તેથી
શું સ્વાર્થ સરવાળો હતો?

૩. સ્પષ્ટ છે. નિજ-ખોતાનો.

હરિ વસ્તુમાં મમતા પણું તેટલું મિથ્યા જણ; ૪
 વસ્તુનો નાશ નથી કદા તું સત્ય કરી પરમાણુ.
 જે વસ્તુ પોતાની લહી તે નાશ પામે રાય; ૫
 માહરાપણું મિથ્યા કર્યું વસ્તુ તો જ્યાં ત્યાં હોય.
 તુ કહેશ પરિણામે મૃષા તે મંદ તહારી મત્ય; ૬
 સંસાર સૂક્ષ્મખીજ રૂપે સદા હરિમાં સત્ય.
 જ્યમ વૃષા વીતે અખ અંતરઘ્યાન હોય સહુ જોય; ૭
 કયહું હતો નહિ તો સમય આવી કાણુ વરસ્યું તોય.
 ભવત્રીલા છે ભગવંતની સંસાય ન ભગવદ્રૂપ; ૮
 છે કારણ સાચું દયા પ્રીતમ કાર્ય પણ તરૂપ.

૪. સમગ્ર જગતમાં જેટલા પદાર્થ છે, તે શ્રીહરિના છે, અને તેમાં જે તું મમતા (આ મારું) બાંધી રહ્યો છે, તે મિથ્યા છે, એમ સમજ. ક્ષીડાર્યમાત્મન इदं त्रिजगत् कृतं ते स्वाम्यं તુ તત્ર કુધિયઃ પર ईश कुर्युઃ એ શ્રીમદ્ભાગવતવાક્ય પ્રમાણુ છે. ઉત્તરાર્ધ સ્પષ્ટ જ છે.

૫. જે વસ્તુ પોતાની ઠરાવી તે નાશ પામવાથી મનુષ્ય રૂવે છે, તેમાં મારાપણું જ મિથ્યા કરે છે, બાકી વસ્તુ તો જ્યાં ત્યાં હોય છે જ.

૬-૭-૮. મૃષા-મિથ્યા. સંસાર-જગત્ સૂક્ષ્મરૂપે સત્યસ્વરૂપે શ્રીહરિમાં હતું જ, તે આવિર્ભાવ પામ્યું છે. વૃષા-વર્ષાઋતુ. અખ-વાદળાં-તોય-જલ-ભગવાનની આ જગદ્રૂપલીલા છે, તે ભગવદ્રૂપ જ છે. જગત્તુ કારણ ભગવાન સત્ય છે, એટલે તેનું કાર્ય જગત્ પણ સત્ય હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

. ૫૬ ૩૬ સુ.

નામરૂપ ને ગુણ કરી ભેદજી, સંકળ રૂપ શ્રીહરિ કહે વેદજી;
વિચિત્ર લીલા રચી સમર્થજી, રમણ પોતાને કરવા અર્થજી. ૧
સંકળ સદૃશ તું લે હરિ ભેદજી, હરિ સદૃશતા ન મળે કોઈજી;
આધ તે એક રહે હરિ જોડજી, મધ્યે બહુ રૂપે પણ તેહજી. ૨

દાખ.

તેહ જ સકલ સર્વત્ર કારણુ કાર્ય ભેદ અભેદ;
તું નામરૂપ વિનાશ કહે છે તે વૃથા કહે છે વેદ. ૩
પોતે જ રચના રૂપ હરિ પોતે જ જાય અનૂપ;
ચિત્ત શુદ્ધતી નિરખતાં ભાસે વિલાસ છે તદ્રૂપ. ૪

૧-૨. વેદ કહે છે કે હરિ સર્વત્ર એકરૂપે જ છે. નામરૂપે
વ્યાકરવાણિ એ શ્રુત્યનુસાર નામરૂપગુણેકરીને જ ભેદ છે. નામ-
રૂપવિમલેન જગત્ ક્રીડતિ યો યતઃ એ નિગંધવાક્ય પણ એ
એમ જ દોતાન કરે છે. આદાવંતે ચ મન્યે ચ હરિઃ સર્વત્ર ગીયતે
એ વાક્યનો અર્થ જ બીજી કડીમાં કવિવર કહે છે.

૩-૪. શ્રીહરિજ સકલનું કારણુ છે, અને સર્વત્ર વ્યાપક છે.
કાર્યભેદ પણ તેની જ મુશ્કાલી છે અને અભેદ પણ તેથી જ થાય
છે. તું નામરૂપનો વિનાશ બતાવે છે અને વેદને પણ વૃથા કહે
છે. શ્રીહરિ પોતે જગદ્રૂપ થાય છે. પોતે જ ઈશ્વા કરે છે. ચિત્ત
શુદ્ધ થતાં સર્વ વિલાસ હરિરૂપ જ ભાસશે. નરસિંહમહેતા પણ
કહે છે કે-“ ચિત્તયેતન્ય વિલાસ તદ્રૂપ છે, બ્રહ્મ લટકાં કરે
બ્રહ્મ પાસે.”

મુણી એમ બોલ્યા શિષ્ય ગુરુ મુજ સંદેહ ઉપનો એહ;
 સર્વત્ર હરિ તો શ્રેય ક્યમ નહિ જ્યહાં ત્યહાં કરતા સ્નેહ. ૫
 કરી શ્રવણ શ્રીગુરુ બોલિયા તુંને સંશય ઉપનો સત્ય;
 પણ શ્રવણ કર્યે શંકા ટળે, નિશ્ચલિત રાખી મત્ય. ૬
 ભૌતિક અધ્યાત્મિક ને આધિદૈવિક હરિ ત્રિરૂપ;
 જ્યમ ગંગાવારી તીર્થ દેવી કમ વિવેક અનૂપ. ૭
 એ રૂપ ત્રણે સુરસરિ વ્યવહાર ભુદે જ્યમ;
 જળ જડત તીર્થ અંતર્યામી દેવી પુરુષોત્તમ. ૮

૫. એમ સાંભળીને શિષ્ય બોલ્યો કે હે ગુરો, મને, એક સંશય ઉપજ્યો છે. તે એજ કે શ્રીહરિ તો તમારા કહ્યા પ્રમાણે સર્વત્ર છે, તો ગમે તે ઠેકાણે સ્નેહ કરવાથી કશાણુ કેમ ન થાય ?

૬. શિષ્યનો પ્રશ્ન સાંભળીને ગુરુજી બોલ્યા કે તને સત્ય સંશય થયો છે, પણ ભુદ્ધિ નિશ્ચલ રાખીને સાંભળીશ તો તારી શંકા ટળશે.

૭-૮. શ્રીહરિના ત્રણ રૂપ છે. ૧. આધિભૌતિક, ૨. આધ્યાત્મિક અને ૩. આધિદૈવિક. દ્વંદ્વાંતમાં ગંગાજી છે. ગંગાજીનું આધિભૌતિક સ્વરૂપ જલ છે, આધ્યાત્મિકરૂપ-તીર્થ છે, અને આધિદૈવિક સ્વરૂપ ગંગાજીનું ખાસ મૂલ દેવીસ્વરૂપ છે, જેમાંથી ભીષ્મપિતામહની ઉત્પત્તિ થઈ છે. આજ દ્વંદ્વાંત પ્રમાણે જલને ઠેકાણે ભગવાનનું આધિભૌતિકરૂપ જગત્ છે. તીર્થને ઠેકાણે આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ અંતર્યામી-અક્ષરબ્રહ્મ છે, અને સુરસરિત્ શ્રી ગંગાજીના મૂલ સ્વરૂપને સ્થાને આધિદૈવિકસ્વરૂપ સાક્ષાત્ પૂર્ણ-પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ છે. કવિશ્રી આ ભાવાર્થ શ્રીમદ્ભક્તભાગ્યાર્થજીના પોડશ ગ્રંથમાંના સિદ્ધાંતમુક્તાવલી ગ્રંથમાંથી લે છે. ત્યાં આ સંબંધમાં ઘણા વિસ્તારપૂર્વક લખવામાં આવ્યું છે. યથા જલં

પદ ૩૭ મું.

નિરાવર્ણ અગ્નિ જ્યમ બાળેછ, સાવર્ણ સ્પર્શે ત્યમન પ્રજાળેછ;
એમહિત હરિનું સંસ્પર્શિ ટાળેછ, પ્રીત પ્રપચેભદ્ર ન ભાળેછ. ૧
થડ ડાળાં અળગાં નહિ કોયછ, પણ સિંચનતે થડને હોયછ;
બ્રહ્મ સત્યને જગત અસત્યછ, એમ કહે કાંણા વણ મત્યછ. ૨

હાળ.

મતિ હીન લોચન એક દેખે બ્રહ્મ અવરનાં કોય;
તે તણે મત દૃષ્ટાંત કેરું કથન ક્યમ કરી હોય? ૩
તવ શિષ્ય કહે ગુરુ સાંભળો પરમાર્થમાં હરિ એક;
વ્યવહારમાં સહુ સત્ય છે વર્ણવી વસ્તુ અનેક. ૪

તથા सर्वं यथा शक्ता तथा बृहत्, यथा देवी तथा कृष्णस्न-
त्राप्येतदिदोच्यते । આજ શ્લોકના ભાવાર્થનું ઉદ્દેશન કવિ ૮ મી
કડીમાં કરે છે.

૧-૨. જેમ અગ્નિ નિરવરણ-હાંકણ વિનાનો હોય તો
બાળે, હાંકલો હોય અને સ્પર્શ કરીએ તો પ્રજાળતો નથી, તેમ
શ્રીહરિના મૂલસ્વરૂપમાં પ્રેમ હોય તો સંસારને ટાળે પણ હરિના
આધિભૌતિક વગેરે સ્વરૂપમાં (પ્રપંચાદિમાં) પ્રીતિ હોય તો કદાપિ
કલ્યાણ ન જ થાય. એક વૃક્ષનાં થડ, ડાળાં કાંઈ વૃક્ષથી વિલિપ્ત
નથી, પણ જલનું સિંચન તો થડને જ થાય છે. બ્રહ્મ સત્ય અને
જગત અસત્ય એમ તો અમલ વિનાના એક આંખે જોનારા કાણા
માણસો જ કહે, બીજા તો ન જ કહે.

૩. બુદ્ધિહીન એક જ નેત્રથી જુએ છે, તેથી બ્રહ્મવિના
બીજું કાંઈ જોતો જ નથી તેના મતમાં દૃષ્ટાંત કેમ કહેવાય ?

૪. માયાવાદીઓ બે અવસ્થાઓ કલ્પે છે. ૧ પારમાર્થિક અને
૨ વ્યાવહારિક. પહેલી અવસ્થામાં જ્ઞાનની દૃશ્યમાં તો આ સર્વ

જ્યહાં લગી જોહને નિજ સ્વરૂપનું નથી ઉપજ્યું જ્ઞાન;
ત્યહાં લગી તેહને બેદવસ્તુતણું રહે છે જ્ઞાન. ૫

પ્રકૃતિવિકાર મટી ગયે વ્યહવાર બેદ અસત્ય,
બ્રાંતિજનિત વ્યહવાર છે ગુરુ શિષ્ય ત્યહાં લગી સત્ય. ૬

જ્યહાં લગી કાંઈએક રહે છે અજ્ઞાન કેરો લેશ;
ત્યહાં લગી ગુરુજી કરે છે ધ્રુવ શિષ્યને ઉપદેશ. ૭

ગુરુ દયા પ્રીતમ બ્રહ્મ અખંડિત સ્વરૂપ નિજ કરી જાણે;
તદ્દપિ પૂર્વ અધ્યાસ દ્વૈતની બ્રાંતિ મનમાં આણે. ૮

જગત્ અસત્ય છે અને જીવજ બ્રહ્મ છે અને તેજ સત્ય છે એમ માને છે. બીજી વ્યાવહારિક દશામાં તો બધું (જગત્) સાચું જ માનવામાં આવે છે. શિષ્ય ગુરુની પાસે માયાવાદીની ઉપર કહેલી ફલીલ રજી કરે છે. પરમાર્થમાં શ્રીકૃષ્ણ એક જ છે. વ્યવહારમાં જ અનેક વસ્તુ વર્ણવી છે, તે સર્વ સત્ય છે.

૫. જ્યાંસુધી જેને પોતાના જીવસ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી થયું ત્યાંસુધી તેને લિપ્ત લિપ્ત વસ્તુનું બેદરૂપ જ્ઞાન રહે છે.

૬-૭. પ્રકૃતિનો વિકાર મટી ગયા પછી વ્યવહાર-અજ્ઞાન-દશામાં જણાતો બેદ અસત્ય લાસે છે; કેમકે વ્યવહાર બ્રાંતિજનિત છે, બ્રાંતિથીજ વ્યવહાર ઉદ્ભવે છે. વ્યવહારદશા છે ત્યાં લગીજ ગુરુ અને શિષ્ય પણ સત્ય છે. જ્યાંસુધી અજ્ઞાનનો લેશ પણ રહે છે, ત્યાંસુધી ગુરુજી નિશ્ચય શિષ્યને ઉપદેશ કરે છે.

૮. ગુરુજી દયાના પ્રીતમ બ્રહ્મનું અખંડિત સ્વરૂપ પોતે જ છે એમ જાણે છે, તોપણ પહેલાનાં અજ્ઞાનથી આરોપાયલા દ્વૈતની-બેદલાવની બ્રાંતિ મનમાં લાવે છે. અર્થાત્ થોડું પણ અજ્ઞાન ગુરુમાં રહે છેજ, નહિ તો ઉપદેશજ કરી ન શકે.

એમ સુણી આચારજ બોલ્યાજી, જૂઠી જુગતી દેખી ડોહ્યાજી;
અતિઅજ્ઞાનીશિષ્યવખાણ્યોજી, ગુરુ અણું અજ્ઞાની પ્રમાણ્યોજી. ૧
ગુરુને ન ઠર્યું પૂર્ણ જ્ઞાનજી બેદદિષ્ટિમાં ઉભય સમાનજી;
એકજ પ્રહરું છું સહુ ઠાંમેજી મુજવણ વસ્તુ અવરનહિનાંમેજી. ૨

દાખ.

નામે ન વસ્તુ અવર એહવું જ્ઞાન હોય જ જેહને;
હે શિષ્ય પૂર્ણ જ્ઞાની તાહરે મતે કહે છે તેહને. ૩

૧-૨. એમ સાલજીને આચાર્ય બોલ્યા અને જુઠી યુક્તિને
જોધને ડોહ્યા ! અત્યંત અજ્ઞાની શિષ્યને વખાણ્યો. ‘ ધન્ય છે તારી
બુદ્ધિને કે તું આવી અવનવી વિચિત્ર યુક્તિવાળી શંકાઓ કરે
છે ! ’ આવી રીતના કટાક્ષપૂર્વક કથન કહીને વખાણ્યો. વળી
એમ પણ કહ્યું કે ‘ તું અત્યંત અજ્ઞાની છે અને ગુરુને પણ થોડો
અજ્ઞાની બનાવે છે ! ’ વળી ગુરુને સંપૂર્ણ જ્ઞાન તો છે જ નહિ,
અને બેદદિષ્ટિ છે, એટલે ગુરુ અને શિષ્ય બન્ને એકસરખા જ ઠર્યા.
ઉપરની ૭મી કડીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જ્યાંસુધી ગુરુ શિષ્યને
શિષ્ય ગણીને ઉપદેશ કરે છે, અને પોતાને ઉપદેશક માને છે ત્યાં-
સુધી બેદદિષ્ટિ કાયમ જ છે, તેથી જ અજ્ઞાન પણ સ્થિર થઈ રહ્યું
છે; અર્થાત્ ગુરુ પણ ક્રાંધક અજ્ઞાની થયો. આ પ્રમાણે માયાવાદમાં
ઉત્તાદ અને ચેલા થોડેઘણે અંશે મૂર્ખાં કરે છે !

૩-૪-૫. હું એકજ પ્રહર છું, બ્યાપક છું, મારાવિના ખીજી
વસ્તુ જ નથી, એવું જ્ઞાન જેને હોય તેને હે શિષ્ય, તું તારા મ-
તના હિસાબથી પૂર્ણ જ્ઞાની કહે છે. જ્યાંસુધી અંતરમાં-ગુરુના
કે શિષ્યના અંતઃકરણમાં અજ્ઞાનનો લેશ પણ છે, ત્યાં લગી તું જ

જ્યહાં લગી અંતરમાં રહ્યો અજ્ઞાન કેરો લેશ;
 ત્યહાં લગી તુંજ વિચાર છે શું ગુરુ માંહે વિશેષ. ૪
 ગુરુ શિષ્ય બન્ને પરાપર જ્યહાં લગણુ દૃષ્ટિભેદ;
 વણુ જ્ઞાન તુજને ઉપજે છે સત્ય વચને ખેદ. ૫
 સુણી શિષ્ય બોલ્યો પ્રભો કેમ સમતા ઉભયને આપી?
 ગુરુ પ્રહ્ન જીવનો ભેદ તો જણતાં છે નહિ કદાપિ. ૬
 અજ્ઞાન ધાતું શિષ્યને આપથી ખીજે દેખે;
 નિરૂપ નિર્ગુણ પ્રહ્ન તે છું હુંજ એહવું લેખે; ૭
 સ્વપ્ને ન દૃષ્ટિ અવર ગુરુ શિષ્યને મહા અજ્ઞાન;
 ગુરુ દયાપ્રીતમરૂપ તે કયમ હોય શિષ્ય સમાન ? ૮
 ૫૬ ૩૯ મું.

સુણી એમ વદિયા ગુરુવચનજી, તુંસમ નથીકો મૂર્ખ જનજી;
 ભેદગૂન્ય જો ગુરુ નિજ પેખેજી, શિષ્ય ગુરુને ભિન્ન નાં દેખેજી. ૧

વિચાર કે ગુરુમાં અને શિષ્યમાં તફાવત શો ? જ્યાંલગી લેદદદિ
 છે, ત્યાંલગી ગુરુ અને શિષ્ય બન્ને એક સરખા જ છે. પરેખર,
 જ્ઞાનવિના તને સત્ય વચન કહેવાથી ખેદ ઉપજે છે ?

૬-૭-૮. એમ સાંભળીને શિષ્ય બોલ્યો કે હે પ્રભો, આપ
 ગુરુ અને શિષ્યને સમાન કેમ ગણો છો ? ગુરુ તો પ્રહ્ન અને
 જીવનો ભેદ માનતાજ નથી. શિષ્ય તો ગાઢ અજ્ઞાનમાં ગોથાં
 ખાય છે, અને પોતાથી ખીજને-લેદદદિએ બુઝે છે, અને રૂપ
 રહિત, નિર્ગુણ પ્રહ્ન તે હુંજ છું એમ માની બેસે છે. ગુરુને તો
 સ્વપ્નમાં પણ અવરદૃષ્ટિ-લેદદદિ નથી; અને શિષ્ય તો મહામૂર્ખ
 છે. ગુરુ તો દયાના પ્રીતમ-પ્રહ્નરૂપ છે તે શિષ્યસમાન કેમ થાય ?

અવર વસ્તુ જો છે નહિ લેશજી, ગુરુ કહે કહોને ઉપદેશજી;
ભેદ દૃષ્ટિ તુજ મત નહિ જ્ઞાનજી, સુણ્યો ન ઉપદેશ અજ્ઞાનજી.૨

છાળ.

અજ્ઞાનીને અધિકાર નહિ જ્ઞાની ન ભેદ લભાર;
તો તાહરે મત ઉપદેશનો સંભવે નહિ જ વિચાર. ૩
એમ સુણી બોલ્યો શિષ્ય વિનતિ કરું સુણીયે સ્વામી;
એ વાત જુઠી નથી સાચી છે જ કહું શિરનામી. ૪
એક ચન્દ્ર, દૃષ્ટિદોષવાળો દેખે ઉભયાકાર;
દેખનારો પણ સત્ય ન કહે સમજી નેત્ર વિકાર. ૫

૧-૨-૩. એવું સાંભળીને ગુરુજી કહેવા લાગ્યા કે તારાજેવો મૂર્ખ માણસ તો કોઈ જોવામાં નથી આવ્યો. પોતાનો ગુરુ લેક-રહિત જોતો હોય તો શિષ્ય પણ પોતાના ગુરુને પોતાનાથી ભિન્ન જુએજ નહિ. બીજી વસ્તુ દુનિયામાં છેજ નહિ, તો ગુરુ કોને ઉપદેશ કરે? જેને લેદૃષ્ટિ છે, તે તારા મતમાં જ્ઞાની નથી, અને ગુરુ તો લેદૃષ્ટિવાળો હોય છે, તો તે અજ્ઞાની કરે છે અને અજ્ઞાની ઉપદેશકો તો કોઈ પણ ઠેકાણે સાંભળવામાં આવ્યા આવ્યા નથી. અજ્ઞાનીને ઉપદેશ દેવાનો અધિકાર નથી, અને જ્ઞાનીને લેદૃષ્ટિ નથી હોતી તેથી તે પણ ઉપદેશ કરી શકેજ નહિ. એવી રીતે તારા મતમાં ઉપદેશનો જ અસંભવ થઈ પડ્યો છે!

૪-૫-૬. શિષ્ય ફરીને કહે છે કે, હે ગુરુ, હું જે વાત કહું છું તે વાત ખોટી નથી. જુઓ દૃષ્ટાંત. દૃષ્ટિદોષવાળો પુરુષ એક ચંદ્રને જાહેરે જો ચંદ્ર જુએ છે; પરંતુ તે પોતાના મનમાં તો ચોક્કસ રીતે સમજે છે કે મને જે જો ચંદ્ર દેખાય છે, તે ખોટા છે, વાસ્તવિક તો એકજ ચંદ્રમા છે. કેમ કે નિત્યે તેણે

નિત્ય પ્રત્યે એક વિલોકીયો તે સત્ય માને મન;
 પરિણામ મિથ્યા મિથુન થાતાં નિર્મળાં લોચન. ૬
 સુણ શિષ્ય શશિ સાચો ન છળ તો શુ દૃષ્ટિ બે આવે;
 જો જોનારો નથી સત્યતો, બે ચન્દ્ર કોણ બતાવે, ૭
 શ્રોતા ન સાચો હોયતો કહો કોણ આગળ વાત;
 સાકાર સાચા દયાપ્રીતમ સત્ય ભવ સાક્ષાત્. ૮

એક જ ચન્દ્ર જોયો હોતો. ફક્ત નેત્રવિકારથી જ તેને બે ચન્દ્ર
 ભાસ્યા હતા. પરંતુ ત્યારે તેના મિથુન-બે-લોચન-નેત્ર નિર્મલ
 થયાં ત્યારે તેને બે ચન્દ્ર જોયાનું પરિણામ મિથ્યા થયું. તેવી જ
 રીતે શિષ્ય અને શુરુ વચ્ચેની ભેદદૃષ્ટિ સંબંધે સમજવું.

૭-૮. શુરુ શિષ્યની યુક્તિને તોડે છે. શિષ્ય, સાંભળ,
 દૃષ્ટાંત તરફ જો. શશી-ચન્દ્ર એ સાચો પદાર્થ છે, નહિ તો નેત્ર-
 વિકાર છતાંએ બે સ્વરૂપે દેખાય જ નહિ. વળી જોનારો પણ
 સાચો ન હોય તો બે ચન્દ્ર કોણ બતાવે? તેમ જ શ્રોતા પણ
 સાચો ન હોય તો તે કોની આગળ વાત કરે? માયાવાદીઓ બ
 ધાને જાણ માને છે, એટલે તેના મતે શુરુ-ઉપદેશ પણ મિથ્યા
 અને શ્રોતાઓ પણ મિથ્યા, તો તેવા મિથ્યા શુરુ મિથ્યા શ્રોતા-
 ઓને મિથ્યા ઉપદેશ કેમ આપે? દયાના પ્રીતમ તો સાચા છે,
 અને જગદ્રૂપે પણ સત્ય જ છે. આ ઠંકાણે એક ટીકાકાર કવિશ્રીને
 શૂન્યવાદ અને માયાવાદનો ઘોટાળો કરનાર કહો છે, પણ વાસ્તવિક
 રીતે તેણે ઉઠો વિચાર કયો હોય તેમ જણાતું નથી. માયાવાદમાં
 કહો કે કહેવાતા ‘અણેદવાદ’માં અને શૂન્યવાદમાં પરમાર્થતઃ
 કંઈપણ તફાવત જ નથી. માયાવાદનું પર્યવસાન જ શૂન્યવાદમાં
 થાય છે!

સત્ય ગુરુ સાચો ઉપદેશજી, સત્ય શિષ્યના હરે કલેશજી;
 પુષ્પ ગગનનું જૂઠું કહીયેજી, શીંગ સસાનું તદ્વત લલિયેજી.૧
 જૂઠો વંધ્યા સુત ત્યમ કહાવેજી, રૂપ કહ્યું કે દૃષ્ટ ન આવેજી;
 તે સહુ સાચું ભાસે સ્પષ્ટજી, જૂઠું હોય તે નાવે દૃષ્ટજી.૨

ઢાળ.

દૃષ્ટિયે જૂઠું ના પડે સુણી શિષ્ય બોલ્યો વાણી;
 મહારાજ સમજ્યો હવાં હું તેની જુગતી જુઠી જાણી.૩
 એહવી અનેક અભેદ જુગતી સુણી વંધ્યું મન અજ્ઞાન;
 નિજકૃપાથી કાંઈ થયું હવાં મુજ સત્યાસત્યનું ભાન.૪
 હું રહ્યો કાશી ત્યહાં થયો સંન્યાસી કેરો સંગ;
 તે માયાવાદી હતો તેથી ચઢ્યો એવો રંગ. ૫

૧-૨. પ્રજ્ઞવાદમાં તો ગુરુ પણ સાચા, તેનો ઉપદેશ સાચો, અને શિષ્ય પણ સાચો જ છે, તેથી જ શિષ્યના કલેશને પણ ગુરુ હરે છે, એમ અનુભવ થાય છે. આકાશનું પુષ્પ જૂઠું કહેવાય છે, સસાનનું શીંગનું પણ મિથ્યા મનાય છે, વંધ્યાનો પુત્ર અસત્ય ગણાય છે, તેનું કારણ એ બધાનું કાંઈપણ રૂપ દૃષ્ટિએ પડતું નથી એ છે. જે સ્પષ્ટ પણ ભાસે તે બધું સાચું જ છે, અને જે જૂઠું કહેવામાં આવે છે, તે નજરે પડતું નથી, એ લોકસિદ્ધ અનુભવ છે.

૩-૪-૫. શિષ્ય સમજ્યો અને તેને સત્યાસત્યનું જ્ઞાન પણ થયું. તેને હડહડતા માયાવાદી સંન્યાસીનો સંગ અખા કવિ માફક કાશીમાં થયેલો, તેથી તે માયાવાદી બનેલો હતો.

મુને કહ્યું તું એક બ્રહ્મ નિત્યે પોતાનો કરી બેની;
 નથી ભેદ તૂજ મુજ અણુ-ન્યૂનાધિકપણું સહુ ખોની. ૬
 છે સત્ય જ્ઞાન અભેદ સહુ ભેદનું મિથ્યા જાણ;
 નિજ રૂપમય સમજી સકળ તું અભયતા ઉર આણ. ૭
 બહુ કાળ તેહવો બોધ સુણી નવ રહ્યો સત્ય વિવેક;
 તે માટય કહ્યું ગુરુ દયાપ્રીતમ બ્રહ્મ જીવ તો એક. ૮

પદ ૪૧ મું.

વળીતેણેએકલુગતીખતાવીજ, મુજનેહવડાં સાંભળી આવીજ;
 ત્રય સત્તા કહે છે સહુ હામજ, ત્રીગુરુ સુણીએ તેહ નામજ. ૧
 વ્યવહારિક તો પહેલી કહીયેજ, પ્રતિભાસ બીજીને લહીયેજ;
 ત્રીજી પરમાર્થ છક બ્રહ્મજ, કહ્યું વિસ્તારી તેહનો મર્મજ. ૨

૬-૭-૮. કાશીવ'લા માયાવાદીએ જે કંઈ કહ્યું હતું; તેનો બાકી રહેલો ભાગ શિષ્ય કહે છે. માયાવાદીએ એમ કહેલું કે તુંજ એક બ્રહ્મ છે, નિત્ય છે, એમ માનીને પોતાને સમજ. તારામાં અને મારામાં બિલકુલ ભેદજ નથી. ન્યૂન અને અધિકતા પણ મનમાં ન લાવ. અભેદનું જ્ઞાન છે, તેજ સાચું છે, અને ભેદનું જ્ઞાન તો મિથ્યાજ છે. સર્વ સ્વસ્વરૂપ સમજીને મનમાં નિર્ભય થા. શિષ્ય કહે છે કે એવો માયાવાદીનો બોધ ઘણા વખત સુધી સાંભળીને મને સત્યનો વિવેક રહ્યો નહિ, અને તેથી જ હે ગુરો, મેં એમ કહ્યું કે જીવ અને બ્રહ્મ એક છે.

૧-૨. શિષ્યને માયાવાદીએ બીજી જે યુક્તિ બતાવેલી છે, તે યુક્તિ શિષ્ય પ્રકટ કરે છે. સર્વ સ્થલે માયાવાદીઓ ત્રણ સત્તા માને છે. પહેલી 'વ્યાવહારિક સત્તા, બીજી પ્રાતિભાસિક સત્તા અને ત્રીજી પારમાર્થિક સત્તા. તેનું મર્મ વિસ્તારથી કહે છે.

મર્મભેદ શ્રુતિ વ્યહવાર તેમાં સત્ય સહુ સંસાર;
 છે પ્રાતિભાસની સ્વપ્ન જગ્યા પછી રહે ન લગાર. ૩
 પરમાર્થ બ્રહ્મ સ્વરૂપ નિજ તેહનું ન જ્યહાં લગી જ્ઞાન;
 ત્યહાં લગી સાચું છે સકળ ગુરુ શિષ્યનું અભિમાન. ૪
 એ વિંધે કહિ કહિ જુગતી બહુ મોહિત કરે સંસાર;
 તેહના મુખની વાતછળનો કે ન પામે પાર. ૫
 મુણી એમ ગુરુ કહે તણુ સત્તા ખંડી છે મેં પહેલી;
 વિવર્તપ્રતિબિંબવાદમાં વળી પૂછે છે મતિ ઘેહેલી. ૬

૩-૪-૫. એનું મર્મ આનું છે. વ્યાવહારિક સત્તામાં તો સંસાર સત્યજ્ઞ માનવામાં આવે છે. ત્યાંજ લેહનું શ્રવણ પણ છે. પ્રાતિભાસિક સત્તા સ્વપ્નસમાન છે. પ્રાતિભાસિક એટલે માત્ર ભાસે - અમુક સમયેજ જણાય, જેમ સ્વપ્નામાં જોયલા પદાર્થો તેજ વખતે ખરા જણાય છે, પછી જાગૃત દશામાં તો અસત્ય જણાય છે, તેમ આ સત્તાથી જગત્ જેવું મિથ્યા કાંઈ ભાસે છે. પારમાર્થિક સત્તામાં તો પોતાનું-જીવનું પરમાર્થ બ્રહ્મસ્વરૂપ જણાય છે. તેનું ત્યાંલગી જ્ઞાન નથી; ત્યાંલગણુ ગુરુ અને શિષ્યનું અભિમાન પણ સત્યજ છે. આવી રીતની અનેક વાતો કરીને આખા સંસારને મாயાવાદીઓ મોહ પમાડે છે.

૬-૭-૮. ગુરુ કહે છે કે પહેલી સત્તાનું ખંડન તો વિવર્ત અને પ્રતિબિંબવાદના ખંડન સાથે જ થઈ ગયું છે, છતાં ઘેલી શુદ્ધિએ ફરી પુછે છે, હે બાલ, તું કાંઈપણ સમજતો નથી, કેમકે તું તારા જ મતનું તારે હાથેજ ખંડન કરે છે. મૂર્ખ જેમ પોતાને જોસવાની ડાળીજ કાપે તેમ, તું એટલું તો કબૂલ કરે છે કે પર-

નિજ મત નિજ ખંડન કરે સમજે નહિ અણુ બાળ;
જયમ મૂર્ખ જે ડાળે ચઢે છેદન કરે તે ડાળ. ૭
પરમાર્થમાં વસ્તુ અવર નહિ એ જ પાડ પ્રમાણ;
છે દયાપ્રીતમ બ્રહ્મ એક જ છે કહેનાર કાણ ? ૮

પદ ૪૨ મું.

કહેશ અવરનું વધું ન સાચું, વેદ કહે છે તે કયમ કાચું;
તો તું બંધાયો મુખ તારે, કશું પણ કહેવું ન પડ્યું મહારે. ૧
એક બ્રહ્મ ને બીજો વેદ, સિદ્ધ કર્યો-પરમેશ્વર બેદ;

માર્થમાં બીજી વસ્તુ જ નથી, તેનું પ્રમાણ માની લે-તે વાત પકડી
રાખ. તે કબૂલ કર એટલે પહેલી બે સત્તાઓ, (વ્યાવહારિક અને
પ્રાતિભાસિક) સ્વતઃ ખંડાઈ જવાની. બે પહેલી બે સત્તાઓ
સાચી માનીશ તો બ્રહ્મ એક જ છે એમ કોણ કહેનાર છે ? શુરુ
કહે છે કે તને બીજાં પ્રમાણો આપવાની કરી અગત્ય નથી,
ફક્ત તારું મત જ તારા વિરુદ્ધ પક્ષનાં સમર્થનમાં ખસ છે. પહેલાં
તું એટલો જ જવાબ આપ કે પરમાર્થમાં બીજી વસ્તુ જ નથી,
માત્ર બ્રહ્મ છે એમ કોણ કહે છે ?

૧-૨. તું એમ કહીશ કે બીજાનું કહેવું સાચું ન જ મનાય
પણ વેદ જે કહે તે જ કાચું કેમ કહેવાય ? અર્થાત્ વેદ કહે તે
સાચું માનવું. તો તારે મુખે જ તું બંધાયો, મારે તને કાંઈપણ
કહેવાની જરૂર નથી. કેમકે તારા મતમાં એક બ્રહ્મ સત્ય છે,
અને એક બીજો વેદ પણ સત્ય ક્યો. એટલે વેદ અને પરમેશ્વર
બે સત્ય ક્યાંથી તે બન્નેનો ભેદ ક્યો અને એક બ્રહ્મ જ સત્ય છે
અને બ્રહ્મ વિના કાંઈ છે જ નહિ, એ તારી વાત હવામાં જ ઉડી
ગઈ ! વળી જ્યાં જ્યાં તું ત્રણ સત્તા બતાવે છે, ત્યાં ત્યાં મોટો
દોષ આવે છે.

જ્યહાં ત્યહાં સત્તા ત્રણ બતાવેજી, તેહમાં મહોટો દોષ એ આવેજી.

૬ાજી.

ત્યહાં આવે મહોટો દોષ એ મન વચન તન જે થાય;
પડિત પુરુષ એમ કહે છે વ્યવહાર તે કહેવાય. ૩
એ ત્રિસત્તામાં આવિયું નથી પરસ્પર કાંઈ ભેદ;
એ તરેહ ઘોષો ઘેર છે સમજતાં થાશે ખેદ. ૪
સ્વપ્નમાં જે જે વસ્તુ કાંઈ નિદ્રસ્થ દેખે જન;
તે સમય ભાસે તેહને વ્યવહાર સાચો મન. ૫
તે સમે સાક્ષી બ્રહ્મ રહે છે શ્રુતિ કહે સહુ કોઈ;
વૈખરીનો વ્યવહાર આવો ઇહાં પણ લે જોઈ. ૬

૩-૪. મન, વાણી અને કર્મથી જે થાય છે, તેને પંડિત પુરુષો વ્યવહાર કહે છે. ત્યારે તુ વ્યાવહારિક સત્તા માને છે, તે મન, વાણી અને કર્મથી જ થાય છે, માટે તે વ્યાવહારિક સત્તા કહેવાય છે તો હવે જેવી રીતે વ્યાવહારિક સત્તા મન વાણી કર્મથી થાય છે તેવી રીતે પ્રાતિભાસિક અને પારમાર્થિક સત્તા પણ મન વાણી કર્મથી જ થાય છે, તો ત્રણે સત્તામાં ફેર શો પડ્યો? આવી જાતનો ગોલો-તુકથાન તારે ઘેર આવશે, અને તે સમજતાં તને ખેદ થશે.

૫-૬-૭-૮. પ્રાતિભાસિક સત્તામાં વ્યવહાર સિદ્ધ કરે છે. સ્વપ્નમાં નિદ્રસ્થ-નિદ્રામાં પડેલો મનુષ્ય જે જે વસ્તુ જુએ છે, તે સમયે તેના મનમાં તે વ્યવહાર સત્ય જ ભાસે છે. 'વ્યવહારમાં મિથ્યા જગત્ સત્ય મનાય છે,' એ સિદ્ધાંત સ્ફુટ થયો, અને મનનો વ્યવહાર પણ સિદ્ધ થયો, અર્થાત્ પ્રાતિભાસિક સત્તામાં પણ વ્યવહાર જ છે, પ્રાતિભાસિક સત્તા વ્યાવહારિક સત્તાથી ભિન્ન નથી.

જાત્રેત સમય સહુ કરે છે જે વિધિયત્રી વ્યવહાર;
તે રીત, પાછો સ્વપ્નમાં દેખે સકળ સંસાર... ૭
એ વિધે સત્તા ત્રણમાં ઉપજે છે વ્યવહાર;
એ દયાપ્રીતમ બ્રહ્મ લગી સંભવ ન સમજ ગમાર! ૮

પદ ૪૩ મું.

શિષ્ય કહે સુણો ગુરુ હું ભાખુંજી, ભુક્તિ અવર તેહની કહી
દાખુંજી;
જીવ ને બ્રહ્મ બે એક કરાવેજી, ત્યહાં દૃષ્ટાંત તે જળનું બંતાવેજી. ૧
જ્યમ જળ મંથે જળ મળી જાયજી, એમજ બ્રહ્મમાં જીવ
સમાયજી;
વળી ભુગતી એક કહે છે અભેદજી, મત તેને રહે નહિ ભેદજી. ૨

સ્વપ્નાવસ્થામાં સાક્ષીરૂપ પરબ્રહ્મ છે એમ શ્રુતિ પણ કહે છે. ત્યારે
વેખરીનો-વેદરૂપ અક્ષરાત્મક વાણીનો પણ વ્યવહાર સિદ્ધ થાય છે.
વાણીથી પણ-‘તે સમે સાક્ષી બ્રહ્મ રહે છે’ એ વેદની અક્ષ-
રાત્મક વાણીથી પારમાર્થિક સત્તા પણ વ્યવહારમાં આવી ગઈ. જે
રીતે જાગૃત દશામાં સર્વ વ્યવહાર થાય છે, તે જ પાછો સ્વપ્નમાં
સર્વ સંસારને દેખાય છે, એ અનુભવ પણ એમ જ સિદ્ધ કરે છે
કે વ્યાવહારિક સત્તાવિના બીજી કોઈ સત્તા જ નથી. એ પ્રમાણે
ત્રણે સત્તામાં વ્યવહાર તો આવી જોસે છે, તે દયાના પ્રીતમ બ્રહ્મ
લગી જઈ પહોંચે છે, તે તું ગમાર સમજતો નથી !

૧-૨. શિષ્ય કહે છે કે હે ગુરુ, તે માયાવાદીની એક બીજી
યુક્તિ આપને કહી સંભળાવું છું. જીવને અને બ્રહ્મને એક કરાવ-
વાના દૃષ્ટાંતમાં તે આ દૃષ્ટાંત કહે છે. જેમ જલમાં જ જલ મલી
જાય છે એમ જીવ બ્રહ્મમાં સમાઈ જાય છે, વળી અભેદ માટે
બીજી યુક્તિ પણ કહે છે.

ઢાંધ ભેદ ન રહે' દીપજ્યોતિભુગ્મ જ્યહાં મળી જાય;
 ટળતાં અવિદ્યા જીવ ત્યમ જ બ્રહ્મમય થઈ જાય. ૩
 એ બ્રહ્મ ને હું બે નથી સમજ્યો શમ્યું જ્યાં દ્વંદ્વ;
 ત્યહાં નિશ્ચે તે ભોગી થયો જાણવો બ્રહ્માનંદ. ૪
 સુણ્ય શિષ્ય એ ત્રય યુક્તિ કેરા ખંડનની કહું રીત;
 એ વિચારેથી વ્યર્થ છે તું રખે ધરતો પ્રીત. ૫
 ઘટ પૂર્ણ જળ હોય તેહમાં જે અવર નીર સમાય;
 તો જાણીયે જે જીવ જઈને બ્રહ્મમાં ભળી જાય; ૬
 દ્વંદ્વોત્ત પીળું જ્યોતિ મધ્યે જ્યોતિ મળતી હોય;
 તો બે મળ્યેથી પ્રકાશ અધિકો કયમ લખે સહુ કોય ? ૭

૩-૪. જેમ જે દીવામાં જ્યોતિ મલી જાય છે, તેમ અવિ-
 દ્યાનો નાશ થતાં જીવ બ્રહ્મમય થઈ જાય છે. બ્રહ્મ અને હું
 લિન્ન નથી એમ સમજતાં જ દ્વંદ્વ-સુખદુઃખાદિ દ્વંદ્વ શમી જાય
 છે, અને નિશ્ચયપૂર્વક બ્રહ્માનંદનો તે ભોગી થાય છે.

૫-૬. શુરુ કહે છે કે શિષ્ય, એ ત્રણે યુક્તિના ખંડનની
 રીત તને કહું છું ત્રણ યુક્તિઓ-૧. જલમાં જલ મલી જાય.
 ૨. દીવામાં દીવો મલી જાય. ૩. સુખદુઃખાદિ ટળતાં બ્રહ્માનંદ
 અનુભવાય. આ ત્રણે યુક્તિનો તું વિચાર કરીશ તો તે વ્યર્થ જ
 લાગશે. પહેલી યુક્તિનું ખંડન એમ થાય છે કે; જે ટોચ ભરેલા
 ઘટમાં પીળું પાણી સમાય તો જીવ બ્રહ્મમાં મળી જાય !

૭-૮. પીળું દીવાનું દ્વંદ્વોત્ત પણ તેનું જ છે. એક જ્યોતિમાં
 જે પીટું જ્યોતિ મળી જ જતી હોય, તો જે સાથે મળ્યાથી

દીપ પ્રભા દ્રવ્ય બે જાણીએ ઘટવધ ધર્મને હોય;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ ધર્મો દોષ ન અડે કોય. ૮

પદ ૪૪ મું.

દીપની કાંતિ રહિ હોય ફેલીજી, લક્ષ્યે તેહને ઘટ સંકેલીજી;
દીપકને કશી હાનિ ન આવેજી, ન્યૂનાધિકતા કાંતિને ફહાંવેજી. ૧
ઉપમા ને ઉપમેય કથનજી; ન ઘટે એક પ્રહ્લ અનંતજી;
વળી કહો ત્રોળે દ્વંદ્વવિયોગીજી, તે ક્યમ હોય પ્રહ્લાનંદ
ભોમીજી? ૨

હાજ.

એક ભોગી ને વળી ભોગ વસ્તુ બે વિભાશી જોય;
જે એક તો આનંદ અનુભવ તેહને ન મળે કોય. ૩

વધારે પ્રકાશ અનુભવાય છે તે કેમ અનુભવાય? દીવો એ દ્રવ્ય છે, પ્રભા-કાન્તિ એ ધર્મ છે, દષ્ટાંતમાં બે દીવા એ દ્રવ્ય છે, તેમાં વધ-ઘટ તો ધર્મની પ્રભાની જ થાય છે, દીવાની નથી થતી. તેવી જ રીતે દયાના પ્રીતમ શ્રીકૃષ્ણ ધર્મ નથી, પણ ધર્મો છે એટલે એમને તો કશો દોષ અડે જ નહિ.

૧. દીવાની ધર્મરૂપ કાન્તિ ફેલાઈ રહેલી હોય તો તેને ઘડાથી સંકેલી લેવાય છે, તેમાં દીવાને કાંઈ નુકશાન નથી પડોચતું. ન્યૂનતા અને અધિકતા તો કાંતિમાં થાય છે.

૨. વળી ઉપમા અને ઉપમેયનું કથન ઘટતું નથી; કેમકે પ્રહ્લ તો અતનુ-શરીર વિનાનું છે, નિરાકાર છે, તેને દીવાની ઉપમા કેમ આપી શકાય? વળી ત્રીજી યુક્તિ બતાવી કે, જે સુખદુઃખાદિ દ્વંદ્વથી મુક્ત થાય તે પ્રહ્લાનંદનો ભોગી બને, એ કેમ સંભવે?

૩. પ્રહ્લાનંદનો જે ભોગી થાય છે, તેમાં જે વસ્તુ આવે છે. એક તો ભોગ કરનાર અને બીજો ભોગ-પ્રહ્લાનંદ, એ વિચારીને

અદ્વૈત બ્રહ્મ અરૂપથી પૃથક્ ના હોય પ્રકાશ;
જે ધર્મીને માયા અડે તો સ્વરૂપનો હોય નાશ. ૪

કહે જીવ બ્રહ્મની એકતા જાણવો અણથી અણ;
છે જીવ તો અલ્પજ્ઞ નિત્યે બ્રહ્મ છે સર્વજ્ઞ. ૫

વળી જીવ તો છે અનીશ્વર ને ઇશ્વર છે પરબ્રહ્મ;
તે હિલચની એકતા વિદ્વજ્જન કે કહો કયમ. ૬

આણુ જીવ કર્માદિક વશ ભોગવે વિવિધ કલેશ;
છે મહદ્બ્રહ્મ સ્વતંત્ર આનંદ કર્માદિક નહિ લેશ. ૭

જો. તું તો એક જ માને છે, અલેદ જ માને છે, લેદ દ્વૈતભાવ
નાનતો જ નથી, તો તેને બ્રહ્માનંદનો અનુભવ કેમ મલવાનો?
એ વસ્તુ માનીશ તો અદ્વૈત તૂટશે અને એક માનીશ બ્રહ્માનંદ
ખૂટશે !

૪. બ્રહ્મ તો અદ્વૈત છે અને રૂપરહિત છે, તેનાથી પ્રકાશ
પૃથ્ જ ન. જો તે ધર્મિ-સ્વરૂપને માયાનો સ્પર્શ થાય તો બ્રહ્મ-
સ્વરૂપનો જ નાશ થઈ જાય !

૫. જે જીવ અને બ્રહ્મની એકતા કહે છે, તેને મૂર્ખા
મૂર્ખ સમજવો, કેમકે જીવ તો અલ્પજ્ઞ-થોડું જાણનારો છે,
બ્રહ્મ તો સર્વજ્ઞ છે, તે બાનેની એકતા સંભવે જ કેમ ?

૬. અનીશ્વર-ઐશ્વર્યરહિત. ઇતર સ્પષ્ટ છે.

૭. જીવ તો આણુ છે, અને કર્માદિકને વશ થઈને વિવિધ
કલેશો ભોગવે છે. બ્રહ્મ તો મહદ્ છે, સ્વતંત્ર છે, આનંદમય છે,
તેને કર્માદિકનો લેશ પણ નથી.

પટે સ્વર્ગ નરકમાં જીવ એ સંસતિ વારંવાર;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણભક્તિ કરે પામે પાર. ૮

પદ ૪૫ મું.

જીવ મનોરથ કરે અનેકજી, પૂરો ન પડે તેમાં એકજી;
બ્રહ્મ ચાહે તે તત્ક્ષણ હોયજી, તેને મેટી ન શકે કોયજી. ૧
હું જ બ્રહ્મ છું જગમય કહે છેજી, જન નરકના ભોગને સહે છેજી;
મિથ્યા ગુરુને મિથ્યા જ્ઞાનજી, શિષ્ય મૃષા કયમ તે ગુરુધ્યાનજી. ૨

ઢાળ.

કયમ ધ્યાન જૂઠા ગુરુ આવે ? ન સમજે બાળ;
રે શિષ્ય તું મા પાડીશ માયાવાદિમાયાબાળ. ૩
નહિ દ્વૈત જ્ઞાન વિના જ મુક્તિ કહે વેદપુરાણ;
છે વ્યાસાદિકનો એ જ આશય સુજ ન લહે કોણ ? ૪

૮. સંસતિ-સંસાર. કૃષ્ણભક્તિ કરે તો પાર ઉતરે.

૧-૨. મેટી-મટાડી. ‘હું જ બ્રહ્મ છું, હું જગદ્રૂપ છું’
એમ જે કહે છે તે જ નરકચાતના સહે છે. માયાવાદમાં ગુરુ
મિથ્યા, જ્ઞાન પણ મિથ્યા અને શિષ્ય પણ મિથ્યા. ત્યારે મિથ્યા
શિષ્ય મિથ્યા ગુરુનું મિથ્યા ધ્યાન કેમ ધરે ? ‘અંધેડી હાર
હાર ચલી જે દાતાર !’

૩-૪. બાળ-મૂર્ખ. માયાવાદીની માયાબલમાં પડીશ નહિ.
વેદના જ્ઞાન વિના મોક્ષ જ નથી, એમ વેદ પુરાણ કહે છે. વ્યાસ
વગેરે મહર્ષિનો પણ એ જ આશય છે. તે સુજ પુરુષો જ લહે-
લક્ષે-સમજે છે. બીજા કોણ સમજે ?

હું વિષ્ણુ છું હું ક્ષત્રી છું વૈશ્યાદિ છે સૌ ભાન;
 નથી દેહ જીવની ભિન્નતા સમજતાં જન જ્ઞાન. ૫
 જો સાધન મુક્તિ કેરું એહ અભેદજ્ઞાન જ હોય;
 તો સહજ મોક્ષ લહે સહુ ગુરુશરણુ આહે ન કોય. ૬
 અશ્વત્થ વૃક્ષ તનું કહો શ્રુતિ ત્યહાં ખગ જોડ;
 એક બ્રહ્મ બીજો જીવ મિથ્યા કહે મોટી ખોડ. ૭
 છે જીવ બ્રહ્મનો દાસ નિત્ય જ બ્રહ્મ સહુ જગત્વાસી;
 છે જીવ બ્રહ્મની દેહ તેમાં બ્રહ્મ અંતર્યામી. ૮
 જડ અણુ વ્યાપક હેતુ હરિ કરે વર્ણન વેદ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણને ત્રય તત્ત્વભેદ અભેદ. ૯

૫-૬. ‘હું વિષ્ણુ છું’ વગેરે ભાનથી જીવદેહની ભિન્નતા અજ્ઞાની જનોજ સમજતા નથી. વળી જો મોક્ષનું સાધન અભેદનું જ્ઞાન જ હોય, તો બધા માણસો સહજમાં મોક્ષ મેળવી શકે, ગુરુને શરણે કોઈ જાત નહિ.

૭. દ્વાવેતૌ સુપર્ણૌ સયુજો સપાયૌ અશ્વત્થમેકં પરિપ્લવ-
 જાતે, તયોરેકઃ શ્વાદતિ પિપ્પલાન્નમન્યો નિરશ્નોપિ વલેત ભૂયાન્ ।
 આ શ્રુતિનો જ ભાવાર્થ કવિશ્રી સાતમી કડીમાં કહે છે. ભગવા-
 નના શરીરને અશ્વત્થ વૃક્ષ-પીપળાનો વૃક્ષ કહે છે. તેમાં ખગ
 જોડ-એ પક્ષી રહેલાં છે. એક તો બ્રહ્મ-અંતર્યામિરૂપે, અને બીજો
 જીવ. તેને જે મિથ્યા કહે-આવી દ્વૈતભાવ-સેદ્ધભાવ બતાવનારી
 શ્રુતિને મિથ્યા કહે તેને મોટી ખોડ જ સમજવી.

૮. જીવ બ્રહ્મનું શરીર છે, બ્રહ્મ તેમાં અંતર્યામિરૂપે રહે છે.

૯. જડ-જગત્, અણુ-જીવ, તેના કારણરૂપ વ્યાપક શ્રીહરિ

૫૬ ૨૬ મું.

નિર્ગુણ સગુણ શ્રુતિનો અર્થજી, એમ કયો મહામત્ય સમર્થજી;
 પ્રાકૃત ગુણ નહિ જેમાં લેશજી, અપ્રાકૃત ગુણ ભર્યા અશેષજી.
 સત્ ચિત્ આનંદ આદિ અનંતજી, અશ્વર્યાદિસહ ભગવંતજી;
 અગુણસગુણ એ બ્રહ્મ વિચારજી, કેવળ નિર્ગુણ કહે ગમારજી.

જ છે એમ વેદ કહે છે. જીવની અણૂતા શ્રુતિસિદ્ધ જ છે.
 एषोऽणुरात्मा चेतसा वेदितव्यः, यथाग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिगा ध्यु-
 ष्यरन्ति, ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः, घालाप्रशत-
 भागस्य शतधा कल्पितस्य तु भागो जीवस्य विज्ञेयः, વગેરે
 ધણું પ્રમાણે છે. દયાના પ્રીતમ કૃષ્ણ સાથે જડ, જીવ અને
 અંતર્યામીનો ઐન્દ્રિક (ભગવદ્વિદ્યાકૃત) લેહ પણ છે અને
 અલેહ છે.

૧-૨. બ્રહ્મ સગુણ છે. અને બ્રહ્મ નિર્ગુણ છે એમ પ્રતિ-
 પાદન કરનારી શ્રુતિનો સમન્વય સમર્થ મહામતિ-શ્રીવલ્લભાધીશે
 આ પ્રમાણે કયો છે. એક શ્રુતિ બ્રહ્મને સગુણ કહે અને બીજી
 નિર્ગુણ કહે તો વિરોધ ગ્રાહ થાય, તો તેનો સમન્વય એવી રીતે
 કરવો કે, જે શ્રુતિ નિર્ગુણ કહે છે, તેનો અર્થ એવો કરવો કે
 બ્રહ્મ નિર્ગુણ છે, એટલે લૌકિક ગુણો બ્રહ્મમાં નથી, અને જે
 શ્રુતિ બ્રહ્મ સગુણ છે એમ કહે છે, તેનો અર્થ એવો થાય છે કે
 અલૌકિક સર્વ ગુણો બ્રહ્મમાં ભર્યા છે. સત્, ચિત્, આનંદ વગેરે
 અનંત ગુણો, અશ્વર્ય, વીર્ય, શ્રી, યથા, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય એ છ ધર્મો
 પણ ભગવાનમાં છે. નિર્ગુણ અને સગુણ બ્રહ્મનો વિચાર આ
 પ્રમાણે કરવો યુક્ત છે. જે બ્રહ્મને નિર્ગુણ જ માની બેસે છે, તે
 ખરેખર ગમાર-પહેલા નંબરનો મૂર્ખ છે !

કહે છે ગમાર ગતિ વિના જીવ બ્રહ્મ થાયે એક;
 ભણે બ્રહ્મમાંએ કયન છે જીવ ભિન્ન ભાષું વિવેક. ૩
 નદી નીર ચઢી સાગર ભણે ભિન્નતા ન ભાસે લેશ;
 નિજ ઉદક લેઇ પાછો ફરે સરિ સલિલ રહે અવશેષ. ૪
 બહુ વૃક્ષના રસ ભળેથી નિપજે મધુઅપૂપ;
 નવ સ્વાદ જૂદો અન્ય મક્ષી જ્ઞાન પૃથક સ્વરૂપ. ૫

૩. ગમાર લોક ગતિ-જ્ઞાન વિના જીવ બ્રહ્મ એક થાય છે એમ કહે છે. વસ્તુતઃ તો એમ કયન છે કે જીવ બ્રહ્મમા ભળ્યો મળી ગયો, આ કયન પણ જીવ અને બ્રહ્મ ભિન્ન છે એવો વિવેક કરીને કહ્યું છે. 'જીવ બ્રહ્મમાં ભળ્યો' એ વાક્ય જ એમ સૂચવે છે કે પહેલાં જીવ જુદો હતો પછી ભળ્યો.

૪. નદીનું જલ ચઢીને સમુદ્રમાં ભળી જાય છે, પછી તેમાં કાંઈ લેશે પણ ભિન્નતા ભાસતી નથી. પરંતુ સમુદ્ર પોતાનું ઉદક-જલ લઇને જ્યારે પાછો ફરે છે, ત્યારે તો સરિસલિલ-નદીનું જલ ખાકી રહે છે. ભિન્ન ભાસે છે. એક રૂપે મળી ગયા પછી પણ ભિન્નતા રહે છે. યથા નદ્યઃ સ્યન્દમાનાઃ સમુદ્રેઽસ્તિ ગચ્છન્તિ નામરૂપે વિદ્યાય, તથા વિદ્વાન્ નામરૂપાદિમુક્ત પરાત્ પરં પુરુષમુપૈતિ દિવ્યમ્ ॥ એ શ્રુતિનું હર્દે અત્ર દૃષ્ટિપથ થાય છે.

૫. ઘણી વનસ્પતિઓનો રસ એકઠો થયાથી મધપૂડો બને છે, તેના મધનો સ્વાદ ખીબને જુદો નથી જ લાગતો, પણ મક્ષિકાઓને તો તે સંખે પૃથક્ પૃથક્ જ્ઞાન હોય છે જ.

નથી ભિન્ન તો ક્યમ જનક બોલ્યો ભણી બ્રહ્મસ્વરૂપ ?
 વળી બ્રહ્મભણિયાં નિકળ્યાં મજવાસી ક્યમ અનુપ ? ૬
 કદી બ્રહ્મ ભણ્યા તોયે સુખ કશું જળસ્વાદ શો જળરૂપ ;
 જ્યમ કમળ ગંધ ન કમળને ભોક્તા સુગંધ મધુપ. ૭
 છતે સ્વામીએ વિધવાપણું સહુ માને માયાવાદી ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણાનંદના રસિકજન છે સ્વાદી. ૮

૬. જો બ્રહ્મ જ છે, ભેદ છે જ નહિ, તો જનકરાજ બ્રહ્મ-
 સ્વરૂપમાં ભણીને બોલ્યો જ કેમ ? જનકરાજ બ્રહ્મસ્વરૂપમાં
 ભણીને એમ બોલેલો છે કે ‘ મિથિલા ભસ્મ થઈ જાય છે,
 તેમાં મારું કંઈ બળતું નથી. ’ બ્રહ્મસ્વરૂપ થઈ ગયા પછી બ્રહ્મ-
 લલુ સંભવતું જ નથી. શ્રીમદ્ભાગવતમાં દશમ સ્કંધમાં કથા
 છે કે ભગવાન સર્વ મજ ભકતોને પોતાનો લોક બતાવવા લઈ
 ગયા, ત્યારે તે લોક જોવાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરવા પહેલાં તે સર્વ
 મજ ભકતોને બ્રહ્મરૂઢમાં ડુબાડયા; અને પછીથી પુનઃ તેઓનો
 તેમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો. તે તુ બ્રહ્મરૂઢ નીતા મગ્નાઃ કૃષ્ણેન ચોદ-
 ધૃતાઃ । વદન્તુબ્રહ્મણો લોકમિત્યાદિ. અત્ર પણ જો ભેદ ન માન-
 વામાં આવે તો જે ભકતો બ્રહ્મરૂઢમાં મળી ગયા પછી તે બહાર
 કેમ નિકળ્યા ?

૭-૮. બ્રહ્મમાં મળી જવાથી સુખ શું ? જલરૂપ થવાથી
 શું જલનો આસ્વાદ લેવાય છે ? કમલનો ગંધ કમલને નકામો જ
 છે, એનો ભોક્તા મધુપ-ભ્રમર જ છે, માયાવાદીઓ પ્રભુ જેવા
 નાથ છતાં વિધવાપણું માને છે ! દયાના પ્રીતમ શ્રીકૃષ્ણના
 સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ તો જે કોઈ રસિક વિરલા હોય છે તેમને જ
 થાય છે; માયાવાદીઓના નશીબમાં તે આનંદનો અનુભવ નથી. જ.

૫૬ ૪૭ મું.

સર્વોપર છે ભજનાનંદજી, પણ અનુભવ નહિ જે રતિમંદજી;
 તે સુખ લૂટયું સહુ મજબૂતજી, હરિ વશ કીધા બાણ્યું જડતેજી.
 શુક મુનિવ્યાસે પ્રશંસા કીધીજી, પદરજ માગી ઉદ્ધવ લીધીજી;
 શેષરમાશિવવિધિનિજ નિંદેજી, ફરિ ફરિ ગોપીજનપદ વંદેજી.

૧-૨. ભજનાનંદ સર્વથી અધિક છે. જે લોકો પ્રીતિહીન છે, તે લોકોને જ તેનો અનુભવ થતો નથી, તે સુખ તો મજબૂત શ્રીગોપીજનોએ જ લૂટ્યું છે, હરિને વશ પણ તેઓએ જ કર્યા છે, એ વાતને આખું જગત્ બાણ્ય છે. શુકમુનિ વ્યાસે પણ તેમની પ્રશંસા કરી છે. જુઓ. તદ્ ભૂરિ ભાગ્યમિદ્ જન્મ કિમપ્યદવ્યાં યદ્ ગોકુલેપિ કતમાદિગ્નરજોભિષેકમ્ । તજ્જીધિતં ચ નિશ્ચિલં ભગવાન મુકુન્દસ્વધ્યાપિ તત્પદરજ યુતિમૃગ્યમેવ ॥ અહો ભાગ્યમહો ભાગ્યં નન્દગોપમ્નજૌકસામ્ । યન્મિત્રં પરમાનન્દં પૂર્ણં બ્રહ્મ સનાતનમ્ ॥

ઉદ્ધવજીએ શ્રીગોપીજનોની ચરણ રજ માગી લીધી છે, જુઓ— શ્રીમદ્ભાગવત. તાસામહો ચરણેણુજુપાં કથ સ્યાં વૃન્દાવને કિમપિ શુભમલતૌપધીનામ્ । વન્દે નન્દમ્નજ્જીનાં પાદરેણુમ્-ભીક્ષ્ણશઃ ॥ શેષનાગ, લક્ષ્મીજી, શકરજી, પ્રદ્યાજી જેવા પણ પોતાને નિંદે છે, અને ગોપીજનના પદને વંદે છે. જુઓ. પૃષ્ઠિવર્ષસહસ્રાણિ મયા તપ્તં પરં તપ । નન્દગોપમ્નજ્જીનાં પાદ-રેણુપ્રલબ્ધયે । ન મે વિરજો નામવો ન ધીરપ્યદ્ગસથયા । પ્રસાદં લેભિરે ગોપી યત્તત્ પ્રાપ વિમુક્તિદાત્ । ન સ્ત્રિયો વ્રજસુન્દર્યઃ પુત્ર તાઃ યુતયઃ કિલ । નાહં શિવશ્ચ શેષશ્ચ ત્રીશ્ચ તામિ સમા-કચિત્ ॥ તાસાં પાદરજ. સ્તુત્ય નિત્યં વૃન્દાવને ભુવિ । તત્પ્રાપ્ય તત્કામનયા પ્રાપ્સ્યામો ગોપિકાગતિમ્ । આધ પ્રવિ નરસિહ મહેતા પણ કહે છે કે—

વંદે સર્વ શ્રીકૃષ્ણને તે કૃષ્ણ પણ આધીન;
 ત્યહાં મોટયમની અવધિ થઈ ગજ પદે સહુ પદલીન ૩
 શ્રી-ગોપીજન વહ્નલ અતિ પ્રિય નંદ સુતને નામ;
 હરિ વિશ્વ વહ્નલ વહ્નલ તેહને પ્રાણાધિક મજવામ. ૪
 કાંઈ કહું તેહનું હેતુ જેહમાં હેતુ પણ દૃઢ ભક્તિ;
 અસંખ્યસન મૂર્તિમાન શાશ્વત પ્રેમ સહ આસક્તિ. ૫
 એ રીત રતિ નહિ અવરમાં સર્વની સાભિપ્રાય;
 ભવ બ્રહ્માદિક ન સમાન મોટા જ્ઞાની યોગી રાય. ૬

ઇંદ્ર આદિક અજ ઇશને મહામુનિ, ગોપિકા ચરણરજ તેહ વદે;
 ગોપીથી આખનું અધમપણું લેખવે, નરપણું નવ રમે આપ નદે.

× × × ×
 શિવ બ્રહ્માદિક મહામુનિ તેને ધ્યાને ન આવે,
 ધન્ય ભાગ્ય મજનારનું વહાલો ઘાડ લગવે.

૩. સર્વ શ્રીકૃષ્ણને નમે છે, તે શ્રીકૃષ્ણ જેને આધીન થઈ રહે છે. ત્યાં મોટમની તો અવધિ જ થઈ ગયલી સમજવી. કેમકે, સર્વ પદં હસ્તિપદે નિમગ્નમ્ ॥ હાથીના પગમાં પગમાં પગલાં સમાઈ જાય.

૪. શ્રીગોપીજનના અતિવહ્નલ પ્રિય શ્રીનંદકુમાર છે. તે શ્રીહરિ વિશ્વના વહ્નલ છે, તેને મજવામ-મજળાલા પ્રાણથી અધિક વહ્નલ છે.

૫-૬. તેનું કાંઈ કારણ હું કહું છું. મજસુંદરીઓમાં હેતુ વિનાની નિઃસ્વાર્થ ભક્તિ છે, અને અલ-અલ-પરિપૂર્ણ મૂર્તિમાન શાશ્વત-નિત્ય પ્રેમની સાથે પ્રભુમાં આસક્તિ છે એવી રીતની-રત-પ્રીતિ-બીજમાં નથી. સર્વની પ્રીતિ સાભિપ્રાય સ્વાર્થવાલી છે, ચંકર બ્રહ્મા વગેરે મોટા જ્ઞાની યોગીઓ પણ તેની તુલ્ય નથી.

પ્રીતિ સહજની અતિ વણી શ્રીનાથજીને ભાવે;
 તે કોટિ સાધન કર્યે હરિ કરુણા વિના ક્યહું નાવે. ૭
 તે સંપૂર્ણ વ્રજ ભક્તમાં અનપાયની નવ જાય;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ જીતાયા અજીત શ્રુતિ ગાય. ૮

૫૬ ૪૮ મું.

કહેશો કયમનહિસમતા કોયજી, કહું સમજવી સમજનહોયજી;
 નિજ આજ્ઞાપ્રદા તપ કીધોજી, રાસમંડળમાં ક્યારે લીધોજી ? ૧
 જોગ જૂગતિમાં શંકર પૂરાજી, પરમ તત્ત્વમાં મન ચકચૂરાજી;
 ભુજધરીગ્રીવાનંદ કુમારેજી, ગાન કર્યું કહો હળીમળી ક્યારેજી ૨

દાજ

જો ક્યારે બગદાલબ્યન્નકપિ ભિંજતા વૃષ્ટિ માંહે;
 જો વ્રજપતિયે ધરી ગિરિ કર શિશ કીધી છાંહે. ૩

૭-૮. સહજની ત્વાભાવિક. તે પ્રીતિ પણ પ્રભુકૃપા વિના કોટિ સાધને કરે તો પણ પ્રાપ્ત થાય નહિ. અનપાયિની-કદાપિ નાશ પામે નહિ. જેને શ્રુતિ અજીત કહે છે, તે પ્રભુ વ્રજ ભક્તોથી જીતાયા.

૧-૨. વ્રજસીમંતીનીઓની સમતા મેળવવા કોઈ પણ ભાગ્યશાળી બન્યું નથી એ કેમ ? આ પ્રશ્ન કરશે અને તમારામાં સમજ નહિ હોય તો સમજવીને તેનું ઉત્તર હું આપીશ. પ્રદાએ ભગવદ્દાસથી જ તપ કર્યું, પણ તેને રાસમંડળમાં ક્યારે પ્રવેશ કરાવ્યો અને સ્વરૂપાનંદનું દાન કર્યું ? શંકર પણ એવા ઉત્તમ અધિકારી છતાં પણ તેમની ગ્રીવા ઉપર શ્રીહસ્ત ધરીને નંદકુમારે ક્યારે ગાન કર્યું ? શ્રીમદ્ભાગવત પણ ઉપદેશે છે કે શક્રશર્વપરમેન્થિપુરોગા કદમલં ચયુરનિશ્ચિતતત્ત્વાઃ ।

તપપુંજ દુર્વાસા ઋષિ વૃણુ દૂર્વા નિત્યાહાર;
 દુઃખી ચક્રાનલ દેખીને કયમ પીધો ન નંદકુમાર ? ૪
 મુનિ માર્કંડેય જ્ઞાની યોગી તેને નિજ ભરમાવ્યા;
 શત કલ્પ વિત્યા જળવિષે તોહે વરુણથી ન મૂકાવ્યા પ
 નિજ ભક્ત વિરહે કૃષ્ણ કાતર કૃપામય શ્રુતિગાય;
 હરિ જીતવાનો શુદ્ધ ભક્તિસમ ન એકે ઉપાય. ૬
 કોટિ કલ્પ લગી તપ સમાધિ ધ્યાનાદિક કરી કોય;
 અધરહિત જન થાયે તદા ઉર ઉદય ભક્તિ હોય. ૭

૩-૪-૫. બ્રહ્માન્ધ્ય વૃદ્ધિમાં જ ભીંભતા હતા, તે જોધને
 પણ પ્રભુએ નજભક્તોની પેઠે હસ્તમાં પર્વત ધરીને ક્યારે છાયા
 કરી ? તપ:પુંજ-તપના સમૂહરૂપ. દુર્વા-પ્રો. ચક્રાનલ-સુદર્શન
 ચક્રરૂપ અગ્નિથી દુઃખી દેખીને નજભક્તોને બચાવવા જેમ દાવા-
 નલપાન કરી ગયા હતા, તેમ અહિ કેમ ન કર્યું ? નંદને વરુણ
 દેવતા લઇ ગયો હતો, તો તેને તુરત જ છોડાવી લાવ્યા, પરંતુ
 માર્કંડેયને તો ચતકરૂપ સુધી જલમાં જ રાખ્યા છે.

૬. પોતાના ભક્તના વિરહથી શ્રીકૃષ્ણ કાતર-કાયર છે.

‘ ભક્તવિરહ કાતર કરુણામય ડોલત પાછે લાગે ’

‘ સૂરદાસ વસે પ્રભુકો કોન દીજે પીઠ અમાગે ’

એ અંતરંગ ભક્ત શ્રીસૂરદાસજીના કીર્તનનો ભાવાર્થ અત્ર
 ધવિવર ઉતારે છે.

૭. આ ઠી આ શ્લોકના ભાષાંતર રૂપે છે.

પાણ્ડવગીતાયાં-જન્માન્તરસહસ્રેષુ તપોધ્યાનસમાધિભિઃ ।

નરાણાં સ્ત્રીણપાપાનાં રૂપ્ણે ભક્તિઃ પ્રજાયતે ॥

તે પણ સહેતુ અહેતુકી હરિકૃપા વણ નવ થાય;
યદ તદા દુલ્લભ કથું નહિ વરા દયાપ્રીતમ રાય. ૮

૫૬ ૪૯ મું.

કર્મજ્ઞાનનું રૂળ ભક્તિજી, શ્રીગીતા શ્રીમુખ કરી વ્યક્તિજી;
કર્મ પૂર્વ ભાખ્યું પછી જ્ઞાનજી,છેલ્લી ભક્તિ કથી ભગવાનજી.૧
કર્મે કરવી સત્ત્વની શુદ્ધિજી,જ્યાંલગી હરિમાં લુપ્ત ન બુદ્ધિજી;
શ્રવણાદિકમાં શ્રદ્ધા જાગીજી, યત્નું કર્મથી પછી વીતરાગીજી.૨

છા.૧.

વીતરાગી યાતું કર્મજડથી ભક્તિમાં વિક્ષેપ;
વિશ્વાસ દઢ હરિ સેવતાં કર્મનો ન અડે ચેપ. ૩

૮, તે ભક્તિ પણ સહેતુ-સ્વાર્થવાળી, અહેતુકી-નિઃસ્વાર્થ
તો પ્રભુકૃપા વિના ન જ થાય. તે કૃપા થઈતો પછી દુર્લભ કથું
નથી, સાક્ષાત્ દયાના પ્રીતમ પણ તેને વરા થઈ બાય છે.

૧-૨. વ્યક્તિ-સ્પષ્ટીકરણ. પહેલા કર્મયોગ ઉપદેશ્યે, પછી
જ્ઞાનયોગ અને અતમાં ભક્તિયોગ, એ અનુક્રમ જ ભક્તિની
ઉત્તમતાને સિદ્ધ કરે છે. ત્યાં મુધી હરિમાં પોતાની બુદ્ધિ લોભાદ
નથી, ત્યાં મુધી કર્મોનું આચરણ કરીને સત્ત્વની શુદ્ધિ કરવી,
શ્રવણાદિભક્તિમાં વ્યાં શ્રદ્ધા થઈ કે તુરત જ કર્મ ઉપરની પ્રીતિ
છેડી દેવી. તાવત્ કર્માણિ કુર્વાત ન નિર્વિચેત યાચતા । મત્ક-
થાથવણદૌ' વા શ્રદ્ધા યાચન્ન જાયતે ॥ યદ્દષ્ટવા મત્કથાદૌ જાત-
શ્રદ્ધસ્તુ ય પુમાન્ । ન નિર્વિષ્ણા જાતિસ્ત્વો ભક્તિયોગોસ્ય
સિદ્ધિઃ ॥

૩. વીતરાગી-તે રાગ-લોભકક સ્નેહ વિનાના થઈ જાય.

તું કહેશ કર્મ કદા ન તજવાં વેદ વાણી ખ્યાત;
 સર્વાત્મભાવે હરિ શરણુ નથી ગયા તેહની વાત. ૪
 સહુ કર્મ તણ હરિને ભજે તેથી ધર્મ સહુ હેઠ;
 ત્રય કોટિ ક્ષપિ તે ભક્તકર્મની ભોગવે છે વેઠ. ૫
 હરિભજન અર્થે સ્વધર્મ મૂકે કદિ પડે બે કાચો;
 તો પણ નથી જ અભદ્ર તો શો લાભ સ્વધર્મ સાચો. ૬
 શત જન્મ સ્વધર્મનિષ્ઠ નર લોકે વિરચિ બય;
 ભગવદી તેજ તનુ તજે પદ પરમ પ્રાપ્તિ થાય. ૭
 સેવા સદા શ્રીકૃષ્ણ કરવી તે જ વર એક કર્મ;
 જન દયાપ્રીતમ જગન્નાથણ વધા મોટો ધર્મ. ૮

૪. તું એમ કહીશ કે કર્મનો ત્યાગ કદાપિ ન કરવો એમ સાક્ષાત્ વેદવાણી છે, તો તેનું પ્રત્યુત્તર એટલું જ કે જે લોકો સર્વાત્મભાવથી પ્રભુને શરણે નથી ગયા, તેની એ વાત છે.

૫. આ કહીને સરખાવો નીચેના પ્રમાણથી. स्कन्दपुराणे -मन्निमित्तं कृतं कर्म कर्मलोपो भवेद्यदि । तत् कर्म कुर्वते नित्यं तिस्र कोट्यो महर्षय ।

૬. અભદ્ર-અકુટ્યાણુ. સરખાવો આ પ્રમાણુ સાથે-स्वधर्म चरणांबुजं हरेर्मज्जपकोथ पतेत्ततो यदि । यत्र क वा भद्रमभूदमुष्य किं कौवार्थ आप्तो भजतां स्वधर्मतः ? ॥ श्रीमद् भागवत.

૭. લોક વિરચિ-બ્રહ્મલોકમાં સરખાવો. श्रीमद्भागवते स्वधर्मनिष्ठैः शतजन्मभिः पुमान् विरिञ्चितामेति तत परं हि माम् । अन्याकृतं भागवतोय वैष्णवं पद यथाहं विबुधः कलात्पये ॥

૮. શ્રી જગન્નાથણ સ્વહસ્તથી નીચેનો એક શ્લોક લખેલો છે, તેનો અંશતઃ અનુવાદ કવિવર અત્ર કરે છે.

૫૬ ૫૦ મું.

શ્રેષ્ઠ સર્વથી તે ચાંડાલજી, મન વણુ જીવ્યા જપ ગોપાલજી;
તેણે ક્રીધાં તપ સહુ તીર્યજી, સ્વધર્મ સાધ્યા યજ્ઞ સમર્થજી. ૧
વેદ ભણ્યા તેણે સહુ જાણે જી, અથવા પૂર્વે કર્યા પ્રમાણે જી;
કૌતક આનંદ એ વિખ્યાત જી, કહ્યું કપિલજી પ્રત્યે માતા જી.૨

દાખ.

માતાનું ભાખ્યું કહ્યું વળી કહ્યું ઉપનિષદનું વચન;
સંધ્યા ન કુરાજ મંત્રથી થાય કૃષ્ણ સાંધ્યે મન. ૩
મન કૃષ્ણરૂપે જોડવું સંધિનું સંધ્યા નામ;
અંમ વાસુદેવોપનિષદમાં કહ્યું છે અભિરામ. ૪
મન વસન કર્મે ક્ષાલવું જ્યાંલગી ઉજવળ હોય;
પછી રંગ કૃષ્ણ ચઢાવવો વળતી ધૂએ તો રાય. ૫

एक शास्त्र देवकीपुत्रगीतं एको देवो देवकीपुत्र पय ।

मन्त्रोप्येकस्तस्य नामानि यानि कर्माप्येकं तस्य देवस्य सेवा ॥

૧-૨. સરખાવો. શ્રીમદ્ ભાગવતે—

यन्नामधेयश्चवणानुकीर्तनाय तद्भवणाद्यत्स्मरणादपि क्वचित् ॥

આવોપિ સદ્ય સવનાય કલ્પતે કુત-પુનસ્તે ભગવન્તુ દર્શનાત્ ॥૧॥

अहो वत श्रवचो तो गरीयान् यज्जिह्वाप्रे वर्तते नाम तुभ्यम् ॥

તેપુસ્તપસ્તે જીહ્વ સસ્તુરાયાં બ્રહ્માનુચુર્નામ ગૃણન્તિ યે તે ॥ ૨ ॥

૩-૪. વાસુદેવોપનિષદમાં કહ્યું છે કે—ન કુરૈર્ધમ્યતે સન્ધ્યા
ન મન્ત્રૈર્ન ચ વારિભિઃ । મન. સન્ધીયતે રુષ્ણે સા સન્ધ્યા સદ્ધિરુચ્યતે ॥

૫. મન રૂપી વસન-વસ્ત્ર કર્મરૂપી જલથી ઉજવલ થાય
ત્યાં લગી પ્રાપ્તું, અને પછી તેને કૃષ્ણ રંગ ચઢાવવો (શ્રીકૃષ્ણભા
તેનું વલણુ કરવું), પછી કર્મ કરીને ધોવા છત્તે તો રહે.

તણ ઉચિત રીતિ હઠ કરે તે કર્મજડ કહેવાય;
જ્યમ શ્વાનકંઠે કાંઠો તે કાઢવા દે ન કઢાય.

હોય અનીશ્વરવાદી મીમાંસક કર્મ અત્યાસક્તિ;
હરિ બહિર્મુખ તે જાણવા કદી પ્રાપ્ત થાય ન ભક્તિ. ૭
પ્રભુ વિમુખ દ્વિજ ગુણ ખાર સહ સ્વયં તરે નહિ ગરવાલ;
હરિ દયાપ્રીતમ દાસ વર કુળ સહ તરે ચાંડાલ. ૮

૫૬ ૫૨ મું.

કદિ વિમુખ હોય ગુણ ભંડારજી, તે સહુ ગુણને છે ધિક્કારજી;
કદિ હરિજન મહાદોષની ખાણજી, તદપિ વર સાધુ તે જાણજી. ૧
પ્રાણણ થઇ સાધે હરિ ભક્તિજી, તેહને તુલના નહિ જનજક્તિજી;
સાચા પ્રાણણ કહાવે તેહજી, કૃષ્ણ પ્રણને જાણે જેહજી.

૬. ઉચિત-યોગ્ય.

૭. અનીશ્વર વાદી-કર્મ જ ઈશ્વર છે એમ માનનારા કર્મક
મીમાંસકો.

૮. ગર્વાલ-ગર્વિષ્ઠ-સરખાવો નીચેના શ્રીભાગવતના શ્લોક
સાથે.

વિપ્રાદ્ દ્વિપદ્ગુણયુતાદરાવિન્દનામપાદારવિન્દરિમુલાચ્છવપચ
ચરિષ્ઠમ્ ।

મન્યે તદર્પિતમનોવચનોદિતાર્થપ્રાપ્ત પુનાતિ સકુલ ન જ્ઞ ભૂરિમાનઃ ॥

૧-૨. વિમુખ-હરિથી વિમુખ. અપિ ચેત્ સુદુરાચારો ભજતે
મામનન્યમાફ । સાંચુરેવ સ મંતવ્યઃ સમ્યગ્ વ્યવસિતો હિ સઃ ।
બ્રહ્મ જાનાતિ બ્રાહ્મણઃ ॥ જન જગત્પ્રી-મનુષ્યોર્માં અને પૃથ્વીર્માં.

જે બ્રહ્મ બાણે તે જ બ્રાહ્મણ જન્મ સાચો શુદ્ધ;
 સંસ્કારથી દ્વિજ વેદાભ્યાસે વિપ્ર માને બુદ્ધ. ૩
 હરિ લહે તે શ્રુતિ ઉચિત બ્રાહ્મણ બીજ કહેવા માત્ર;
 જયમ પયપીયૂષ કહેવાય પણ જીવે મૃતક નવ ગાત્ર. ૪
 એમ સુણી બોલ્યો શિષ્ય બ્રાહ્મણ સર્વ સરખાં પાત્ર;
 એ ઈશ્વર કેરાં રૂપ તે કયમ કથન કરવા માત્ર? ૫
 એમ સુણી શ્રીગુરુ ઉચ્ચર્યા તું સમજતો નથી બાળ;
 સુણ્ય શંકર સ્વામી વજસૂચિ ગ્રંથે કહ્યું તત્કાળ. ૬
 જે કહેશ બ્રાહ્મણ દેહ તો સંભવ ન સંકટ બળે;
 સુત પ્રબળે પિતૃ દેહ કયમ નવ બ્રહ્મહત્યા લાગે? ૭

૩. મનુષ્યતિના સ્થોત્રું બાપાંતર છે, જન્મતા જાયતે શૂદ્ર
 સસ્કારાદ્ દ્વિજ ઉચ્યતે । વેદાભ્યાસાદ્ મવેદ્ વિપ્રો ગ્રહ જાનાતિ
 ગ્રાહ્યણ ॥

૪. લહે-લહે-બાણે. શ્રુતિ ઉચિત-વેદને યોગ્ય. પય-દુધ-
 પીયૂષ-અમૃત કહેવાય છે, પણ તેથી મૃતક ગાત્ર (મરેલાં શરીરો)
 સંભવન થતા નથી.

૫. શિષ્ય શકા કરે છે કે બ્રાહ્મણ તો એક સરખા જ છે,
 ઈશ્વરનાં જ રૂપ છે. તમે કથન માત્ર કેમ કહો છો? અવિદ્યો ઘા
 સવિદ્યો ઘા ગ્રાહ્યણો મામકી વત્તુ ॥

૬. શકરે વજસૂચિ નામના ઉપનિષદમાં બ્રાહ્મણ કોણ
 હોઈ શકે, એ સંબંધમાં ઘણું કહ્યું છે.

૭-૮. પહેલાં પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે બ્રાહ્મણ એટલે
 શું? દેહને-શરીરને બ્રાહ્મણ કહીશ, તો સંભવશે નહિ અને એક

ને કહેશ આત્મા બ્રાહ્મણ છે નહિ સંભવે નિરાધાર;
આત્મા દયા પ્રભુ અંશ વ્યાપક બ્રાહ્મણ સહુ સંસાર.૮

પદ પર મું.

થક પૃથક જીવાત્મા કહેશજી, તોપણ દૂષણ તેમાં લેહેશજી;
મહુ બદલે છે આત્મા દેહજી, કયમ કહાવે નહિ બ્રાહ્મણ
તેહજી. ૧

શુકલ વર્ણ ને બ્રાહ્મણ કહિયેજી, તેનો પણ નિશ્ચે નવ લહિયેજી;
બ્રહ્મણીજ બ્રાહ્મણ સન્માનજી, તેનું નિશ્ચે ક્યાં છે જ્ઞાનજી. ૨

બીજું સંકટ જાગશે. તે સંકટ એ કે ને દેહ જ બ્રાહ્મણ હોય
તો પિતાના મૃત શરીરને પુત્ર પ્રભુને છે, એટલે પુત્રને બ્રહ્મહત્યા
લાગવી જોઈએ; તે કેમ નથી લાગતી? ને જીવ બ્રાહ્મણ છે, એમ
કહેશે. તો પણ સંભવશે નહિ. કેમકે જીવ તો દયાના પ્રભુને
અંશ હોઈને સર્વત્ર એક સરખો વ્યાપી રહેલો છે, એટલે બધા
બ્રાહ્મણ જ કહેવાશે. આ અર્થ સાથે સરખાવો નીચેની વળ સૂ-
ચિની પંક્તિઓ. આ સંબંધમાં કવિશ્રીએ ‘બ્રાહ્મણ ભંકત સંવાદ’
માં સ્પષ્ટ સવિસ્તર ઊઠાડોડ કહેલો છે.

“તत्र चोद्यमस्ति को वा ब्राह्मणो नाम? प्रथमो जीवो
ब्राह्मण इति चेत्तन्म, भर्तातानामतानेकदेहानां जीवस्यैकरूपत्वात्
तस्मान्न जीवो ब्राह्मणः, तर्हि देहो ब्राह्मण इति चेत्तत्र, पित्रादि-
शरीरदहने पुत्रादीनां ब्रह्महत्यादिदोषसम्भवाच्च ।

૧-૨. જુદા જુદા જીવાત્માઓમાં કોઈ જીવો બ્રાહ્મણ છે,
કોઈ ક્ષત્રિય છે, એમ કહીશ તો પણ દૂષણ જ લેશે-જોઈશ;
કેમકે એક જીવ બ્રાહ્મણ થયો તે એક દેહ બદલીને બીજી યોનિમાં
પેઠા ત્યાં તે બ્રાહ્મણ કેમ નથી કહેવાતો? શુકલવર્ણ-શુભ્રરંગ,
બ્રહ્મણીજ તો સન્માનજી છે. તેનું નિશ્ચયપૂર્વક જ્ઞાન ક્યાંથી થાય?

હોય જ્ઞાન સમ્યક્ ઓળખે હરિ જાતિનું નહિ કામ;
 જો બતાવું તુજને ઘણા હરિ ભજે પ્રાણણ નામ. ૩
 ઋષિ શૃંગ મૃગીથી ઉપન્યા કુશાસ્તરણ કૌશિક;
 શશપૃષ્ઠથી ગૌતમ ઉદે વાલ્મીકિ થયા વલ્મીકિ. ૪
 મુનિ પરાશર ચંડાલિગર્ભ અગસ્ત્ય ઘટથી જાત;
 માતંગ મુનિ માતંગી સુત માંડવ્ય માંડુકી માત. ૫
 કરિણી કુંવર અનુચર ઋષિ ભરદ્વાજ મા રૂદ્રાણી;
 કૈવર્તકન્યા જનની વેદવ્યાસ મુનિની જાણી. ૬
 વેશ્યાથકી જ વસિષ્ઠ ક્ષત્રાણીથી વિશ્વામિત્ર;
 કિંકરી જનની નારદ મુનિ જગપૂજ્ય પરમ પવિત્ર. ૭

૩. હરિને સારી રીતે ઓળખે છે, તેને જ્ઞાન હોય છે. તેમાં જાતિનું કામ નથી. હરિ ભજવાથી જ પ્રાણણ નામને ઘણા પ્રાપ્ત થયા છે એ તને હું બતાવું છું.

૪. મૃગીથી-હરિણીથી-કુસુમાસ્તરણથી-કુલના આસનથી, શશપૃષ્ઠથી-સસલાની પીઠથી, વાલ્મીકિ-રાક્ષસમાંથી, સરખાવેલ મૃગ્યશૃંગો મૃગ્યાં, કૌશિક: કુસુમાસ્તરણે, ગૌતમ. શશપૃષ્ઠે, વાલ્મીકી વલ્મીક્યામ્.

૫. ઘટથી જાત-ઘડામાંથી ઉત્પન્ન થયા. માતંગી સુત-હરિણીના પુત્ર. માંડુકી-દેડકી. સરખાવેલ. પારાશરધ્યાપડાલીગર્ભ ઉત્પન્ન; મહામુનિર્માતૃ મતર્કીપુત્ર; અગસ્ત્ય: કલશોદ્ભવ; માન્ડૂક્યો મન્ડૂક્યુદરોત્પન્ન: .

૬-૭. કરિણી-હરિણી. વેદ વ્યાસની માતા-કૈવર્તકન્યા-માહીમારની કન્યા કિંકરી. દાસી સરખાવેલ. હસ્તિનાગર્ભોત્પત્તિરત્ન-ચરત્રધિ; શુદ્રિણીગર્ભોત્પત્તિર્મરદ્વાજમુનિ; વ્યાસ: કૈવર્તકકન્યાયાં; વસિષ્ઠો વેશ્યાયાં, વિશ્વામિત્ર: ક્ષત્રિયાયાં, નારદો દાસીપુત્ર इति।

ઈત્યાદિ બ્રાહ્મણ કહાવિયા શ્રીકૃષ્ણભજન પ્રતાપ;
 નથી દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ પ્રિય તે પ્રકટ મૂર્તિ પાપ. ૮
 ૫૬ ૫૩ મું.

જ્ઞાની તે પણ મહા અજ્ઞાનીજી, પ્રભુપણું પોતે બેઠા માનીજી;
 ધર્મદાસનો સઘળો તાગેજી, તે કયમ પરમેશ્વર પ્રિય લાગેજી. ૧
 હું સાગર છું બોલે લવણજી, સત્ય કહે તે વાણી કવણજી;
 જીવ કદાપિ બ્રહ્મ ન થાયજી, નદી ઉલટી વહી મૂળ ન
 સમાયજી. ૨

હાજી.

જયમ મૂળમાં ન સમાય નદી ત્યમ જીવ સમાય ન બ્રહ્મ;
 એમ કાર્ય કારણ નિરંતર છે મુગ્ધ ન લહે મર્મ. ૩

૮. ઉપર ગણાવેલા મહર્ષિઓ બાતિથી બ્રાહ્મણ નહિ છતા,
 જે બ્રાહ્મણો કહેવાયા, તે શ્રીકૃષ્ણના ભજનના પ્રતાપથી જ. જેને
 દયાના પ્રીતમ કૃષ્ણ પ્રિય નથી, તે અત્યક્ષ પાપની મૂર્તિ જ છે.

૧-૨. જે લોકો અહં વદ્માસ્મિ માની બેઠા છે. જીવ બ્રહ્મનો
 દાસ છે, તે દાસધર્મ તો ત્યજે છે, તે પ્રભુપ્રિય કેમ થાય? એક
 મીઠાનો કટકો એમ બોલે કે હું જ સાગર છું, તો તે કોણ કણુ
 લશે કે? તેમ જ બ્રહ્મનો જીવ અંશ છે, તે હું બ્રહ્મ છું એમ
 કહે તો કેમ કબૂલાય? નદી ઉલટી વહે તો શું મૂળમાં સમાય
 કે? કદી નહિ.

૩. જેમ નદી પોતાના મૂલ તરફ વહે તો ત્યાં સમાય
 નહિ, તેમ જીવ પણ પોતાને બ્રહ્મ માની બેસે તો બ્રહ્મમાં સમાય
 નહિ. એનો રીતે કાર્યકારણનો એક પ્રકારનો વ્યવહાર છે જેનું
 મર્મ રહસ્ય મુગ્ધ-મૂર્ખ માણસો બાણી શકતા નથી.

હરિ વર્ણુ એવ રકાર ક્રમ એક ક્રમ રૂપે હોય;
લખી ગયાનો આકાર અંધ શિર છત્ર સેવક જોય.

૪. આ કડી દુસ્વગમ અને ક્લિષ્ટ છે. તેનો અર્થ ‘પ્રાચીન કાવ્યમાળા’ વાલાએ ઘણો જ વિચિત્ર કયો છે, અને તે તદ્દન અસંગત છે. લા. મા. વે. લ. પંડિત ગૂટલાલાજી આ કડીનો ઘણો સુંદર અર્થ કરે છે, જે અત્ર આપવામાં આવે છે. અકારાદિ વર્ણો બધા ‘અક્ષર’ એ સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે. ‘અક્ષરો’ એમ કહેતાં સર્વ અકારાદિ વર્ણો આવી જાય છે. તેમાં ર એ નામનો અક્ષર છે. તે ર એ રૂપે જુદો છે, અને ‘અક્ષરો’માં તે આવી જતો હોવાથી તેના હિસાબથી ‘અક્ષર’થી જુદો નથી, પણ અભિન્ન જ છે. આ દ્રષ્ટાંત પ્રમાણે હરિ એ ‘અક્ષર’ રૂપ છે, અને જીવ, ર ના જેવો છે. હરિ-વર્ણુરૂપ છે, અને જીવ રકાર (રેફ?) જેવો છે, એ એક ક્રમ થયો. જેમ ૨ અક્ષરોમાં લલી ગયલો કહેવાય છે, પણ તે ખરું જોતાં તે અક્ષરોના આધારે સ્વસ્વરૂપે જુદો રહી શકે છે, તેમજ ૨ જેવો જીવ પણ હરિરૂપ ‘અક્ષર’માં મળી ગયલો કહેવાય છે, પણ તે સ્વસ્વરૂપે તો પૃથક્ જ રહે છે. વળી કવિતા વગેરેમાં એક જ અક્ષર વાપરવો હોય તો ત્યાં અમુક અક્ષર, જેમકે ‘ક’ વાંપરીએ છીએ, તો ત્યાં ‘ક’ને બદલે ‘ક’ (અને ‘ક’ ને ‘ર’ એ બે જોડાયલા પણ વાપરવાની જરૂર હોય તો તે) એક અક્ષરરૂપે જ ગણાય છે, અર્થાત્ ‘ક’ માં ‘ક’ અને ‘ર’ બન્ને છતાં તે બે અક્ષરો નથી ગણાતા, પરંતુ એક જ ગણાય છે. તેવી જ રીતે હરિ ને ક્રમ કરે છે, તેથી જુદું ક્રમ હરિમાં લખી ગયલો જીવ કરતો નથી, એ જ-જીવ અને હરિનો એકતા. ‘વલી ઈશ્વરના અનંત ગુણોમાંથી તેના આપેલા કેટલાએક ગુણો જીવોમાં આવે એ જ તેની એકતા.’ જેમ કોઈ રાજા માથે પૂર્ણ

સનકાદિ વિષ્ણુ વિલોકી કહ્યું અધિક સ્વરૂપાનંદ;
 અમો પ્રહ્લાનંદ પણ અનુભવ્યો છે આ થકી અતિ મંદ.૫
 શુકદેવજી પણ પ્રહ્લાનંદ નિમગ્ન હતા સત્ય;
 ઉદ્ધાર કીધો ત્યાં થકી સ્વરૂપાનંદ અધિકો અત્ય. ૬

છત્ર ધરેલું હોય છે, તથાપિ જે સેવકનો તે છત્ર ધરવામાં શક્ત તરફથી વિનિયોગ થયેલો હોય છે, તે સેવક ઉપર પણ તે છત્રનો કાંઈક ભાગ આવેને આવે જ. આ દૃષ્ટાંતની માફક જ અત્ર સમજવું. અત્ર કેટલીક ખાસ બાણવાની વાત મહુમ પંડિતજી આ કહીની નોટમાં લખે છે, તે અત્ર આપવામાં આવે છે. “શ્રી-મદ્ભક્તભાષ્યજીનો ખરો સિદ્ધાંત તો શુદ્ધાદૈત જ છે અને વેદ ગીતાદિકનો ખરો સાર પણ તે જ છે. તથાપિ તેનો બોધ ઉત્ત માધિકારીને જ થાય છે, અને મધ્યમાધિકારીના બોધ માટે લેહા-લેહ પક્ષ પણ પ્રથમ કાલમાં બોધ માટે લીધેલો છે. આ વાત પ્રથમ સ્કંધ “સુબોધિની”માં “इदं हि विश्वं भगवानिबेतरः आ श्लोकनां व्याખ्यानमां स्फुट છે. તથા “શુદ્ધાદૈતમાર્તવદ” વગેરે ગ્રંથોમાં પણ ખુલ્લી કરી છે માટે આ ગ્રંથમાં મધ્યમાધિકારીના લેહ માટે આ સર્વ લેહાલેહ પક્ષ જ બતાવેલા છે.”

૫. સનક, સનંદન, સનાતન અને સનતકુમાર એ ચાર ભગવદ્ભક્ત છે. તેઓએ વિષ્ણુને-વિલોકીને કહ્યું કે અમે અક્ષર પ્રહ્લાનંદ અનુભવ્યો છે, પણ તે આપના સાક્ષાત્ સ્વરૂપના અગાધુત આનંદ કરતાં અતીવ ન્યૂન છે. અત્ર અન્ય ટીકાકાર સ્વરૂપાનંદ અને ભજનાનંદવિષયક વિવેક સમજી શક્યો નથી.

૬. શુકજી જ્ઞાની છે, તેથી જ તેઓ પ્રહ્લાનંદમાં જ હોયલા પણ તેમાંથી પ્રભુએ તેમનો ઉદ્ધાર કર્યો અને સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ કરાવ્યો, સ્વસ્વરૂપના અતિશય આનંદનો-માધુર્યનો સ્વાદ ટરવ્યો.

જે ભિન્ન નહોતા બ્રહ્મથી તો નીકળ્યા કહે! કયમ ?

તે માટે માયાકૂટ મુકી પૂજ્ય પુરુષોત્તમ. ૭

ભાખિયું ભક્ત્યાચાર્ય માર્ગ જ્ઞાન પ્રાંતિ મૂળ;

જન દયાપ્રીતમ સેવવા તેને નહિ અનુકૂળ. ૮

૫૬ ૫૪ મુ.

પુરુષોત્તમપ્રિય જે ભક્તિજી, તે સાથે નહિ અણુ આસક્તિજી;
નિશ્ચિન રહે છે કદ મહાનજી, લભ્ય થવાને કેવળ જ્ઞાનજી.૧
પોત્ત કટતાં લાભ ન લેશજી, એ જ ઉગરે કેવળ કલેશજી;
કંઈ સમજવું તેહવું કહેવુંજી, વિવેક સાધન કંઈજી લેહેવુંજી.૨

હાળ.

લેહેવું કઠિન સહુ રીતથી જ્ઞાનમાં વિદ્ય અપાર;

એ વૃણાક્ષરન્યાયે સફલ કોકને કોઈ એકવાર. ૩

૭-૮. વળી શુરુ કહે છે કે જીવો જે બ્રહ્મથી ભિન્ન ન હતા તો તેમથી નિકળ્યા કેમ ? તે કહે. શિષ્યે તેનો જવાબ ન આપી શકવાથી શુરુ કહે છે કે ‘તે માટે બ્યર્થ માયાકૂટ ત્યજી ને પુરુષોત્તમનું પૂજન કર. ભક્તિમાર્ગના આચાર્યોએ માયાવાદને, માયામાર્ગને પ્રાતિભૂલક કરાવેલો છે, માટે દયાના પ્રીતમને સેવવા એ માયાવાદી-પ્રાતને અનુકૂલ ક્યાંથી હોય ? નહિ જ.

૧-૨-૩. રસાનંદધન પુરુષોત્તમને તો ભક્તિ જ પ્રિય છે, તેમાં તો તે માયાવાદીની અણુ-ઘોડી પણ આસક્તિ નથી, અને સન્નિદિવસ કેવલ-શુદ્ધ જ્ઞાન મેલવવા અતિકટ સહન કરે છે. પોત્ત-ડગેરના કુશકા કૂટતાં કાંઈપણ લાભ ન થતાં નફામાં કલેશ જ પ્રથમ રહે છે. સરખાવો શ્રીમદ્ભાગવતનો શ્લોક-ધ્યેયઃકૃતિ

તે લાભ પણ વળી તુચ્છ જોતાં મુક્તિ મૃત્યુ સમાન;
જે અસુર અરિભાવે મળ્યા સમ ઈર્થ વૈર ને જ્ઞાન.

એ તત્ત્વ દુઃખણું તુચ્છ લાગે પ્રેમરસ પીનાર;
હરિ દે ન લે જલલવણુ સરખી મુક્તિ માને ચાર. ૫

મક્તિમુદસ્ય તે વિમો ક્લિદ્યન્તિ યે કેવલબોધલબ્ધયે । તેવામસૌ
ક્લેશલ એવ શિષ્યતે નાન્યથા સ્થૂલતુષાવઘાતિનામ્ । જ્ઞાન સમ-
જનું કઠિન અને સમજીને તેવું કહેવું પણ તેથી વધારે અધરું.
તેને માટે અપેક્ષિત સત્યાસત્યનો વિવેક અને સાધનોની કઠિણ-
તાનું પૂછવું જ શું ? તુલસીદાસ પણ તેમ જ કહે છે—કઠિન
સમુક્ષત કઠિન, સાધન કઠિન વિવેક; હોઈ ઘુણાક્ષરન્યાયતે પુનિ
પ્રવોધ મન એક. જ્ઞાન લહેવું—શ્રદ્ધણુ કરવું તે પણ બી
કઠિન છે, અને તે મેળવવામાં વિધ્નોનો પાર નથી. તે કોઈકને
જ કોઈ વેલાએ સફલ થાય છે, જેમકે લાકડાં કોતરનારો જીવડો
કોઈકવાર આડા અવળા લીસોટા કાઢતાં ‘ક’ વગેરે એકાદ અક્ષર
કાઢી બેસે છે, તેથી તે કાંઈ ભણેલો સાક્ષર કહેવાતો નથી, તેમ
જ કોઈ વેલાએ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં તે કાંઈ જ્ઞાનીઓમાં ગણાતો નથી.

૪. વળી કદીથી પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનનાં ફલ તરફ જોતાં તે
તુચ્છ છે. મોક્ષ તે પણ મૃત્યુ જેવો છે. કેમકે મોક્ષ તો અસુરો-
નો પણ થયેલો છે. અસુરો અરિભાવથી—શત્રુભાવથી ભગવાનને
મર્યા છે. તે તરફ નિહાળતાં ભગવાનનું જ્ઞાન મેલવવું અને પ્રભુ
સાથે વૈર બાંધવું એ બન્ને બરાબર હરે છે ! કામાદ્ દેવાદ્ મયાત્
સ્નેહાદ્યથા મત્તયેશ્વરે મનઃ વગેરે શ્રીમદ્ભાગવતવાક્ય પણ એમ જ
અવગોધે છે.

૫. ભગવતપ્રેમરસમાધુર્યનો સ્વાદ લેનારને એ તત્ત્વનાં
દુઃખણાં—ખીખણાં તુચ્છ લાગે છે. હરિ તેને ચાર મોક્ષ આપે છે

ઢોકલા સરખી મુક્તિથી જન પ્રેત થાય પ્રસન્ન;
 જે લક્ષિત ઘેખર ભોગિયા તેનું ન માને મન. ૬
 નિત્ય સેવક સ્વામિભાવ વણુ અન્યથા નથી આનંદ;
 પણ પય પચે માર્ગર પાયસાન્ન ન પચે રતિમંદ. ૭
 પોતા સરિખો પ્રભુ કરે પણ ન આપે નિજ લક્ષિત;
 તે દયાપ્રીતમ પ્રાણુ પ્રિય જેહને દૃઢ સ્વરૂપાસક્તિ. ૮

પણ તે પ્રેમોન્મત્ત લક્ષ્મી એ આરે મુક્તિઓને લવણુ-મીઠા જેવી
 ખારી માનીને કઢી લેતો નથી. સાયુજ્યસાર્થિસામીપ્યસારૂપ્યૈક-
 ત્વમપ્યુત્ત । દીયમાનં ન ગૃહ્ણન્તિ વિના મત્સેવનં જનાઃ એ લગ-
 વદ્વાક્ય અત્ર પ્રમાણુ છે. આઘ કવિ નૃસિંહરામ કહે છે કે-

“ પ્રેમરસ યાને તું મોરના પિચ્છધર,
 તરતું દુઃખારું તુચ્છ લાગે;
 દુખળા ઢોરતું કુથકે મન ચળે,
 ચતુર્ધા મુક્તિ તેઓ ન માગે. ”

૬. પ્રેત-ભૂત-પિશાચ જેવા નરો જ ઢોકળાં જેવી મુક્તિમાં
 સંતોષ માને છે. જેઓ લક્ષિતરૂપી ઘેખરના ભોગી છે, તેઓનું
 મન મુક્તિરૂપ પ્રેતભક્ષણથી કેમ માનશે ?

૭. નિરંતરના સેવ્ય સેવક ભાવ સંબંધ વિના આનંદ
 અનુભવાય જ નહિ. પરંતુ માંઝાર-ગિડાલ દૂધ જ પચાવી શકે
 છે, ખીર નહિ (લોકમાં પણ કહેવત છે કે ‘ગિડાલીના પેટમાં
 ખીર ટકે તો તારા પેટમાં વાત ટકે’). તેમ જ પ્રભુસ્નેહ વિના-
 નાઓ જ્ઞાન જ જોરવી શકે છે, લક્ષિત-રસને જોરવવાનું તેઓમાં
 સામર્થ્ય નથી.

૮. લગવાનું જીવને પોતાના જેવો બનાવે, સાંયુત્ય મોક્ષ
 આપે, પણ સ્વલક્ષિતતા ન જ આપે. જેને લગવત્સ્વરૂપમાં દૃઢ

૫૬ ૫૫ મુ.

૩૬ રસાળી શ્રીહરિભક્તિજી, સકળ શિરોમણિ વિશ્વે વ્યક્તિજી;
ભક્તિ યુક્તથી ભુવન પવિત્રજી, માધવ માને મનથી મિત્રજી. ૧
ભક્તિ વિના સહુ સાધન શૂન્યજી, શ્રીભાગવતે ભાખ્યું શુક
મુન્યજી;
ભક્તિરહિત અસુર તપ અત્યજી, ભવ ભય હેતુ ન લહેગત્યજી. ૨

હાળ.

ગતિ થાય નહિ ભક્તિ વિના કોઈ કરે કોટિ પ્રયત્ન;
ભક્તિ સ્વરૂપ શ્રમ પરમ પદ જ્યમ કોડી સાટે રત્ન. ૩
પ્રાચીનખર્હિષ નૃપે અગણિત યજ્ઞ ચિતરી જકિત;
તે થકી ઉલટો ભય થયો હર્યો નારદ દેઈ હરિભક્તિ. ૪

આસક્તિ છે તે જ દયાના પ્રીતમને પ્રાણાધિક પ્રિય છે.
અસ્ત્વેવમક્ક મગવાન્ મજતાં મુકુન્દો મુક્તિ દદાતિ કર્હિચિન્ત તુ
મક્તિયોગમ્ ।

૧-૨. સકલ શિરોમણિ-સર્વમૂર્ધન્ય-સર્વોત્તમ, વ્યક્તિ-
પ્રસિદ્ધિ-મદ્મક્તિયુક્તો ભુવનં પુનાતિ એ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ભગ-
વદ્વાક્ય છે. શુકજી પણ કહે છે કે:-ન દાનં ન તપો નેઝ્યા ન
શૌચં ન વ્રતાનિ ત્ર । પ્રીયતેડમ્લયા મમ્ત્યા હરિરન્યાદ્વિડમ્વનમ્ ।
ભવભયહેતુ-સંસારના ભયનું કારણ. ગતિ ન લહે-ન પામે.

૩. સ્વરૂપ-થોડા જ શ્રમથી ઉત્તમોત્તમ પદ મળે છે. જેમ
કોડીના બદલામાં રત્ન મળે તેમ.

૪. પ્રાચીનખર્હિષ રાબાએ અસંખ્ય યજ્ઞ કર્યા હતા, જેથી
આખી જગતિ-પૃથ્વી અંકિત થઈ હતી. આટલા યજ્ઞ કર્યા, પરંતુ
તે સાધનનું કાંઈ ફલ પ્રાપ્ત થયું નહિ, અને નક્ષમાં ભય પ્રાપ્ત
થયો, તે નારદજીએ ભગવદ્ભક્તિનું દાન કરીને હર્યો.

ગૌદાની નૃગનૃપં ભક્તિવણુ થાણું પડયું કંકલારા;
 ભક્તિ સહિત નંદે કર્યાં ગૌદાન પૂર્ણાભિલાષ. ૫
 વાસના ન ટળે યોગથી જો હોય ભક્તિ વિયોગી;
 બહુ દિન સમાધિ ઉતરે કઢી થઈ પૂછયું યોગી. ૬
 શું થાય અગણિત સાધને વણુ ભક્તિ સુંદર શ્યામ;
 જો ભક્તિ છે તો કોઈ સાધનતણું છે નહિ કામ. ૭
 અજપા જપો અનહદ સુણો પાંપળાં સવળાં વ્યર્થ
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણભક્તિ વિનાં ન સરે અર્થ. ૮

૫૬ ૫૬ મું.

વ્યર્થ ભણ્યા ભક્તિવણુ વેઢણુ, રાવણુ દીધો રઘુપતિ ખેઢણુ;
 ભક્તિ વિના વંકયો વૈરાગણુ, જો નવ ઉપન્યો હરિ અનુ-
 રાગણુ. ૧

૫. નૃગરાજ અનેક ગૌદાન કરતો હતો. એક વેલાએ તેણે
 દાનમાં આપેલી ગાય ભૂલથી ફરીને આપી, તેથી દિવે પરસ્પર
 લજ્યા અને રાજાને કૃકલાસ-કાર્યોડનો અવતાર ધરવે પડ્યો.
 ભક્તિસહિત ગૌદાન શ્રીનંદરાયણએ કર્યું તો તેમની અભિલાષા-
 એ પૂર્ણ થઈ.

૬. ભક્તિરહિત હોય અને યોગ સાધતો હોય તો તેની
 વાસનાનો ક્ષય ન જ થાય. સમાધિસિદ્ધિરીશ્વરે પ્રાણધાનાત્, પ્ર-
 ણિધાનં મક્તિઃ. કઢી-આ વિષયની કથા પુરાણાંતરમાં છે, એમ
 રા. રા. જોશી નાથજીભાઈ રસિકવલ્લભના ઉપરના કવિએ સ્વહસ્તે
 લખેલા કહેવાતાં ટિપ્પણુ ઉપરથી જણાવે છે.

૭-૮. ઘનશ્યામસુંદરની ભક્તિવિના સર્વ સાધનો વ્યર્થ જ
 છે. અજપા ન જપી શકાય એવા જપો કરો, અતિશય સાંભળો,
 ગમે તેમ કરો, એ બધા પાપળાં-વળખાં-ફાંફાં છે.

ભકિત મણિ ને દીપક જ્ઞાનજી, અભય સભયાદિ કર માનજી;
જેહને જેહની ઉપર સ્નેહજી, તેહને ગણિયે તેહનો દેહજી. ૨

દાળ.

વળી દેહ તેહનો તેહ જેહને હૃદે જેહવું રૂપ;
ઉર જેહને સ્ત્રીભકિત છે તે જાણવા તદ્રૂપ. ૩

૧-૨. ભક્તિવિના વેદપઠન પણ નિર્થક જ છે. રાવણુ વેદનો મહાન જ્ઞાતા હતો, પરંતુ આસુરભાવના કારણે ભક્તિરસાનુભવથી એનું હૃદય વેગળું હોવાથી એણે વેદાર્થરૂપ પરમ મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રીરામચંદ્રજીને ત્રાસ આપવા પ્રયાસ કર્યો. ચતુર્વેદી તુ યો વિપ્રો વાસુદેવં ન વિન્દતિ, શ્વેદમારમણકાન્તઃ સ શ્વેત્રાહ્લણગર્દભઃ । યથા સ્વચ્છન્દમભારવાહી ભારસ્ય શ્વેત્તા ન તુ ચન્દનસ્ય, તથાહિ વિપ્રાન્ શ્રુતિવેદપૂર્ણાન્ મન્નકિર્હીનાન્ સ્વચ્છન્દન્તિ । વગેરે પુરાણવાક્યો અત્ર પ્રમાણ છે, અને ભક્તિની જ ઉત્તમતાને અવગોષે છે. પ્રભુમાં ભક્તિ, સ્નેહ ન હોય તો વૈરાગ્ય પણ વંટે છે. જ્ઞાન એ દીવો છે, સ્વરૂપ સમીરના સપાટાથી હોલાઈ જવાનો તેને ભય રહે છે, પણ ભક્તિ તો મણિરૂપ હોવાથી તેની કાંતિને કશી હાનિ નથી. જ્ઞાનમાં અનેક ભય છે, બ્યારે ભક્તિ નિર્ભય છે. જેને જેની ઉપર સ્નેહ હોય તે તેનો અંશ સમજવો. યો યદંશઃ સ તં મજેત્, એ વાક્ય અને ચેપ્યન્યદેવતામક્તાઃ, યાન્તિ મદ્યાગ્નિનોપિ મામ્ એ ભગવદ્વાક્યો આ જ અર્થનું ઘોતન કરે છે.

૩-૪. વશીકુર્વાન્તિ માં મત્તયા સત્તિલ્લયઃ સત્પાર્તિ યથા એ ભગવદ્વાક્યાનુસાર ભક્તિરસાર્દ્ર હૃદય સ્ત્રી જેવું સ્નેહભરિત થાય છે, અને તે પ્રેમનું વહન અન્ય પ્રાકૃત પદાર્થ તરફ ન થતાં અપ્રાકૃત આત્મદૈરસમાધુરીયુક્ત કોટિકંઠપેલાવણ્ય પ્રભુ તરફ

નહિ મોહ સ્ત્રીને સ્ત્રીથકી છે માયાપણ સ્ત્રી દેહ;
 ભકતને ન દમે અજ તે સમજવું કારણ એહ. ૪
 પુલ્લિંગ જ્ઞાન વૈરાગ્ય યોગાશ્રિત તત્સમ સોહ;
 તે માટ્ય પીડા પ્રધાન દે છે નારી નરને મોહ. ૫

જ થાય છે. કવિવર કહે છે કે, સ્ત્રીને સ્ત્રીથી મોહ હોય જ નહિ, પ્રથમ કવિએ કહ્યું છે કે ‘ભક્તિ સુંદરી’ માયા દાસીજી બન્ને પ્રકટ કરી કુંજવિલાસીજી.’ ભક્તિ સુંદરી છે અને માયા દાસી છે, તેથી બન્ને સ્ત્રીઓ જ છે. માટે સ્ત્રીને સ્ત્રીથી મોહ પણ ન હોય અને ભક્તિ સુંદરી હોવાથી-પ્રભુની પણ પ્રેમપાત્ર હોવાથી’ માયા જેવી આકરણીની દરકાર પણ કેમ કરે ? માયા પરત્યમિમુલે ચ વિલજ્જમાના, મામેવ યે પ્રપચન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે વગેરે વાક્યો-નું રહસ્ય પણ ઉપર્યુક્ત ભાવાર્થમાં જ પર્યવસાન પામે છે, અજ-માયા.

૫. જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સ્વતઃ નપુંસકલિંગ છે, તે બન્ને પણ યોગનો (પુલ્લિંગનો) આશ્રય કરે છે તેથી પુલ્લિંગ બની જાય છે, તત્સમ-યોગની માફક પુલ્લિંગ થાય છે, માટે મહાવ્યા મોહિકા પ્રધાન-માયા તે બન્નેને દુઃખ દે છે. કેમકે સ્ત્રીથી નર મોહ પામે જ પામે. આ દુઃખમાંના પ્રધાનશબ્દનો અર્થ એક ‘વિદ્વાન’ ટીકાકાર (૧) ‘સુખ્ય અર્થાત્ ધણી’ કહે છે, પરંતુ પ્રધાનશબ્દનો તેવો અર્થ ચાલુ પ્રસંગમાં કેમ બધે જોસતો થઈ પડે છે, તે સમજાવવાની વિદ્વત્તા તેમણે દર્શાવવાનો શ્રમ લીધો નથી. ‘પ્રધાન’ને સાખ્યમાં પ્રકૃતિ કહે છે, અને તેને જ કવિવર માયા કહે છે. અર્થાત્ ‘પ્રધાન’નો અર્થ આ ઠેકાણે માયા કરવો જ યોગ્ય છે.

ભવતારણ નૌકા ભક્તિ દાર તુમ્હિ જ્ઞાનાદિક; .
 નાવે સકળ સહજે અભય ત્યાં સ્વયમપિ શ્રમ સહજીહિક. ૬
 જ્ઞાનાદિ તણ તન ઇન્દ્રિયો કહી તરે એકલા આપ; .
 દુઃખ દેઇને દૂર કરે તેને ઇન્દ્રિયો દે શાપ. ૭
 યોગિનું પણ મન માત્ર શુચિ જે હોય દયાપ્રભુ ધ્યાન;
 નખ શિખ લગી દુર્ગંધ તનુ હરિ સેવાવણ શખ માન. ૮

પા ૫૭ મું

૧. સંગી સહુ હરિભગતણ; જેકો આશ્રિત હોય જનજગતણ
 દેહરસિક જેણવને વળગાણ, હરિરસ વેળા ન કરે અળગાણ. ૧

૬.- ભક્તિ સંસારાંબુધિ તરવામાં નૌકા સમાન છે. જ્ઞાન, કર્મ, યોગ વગેરે સાધનો કાષ્ઠ, ને તુંબાં જેવાં છે. નાવથી તો સહજ નિર્ભય રીતે સહીસલામત ધારેલે ઠેકાણે પહોંચાય છે, પરંતુ લાકડાં અને તુમકથી તરવામાં મહેનત અને ડુબવાનો ભય રહેલો છે.

૭. સંગ ત્રિવિધ છે. દુષ્ટાંત-કાષ્ઠ પોતે પણ તરે અને ખીલને પણ તારે. પાંદડાં માત્ર પોતે જ તરે, અન્યને તારવાનું સામર્થ્ય તેમાં નથી. પત્થર પોતે પણ ડુબે અને ખીલને પણ ડુબાડે. ભક્તિ ઉત્તમ કોટિમાં છે, તેથી સ્વયં તરે અને સ્વાશ્રિતને પણ તારે. જ્ઞાન કર્મોદિક નીચેની જે કક્ષામાં છે. શરીર અને ઇન્દ્રિયોને ત્યજીને જ્ઞાનાદિની સહાયતાથી પોતે એકલો તરવા ધારે તો તેને ઇન્દ્રિયો શાપ આપે છે.

૮. યોગીનું પણ મન માત્ર જ શુદ્ધ થાય છે, જે તે દયાના પ્રભુનું ધ્યાન ધરતો હોય તો જ. બાકી તેનું શરીર તો નખથી શિખાપર્યંત અસ્થિ, ચર્મ વગેરે અનેક દુર્ગંધયુક્ત પદાર્થોથી ભરેલું હોય છે, વધારે તો શું પણ પ્રભુ સેવા વિના તે મઠ્ઠાં જેવું જ છે.

સહુ સહ લડતે લજનાનંદલ, આશિશ દે તનને ગોવૃંદલ;
હ્યાં પણ સેવા અવર નવૃંણુલ, પરલોકે પણ ભજવા કૃંણુલ.૨
દાળ.

શ્રીકૃંણુની સેવા કરે કર ચરણ દર્શન ધાય;
નેત્ર તો નટવર છબિ નિહાળે શ્રવણ કૃંણુકથાય. ૩
વર્ણન કરે વાણી હરિ ગુણ પદ કમળ મન ધ્યાન;
ધ્રાણુને પુષ્પ પ્રસાદિ તુલસી ચરણોદક મુખપાન. ૪
શિર નમે હરિ ગુરુ સંત દંડવત્, સર્વાંગે પ્રણામ;
સહુ સમરપી દાસ થઇ માગે ભક્તિ સુંદર રયામ. ૫
ભક્તિનું કૃંણ ભગવંત નિજ જ્ઞાનાદિનું કૃંણમોક્ષ;
રસિક ને રૂપ રસાળ પ્રિય નિર્વાણુ ન રચે રૂક્ષ. ૬

૧-૨. ભગવદ્ભક્ત પોતાના સંગીને તો અવશ્ય તારે છે જ. રસિક ભગવદ્દીયો ભગવંત્રસપાન કરતી વેલાએ જીવને વળગેલા દેહાદિ અળગા નથીજ કરતા. સર્વદેહપ્રાણેન્દ્રિયાદિ સાથેજ ભજનાનંદનો અનુભવ કરે છે, તેથીજ ગો-ધ્વજિયો, તેનો વૃન્દ-સમૂહ તેને આશિષ આપે છે. કવિ કહે છે કે આપણને તો સેવાસિવાય અવર, તૃણાજ નથી. આ લોકમાં તો શું પણ પરલોકમાં પણ કૃંણુભજન વિના ઇતર કાંઈપણ ન લોધએ.

૩-૪-૫-૬. હાથ શ્રીકૃંણુસેવા કરે. ચરણ શ્રીકૃંણુનાં દર્શન માટે દોડે. નેત્ર તો જગત્ માત્રને નચાવનાર અને પોતે પણ મનુષ્યનાલ્ય કરનાર સાક્ષાત્ નટવરની મનોહર છબીને જ નિહાળે. કર્ણ કૃંણુકથાશ્રવણમાં તત્પર બને. વાણી હરિ ગુણ ગાનમાં મસ્ત થાય. મન કૃંણુચરણારવિંદનું ધ્યાન ધરે. નાસિકા પ્રસાદી પુષ્પ તુલસીની અલૌકિક સુગંધ લઈને જ કૃતાર્થ થાય. જીહ્વા પ્રભુના ચરણોદકનો સ્વાદ લે. મસ્તકે ભગવાન, ગુરુ અને ભગવદ્દીયને

એ ભક્તિના બે પુત્ર છે જ્ઞાન વૈરાગ્ય કહાવે;
 જ્યાં ગાય ધરમાં આવી સહેજે વત્સ આલ્યાં આવે. ૬.
 કર્તવ્ય કથું તેહને નથી મળી પ્રેમભક્તિ અનૂપ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણમનમોહિની રાધારૂપ. ૮

જ નમે. સર્વ અંગો પ્રભુને દંડવત્ પ્રણામ કરવામાં વિનિયુક્ત થાય. આ પ્રમાણે સર્વ સમર્પી દાસ થઈને ભગવાનની ભક્તિ માગે તો જ મળે. ભક્તિનું ફલ તો સાક્ષાત્ ભગવાન જ છે, અને ભગવાનના જ્ઞાનનું ફલ મોક્ષ છે, જે ભક્તિ પાસે તુલ્ય છે એમ પહેલાં કવિશ્રીએ પ્રતિપાદન કર્યું છે. રસિક ભગવદ્દીયને રસાનન્દન પ્રભુનું સ્વરૂપમાધુર્ય જ પ્રિય છે, લુપ્ત મોક્ષાત્મક સુખ નથી ભાવતું. સર્વ ઇદ્રિયોના વિનિયોગ ભગવત્સેવાપરત્યે અંખરીપ રાજ્યએ કરેલો છે, એમ શ્રીભાગવતમાં વર્ણન છે. કવિશ્રી એ જ વાડ્યોનું રહસ્ય અત્ર ઉતારે છે. જેમકે— સ વૈ મનઃ કૃષ્ણપદારવિન્દયોર્વચાંસિ વૈકુણ્ઠગુણાનુવર્ણને કરૌ હરેર્મન્દિરમાર્જનાદિપુશ્રુતિં ચકારાચ્યુતસત્કથોદયે, મુકુન્દલિંગ્ગાલયદર્શને દશૌ તદ્-ભૂત્યગાત્રસ્પર્શૈન્નસદ્ગમમ્, ઘ્રાણં ચ તત્પાદસરોજસૌરભે શ્રીમત્તુલસ્યા રસનાં તદર્પિતે, પાદૌ હરેઃ ક્ષેત્રપદાનુસર્પણે શિરો દ્વર્પીકેશપદાભિવન્દને, કાર્મં ચ દાસ્યે ન તુ કામકામ્યયા યથોત્તમન્દોકજનાશ્રયા રતિઃ । નવમસ્કંધચતુર્થોઽધ્યાયે.

૭. ભક્તિના જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ બે પુત્રો છે. જ્યાં ભક્તિરૂપ ગાય ધરમાં આવી કે ત્યાં તુરત જ્ઞાન અને વૈરાગ્યરૂપ વાછડાં વગર તેડાવે આવે જ આવે. શ્રીમદ્ભાગવતમાહાત્મ્યમાં ભક્તિનું વચન છે કે—અહં ભક્તિરિતિ જ્ઞાતા રમૌ મે તનયૌ મતૌ, જ્ઞાનવૈરાગ્યનામાનો કાલયોગેન જર્જરૌ.

૮. જેને અનુપમ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે, તેને

૫૬ ૫૮ મું.

શિષ્યબોલીયોમુણીશુચિવાણીજીગુરુભક્તિસહુથીવખાણીજ;
તે ભક્તિનું કહો મુને રૂપજ, અંગઅધિકારી ભૂપણ અનૂપજ, ૧
શ્રીગુરુ બોલ્યા સાંભળ તાતજ, કહું વિસ્તારી પૂછી વાતજ;
પ્રેમસહિતછેદશધાભક્તિજ, વ્યસનપછીપહેલીઆસક્તિજ. ૨

કાંઈ ખીજું કર્તવ્ય બાકી રહેતું નથી. ભક્તિ દયાના પ્રીતમ કૃષ્ણનાં
મનને પણ મોહ કરનારી મુખ્ય સ્વામિની શ્રીરાધાસ્વરૂપ છે.

૧. શુરુજની શુચિ-નિઃસંદ્ધિ શુદ્ધ વાંણી સાંભલીને શિષ્ય
બોલ્યો, કે હે ગુરો! આપે જ્ઞાન, કર્મ, ઉપાસના વગેરેથી પણ
ભક્તિને ઘણી જ વખાણી, તો તે ભક્તિનું સ્વરૂપ મને કહો. વળી
ભક્તિનાં અંગો, તેમ જ અધિકારી અને તેનું અનુપમ અલંકરણ
શું છે તે પણ વણવો.

૨. શ્રીગુરુજી શિષ્યનાં પ્રશ્નનું ઉત્તર આપતાં કહેવા લાગ્યા
કે હે તાત! તે જે વાત પૂછી તેનું ઉત્તર હું વિસ્તારથી આપું
છું. ભક્તિ સામાન્યતઃ નવ પ્રકારની છે, પણ પ્રેમલક્ષણા સાથે દશ
પ્રકારની છે. પ્રેમ પછી આસક્તિ થાય છે, અને આસક્તિ પછી
વ્યસન પ્રાપ્ત થાય છે. વ્યસન પહેલાં આસક્તિ. પ્રેમ પછી વ્યસના-
વસ્થા છે. પ્રથમ નવધા ભક્તિ, પણ દશમી પ્રેમલક્ષણા પ્રાપ્ત થયા
પછી આસક્તિ અને વ્યસનાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. આવા વિશુદ્ધ
અર્થને તર્કપંકટકીર્ણ કરીને 'સિક્કવલ્લભના વિદ્યાન્ ટીકાકાર' અને
તેને અવલંબીને ચાલતા સ્વ. સા. ગોવર્ધનરામે એક નવો જ
સિદ્ધાંત ઉપજાવ્યો છે. 'વિદ્યાન્ ટીકાકાર' લખે છે કે 'ભાગવતાદિ

૧. વિશેષેનાસ્યન્તે દેહાદિધર્મા યત્રેતિ વ્યસનમ્ । આ બ્યુત્પત્તિથી એમ
સિદ્ધ થાય છે કે દેહાદિ ધર્મ પ્રભુમાં જ લાગે ત્યારે વ્યસનાવસ્થા થઈ કહેવાય.

ઢાળ.

આસક્તિ રાખી શ્રવણ કર છે શ્રવણ પહેલી ભક્તિ;
 કીર્તન સ્મરણ પછી પાદસેવન અર્ચન વંદન વ્યક્તિ. ૩
 દાસત્વ ભક્તિ સખ્યતા આત્મનિવેદન નામ,
 તે ઉપર દશમી પ્રેમભક્તિ અતિપ્રિય ધનશ્યામ. ૪
 પરીક્ષિત શુક પ્રહ્લાદ શ્રીપૃથુ અકૂરને હનૂમાન;
 અર્જુન વળી શ્રીગોપીજન અનુક્રમે ભક્તિદાન. ૫

અર્થેમાં “ શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનં, અર્ચનં વન્દનં
 દાસ્ય સખ્યમાત્મનિવેદનં ” એવી નવ પ્રકારની ભક્તિ કહેલી છે છતાં
 દશમી પ્રેમભક્તિની શી જરૂર છે ? તે તેના સમાધાન માટે કહે
 છે કે વ્યસન ઇત્યાદિ, પહેલી આસક્તિ (પ્રીતિ-પ્રેમ) થાય પછી
 તેનું વ્યસન થાય. ” ‘વિદ્વાન્ ટીકાકાર’ પ્રશ્નનું ઉદ્ધાટન કરીને સ-
 માધાન કરવા મળે છે, પણ તે સમાધાન અને પ્રશ્ન અત્ર પૂર્વોક્ત
 રીત્યા અર્થલાપન કરતાં અસ્થાનેજ થઈ પડે છે. વળી આસક્તિ-
 નો જ અર્થ પ્રેમ અથવા પ્રીતિ થતો હોત તો કવિશ્રી પ્રેમ અને
 આસક્તિ એમ બે ભિન્ન અવસ્થા કલ્પત જ શા માટે ? અત્ર થોડી
 પણ મતિનો વ્યય કરવામાં આવ્યો હોત તો કવિના હાર્દનું વિપરીત
 ભાન ન જ થાત.

૩-૪. શ્રીમદ્ભાગવતના સપ્તમ સ્કંધમાં નિર્દિષ્ટ નવધાભક્તિ
 ની પરિગણના શુરુ કરે છે. કહે છે કે, હું જે કહું તે આસક્તિ
 રાખીને-એકાગ્રચિત્તે સાધધાન થઈને સાંભળ-૧. શ્રવણ, ૨.
 કીર્તન, ૩. સ્મરણ, ૪. પાદસેવન, ૫. અર્ચન, ૬. વંદન, ૭.
 દાસ્ય, ૮. સખ્ય, ૯. આત્મનિવેદન. છેલ્લી દશમી પ્રેમસંસૃણાભક્તિ
 શ્યામસુંદર શ્રીકૃષ્ણને અત્યંત પ્રિય છે.

૫. દશ પ્રકારની ભક્તિ પરીક્ષિતશ્રી દશવિધ અક્રમે પ્રાપ્ત

તે ઉપર આવે આસક્તિ પછી વ્યસનાવસ્થા થાય;
તે ઉપર તન્મયતા ખરી વળતી ન કાંઈ કહેવાય. ૬

થઈ છે, તેનો કવિ નામનિર્દેશ કરે છે. પરીક્ષિતે શ્રવણ લક્ષિ
સિદ્ધ કરી છે. શુક્રજીએ કીર્તન કર્યું છે. મદ્દાદજીએ સ્મરણ સં-
પાદન કર્યું છે. શ્રીલક્ષ્મીજીએ પાદસેવનમાં પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરી
છે. પૃથુ અર્ચનલક્ષિમાં અગ્રેસર ગણાયો છે. અકૂર વંદનમાં
વિશિષ્ટ કહેવાયો છે. હનૂમાનજી દાસ્યમાં દુષાંતરૂપ છે. અર્જુને
સખ્ય સિદ્ધ કર્યું છે. બલિરાજાએ આત્મનિવેદન કરીને અહંતા
મમતાનો સર્વોચ્ચ ત્યાગ કર્યો છે. શ્રીગોપીજીનો પ્રેમલક્ષણ લક્ષિથીજ
પરિચિત થયાં છે. આ લક્ષિ-નવવિધ લક્ષિના સંગ્રહનો શ્લોક
નીચે પ્રમાણે છે:—

શ્રીવિષ્ણોઃ શ્રવણે પરીક્ષિદમવદ્ ધ્યાસકિ. કીર્તને,
પ્રજ્ઞાદઃ સ્મરણે તવંત્રિમજ્જને લક્ષ્મીઃ પૃથુઃ પૂજને ।
અકૂરસ્ત્વભિવન્દને કવિપતિર્દાસ્યેડથ સત્પર્યેર્જુનઃ
સર્વસ્વાત્મનિવેદને બલિરનૂદ્ઢ કૃષ્ણાસિરેપાં પરમ્ ।

૬. નવધાલક્ષિ પછી પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન એ ત્રણ
અવસ્થા થાય છે. વ્યસનાવસ્થા પછી તન્મયતા પ્રાપ્ત થાય છે, પછી
કાંઈ અવશિષ્ટ રહેતું નથી. આવા જ લાપાર્યતું ઉદ્ધાટન લગવદ્-
દનવૈશ્વાનર શ્રીમદ્ભક્તિશાસ્ત્રીજીએ સ્વકૃત મક્તિવર્ધિની ગ્રંથમાં કર્યું
છે. તેઓશ્રી ઉપદેશે છે કે-વ્યાવૃત્તોડપિ હરી ચિત્તં શ્રવણાદી
યતેત્ સદા, તત્. પ્રેમ તથાસકિર્વ્યસન ચ યદા ભવેત્, વીજં
તદુચ્યતે શાંતે દૃઢં યન્નાપિ નશ્યતિ, સ્નેહાદ્રાગધિનાશઃ સ્વાદા-
સક્ત્યા સ્વાદ્ ગૃહાશ્ચિઃ, ગૃહસ્થાનાં બાધકત્વમનાત્મત્વં ચ માસતે,
યદા સ્યાદ્વપસન્ કૃષ્ણે કૃતાર્યઃ સ્યાત્તદૈવ હિ । .

પ્રેમની અવસ્થા ચાર છે આસક્તિ ત્રણ વિવેક;
 છે વ્યસનની બે અવસ્થા પછી તન્મયતાની એક. ૭
 એ દશ અવસ્થા થઈ તેનાં પ્રકટ ભાષુ' નામ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણહેતુ ભોગવી છે પ્રજવામ ૮

૭-૮. પ્રેમ, આસક્તિ, વ્યસન અને તન્મયતા એ મુખ્ય ચાર અવસ્થાની કેટલીક અવાંતર અવસ્થાઓ પણ છે. તેની સંખ્યા કવિ ગણાવે છે. પ્રેમની ૪ અવસ્થા, આસક્તિની ૩, વ્યસનની ૨, અને તન્મયતાની એક. આ દશે અવસ્થાઓનો અનુભવ શ્રીકૃષ્ણ માટે પ્રજવામાઓએ-શ્રીગોપીજનોએ જ કર્યો છે. અક્ષરદેહમાં આલેખાયું છે કે, 'દયારામને જેમ વર્ગીકરણની શુદ્ધતાઉપર દૃષ્ટિ નથી તેમ જ ક્રમશુદ્ધિ ઉપર પણ દૃષ્ટિ નથી. એકવાર આસક્તિ, વ્યસન, અને તન્મયતા એવો ક્રમ (૨. ૧. પદ ૫૭, ૬) દર્શાવી તરતજ એ ત્રણના 'હેલાં પ્રેમાવસ્થા મૂકે છે.' આ ટીકા કવિશ્રીના કાવ્યનું હાઈ નિર્ધારવાની શક્તિના અભાવથી જ ઉદ્ભવી છે, એ અભ્યાસીઓને જણાવવું પડે તેમ નથી. શ્રવણાદિ નવ ભક્તિ પછી પ્રભુ કૃપાથી જ પ્રેમ, આસક્તિ, વ્યસન અને તન્મયતા પ્રાપ્ત થાય છે આ સ્વચ્છ ભાવ નજર આગળ તરી આવે છે, છતાં ટીકાકારની દયારામભાઈનાં કાવ્યોનો આત્મા સમજવાની 'દૃષ્ટિ' સદાને માટે બંધ પડેલી હોય તો તે પ્રભુ જાણે! 'વિદ્વાન્ ટીકાકાર'ને પગે ચાલતાં સાક્ષર ટીકાકાર પણ યોગ્ય વિચારને વિસારી મુકીને કવિ ઉપર દોષારોપણ કરવા તૈયાર થયા છે. આવી સહેલી બાબત પણ 'ગુરુ સાહિત્ય'ના ગણાતા 'ચંદ્ર' ન સમજી શક્યા તે આશ્ચર્ય કારક છે. કવિશ્રી આ વિષયને વધારે સરલ અને સ્પષ્ટ રીતે સૂક્ષ્મમા ભક્તિપોષણમા દર્શાવે છે-

શ્રવણ, ઝીર્ણ શ્રીકૃષ્ણનું, સ્મરણ નેવન અર્ચન;

દુઃસ્થિ સ્મૃતિ અભિજ્ઞાપોદ્વેગજી, પ્રેમાવસ્થા એ ચો નેગજી;
આસક્તિ ત્રિવ્યાધિ પ્રલાપજી, ઉન્માદસહ ત્રીજી આલાપજી.
વ્યસનાવસ્થા જડતા એકજી, અપર મૂરછનારહિત વિવેકજી
તન્મયતાની અવસ્થા એહજી, મૃત્યુસદૃશ પણ છૂટે ન દેહજી.

વંદન, દાસત્વ, મપ્પતા, વળી આત્મનિવેદન,
આત્મનિવેદન નવધા કહીએ. પ્રેમવ્રજાણા દશમી લલીએ;
એ ભક્તિ સદુ સાધન તાજ, જે પામે વન ધાય ત્રવગજ.
અનજ પરીક્ષિત શુદ્ધ કરી, કીર્તન સ્મરણ પ્રસાદ;
શ્રી સેવન પૂજન પૂયુ, વંદન અકૂર આહ્વાદ;
આહ્વાદ માન્યો કપીશ કિંકરતા, સપ્પતાભક્તિ નુમદાભર્તા;
આત્મનિવેદન અગિયે કાપી, જો પીડાને પ્રેમવ્રજાણા લીધી.

■ ✕ ✕ ✕
પ્રેન, આમક્તિ, વ્યમન એ, ત્રણે રૂપ મ્નેદનાં લલીએ;
તે ઉપર ચોથી તન્મયતા, તે થકી કાંઈએ ન કહીએ;
કહીએ પ્રેનનું લક્ષણ એહ, બ્યારે મજે ત્યારે તેના તે સ્નેહ;
વિયોગ ધાય ત્યારે તપે તન, ત્યાંનું ત્યા વળગી રહે મન.
એકવાર પણ આખા દિવસમાં, મન્યા વિના ન રહેવાય;
ને ન મજે તો વિકલ યાય, આમન્તિ એ કહેવાય;
કહેવાય વ્યસન આવું બ્યારે બ્યાં એ, સામાન્તામી રૂપ આવી ધાય;
તન્મયતા તે મૃત્યુસમાન, એ ચારે આવે આપે હરિદાન.

જે દુષ્ટાંતો આપીને દયાસમલાઈની વર્ગીકરણના શુદ્ધતા
ઉપર સદ્ગતે શંકા કરી છે, તેમાં લેશ પણ સંશયનું સ્થાન
નથી, એ તટસ્થને ખાતરી કરાવવાને આથી વિશેષ શું દર્શાવાય ?

૧-૨. દુઃસ્થિ-દર્શન કરવાની ઇચ્છા, સ્મૃતિ-વારંવાર
સ્મરણ, અભિજ્ઞા-મિલનની વીત્ર ઉતકંઠા, બ્યારે તે પાર ન પડે

ત્યારે ઉદ્વેગ થાય, ‘ક્યારે મળશે’ એવી ચિન્તા, વિરહનું પ્રથમ રૂપક ઉદ્ભવે, આ ચાર પ્રેમની અવસ્થાઓ છે. નેગ-નિશ્ચિત છે. આસક્તિની ત્રણ અવસ્થાઓ છે. ૧ વ્યાધિ, ૨ પ્રલાપ, ૩ ઉન્માદ. આલાપ એટલે કહે, વ્યસનની અવસ્થાઓ બે છે. તેમાં એક તો જડતા, અને બીજી વિવેકચન્ય મૂર્છા. તન્મયતાનું ચિહ્ન એ જ દે મરણાવસ્થામાં જ તે રહે, પરંતુ દેહ છટે નહિ. ચાંડિયમહર્ષિ ભક્તિની અવસ્થાઓમાં મુખ્ય દશ અવસ્થાઓ આ પ્રમાણે ગણાવે છે. ૧ સન્માન, ૨ બહુમાન, ૩ પ્રીતિ, ૪ વિરહ, ૫ ઇતરવિચિત્રિતા, ૬ મહિમખ્યાતિ, ૭ તદર્થપ્રાણુધારણ, ૮ તદ્વીયતા, ૯ સર્વતદ્ભાવ, ૧૦ પ્રાતિદૂઝ્ય. આ ઠેકાણે એટલું જ લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે કે, આ અવસ્થાઓ ભક્તિની છે, ઉત્તમોત્તમ, ભગવદનુગ્રહમાત્રલભ્ય, શુદ્ધ પ્રેમલક્ષણા સક્તિની છે. એના અધિકારી પણ માત્ર મજભક્ત-શ્રીગોપીજન જ છે, અન્ય નથી. તેઓ સર્વ નિષ્કામ હતાં, એમનો નિરુપધિ-નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ, અને તેની અવસ્થાઓનું વર્ણન અત્ર કવિવર આપે છે. આ અવસ્થાઓ સાહિત્ય દર્પણમાં વર્ણવેલી ‘કામાવસ્થા’ એા જેવી જ ભાસે છે, પરંતુ તેમાં અને આમાં ઘણા જ ભેદ છે. બન્નેને કથો સંબંધ નથી. તે (સાહિત્યમાં બતાવેલી) અવસ્થાઓ ત્યાન્ય છે, ત્યારે આ અવસ્થાઓ તો કોઈ વિરહ જ અનુભવવા લાગ્યવાન બને છે. આ સમજના અભાવે જ ‘વિદ્વાન્ ટીકાકારો’ એ પણ ગોથાં જ ખાધેલાં જણાય છે. દયારામભાઈને વર્ગીકરણ ઉપર દ્રષ્ટિ નથી, તેના બદલામાં આપેલું ઉદાહરણ અને તેમાં ઉત્પન્ન થયેલી ખ્રાન્તિ રૂપક યથા. હવે સદ્ગત લખે છે કે દુઃસ્વચ્છિ કોને કહેવી તેનું સ્પષ્ટીકરણ દયારામમાં નથી. ‘અને બીજી રીતે કમ ફરવે છે’ અર્થાત્ દયારામભાઈને નથી કાંઈ કમનું જ્ઞાન અને પોતે જે કાંઈ લખે છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાનું નથી જ્ઞાન ! આવો ગંભીર

આરોપ મુકતાં પહેલાં સાક્ષરે કાંઈક વિચાર કરવો જોઈતો હતો. આ કુમ કવિ આ જ ગ્રંથમાં મુકે છે, એમ નથી; પરંતુ ભક્તિ પોપણમાં તે જ કુમ સ્વીકારે છે—

‘પ્રેમલક્ષણા વળી દગ્ગચિ, સ્મૃતિ, અભિવાપા, કિંદેન ચાર;
વ્યાધિ, પ્રલાપ, તે કન્માદ, તપ્તે આસક્તિના પ્રકાર;
પ્રકાર વ્યસન તાજા બે કહીએ, જડતાને વળી મર્ડના લહીએ;
તન્મયતાનુ લક્ષણ એક, મૃત્યુસંદશ પણ મરણ ન છેક.”

શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધનાં ફલપ્રકરણમાંથી આ અવસ્થાઓ તારવેલી છે. કુમ ઘણા જ મુષટિત છે. પ્રાકૃત-લૌકિક નાયકનાયિકાના સંબંધનાં જણાવેલો કુમ અત્ર નિર્ણાયક નજ હોઈ શકે. તેથી કવિવર પ્રથમ દગ્ગચિ મૂકે છે. દગ્ગચિ એટલે વારંવાર દર્શન કરવાની ઇચ્છા. પહેલાં કહ્યું તેમ આ અવસ્થાઓ શ્રીગોપીજનોએ જ અનુભવી છે, એટલે મહુમ સાક્ષરના નીચેના તકને અવકાશ નથી મળતો. સદ્ગત લખે છે કે, “મનને અગોચર પ્રભુના સંબંધમાં સામાન્ય ભક્તમાં પ્રથમ તડાકે જ આવો ચક્ષુરાગ થવો અશક્ય છે અને તે પ્રેમદશાનું પ્રથમ નહિ પણ છેલ્લું પગ થીયું હોય તો જ તેમાં કાંઈ સંભવ અને ઉચિતતા આવે.” આ તર્ક ઉત્પન્ન થવાનું કારણ એ જ છે કે, કવિશ્રીએ વર્ણવેલા ભક્તિના પ્રકારો અને તેનું શુદ્ધ, સરલ વર્ગીકરણ સદ્ગત ધોડું પણ સમજી શક્યા નથી. વ્રજાંગનાઓને સાક્ષાત્ પ્રભુનાં દર્શન થયાં હતાં, ત્યાર-પછી જ દગ્ગચિ, જેને સાક્ષર ચક્ષુરાગ કહીને તેને પ્રેમની છેલ્લી દશામાં મુકવાનું કવિશ્રીના દૃષ્ટિબિંદુથી વિરુદ્ધ સાહસ કરે છે, તે પહેલાં ઉદ્ભવી છે. કવિનું રૂપ કથન પણ સમજ્યા વિના સ્વ-ભ્રાન્તિનો કવિ ઉપર આરોપ કરવો, એને કોણ મુક્ત કહેશે ?

વળી સદ્ગત સાક્ષર નવધા ભક્તિનું પૃથક્કરણ કરવામાં પણ

તેવો જ છળરહો વાળે છે. નવધા ભક્તિ પ્રેમલક્ષણામાં સાધનભૂત છે. ગોપીજનોને નવધા ભક્તિની જરૂર જ ન હતી, કેમકે તેમને તો પ્રભુના જ અનુગ્રહબલથી પ્રેમલક્ષણરૂપ ઉત્તમ ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી. સાધારણ ભક્તોને તો નવધા ભક્તિ સિદ્ધ થયા પછી જ ભગવદનુગ્રહથી જ પ્રેમલક્ષણા સિદ્ધ થાય છે. આ સ્પષ્ટ ક્રમને સમજ્યા વિના સાક્ષર એવો તો ઘોટાળો ઉભો કરે છે કે, કવિનું હાકે સમજવામાં બાંહેધ સાક્ષર વળખાં મારતા જ રહ્યા હોય, તેમ અનુભવાય છે સાક્ષર કવિના કાવ્યોનાં કેટલાક ભાગના અક્ષરોથી એવી કલ્પના કરે છે કે, ‘શ્રવણ, કીર્તન અને સ્મરણ એ ત્રણમાં જેવી આસક્તિ બલરૂપ છે અને પાદસેવન અને અર્ચનમાં વ્યસન બલરૂપ છે તે જ ન્યાયે તે પછીના ચાર ભક્તિપ્રકારમાં એટલે વંદન, દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મનિવેદનમાં પ્રેમ બલરૂપ છે.’ આ કપોલકલ્પનામાટે આધારો પણ કપોલકલ્પિત જ છે! રસિકવલ્લભ-

૧. શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મનિવેદન એમ ભક્તિના નવ પ્રકારો છે. આ નવ પ્રકારની ભક્તિમાંથી કોઈએક પ્રકારની ભક્તિ અથવા નવે પ્રકારની ભક્તિ સારી પેડે સિદ્ધ થાય તો તે પ્રેમલક્ષણાને સિદ્ધ કરવામાં સાધન બની શકે છે. નવ ભક્તિમાંની પહેલી ત્રણ સેવ્યસ્વરૂપ વિના પણ શ્રવ્ય સિદ્ધ કરી શકે છે. પાદસેવન સેવ્યસ્વરૂપ હોય તોપણ થાય અને ન હોય તોપણ થાય, કેમકે ભગવાનના મંદિરે દર્શનાર્થે જવામાં પાદનો ઉપયોગ થતો હોવાથી તે પણ પાદસેવન ભક્તિ ગણી શકાય. અર્ચન, વંદન અને દાસ્ય સેવ્ય સ્વરૂપની અપેક્ષા રાખે છે. આ સાત પ્રકારની ભક્તિ સેવ્ય સ્વરૂપમાં ચૈતન્યનો પ્રાદુર્ભાવ ન અનુભવાયો હોય તોપણ સિદ્ધ થાય છે. પરંતુ સખ્ય અને આત્મનિવેદન તો ‘સેવ્ય ભગવત્સ્વરૂપમાં પ્રભુનાં પ્રાકટ્યનો સાક્ષાત્ અનુભવ થયા પછી જ થાય છે. સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો અનુન અને બલિરાગ પેડે પ્રભુ સાક્ષાત્ આગ્રા કરે ત્યારે જ થાય. આ નવ પ્રકારની ભક્તિ પછી પ્રભુના અનુગ્રહથી પ્રેમ, આસક્તિ, તન્મયતા પ્રાપ્ત થાય છે.

ના અભ્યાસીઓ બાણી શકે એમ છે. કે, દરેક પદમાં 'હેલાંની બે
 ટૂંકો પછી ઢાળ આવે છે, અને છેલ્લી (બીજી) ટૂંકમાંના છેલ્લા શબ્દો
 ઢાળના 'હેલા કવિ મૂકે છે. જેમ કે પદ પદમાં—'છૂટે ન દેહજી'
 એ છેલ્લી ક્લીમા છેલ્લો દેહ શબ્દ છે, તે જ શબ્દ ઢાળના આરંભ-
 મા કવિ મૂકે છે, જેમ કે—'દેહ છૂટે નહિ એ....' એ પ્રમાણે
 પદ પદમાં છેલ્લો શબ્દ આસક્તિ હોવાથી 'આસક્તિ રાખી શ્રવણ
 કર' એમ ઢાળનો આરંભ થાય છે. સાક્ષર આ ટૂંકનો આધાર
 ણતાવીને અને આસક્તિ શબ્દ મોટા ટાઇપમાં મૂકીને એમ ણતા-
 વવા મથે છે કે શ્રવણ, કીર્તન અને સ્મરણ આસક્તિથી થાય છે!
 આ ઠેકાણે આસક્તિ શબ્દ શામાટે મુકાયો છે અને તેનો શો અર્થ
 છે, એ વાચકોના ધ્યાનમાં આવી જ ગયો હશે. એ સ્થલે આસક્તિ
 શબ્દ પ્રેમ પછીની એક અવસ્થાને નથી જણાવતો, પરંતુ શિષ્યને
 શુરુ કહે છે કે હું જે તને કહું તે આસક્તિ રાખીને સાલળ,—
 એકાગ્ર થઈને શ્રવણ કર. સાક્ષરની કૃપના આસક્તિ શબ્દ ઉપર
 મહાર ખાધીને એટલે મુખી આગળ વધે છે કે કવિશ્રીના પ્રેમ,
 આસક્તિ, વ્યસન એ ક્રમનો પણ લોપ થઈ ગયો અને પહેલા
 આસક્તિ આવી ગઈ, પછી વ્યસન અને છેલ્લો પ્રેમ! 'તે ઉપર
 આવે આસક્તિ પછી વ્યસનાવસ્થા થાય' એ શબ્દો પકડીને આગળ
 પાછળના અર્થને તિલાંજલિ આપીને સાક્ષર પોતાના મનોવિલાસ
 ને મજબૂત કરવા મથે છે. સાક્ષરને ખ્યાલ નથી રહ્યો કે, 'તે ઉપર
 દશમી પ્રેમલક્ષિત' અને તે પછી કવિવર કહે છે કે 'તે ઉપર
 આવે આસક્તિ! પ્રેમ પછી આસક્તિ જ છે એમ કવિ વર્ણવે છે.
 વળી પોતાના માનસતત્ક્રમાં એમ પણ આધાર મૂકે છે કે, 'પ્રેમની
 અવસ્થા ચાર છે.' આ કહી લખીને એમ સિદ્ધ કરવા ધારે છે
 કે પ્રેમની ચાર અવસ્થા તે વંદન, દાસત્વ, સખ્ય, આત્મનિવેદન
 છે. આસક્તિની શ્રવણ, કીર્તન અને સ્મરણ એ ત્રણ અવસ્થા છે.

વ્યસનની અર્થેન અને પાદસેવન એમ બે અવસ્થાઓ છે. એમ નવે લક્ષિતનો 'સરવાળો' સાક્ષર કરી નાખ્યો છે. પણ તે કડીની નીચે કવિશ્રી લખે છે કે 'તન્મયતાની એક,' તે અવસ્થા. કઈ તે મહુમ સાક્ષર જણાવતા જ નથી ! આ વિષયમાં સાક્ષર એટલા તો ભ્રમમાં પડ્યા છે કે તેમને કાંઈ સુઝયું જ નથી. કવિશ્રીની 'પ્રેમની અવસ્થા ચાર છે' એ દૃઢ પ્રેમ વગેરેની કેટલી અવસ્થા છે, તેની સંખ્યા માત્ર બતાવે છે. પ્રેમાદિની ચાર અવસ્થાઓનાં નામ તો કવિ 'દુઃસ્વપ્ન' વગેરે ગણાવે છે તે જ છે. એથી કવિશ્રી ઉપરની દૃઢ પછી તુરત જ લખે છે કે 'એ દશ અવસ્થા થઈ તેનાં પ્રકટ ભાષુ' નામ' તે પ્રકટ નામ પદ્મ પદમાં કવિ વર્ણવે છે. આવા સુગમ વિષયને આવા વિદ્વાનો ન સમજી શકે, એ વાત પ્રભુનું 'લોલાવૈચિત્ર્ય' જ સિદ્ધ કરે છે. સાક્ષરની એક શંકા અવશિષ્ટ રહી, તે એ જ કે પ્રેમલક્ષણા વાળા ભકતને 'પ્રથમ તડાકે' દુઃસ્વપ્ન અથવા ચક્ષુરાગ કેમ થાય ? પ્રથમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે આ અવસ્થાઓ મજભકતની છે. મજભકતો ભગવદ્વતાર-દશામાં હોવાથી પ્રભુના સાક્ષાત્ દર્શન તેમને થાય એ તો નિર્વિવાદ જ છે, એટલે તેમને તો 'પહેલે જ તડાકે' ચક્ષુરાગ થવાનું મરહુમ સાક્ષરથી પણ નાકબુલ કરી શકાય તેમ હતું જ નહિ; તેથી તેનો નિર્દેશ ન કરતાં સાક્ષર સાધારણ ભકતને તેવો ચક્ષુરાગ કેમ થાય ? એ પ્રશ્ન કરે છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે 'સામાન્ય ભકત પ્રેમ લક્ષણાનો અધિકારી જ નથી. પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ બહુ જ ઉચ્ચ છે. અનુન તથા બલિરાજ જેવી સખ્ય અને આત્મનિવેદન ભક્તિ સિદ્ધ થયા પછી જ પ્રેમલક્ષણા પ્રભુકૃપાથી થાય છે. ત્યારે જેને નવધાભક્તિ સિદ્ધ થઈ છે, તે પ્રેમલક્ષણાના અધિકારીઓ છે. સખ્ય એટલે પ્રભુ સાથે મિત્રતા થવી તે તે અને તેના પછાની આત્મનિવેદન ભક્તિ સિદ્ધ થયા પછી ચક્ષુરાગ થવામાં કાંઈ આ-

દેહ છુટે નહિ એ દશ અવસ્થા કેહેવાય;

જે વિસ્તારી વર્ણન કરું તો ગ્રંથ વાંધી જાય. ૩

જળ સ્વાતિ ચાતક પ્રેમ છે આસક્તિ ચન્દ્ર ચકોર;

છે વ્યસન વારિ મત્સ્ય તણુ ઉદાહરણના ઠોર. ૪

શ્રીયંનો લેશ પણ હોઈ શકે ? વળી પુષ્ટિમાર્ગમાં તો જે સ્વરૂપો બિરાજે છે, જેની કલાત્મક સેવાનો અનુભવ યોગ્ય અધિકારીઓ કરે છે, તે સેવ્ય સ્વરૂપના જ દર્શનથી પ્રભુના કૃપાપાત્ર જીવને ચક્ષુ-રાગ ઉદ્ભવે છે. તેમ જ દયારામભાઈ જેવા વિરલ પરમ ભગવદીય મહાનુભાવીઓને શ્રીવલ્લભવંશના શ્રીગોસ્વામિજીનાલોકોમાં પણ ભગવદ્-રૂપ સ્વરૂપોના જેવો જ ચક્ષુરાગ ઉદ્ભવે છે. આ વાત માત્ર દેવ સ્નેહાંકુરિત ભગવદનુગ્રહીત હૃદયો જ સમજી શકે છે, તેથી અલમતિપલ્લવિતેન

૩-૪. ત્રીજી કહી સ્મર છે. વાંધી-વધો જાય. પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન એ ત્રણેનાં ઉદાહરણો પતાવે છે. પ્રેમનું ઉદાહરણ ચાતક પક્ષી છે. ચાતક પક્ષી માત્ર સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડેલાં જલ-ગિંદુનું જ ગ્રહણ કરે છે, એ અનુભવસિદ્ધ છે, તેથી પણ આસક્તિની દશા પ્રેમ છે. જેમ ચંદ્ર પ્રતિ ચકોરની આસક્તિ છે. રાગની ચકોરની વૈરિણી હોવાથી, તેનો નાથ ચંદ્રમાં કરે છે, તેથી ચકોર ચંદ્રથી અત્યંત પ્રકુલિત થઈને તેને ભેટવા જતો હોય તેમ તેના ભણી ઉડતો જાય છે, તેથી પણ ઉત્તમોત્તમ અવસ્થા વ્યસનાવસ્થા છે. જેમકે જલ અને મત્સ્ય માછલું જલ વિના ક્ષણભર પણ રહી શકતું નથી. જલથી વિયુક્ત થતાં જ પ્રાણથી પણ વિયુક્ત થાય છે. તેમ પ્રભુથી 'ક્ષણમાત્ર પણ' અજાગપણ વ્યસનાવસ્થા અનુભવતો ભક્ત સહી શકતો નથી. આ સ્થલે પણ મર્દુમ સાક્ષરે

હવાં કહું અતિસંક્ષેપ શ્રવણાદિક ક્રમ કરી માહાત્મ્ય;
અણુ માત્ર અંતર ઉતરે તો પ્રસન્ન થાય પરમાત્મ. ૫
એક વાર નામ કરણવિષે શ્રીકૃષ્ણ પડતાં માત્ર;
જ્યમ શર્દ સુંગે જળ અમલ ત્યમ સઘ શુચિજન ગાત્ર. ૬

કવિએ વણું વેલા ક્રમનો લોપ કરીને વિચિત્ર જ તરંગો ઉત્પન્ન કર્યા છે. પોતાના મનઃકટિપત ક્રમ પ્રમાણે જ કવિના સુધટ ક્રમનું અવહેલન કરીને પહેલાં આસક્તિને મુકે છે આસક્તિની ત્રણ અવસ્થાઓ વ્યાધિ, પ્રલાપ અને ઉન્માદને શ્રવણ, કીર્તન, અને સ્મરણ સાથે મેળવીને નવો 'સરવાળો' ઉલો કરે છે ! પણ તેમને ખબર નથી કે શ્રવણ, કીર્તન અને સ્મરણને સંપૂર્ણ સિદ્ધ કરનારા પૂરીક્ષિત, શુક અને પ્રહ્લાદને ક્રમશઃ વ્યાધિ, પ્રલાપ અને ઉન્માદાવસ્થા પ્રાપ્ત થયલી કોઈપણ પુરાણોમાં વણું વેલી જોવામાં આવેલી નથી. તેમ જ વ્યસન અને પ્રેમની અવસ્થાઓને. ભક્તિસાથે કરી નાંખેલો સાક્ષર સરવાળો પણ બ્રાન્તિજનિત જ છે. ગ્રન્થ વધી જવાના ભયથી વિશેષ વિસ્તાર કરવો ઉચિત લાગતો નથી.

૫. કવિશ્રીએ શ્રવણાદિક દશધા ભક્તિ તો બતાવી; પરંતુ તેનું સ્પષ્ટીકરણ ખરાબર કર્યું નહિ, એમ કોઈ ન્યૂનતા લાવે તો તેનું સ્પષ્ટીકરણ અહિંથી કવિ કરે છે. તેપણુ ઘણા સંક્ષેપથી કહે છે. શ્રવણાદિક ભક્તિનું કવિશ્રીએ વણું વેલું સચાસ માહાત્મ્ય કોઈના હૃદયમાં થોડું પણ ઉતરે તો પ્રભુ પ્રસન્ન થાય અને તેનું કામ થઈ જાય.

૬. શ્રવણભક્તિનો મહિમા કવિવર કવે છે. અમલ-નિર્મલ-સ્વચ્છ. સઘ-તત્કાલ. શુચિ-પવિત્ર. ગાત્ર-શરીર સરખાવો—
યન્નામશ્રુતિમાત્રેણ પુમાન્ ભવતિ નિર્મલઃ । એ શ્રીભાગવતના ૯ સ્કંધના ૧૬ શ્લોક સાથે.

હોય રવાદ તદપિ દીક્ષિતનો અધિકાર તેને થાય;
 શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે જો કદી શંક ભરાય. ૭
 વળી વધાં શ્રીમહાલક્ષ્મીજી શ્રવણ માહાત્મ્ય અપાર:
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ એટલું સાંભળ્યું એકવાર. ૮

પદ ૬૦ મું.

જપ ગાયત્રી કોટિ એકજી, દાન સોલ સહિત વિવેકજી;
 કંતુ શત કોટિ કર્યા અવેધજી, સહસ્ર કર્યા તેણે હયમેધજી. ૧
 પરિક્રમ ભૂ પંચ લાખ હજારજી, કરી તેણે જાણે શતવારજી;
 સુણ્યું એકજેણે હરિનું નામજી, વચનરમાનું સહુ શ્રુતિધામજી. ૨

દાળ.

શ્રુતિ શિખરનું સિદ્ધાંત કલિ શ્રીકૃષ્ણ કીર્તન સાર;
 જેયડી વણશ્રમ અગમ ભવ તરી સર્વ પામે પાર. ૩
 કલિકાલ મહદાશુચ નહિ કો કર્મનો અધિકાર;
 શ્રીકૃષ્ણ નામ અડે નહિ આનંદમય ઉચ્ચાર. ૪

૭-૮. શ્લોક-આકાલ. દીક્ષિત-સોમયાગ કરનાર. સરખાવો
 શ્રીભાગવતના તૃતીયસ્કંધના ૩. શ્લોક સાથે-યજ્ઞામધેયધ્રુવગાનુ
 કીર્તનાદ્યત્રહ્ણાદ્યત્સરણાદપિ ક્વચિત્ । શ્વાદોઽપિ સદ્ય સવનાય
 કલ્પતે કુતઃ પુનસ્તે મગધદ્યુ દર્શનાત્ । શ્રીમહાલક્ષ્મીજીએ શ્રવણ
 નું મહાત્મ્ય ઘણું જ વર્ણવ્યું છે, શા. નાથજીભાઈ તે દર્શાવતા નથી.

૧-૨. કંતુ-યજ્ઞ. અવેધ-અપૂર્ણ નહિ, પણ સપૂર્ણ. હયમેધ-
 અશ્વમેધ યજ્ઞ. પચાસ કચેડ યોજન જેટલો જેનો વિસ્તાર છે, એવી
 પૃથ્વીની સો વાર પ્રદક્ષિણા એણે કરી. શ્રુતિના-વેદના વિશ્રામરૂપ.

૩-૪. અહિંથી કીર્તન ભક્તિનું માહાત્મ્ય કવિવર વર્ણવે છે.
 શ્રુતિશિખર-વેદમૂર્ધન્ય ઉપનિષદ-વેદાન્ત. જુઓ કલિસન્નિવૃત્તોપ.

સાધન સકલ શિર મુકુટમણિ શ્રીકૃષ્ણ અપર સ્વરૂપ;
 હરિથકી પણ બળ અધિક કરુણાવંત અભય અનૂપ.૫
 મહાપાપ અકથિત તાપ અખિલ સમૂળ ભસ્મીભૂત;
 કરી કરે પરમાનંદ પ્રિય હરિ નામ પાવન પૂત, ૬
 મન કામના પરિપૂર્ણ ચિન્તામણિ અધિકૂં એહ;
 મુખ રટણ નિશદ્દિન કરે હરિ મળશે નથી સંદેહ. ૭
 મહા અધમથી પણ અધમ જેની નહિ ગતિ કોકાલ;
 મતિ તેની કરતા દયામણુ નામ શ્રીગોપાલ. ૮

નિષદ્ધ. અગમ-ન ગતિ પહોચે તેવો ભવ-સંસાર. મહદ્દારોચ-
 અત્યંત અપવિત્રતા જેમાં છવાઈ રહેલી છે એવા કલિયુગમાં
 કયા વૈદિક તાંત્રિક કર્મનો અધિકાર છે ? એકે નહિ. કારણ એ
 સર્વને દેશકાલના દોષો બાધ કરે છે, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ નામને કોઈ
 પણ દોષ અડી શકે એમ નથી.

૫-૬. અપર-જેનાથી પર દોષપણુ સ્વરૂપ નથી એવું શ્રી-
 કૃષ્ણસ્વરૂપ. પ્રભુનું નામ પોતે પણ બીજું પ્રભુનું પ્રભુની અધિક
 બલવાળું સ્વરૂપ છે. તે સ્વરૂપ કરુણામુકત છે, નિર્ભય કરે છે, તે
 અનુપમ છે. ન કહી શકાય એવાં સમગ્ર મહાપાપો અને તાપોનો
 પણ વાસના સાથે હરિનામ બાળી મુકે છે, અને પ્રભુને પ્રિય કરે
 છે. વધારે તો શું પણ-નામ્નોઽસ્તિ યાચતી શક્તિઃ પાપનિર્દહને
 હરેઃ, તાવત્ કર્તુ ન શક્નોતિ પાતકં પાતકી નરઃ । પૂત-સ્વતઃ
 શુદ્ધ.

૭-૮. ચિન્તામણિ કરતા પણ મનોરથ પૂર્ણ કરવામાં નામ
 અધિક છે, નિરંતર મુખથી તેનો જે ઉચ્ચાર કરે તો અચિત જ
 ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય. મહાનીચથી પણ નીચની 'મતિ' પ્રભુ પોતાના
 નામથી જ કરે છે.

૫૬ ૬૧ મું.

કૃષ્ણ કહે કહે એક જ વારણ, તેના મહિમાનો નહિ પારણ;
ગંગાદિ સૌ તીર્થ મહાનણ, કલ્પત્રિશત લખી કરતાં સ્નાનણ. ૧
શુચિ જેવું તેથકી હોય ગ્રાતણ, તેવું શુચિ એક હરિવચ માત્રણ;
હરિચર હેતે ગાયબ્યાં દાસણ, સકળ તીર્થનો ત્યાંજ નિવાસણ. ૨

કાળ.

છે નિવાસ તીર્થ અખીલનો હરિચરણ પંકજ માય;
તે આપોપે ઉભા રહે, જન ગાય ગુણ નિજ જ્યાંય. ૩
હરિ સ્મરણ કરતાં માત્રમાં બંધન ટળે સંસાર;
આનંદમંગળ નિત્ય નિર્ભય પુણ્યનો નહિ પાર. ૪
શ્રીલાલ જય જશશુભ સકલ હોય અમંગળ ટળી જાય;
તે સમય સહુ સવળું વિમુખ યદા હરિ સમરાય. ૫

૧-૨: ભગવાનનાં નામનો મહિમા તો કીક; પરંતુ માત્ર એક જ વાર જે તેનાં નામનો ઉચ્ચાર કરે છે, તેનું શરીર સર્વ તીર્થમાં ત્રિશ કલ્પમુધી સ્નાન કરીને પવિત્ર થયલાં શરીર જેવું થાય છે. એક ભગવદ્વામમાં એટલું સામર્થ્ય સમાયતું છે. છેલ્લી કડી સાથે સરખાવો-સર્વાણિ તીર્થાણિ વસન્તિ તત્ર યથાચ્યુતોદાર-કથાપ્રસન્નઃ ।

૩. સર્વ તીર્થો પ્રભુના ચરણારવિદમાં રહે છે. તે પ્રભુ પોતાના શુણ્ઠ જ્યાં ગવાતા હોય ત્યાં આવી ઉભા રહે છે, તો સર્વ તીર્થ ત્યાં હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

૪-૫. ૪ થી કહી રહ્યા છે. વિમુખ દુઃખ, દુઃખ જે સન્મુખ હોય તે વિમુખ થાય, અર્થાત્, તેનો નાશ થાય. પાંડવગીતાના લામસ્તેષાં જયસ્તેષાં એ જ શ્લોકનું અક્ષરશઃ અનુરણન.

ભય કંઈ દ્વેષે ચૈંધ કુળ્લ સ્મરણ હરિ સ્મરભાવ;
 તદપિ થયું શિવ તો કહે કે સ્નેહસ્મરણ પ્રભાવ. ૬
 જે નિમિષ વા નિમિષાર્ધ ચિંતન ચતુર્ભુજનું થાય;
 તો યજ્ઞ કેટિ હજારનું ફળ શાસ્ત્ર તેને ગાય. ૭
 સહુ શાસ્ત્ર ફરી ફરી વિચારે મુનિ નિકળ્યો એ સાર;
 જન દયાપ્રીતમ ધ્યાન ધરણું નિત્ય નંદકુમાર. ૮

૫૬ ૬૨ મં.

છેલ છબીલા નટવરલાલજી, સુંદર નવધનશ્યામતમાલજી;
 લલિત ત્રિભંગી મદનગોપાલજી, ત્રિભુવનમ મલ રૂપરસાળજી. ૧

૬ સ્મરણ-કામભાવ. કુળ્લ-કસની દાસી. શિવ કલ્યાણ. ભયદ્વેષાદિથી કલ્યાણ થાય તો સ્નેહપૂર્વક સ્મરણનો પ્રભાવ કેવો હેય ? પ્રમાણ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૩૨.

૭. પાડવગીતાના શ્લોકનો અનુવાદ. નિમિષ-પલકનો

૮. આલોચ્ય સર્વશાસ્ત્રાણિ વિચાર્ય ચ પુનઃ પુનઃ રૂપમેકં ચ નિષ્પન્ન ધ્યેયો નારાયણઃ સદા એ પાડવગીતાના શ્લોકનો અનુવાદ. કહીમા મુનિ ચણ્દ શિષ્ય માટે હોવાનું આપણા ‘વિદ્વાન ટીકાકાર’ જણાવે છે, પરંતુ તે તદ્દત અઘટિત છે, કેમકે દ્વયારામભાઈ ‘મુનિ’ થવા માગતા નથી, એ તો મૂલ પ્રમાણના જ હિલ્લેખને લઈને એમણે ‘મુનિ’ ચણ્દ ચોભ્યો છે.

૧.-૨. સ્મરણ કેવી રીતે કરવું એવી જણાવતા થતાં શુરુ ચરણ કહે છે, ‘સુંદર નવધનશ્યામતમાલ-આ સર્વ વિશેષણ મહાનુભાવી શ્રીગોપાલદાસજીકૃત ધીનવાખ્યાનનાં પ્રારંભમા જ છે. નવો જે મેઘ, તેવા સરખા સ્થામ. શ્યામ ચણ્દ દેહલીદીપક-

મહનમનોહરનખશિખશોભાણ, નરનારીસહુજગમનલોભાણ;
અમિતમાધુરી છે પ્રતિઅંગણ, જે પર વારૂં અનંત અનંગણ. ૧

ઢાળ.

વારૂં અનંત અનંગ મસ્તક મયૂર મુકુટમણિ જડયો;
અવતંસ મુક્તાદિક મનોહર કુટિલ જુકુટિ જઈ અડયો. ૩
કેસરી તિલક સુભાલ મુક્ત સુઢાળ નાકે લટકતું;
અડિ અધર ખનિયું બિંબસૂં જે પર રસિક મન ભટકતું. ૪
રતનાળી રસ ભરી આંખડી અણિયાળી મન્મથખાણ;
જુકુટિકમાન સમાન કુટિલ કટાક્ષ પ્રેય જ પ્રાણ. ૫

ન્યાયથી તમાલ સાથે પણ જોડાય. એટલે તમાલસદૃશ શ્યામ.
લલિતત્રિભુગીરાયણ-શ્રીકાકુરણ. રસો વૈ સ એ શ્રુતિથી આપનું
સ્વરૂપ અલૌકિક રસાત્મક છે. આપનાં શ્રીઅંગમાં પ્રત્યેક અંગે
અત્યંત માધુર્ય રહેલું છે, જેના ઉપર હું અસંખ્ય કામો ઝોવારી
નાંખું.

૩. મયૂરપિચ્છનો મણિથી જડેલો મુકુટ શ્રીમસ્તકે વિરાજે,
છે. મોતીનો લર (અવતંસ) કુટિલ-વાંકી જુકુટિ ઉપર આનો
રહી છે.

૪. કેસરી તિલક અને નાસિકામાં નીચે સુંદર એક મોતી
લટકે છે, જેને અધરની લાલકાન્તિ લાલ બનાવી દે છે, તેથી તે
બિંબફલ જાણે હોય તેવું લાગે છે. જેના ઉપર રસિક ભગવદીયોનું
મન ભટક્યા કરે છે.

૫. આંખડી અણિયાળી હોવાથી કામખણ્ણરૂપ છે. જુકુટિ
કમાનની ગરજ સારે છે. બ્યારે તે સર્વનો ઉપયોગ થાય છે, ત્યારે
કુટિલ કટાક્ષ પ્રાણને પ્રેયણ-પરોવનાર છે. 'વિદ્વાન ટીકાકાર

શ્રુતિકુંડળ ઝળક કપોળમાં વેલિયૂ વારુ સોહે; ,
 મુખપર અલક લટ વાંકડી મન્મથનું મન મોહે. ૬
 ચારુચિબુક ચોરે ચિત્ત અમૃત વચન લટક નિહાળીએ;
 શરી શરદપરણ કોટિ કંદર્પ મોહન મુખ પરવારીએ. ૭
 તાંબૂલ લાલી કુંદ કન્નિદ્રિજ અધર ઓપ અનૂપ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ અલબેડોળ આનંદરૂપ. ૮

પદ ૬૩ મું.

દુસરીક ઠે નિર્મળમોતીજ, કૌસ્તુભમણિની જલહલજ્યોતિજ;
 વિશાળ વક્ત્રઃસ્થલ હરિભંચજ, ભૃગુપદ શ્રીવત્સલકમ
 અસંખ્યજ. ૧

પ્રોયણનો અર્થ નહિ સમજેલો હોવાથી ‘પ્રિય જ’ એવો અસંગત
 પાઠ કદપે છે !

૬. કણમાંના કુંડલની ઝલક-કાન્તિ કપોળમાં પ્રસરી રહી
 છે વેળીયું-એ નામનું આભૂષણ. શ્રીમુખ ઉપર અલક-કેશની વાં-
 કડી લટ એવી તો શોભી રહી છે કે કામનું મન પણ મોહી
 પડે છે.

૭-૮. ચારુ-સુંદર. ચિબુક-નીચેના ઓઠ નીચે ધરાવાતું
 આભૂષણ. શારદ અંદ્ર અને કોટિકામો માત્ર શ્રીમુખ ઉપર જ ઓ-
 વારી નાંખીએ. કુંદ-મોગરાની કળી સરખા દ્વિજ-દંત, અને
 અધર ઉપર ખીરીની લાલી અદ્ભુત રીતે ઓપી રહી છે. વધારે
 શું કહું દયાનો પ્રિયતમ તો અલબેડો ઠાકુર છે, અને આનંદ-
 મય છે.

૧-૨. દુલરી-લર-સેર-જેમાં જે હોય તે દુલરી-એ સેરની

કટિ કૃશ પીતાંબર પટ બ્રાજેજી, રસના તે ઉપર અતિ રાજેજી;
મણિ મુક્તા કંચન સ્નક શ્યામજી, વૃંદાવન માલા રતિ દામજી. ૨

દાળ.

રતિદામ વિહ્વલ વૈજયંતી અંગદ ભુજ અતિરૂપ;
કર કંકણ કંચન મુદ્રિકા ગ્રહિ મુરલી અતિ અનૂપ. ૩
વર વાઘો અદ્ભુત ઉપરણો નૃપુર ઝમક ભુગ પાય;
ચાર ચિહ્ન પટ દશ તે તલે ધરે ધ્યાન યોગીરાય. ૪
સ્વસ્તિ કોણુ ને જંબુ જવ પવિ દ્વંજ સુઉર્ધ્વરેષ;
અંકુશ અંબુજ દક્ષિણાંધિ નવ ન ત્યન વિશેષ. ૫

મોતીની માલા. તેના મોતી પણ નિમલ સ્વચ્છ છે. કૌસ્તુભમણિ પણ વક્ષઃ સ્થળ ઉપર શોભે છે. અપસંચ-જમણી તરફ ભૂચુ ઋષિના ચરણનું ચિહ્ન છે, કટિ કૃશ છે તે ઉપર પીતામ્બર શોભી રહ્યું છે. તે ઉપર સોનાનો કદોરો (રશના) અત્યંત શોભે છે મણિ, મોતી, અને કંચનની માળાઓ શ્યામને અંગે શોભે છે. વૃંદા-તુલસી મુક્તા વનમાલા રતિદામમા (સ્નેહરૂપ દોરીમાં) પચેવેલી ધારણ કરેલી છે.

૩. અંગદ-ખાભુજદ. મુદ્રિકા-વીંટી.

૪. વર-સુંદર વાગો ધયા છે, તે ઉપર ઉપરણો પણ અદ્ભુત રીતે સોહી રહ્યો છે. યુગપાય-ખન્ને ચરણારવિંદમા નૃપુરની ઝણક થઈ રહે છે. ખટ-દશ ૧૬ ચિહ્ન ચરણમાં છે. તેનું ધ્યાન યોગિરાજે ધરે છે.

૫. ૧૬ ચિહ્ન ઝણવે છે. જમણા ચરણમાં નવ ચિહ્ન છે. ગોણાં કે વધતાં નથી. ૧ સ્વસ્તિ-સાથીઓ. ૨ અષ્ટકોણુ-આઠ

મત્સ્ય ત્રિકોણ ધનુષ મધવા કલશ મંડલ નામ;
 ગોચરણ ને અ ચંદ્રમા છે લક્ષ્મ સપ્ત પદ વામ. ૬
 લીલા કમલ કર દેરવે ભવ રમણ હેતુ જોહ;
 ઇત્યાદિ સાભિપ્રાય સહુ ધરિ વસ્તુ હરિજન સ્નેહ. ૭
 એ રૂપનું ચિંતન કર્યે ઉર વસે એ જ સ્વરૂપ;
 જન હયાપ્રીતમ શ્રીપુરુષોત્તમ અખિલ વ્રજના ભૂપ. ૮
 પદ ૬૪ મું.

કૃષ્ણ ચરણમાં મન એકવારણ, જો દિધું મધ્યે અવતારણ;
 તો સ્વપ્ને યમદૂત ન જોયણ, પ્રકટ પેખવા કયાંથી હોયણ. ૧

પુણા વાળું ચિહ્ન. ૩ જંબુ-મંબુ. ૪ જવ. ૫ પવિ-વજ. ૬
 દ્વજ-દ્વજા. ૭ સુકેવ-સારી પેઠે ઉચી રેખા. ૮ અંકુશ. ૯
 અંબુજ-કમલ. એ નવ ચિહ્ન દક્ષિણાંધિ-દક્ષિણ (જમણા) અંધિ
 (ચરણ) માં છે.

૬ વામ (ગણા) ચરણારવિંદમાં ૭ ચિહ્ન છે. ૧ મત્સ્ય, ૨
 ત્રિકોણ. ૩. ધનુષ મધવા-ઈંદ્રધનુષ. ૪ કલશ. ૫ મંડળ નામ
 (આકાશ) ૬ ગોશ્વપદ નામનું ચિહ્ન. ૭. અર્ધ ચંદ્ર. લક્ષ્મ-ચિહ્ન.
 ૭. શ્રીહસ્તમાં કમલ દેરવે છે. તેનો મુહો એ છે કે પ્રભુ
 પોતે જગદ્ગુપ્ત થઈને જોલે છે. ઇત્યાદિ સર્વ વસ્તુ અભિપ્રાયથી
 ધરી છે, તે વસ્તુઓ હરિજન-ભક્તે સ્નેહથી પ્રભુને ધરાવી છે.
 પ્રભુનાં ચરણચિહ્નનું તાત્પર્ય શું છે તે જાણવું હોય તો વાંચો
 શ્રીહરિસાયણનો 'ભગવચ્ચરણચિહ્નવર્ણન' નામનો ગ્રંથ.

૮. ઉપસંહાર કરે છે કે, એ સ્વરૂપનું ચિંતન કરે તો પૂર્ણ
 પુરુષોત્તમ પ્રભુ વ્રજના નાથ હૃદયમાં વસે.

૧. સ્પષ્ટ છે. ભા. ૫. સ્કં. ના નીચેના જ શ્લોકનો અનુવાદ.

સદા કરે ચિંતન પ્રભુ કેરું, તે જન દામોદરનું ડેહેરું;
સહજ સદા શ્રીજીમાં મનજી, સકલ સફલ પૂરણ સાધનજી ૨

દાળ.

સાધન પૂરણ રનેહ સહિત જો બને શ્રીહરિ સેવા;
તે અગ્ર સર્વે મંદ દિનકર ઉદે દીપક જેવા. ૩
સાધન અવર શિવ આપણું પણ શ્રીજીને શું સુખ;
શુશ્રૂષામાં ઉભય આનંદ માટે ભજન મુખ્ય. ૪
સર્વાત્મભાવે પ્રભુ સુખી કયમ થાય એ અભિલાષ;
સેવાનું ફલ સેવાજ ધર્યે સુખ અવર નહિ આશ, ૫

સકલ્મન. કૃષ્ણપદારવિન્દયોર્નિવેશિતં તદ્વગુણરાગિ ચૈરિદ્ધ । ન તે
યમં પાશમૃતઞ્ચ તન્નદાન્ સ્વપ્નેડપિ પદ્યન્તિ હિ ચીર્ણનિષ્કૃતા ॥
અહિંથી પાદસેવન ભક્તિ સમજવી.

૨. ડેહેરું-મહિર. શ્રીદામોદરપ્રભુના નિવાસનું સ્થાન ભગ
વચ્ચરણારવિંદનું નિરંતર જો ચિંતન રહે તો સર્વ સાધનો સફલ
થયાં સમજવા.

૩. સંપૂર્ણ રનેહસાથે પ્રભુસેવા જો બને તો બધા સાધનો
સિદ્ધ થયાં એમ સમજવું. સેવા આગળ બીજાં સાધનો મંદ
-તુરંત છે. દિનકર-સૂર્યનો ઉદય થતાં જ દીવા જેમ આંખા પડી
જાય છે તેમ અહિંથી આર્યન ભક્તિ સમજવી.

૪. અવર-બીજાં સાધનથી તો આપણું જ શિવ-કૃત્યાણુ થાય,
તેમાં પ્રભુને શું સુખ? શુશ્રૂષામાં-સેવામાં તો આપણને પણ સુખ
અને પ્રભુને પણ સુખ. માટે જ જ્ઞાન કરતાં અને બીજા સર્વ આ-
નંદાભાસ કરતાં સેવાનંદ-ભજનાનંદ જ મુખ્ય છે.

૫-૬. સેવા સ્વતઃ ફલરૂપ છે, માટે સેવાનું ફલ બીજું કંઈ

મન લોક વેદની લાજ નહિ એક કૃષ્ણ પ્રિયસુ પ્રેમ;
પતિની પ્રસન્નતા સાધવી અચલિત ઉર એ નેમ. ૬

ન ઇચ્છતાં સેવાની ઇચ્છા રાખવી. મુખ્ય ભજનાનંદ પ્રાપ્ત થયા પછી ખીન્નું તુચ્છ સુખની આશા શા માટે? સર્વાત્મભાવથી પ્રભુ સુખી કેમ થાય એજ નિરંતર મનમાં અલિસાધ્ય રહે. સર્વાત્મભાવ—પ્રભુમાં નિરુપાધિ સ્નેહ—ભક્તિ તેનો એક પ્રકાર તે સર્વાત્મભાવ ભાવ એટલે રતિ—સ્નેહ રતિર્દેવાદિવિષયા માવ હત્યભિધીયતે । માયો રતિઃ, આત્મનો માયઃ આત્મમાયઃ । પોતાના આત્મામાં પોતાનો સ્નેહ નિઃસ્વાર્થ છે. નૃપ સ્વાત્મૈવ વલ્લભઃ, ન વારે પુત્રાણાં કામાય પુત્રાઃ પ્રિયા મવન્તિ વગેરે વચ- નોથી સિદ્ધ થાય છે કે પોતાનાં જે ભાવ હોય છે, તે નિરુપાધિ છે, તેવો સ્નેહ પ્રભુમાં થવો જોઈએ. જેવો સ્નેહ આત્મામાં છે, તેવો પરમાત્મામાં થવો આવશ્યક છે. તેવો આત્મભાવ પ્રભુમાં થતાં, તિરોધાનરૂપ અવિદ્યા નષ્ટ થઈ જવાથી સર્વ પદાર્થમાત્રમાં વસ્તુ- સ્વરૂપ ભાસે છે. અથાત્ પદાર્થમાત્ર ભગવદ્સ્વરૂપ છે, તે અજ્ઞાનદશામાં ભગવદ્સ્વરૂપ ભાસતા નથી, તે આત્મભાવ પ્રભુમાં થતાં ભગવત્ સ્વરૂપ ભાસવા લાગે છે, એટલે સર્વાસ્મિન્ આત્મમાયઃ સર્વ ભગ- વદ્ભાવ સિદ્ધ થતાં જ સર્વાત્મભાવ થયો કહેવાય છે. શ્રીધર સ્વામી કહે છે કે, મર્વાત્મમાય વકાન્તમક્તિઃ અંબારોપ રાજા સર્વાત્મભાવ રાખીને જ પૃથ્વીનું શાસન કરતો હતો. સર્વાત્મમાયં વિદધન્મહમિમાં—એ શ્રીભાગવત—વાક્યથી એમજ નિ- શ્ચય થાય છે. આ ઠેકાણે એટલું લક્ષ્યમાં રાખવું કે આ સર્વાત્મભાવ સાધન દશાનો છે, નવધા ભક્તિમાંનો છે. નવધા ભક્તિ પછી પ્રભુકૃપાથી પ્રેમાદિ અવસ્થાઓ પ્રાપ્ત થતાં જે સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ થાય છે, જેવો શ્રીગુણગનોઓને થયો હતો, તે સર્વાત્મભાવ તે

માનસી સેવા મુખ્ય પણુ મન વ્યસન ઉપજે થાય;
ત્યાં સાધન બલ પહોંચે નહિ ફલ કૃપા જો ગુરુ રાય. ૭.

અતિવિવક્ષણુ અનુભવ માત્રગમ્ય છે. ૬ થી ૮ઠી સાથે સરખાવો. ન લોકે વેદસાપેક્ષ્યં સર્વથા યત્ર વર્તતે । સાપેક્ષતા સ્વામિસુખે પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ કૃષ્ણ-પ્રાણેશ સાથે ગ્રેમકર્તા લોકવેદની શરમ ન જ રાખવી. કારણકે પ્રભુ જ આજ્ઞા કરે છે કે, વર્ણકુર્વાન્તિ માં મત્તયા સત્ત્વિય સત્પતિ યથા । એક કવિ કહે છે કે, ‘બકો મન હરિસંગ બસ્યો, લોકલાજ કુલ ત્યાગ; ઔર તાહિ સૂઝે નહિ, જ્યો જહાજકો કાગ. ’ ઉર-હૃદયમાં એવો જ નિશ્ચય રાખવો કે, ગમે તે ઉપાયે પતિ શ્રીકૃષ્ણની પ્રસન્નતા સાધવી.

૭. જો કે આ અર્ચનભક્તિરૂપ સેવા મુખ્ય નથી મુખ્ય તો માનસી સેવા જ છે. ચેતસ્તત્ત્વચળં સેવા એ વાક્યથી, શ્રીવલ્લભા શિષ્યે માનસી સેવાનું સ્વરૂપ બતાવેલું છે, માનસી સેવા તનુજા અને વિત્તજા એ બે સેવાથી સિદ્ધ થાય છે તે સેવા તો નવધા-ભક્તિ પછી થતી પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન એ ત્રણ અવસ્થા-ઓમાંની છેલ્લી અવસ્થામાં સિદ્ધ થાય છે. વ્યસનનું સ્વરૂપ કવિશ્રી આગળ કહે છે જ. આહિ વાયકોએ ‘વિદ્વાન્ ટીકાકાર’ ની બ્રાન્ત ટીકાથી દોરાઈને એમ સમજવાનું નથી કે, માનસી સેવામાં પ્રતિ માહિની સેવા નથી. વસ્તુતઃ આ ભાગેમાં ભૂતિપૂજા શબ્દ જ નથી, પરંતુ ભગવત્સેવા શબ્દ છે. જેની સેવા થાય છે, તેને પ્રભુની ભૂતિ ન માનતાં તે સાક્ષાત્ શ્યામસુંદર શ્રીકૃષ્ણપ્રભુ છે એમ નિર્ધારવા માં આવે છે. પ્રભુનાં એ સ્વરૂપને-સેવ્ય-સ્વરૂપને સાક્ષાત્ પ્રભુ જ સમજીને તેમના મુખનો વિચાર કરીને તે સ્વરૂપની સેવા કરવામાં આવે છે. જ્યાંસુધી ઉત્તમ અધિકાર પ્રાપ્ત થયો નથી, ત્યાંસુધી સેવાના પરિકરમાં, અલૌકિક ભગવન્મંદિર અને તદંતરથ દિવ્ય પદાર્થોનું આધિદેવિક સ્વરૂપ ભાસતું નથી, તે ભાસવામાં કાંઈ સા-

સેવા ન કહાવે સ્નેહવણ પૂજન વેદ પ્રમાણ;

લહિં દયાપ્રભુમય જગત્ સહુ સંતોષ અર્ચન જાણ. ૮

ધનનું બલપણ પહોંચે તેમ નથી, તે તો જો બ્રહ્મસંબંધ કરાવનાર શ્રીગુરુ ગોસ્વામિકુલની કૃપા હોય તો જ લાસે છે, અને ત્યારે જ માનસી સેવા સિદ્ધ થાય છે. માનસી સેવા એટલે સેવાપયુક્ત પદાર્થોમાં દિવ્યતા, આધિદેવિકતા મુકુરે એ જ માનસી સેવા. માનસી સેવા એટલે ‘મનવડે સેવા કરવી’ તે, એવો અર્થ ન જ સમજવો.

૮. સેવામાત્ર લાવથી, સ્નેહથી જ થાય છે, તે જો ન હોય તો સેવા કહેવાય નહિ. પૂજન વેદના મંત્રોથી થાય છે, તે જો વેદાવના કરવામાં આવે તો પૂજન પણ કહેવાય નહિ. માટે જગતને દયાના પ્રભુસ્વરૂપ સમજીને પ્રભુની સવામાં સર્વ સુખ છે, એમ સમજ. અર્થાત્ પ્રભુસેવાથી, પ્રભુને સંતોષવાથી સર્વને સંતોષ્યા એમ નિશ્ચારી લે. ‘વિદ્વાન્ ટીકાકાર’ અને તેને પગલે ચાલતા સાક્ષર ટીકાકાર આ આખું પદ જ સમજ્યા નથી. કવિશ્રીનું તાત્પર્ય એ જ છે કે, મૂલનાં જ સિંચનથી જેમ શાળાપત્રાદિને પણ જલ પહોંચે છે, તેમ સર્વમૂલભૂત પ્રભુનાં સંતોષથી સર્વને સંતોષ થાય છે સાક્ષર કહે છે કે સહને સંતોષ આપવો એ હરિસેવા છે. ‘સહુ સંતોષ અર્ચન બાણુ’ એનો અર્થ એવો જ સમજી ગયા છે કે ‘કાંઈપણ દેહીને સંતોષ આપવો તે જ હરિપૂજન છે.’ પણ આ અર્થને દયારામભાઈનાં વક્તવ્યને કંઈ પણ લાગતું વળગતું નથી. તેમનું કહેવું એવું છે કે પ્રભુનાં અર્ચનમાં સર્વનો સંતોષ આવી જાય છે. પદ ૨૦-કડી ૮ માં કવિશ્રી એમ જ દેહી ગયા છે કે, “મુખદ્વાર ઇન્દ્રિય તૃપ્તિ સહુ, તરુતૃપ્તિ જેમ જરી પોષ; તેમ દયા પ્રીતમ કૃષ્ણ પૂજે પામે સહુ સંતોષ.” કાંઈએક દેહીને સંતોષ

હરિનું પૂજન સહુ સંતોષણ, તે મહાસેવા વૈષ્ણવતોષણ;
શ્રીહરિશ્રીગુરુસંત સમાનણ, જ્યમત્રયગંગાત્મ્યમં, અનુમાનણ. ૧
જન્મ ધરી એકોજ પ્રણામણ, જેણે કીધો સુંદર રચામણ;
તેથી ઓછા દશ હયમેધણ, સંસૃતિ છૂટે નહિ એ વેધણ. ૨

દાળ.

વેધ તો સર્વ નિપેધ ન મને માયા કાલ ન ત્રાસ;
જે પ્રણામી શ્રીકૃષ્ણનો નહિ જનનિ જહર નિવાસ. ૩

વાથી પ્રભુને સંતોષ થાય એ કવિનું લક્ષ્ય નથી, જેને સાક્ષર મોટા
ટાઈપમાં મુકીને કવિનું હૃદય સ્પષ્ટ આલેખવાનો દાવો કરે છે.

૧. ભગવત્સેવાથી જ સર્વને સંતોષ થાય છે. તે સેવા પણ
સાધારણ છે, જ્યારે પરિપૂર્ણ વૈષ્ણવ, જેનું સ્વરૂપ કવિવર આગળ
ઉપર બતાવે છે, તેની જો સેવા કરે તો મહાસેવા થાય. વસ્તુતાઃ,
પ્રભુ, શુર અને વૈષ્ણવ એમાં ભેદ જ માનવો એ ઉચિત નથી.
ગંગાજીનાં પ્રવાહ ત્રણ કહેવાય છે. એથી જ ત્રિભોતસ એમ
ગંગાજીનું નામ પણ છે. ત્રણ જેના આતસ, એટલે પ્રવાહ, તે
ત્રિભોતસ, જેમ પ્રવાહ ત્રણ જુદા છે, પરંતુ તે ગંગાસ્વરૂપ જ
છે, તેમ હરિશુર ભગવદીય એ ત્રણે એક સ્વરૂપ જ છે. અત્ર
ગંગાજીનું ત્રિવિધત્વ સમન્વયા વિના ‘વિદ્વાન્ ટીકાકાર’ કલ્પના
તાંડવ જ કરતા રહ્યા છે, તે જોવાથી જ સમન્વય એમ છે.

૨. પાંડવગીતાના શ્લોકોનો જ અનુવાદ—एकोऽपि कृष्णस्य
कृतप्रणामो दशाश्वमेधावभूयेन तुल्यः । दशाश्वमेधी पुनरोति
जन्म कृष्णप्रणामी न पुनर्मवाय । હયમેધ—અશ્વમેધ યજ્ઞ. સંસૃતિ
અહંતામમતા. વેધ—બંધન.

૩-૪. વંદનલક્ષિતનું વર્ણન. પ્રભુને નમન કરવાથી સર્વ

કર્મ વચન મન હરિ નમન કરતાં સકલ સાધન પૂર્ણ;
 હરયે નમઃ મુખ ઉચ્ચરે ચોવિધિ પાતક ચૂર્ણ. ૪
 શુભ કીર્તિ કેરી અવધિ જગ શ્રીકૃષ્ણ કહાવ્યો દાસ;
 સૌભાગ્ય સઘળું દાસ્ય પદમાં રહ્યું પૂરિ વાસ. ૫
 સૌભાગ્યનું લેખું નહિ વ્રજભક્ત પરમ પવિત્ર;
 જે તણા પરણ પ્રણ પરમાનંદ અચ્યુત મિત્ર. ૬
 અર્જુન ઉદ્ધવ શુભ નૃપ સુગ્રીવ સખા જગખ્યાત;
 પણ સખ્યતા વ્રજવાસિજન હરિ વિલક્ષણ બહુવાત. ૭

ખંધનોનો નિપેધ થઈ જાય છે. જહર-ઉદર-શ્રીકૃષ્ણને પ્રણામ કરનારને ફરી માતાના ઉદરમાં આવવું પડતું નથી. મનસાવાચા-કર્મણા શ્રીહરિને નમન કરવાથી સર્વ સાધન પૂર્ણ થયાં સમજવાં. હરયે નમ इत्युचैः मुच्यते सर्वपातकात् એ શ્રી બ્રહ્માજીનાં વચન સાથે સરખાવો ઉત્તરાર્થ.

૫. દાસ્યભક્તિ રૂપરૂ કરે છે. નીચેના શ્લોકનો અંશતઃ અનુવાદ. વિદ્યા ભાગવતાવધિઃ સુકવિતા ગોવિન્દગાનાવધિઃ કીર્તિ-ર્વાસકથાવધિઃ ચતુરતા શ્રોકૃષ્ણસેવાવધિઃ । લામઃ સત્પ્રણયાવધિ-મધુરિમા ધીમતિકશોરાવધિઃ ભક્તિઃ કાવ્યનુરાગિણી વ્રજપતેઃ શ્રી વિઠ્ઠલેશાવધિ । દાસ્યપદ-દાસત્વનું સ્થાન.

૬. ૯૦માં પૃષ્ઠમાં ૧૨-૧૩ પંક્તિ ઉપરનાં પ્રમાણોનો જ લાવાર્થ.

૭. સખ્યભક્તિ વિષદ કરે છે. અર્જુનાદિને સખ્યભક્તિ સિદ્ધ થઈ છે, પરંતુ વ્રજવાસીજનોને લેવો સખ્યનો આનંદ મળ્યો છે, તેવો આનંદ તેઓને નથી મળ્યો. એ વાત બહુ જ વિલક્ષણ શુભ છે.

આત્માસહિત સહુ આર્પિને સેવે સતત થઈ દાસ;
જનદયાપ્રીતમ કૃષ્ણ વણ આશા ન કહિં વિશ્વામ.

પદ ૬૬ મું.

આત્મનિવેદન જેણે કીધું જી, પદ પરમાનંદ જીતી લીધું;
ચિંતાસઘળીપ્રલય પામીજી, પતિપૂર્ણાનંદશિરપરસ્વાર્મ
સર્વાત્મભાવે પિયુ ટુંદલજી, વિધિનિપેધની છૂટી ગેલજી
સહજ પતિસું પ્રકટયો પ્રેમજી, શાંતિ પામે સર્વે નેમજી

૮. આત્મનિવેદનની વ્યાખ્યા આપે છે. આત્મા-૧ પ્રભુમા જ સર્વ વિશ્વાસ. પોતાનું જે કહેવાનું હોય તેના પ્રભુની સત્તા સ્થાપીને પ્રભુસેવામાં ધરાયણ થવું.

૧. પ્રભુસમક્ષ જેણે આત્મનિવેદન કર્યું, તેણે પરમાનંદ સ્થાન જીતી લીધું. અથવા તો ક્રમશઃ સાધનરૂપ શ્રવણાદિ વિધિ ભક્તિ સિદ્ધ થયા પછી પરમાનંદ-પૂર્ણ પુરુષોત્તમનાં ધાર પ્રાપ્તિ થાય છે. પછી વિશેષ અનુગ્રહ થતાં અક્ષરબ્રહ્મમાંથી જીવનો ઉદ્ધાર થાય છે, અને બ્રહ્માનંદ કરતાં શતગુણ વિ ભજનાનંદ તે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મનિવેદન થયા પછી ચિંતા પ્રલય જ થઈ જાય છે. ચિંતાનું મૂલ ‘મારું તારું’ છે, તે નષ્ટ થયું ત્યાં ચિંતા ક્યાંથી રહેવાની? કેમ પોતાને સાક્ષાત્ પૂર્ણ આનંદમય ઘણી ગિરાજે છે. આ વિષય કલેશ દર્માં કવિશ્રીએ સારી પેઠે સમજાવ્યો છે.

૨. સર્વાત્મભાવથી પ્રિયની ટુંદલ-સેવા કરવા. એથી વિધિનિપેધનો ગેલ-માર્ગ છૂટી જાય છે. આત્મનિવેદનથી સેવ અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે, માટે પ્રભુની સેવા કરવાનો કવિ ઉપ કરે છે. સ્ત્રીપ્રાયમિતરત્ સર્વ વગેરે વાક્યને અનુસરીને કવિ

ઢાળ.

સાં નેમ નાશે પ્રેમ પ્રકટયે અનાદિ એ રીત્ય;
 તે અનુભવ્યો રસ ગોપીજન પળ પળે નૂતન પ્રીત. ૩
 આહીર અબલા અધમ જાતિ સકલ સાધન હીન;
 અહો પ્રેમ બલ જે અજીત ઇન્ધર તે તણે આધીન. ૪
 એકપ્રેમ આસક્તિ વ્યસન તન્મય પણું મળી ચાર;
 ચો રનેહ કેરી અવસ્થા કાંઇ કથું બીજવાર. ૫

છે કે, પુરુષોત્તમ તો સહજ પતિ છે, પુરુષ છે, જીવોના
 સ્વામી-પતિ છે. એ પતિને વરીને-આત્મનિવેદન કરીને તેની
 ટહેલ-સેવા કરવી. જેમ કન્યા પતિને વરીને પતિની પરિચર્યા
 કરે છે, તેમ જ જીવે પણ આત્મનિવેદનાત્મક વરણ સિદ્ધ થયા
 ખછી પ્રાણનાથની ટહેલ કરવી. તેમ કરવાથી પ્રેમલક્ષણાભક્તિ
 સિદ્ધ થાય છે. પ્રેમ પ્રકટ થતાં સર્વે નિયમો-બાંધનો શાંતિ પામે
 છે, તુટી જાય છે.

૩-૪. એ રીત આજઘલની નથી, પરંતુ અનાદિકાલથી
 ચાલી આવે છે. એ રસ શ્રીગોપીજનોએ અનુભવ્યો છે. જો કે
 તેઓ સર્વ વાતે સાધનશૂન્ય હતાં, પરંતુ તેમનું પ્રેમબલ એટલું
 બલવત્ હતું કે તેણે અજીત ઇન્ધરને વશ કરી લીધા હતા.

૫. ખહેલાં વર્ણવેલી પ્રેમાદિ ચાર અવસ્થા ફરીને સ્પષ્ટ કરે
 છે. વારંવાર ક્રમ બતાવ્યાં છતાં કવિશ્રી-ઉપર ક્રમ શુદ્ધિ ન
 હોવાનો દોષારોપ કર્યો છે. એક પ્રકારનો માત્સર્યયુક્ત
 પ્રમાદ જ છે.

તન તપે બહુજ વિયોગથી રતિ તેની તે અતિ દીન;
 એ પ્રેમલક્ષણ કહ્યું કિંચિત્ ત્યાંનું ત્યાં રહે મન. ૬
 એકવાર આખા દિવસમાં વણ મળે નવ રહેવાય;
 કદિ ના મળે તો વિકલ થાય આસક્તિ એ કહેવાય. ૭
 ઉર પરસ્પર વિધાય નવ ખસી શકેકો અણુમાત્ર;
 જન દયાપ્રીતમ કૃણુ કરુણા તે વ્યસન રસ પાત્ર. ૮

પદ ૬૭ મું.

અતિ દુર્લભ છે એવી ભક્તિજ, જેની દાસી ચારે મુક્તિજ;
 આચરણ વય વિદારૂપકોયજ; ધન જાતિ બલહરિ નવ જોયજ ૧
 રાધાવર ભક્તિરસ ભીંજેજ, નિર્મળ રતિ પાખ્યે નવરીઝેજ;
 પારધિ કયાં આચરણ પ્રતિપાલજ, વ કયાં હ તું ધ્રુવજબાળજ. ૨

૬. જુઓ ભક્તિપોષણ. પ્રેમાવસ્થાનું વર્ણન. રતિ તેની-
 તેની જ, પ્રેમપાત્રની, લગની લાગી રહે.

૭-૮. વિકલ-આકુલવ્યાકુલ બને, વ્યસનાવસ્થામાં પરસ્પર
 તેવો ભાવ ઉદ્ભવે જેમ જલમા મત્સ્ય. આસક્તિનું સ્વરૂપ મટાવે
 યદ્મયમાનહિ કાનનં કુટિર્યુગાયતે ત્વામપશ્યતામ્.

૧. સાલોક્ય, સાદિ, સામીપ્ય, સારૂપ્ય એ ચાર મુક્તિ
 ભક્તિની દાસી છે. પ્રભુ આચરણાદિને જોતા નથી, માત્ર પ્રેમ
 જ જુએ છે.

૨-૩-૪. શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિરસથી જ ભીંજે છે. શુદ્ધ સ્નેહ
 વિના એ રીઝતા નથી. પારધિ, પોતાના ચરણારવિંદમાં જ બાણ
 મારનાર પારધિ. આચરણનું એ ઉદાહરણ છે ! વચનું ઉદાહરણ
 ધ્રુવ છે. હાથીમાં વિદ્યા ન હતી. કુખમાં રૂપ કયાં હતું ? સુદા

ધ્રુવ ખાલ ગજ વિદ્યા કશી કુખ્જ હતું ક્યાં રૂપ;
 ધન સુદામાને ક્યાં હતું વિદુર શી ભતિ અનૂપ. ૩
 પુરુષાર્થ શું ઉગ્રસેનમાં નિરખિયો નંદકિશોર;
 રિઝિયા કેવલ ભક્તિથી એક એજ હરિ ચિત્તયોર. ૪
 હરિભજનમાં પ્રતિકૂલ હોય તેને તજ્યે દોષ ન કોય;
 જનનિ જનકસુત બ્રાત ભત્તા ગુરુ આદિક કદિ હોય. ૫
 માતા ભરત પ્રહ્લાદ પિતૃ તજ્યો ઉગ્રસુત ભતિવક;
 બંધુ વિલીપણુ કાંત ઋષિપત્નિઓ બલિ ગુરુ શુક. ૬

માણને ત્યાં ધન ક્યાં હતું ? વિદુરજીની ભતિ ક્યાં ઉત્તમ હતી ?
 ઉગ્રસેનમાં પુરુષાર્થનું બળ પણ ક્યાં હતું ? માત્ર પ્રભુ ભક્તિથી
 જ પ્રસન્ન થાય છે. સરખાવો—

व्याधस्याचरणं ध्रुवस्य च ध्वंयो विद्या गजन्द्रस्यका ?
 कुब्जायाः किमु नामरूपमधिकं किं तत्सुदाम्नो धनम् ?
 वशं को विदुरस्य यादवपतेः उग्रस्य किं पौरुष्य ?
 भक्त्या तुष्यति केवलं न तु गुणैर्भक्तप्रियो माधव. ॥

૫. ભગવદ્ભજનમાં જે પ્રતિકૂલ હોય તેને ત્યાગ કરવાથી
 કોઈપણ પ્રકારનો દોષ ગ્રાહ્ય થતો નથી. પણો તે માત, પિતા, પુત્ર
 બંધુ, ગુરુ કે ગમે તે હોય.

૬. બધાનાં ક્રમશઃ દૃષ્ટાંત આપે છે. શ્રીરામચંદ્રજીના પરમ
 ભરતે માતા કેકેયીનો ત્યાગ કર્યો. પ્રહ્લાદે સ્વપિતા હિરણ્યકશિ-
 પુનો, ઉગ્રસેને પોતાના ભતિવક-વાંકી શુદ્ધિવાળા પુત્ર કેસનો,
 વિલીપણુ રાવણનો, ઋષિપત્નિઓએ પોતાના પતિઓનો, બલિ
 રાજાએ કુલગુરુ શુકનો કરેલો ત્યાગ પ્રસિદ્ધ છે.

તે પરમ પ્રિય પ્રમાણવા જે ભગવે ભગવંત;
 શત્રુ સમ તે સમજવા પ્રભૂથી ચળાવે ચંત. ૭
 ચુલમાં પડી ચતુરાઈ સૌ અવગુણ સમજ ગુણ જેહ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ શું જે નથી સાચો રનેહ. ૮
 પદ ૬૮ મું.

તેજસ્વીહોય સૂર્યસમાનજી, ગણપતિ સરખો મહામતિમાનજી;
 આનંદ શીતલ સમ ચંદ્રજી, વૈભોગી તો બીજો ઇંદ્રજી. ૧
 દ્રવ્યવંત તો તુલ્ય કુબેરજી, અચળપણામાં તુલના મેરજી,
 રૂપવંત તો જેવો કામજી, અર્જુન સરખો ધીર સંગ્રામજી. ૨

૭-૮. ભગવદીયનાં સગાવહાલાંની કુંડીને ટચ વ્યાખ્યા
 કવિ આપે છે. પ્રભુભક્તિમાં સહાયભૂત બને તે પ્રિય. અને પ્રભુ
 ભક્તિથી વિમુખ કરે તે દુરમન. ચતુરાઈ ગઈ ચુલામાં, અને ગુણ
 પણ થયા અવગુણ, જે દયાના પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણનાં સાચો રનેહ
 ન રાખ્યો તો.

૧-થી-૬. કડીનો સંબંધ એક છે. આનંદ-આનંદ આપ-
 નાર. વૈભોગ-ઈંદ્ર જેવો વૈભવ ધરાવતો હોય. મેરુ-મેરુપર્વત જેવા
 અચલ-સ્થિર-ઠરેલ-મક્કમ વિચારનો. સંગ્રામ-રણમાં અર્જુનજેવો
 હોય. સુરચરુ-ગૃહસ્થિતિ. સંગ્રામવાદે વાદવિવાદના રણક્ષેત્રમાં. જનક
 જેવો પૂર્ણ જ્ઞાની જીવન્મુક્ત હોય ક્ષમી-ક્ષમાવાળો. રૌમહર્ષણ
 મુનિ જેટલી આવરદાવાળો. નૃંગરાજ અને કર્ણુસબ્દજેવો દાનેશ્વરી.
 સમુદ્ર સરખો અભીર. શિખિરાજ અને નલરાજાં, ગમે તેવો હોય.
 અનંત ગુણો ધરાવતો હોય તોપણ, સારું કુલ, સારો જન્મ, સારાં
 લક્ષણ, કરી વાતની ન્યૂનતા ન હોય તોપણ, એક-શ્રીવજેશના
 મુદ્દ પ્રેમવિના સર્વ શ્રીસંપત્તિ. અસ્ત-નકામી છે એમ: સમજવું.

સંગ્રામવાદે સુરગુરુસમ જનક જ્ઞાને પૂર;
 દેવી ક્ષમા સરખો ક્ષમી મુનિ રોમ હરધાયૂર. ૩
 નૃગ કર્ણ સમ દાનેશ્વરી ગંભીર સિંધુસમાન,
 વિક્રમ સરખો યશસ્વી સત્યવાદી શિખિ નત્રમાન. ૪
 કવિ શુક સમ ધર્મી યુધિષ્ઠિર વાયુસમ બલવંત;
 સમ સિદ્ધ સહસ્રાર્જુન ઇત્યાદિક સુગુણ અનંત. ૫
 સત્કુલ જન્મ સત્કર્મ લક્ષણ ન્યૂન નહીં કશી વસ્ત;
 એક શ્રદ્ધાભક્તિ પ્રેમ વ્રજપતિ વિના સહુ શ્રી અસ્ત. ૬
 ચો ચૌદ ષટ નવ અષ્ટ દશ ભણી કર્યું સઘળું ટોલ;
 શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિ નથી તો સમજવો દ્વિજ ચંડાલ. ૭
 નહીં વેળુ પીલે તૈલ કઢિ જલ મથે નવનીત-હોય;
 ત્યમ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણભક્તિ વિના ભદ્ર ન જોય. ૮

૫૬ ૬૯ મું.

સ્પર્શ મણિનું પૂર અભિરામજી, ચિંતા મણિ મય રમિયું ધામજી;
 કામધેનુ ઘેર અક્ષય પાત્રજી, વાડ વાટિકા સુરદ્રુમ માત્રજી. ૧

૭. ચો-ચાર-વેદ, ચૌદ-વિદ્યા, ૫૬-શાસ્ત્ર, નવ-જ્યોતિષ (૧)
 અષ્ટાદશ-અઠાર પુરાણ. એ સર્વનું અધ્યયન કરીને આડંબર તો
 ક્યો, પરંતુ જે ભગવદ્ભક્ત ન બન્યો તો તે બ્રાહ્મણ ચાંડાલ બાણવો.

૮. વેળુ-રેતી. નવનીત-માંખણ. ભદ્ર-કલ્યાણ.

૧-૨. સ્પર્શ મણિનું-પારસમણિનું. પુર-નગર, અભિરામ-
 મનોહર. ચિંતા મણિથી જડેલું ઘર હોય. કામધેનુ ગાય હોય.

નવગ્રહ સિદ્ધિસહુ આધીનજી, સહુજગતેની આગળદીનજી;
જો નથી ભક્તિ નંદકુમારજી, તો એ પામ્યું સહુ ધિક્કારજી. ૨

ઢાળ.

ધિક્કાર ઇત્યાદિ કલ્પિત તુલ્ય વહે હરિ ભક્ત;
જો ભૂલ્યા સકલ પ્રપંચ દૃઢ શ્રીકૃષ્ણરૂપાસકત. ૩
જયમ જીવે રૂણી મણિ જોધને જલ મગ્ન જીવે મગ્નજી,
તેવિના પ્રાણ ટકે ન ક્ષણ એવી અનન્ય પ્રીતિ સ્વગ્નજી. ૪
નવધા ખરી પણ પ્રેમભક્તિ તણુ ખલ છે અત્ય;
તે વિના રસિકચૂડામણિ હરિ વશ ન થાય એ સત્ય. ૫
જયમ પુષ્પ નાના જાતિપર ટકી મધુપ લે ક્ષણ ગધ;
પણ કમલવણુ બંધન ન કહું એમ સમજ ઉભય સંબધ. ૬

અક્ષત્રપાન ધરમા હોય. વાડીની વાડ સુરદુમ કપવૃક્ષની હોય.
નવગ્રહ, નવનિધિ સર્વ સ્વાધીન હોય, પણ જો નંદરાજકુમારની
ભક્તિ નથી, તો એ સર્વ મળેલાને ધિક્કાર છે.

૩. એ સર્વ સિદ્ધિને હરિભક્ત કલિરૂપ તુલ્ય સમજે છે
જો ભક્તો શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપમા આસક્ત થઈને સર્વ પ્રપંચને ભૂલી
ગયા છે.

૪. રૂણી-સર્પ, મણિના જ પ્રકાશથી સર્પ ભક્ષ મેળવે છે,
સ્વગ્ન-નિહેતુક અનન્ય પ્રીતિ થવી જોઈએ.

૫. નવધાભક્તિ ઠીક; પરંતુ પ્રેમભક્તિની તો ખલિહારી છે.
તેના વિના રસિકચિરોમણિ કદી વશ થાય નહિ.

૬. નાનો-અનેક જાતના પુષ્પ ઉપરથી જમણે ગધ લે છે,
પણ જો બંધાયેલો હોય તો તે કમલથી, નહિ કે કોઈ ઇંતર
પુષ્પથી. તેવો સંબધ પ્રભુસાથે થવો ઇંદ છે.

જીત્યો અજિત બાંધે અબધ બલપાશ અતિશયપ્રેમ;
હરિ કીડામૃગ પ્રેમી કર્યા ભૂલબ્યાં, વચન શ્રુતિ નેમ. ૭
કદિ ત્રુટે વજની શૃંગલા પણ પ્રણયપાશ ન તૂટે;
જ્યાં દયાપ્રીતમ કૃષ્ણને મન બેહુનું બલ ખૂટે. ૮

પદ ૭૦ મું.

શિષ્યવદોશ્રીગુરુમનેકહીએજી, એવીભક્તિતેકયમસહીએજી;
તેનો છે કંઈ સરસ ઉપાયજી, દુર્લભ વસ્તુ પ્રાપ્તિ થાયજી. ૧
શ્રીગુરુમોહ્યા વચન અભંગજી, ઉપાય એનોએક સત્સંગજી;
કૃષ્ણ કૃપાએ તે પણ લાધેજી, પછી પદતેહના નિત્ય આરાધેજી. ૨

૭-૮. પ્રેમનું બલ વર્ણવે છે. અજીત-ન જીતાય તેવાને તે જીતે, અબાંધે એવું-ન બાંધાય તેવાને. પ્રેમપાશનું બલ ઘણુંજ છે. પ્રેમપાશે પ્રભુના કીડામૃગ કરી મુક્યા શ્રુતિનાં-વેદનાં વચનો અને નિયમોને પણ ભૂલાવી દીધા. જેમ પાશમાં સપડાયલો મૃગ મનુષ્યને આધીન થાય છે. વજની શૃંગલા-સાંકળ કદિ તુટવાનો સંભવ, પરંતુ પ્રેમપાશ તો તુટેજ નહિ. દયાના પ્રિયતમ અને મનનું બલ પણ ખુટી જાય તોપણ પ્રેમપાશ તુટે નહિ. આ સરસ અર્થ વિદ્વાન્ દીકાકારને સુઝ્યો નથી.

૧. શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે, શ્રીગુરો, આપ જે ભક્તિ વર્ણવો છો, તે ભક્તિ કેમ પ્રાપ્ત થાય? તેનો કાંઈ સરસ ઉપાય છે? કે જેથી દુર્લભ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય.

૨. શ્રીગુરુ અભંગ-નિર્દોષ વચન બોલ્યા કે, હા, તેનો સરસ ઉપાય માત્ર સત્સંગ છે. તે પણ પ્રભુકૃપાએ મળી આવે. પછી તે ભગવદીયનાં ચરણનું નિત્ય સેવન કરવું.

લાળ.

આરાધન શ્રદ્ધા સહિત દીનતા મનમાં લાવે;
 બેઠ કૃપા ઉપજે ભક્તને તવ પ્રેમ ભક્તિ આવે. ૩
 તે વેશધારી ઘણા પણ અનુભવી વિરલ જ હોય;
 જે તાદ્રશી કહેવાય દર્શન થતા અઘ દુઃખ ખોય. ૪
 તેતણાં લક્ષણ સૂણ કહું જે કહ્યાં શાસ્ત્ર પુરાણ;
 પ્રભુ પ્રાણાધિક જેને પ્રિય પ્રભુને અધિક તે પ્રાણ. ૫
 શ્રીમદ્વાચાર્યનો દદાશ્રય ઉર અન્યાશ્રય નહિ નામ;
 નિરપેક્ષ વર્જિત કામ લોભે સેવે મુંઝર રથામ. ૬
 માત્સર્યરહિત વિરક્ત તત્પર સદા પર ઉપકાર;
 હોય વ્યસન સેવા કથા કીર્તન સતત નંદકુમાર ૭

૩. ભગદીયની આરાધના શ્રદ્ધાપૂર્વક મનમાં દીનતા લાવીને કરવી. તેમ કરતાં જો તેમની કાંઈ કૃપા થઈ તો પ્રેમભક્તિ પ્રાપ્ત થાય.

૪. તેમાં એટલો ખ્યાલ રાખવો કે, નામના ભગવદીયો વેશધારી થઈને ઘણા ફરે છે, તેમાં અનુભવી તો કોઈ વિરલ જ મલવાનો. અઘ-ખાપ.

૫. ભગવદીયનું સ્વરૂપ આવેજો છે. અહં સ ચ મમ પ્રિય એ ભગવદ્વાક્યાનુસાર જેને ભગવાન પ્રાણુથી પણ પ્રિય હોય અને જે પ્રભુને પ્રાણાધિક પ્રિય હોય તે ભક્ત.

૬. શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનો જ દદા આશ્રય. અન્યાશ્રયનું નામ કે નિશાન નહિ. કોઈપણ જાતની અપેક્ષા ન રાખે. કામ લોભથી રહિત. બીજું સ્પષ્ટ છે.

૭-૮. નિરંતર પરોપકારમાં તત્પર હોય. હિતકારી અને

શુભ સત્ય મિષ્ટ સુહૃતકરણ વાક્ય વદે હરિયુક્તા;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ વક્ષભ સંત જીવન મુક્તા. ૮

પદ ૭૨ મું.

તે ભગવદ્દીય દાસાનુદાસજી, થાતાં ઉર હોય ભક્તિ નિવાસજી;
સત્સંગતનું માહાત્મ્ય અપારજી, હરિ મળવાનો સત્ય ઉપચારજી. ૧
ઉદ્ધવ પ્રત્યે શ્રીહરિ વાણીજી, તે કહ્યું કિંચિત્ ધંહાં વખાણીજી;
ઉદ્ધવ મુજને ન સોધે યોગજી, સાંખ્ય ધર્મના કર્મપ્રયોગજી. ૨

ઢાળ.

ન પ્રયોગ ન સ્વાધ્યાય તપ દક્ષિણા દાન ન ત્યાગ;
વ્રત નેમ યમ તીર્થાટને ન શેધાડીં નાના યોગ. ૩
શેધાડી નહિ વેદાધ્યયન આદિવિના સત્સંગ;
વણુ ધર્મસાધન થાડીં વશ હું જો સુમ્રગે રંગ. ૪
બહુ દૈત્ય રાક્ષસ ખગ મૃગ ગાંધર્વ અપ્સરા નાગ;
જન સિદ્ધ ચારણ વિદ્યાધર ગુહાક કપિ સદરાગ. ૫
સ્રી રૈશ્ય-શૂદ્ર ને અંત્યજ જાતિરજ તમ પ્રકૃતિ સપાપ;
તે તે સર્વ જુજ પ્રામિયાં કેવલ સુસંગ પ્રતાપ. ૬

પ્રિય-મીઠું, અને સત્ય જોયે, અને તેમાં પણ હરિનામ હોવું જ
જોઈએ. તેવાં વક્ષણવાળો તેજ ભગવદ્દીય અને સંત, અને તેજ
જીવનમુક્તા.

૧. એવા જીવનમુક્ત પરમ ભગવદ્દીયના દાસાનુદાસ થતાં
હૃદયમાં ભક્તિનો નિવાસ થાય છે. સત્સંગનું માહાત્મ્ય અપાર છે.
પ્રભુને મળવાનો સાચો રસ્તો સત્સંગ જ છે.

૨ થી ૮. સુધી અને ૭૨ પદની-૨-કડી સુધી શ્રીમદ્

તે કોણ કોણ કહું સુણો પ્રહલાદાદિક ખસિ ભૂપ;
 વૃષપર્વા વૃત્રાસુર બાણાસુર તર્યાં ભવકૃપ. ૭
 હનુમાન સુગ્રીવ અંગદાદિક તથા જાંબુવાન;
 તે સહુ દયાપ્રભુ પદ લહું સત્સંગ શક્તિ મહાન. ૮
 પદ ૭૨ મું.

ગજસગ્રાહને મીઠાખગજતિજી, વ્યાધવળીકુખજગજ્યાતિજી;
 યજપતિયો સહુ વ્રજગોપીજી, ભક્તમણિ સત્સંગે ઓપીજી. ૧
 પ્રકટયો ઇત્યાદિક હરિ રંગજી, પ્રભુ પામ્યા કેવળ સત્સંભજી;
 સંગ સંતનો વ્યર્થ ન જાયજી, અલ્પમાત્રપણ અતિ ફળદાયજી. ૨

ભાગવતના એકાદશસ્કંધના ૧૨મા અધ્યાયના પ્રારંભના નીચેના
 શ્લોકોનો અનુવાદ છે.

ન રોધયતિ મા યોગો ન સાંખ્ય ધર્મ ઉદ્ધવ । ન સ્વાધ્યાયસ્ત-
 પસ્ત્યાગો નેષ્ટાપૂર્તિર્ન વક્ષિણા ॥ યતાંનિ યજ્ઞદહ-વાંસિ તીર્થાંનિ
 નિયમા યમાઃ । યથાવચ્ચે સત્સદ્ગ્ સર્વસદ્ગાપહો દિ મામ્ । સ-
 ત્સદ્ગ્નેન દિ દૈતેયા યાતુધાના સ્વગા મૃગાઃ । ગન્ધર્વાપ્સરસો નાગા-
 સિદ્ધાધ્યારણગુહ્યકાઃ ॥ વિદ્યાધરા મનુષ્યેષુ વૈદ્યા શૂદ્રા સ્ત્રિયો-
 ન્યજાઃ । રજસ્તમઃપ્રકૃતયસ્તસિસ્તસિન્ યુગેડનય ॥ વદ્યો મત્પદં
 પ્રાપ્તસ્ત્વાપ્દ્રુકાયાધવાદયઃ । વૃષપર્વા વાલિચર્ણો મયઞ્ચાય વિર્મી-
 ણઃ ॥ સુગ્રીવો હનૂમાનૃક્ષો ગજો ગૃધ્રો વણિકપથ । વ્યાધઃ કુન્ડા
 વ્રજે ગોપ્યો યજ્ઞપત્ન્યસ્તથાપરે ॥ તેનાર્ધાતિથ્યુતિગણા નોપાસિતમદ-
 ત્તમા । અવ્રતાસ્તતપસ સત્સદ્ગ્નાન્મામુપાગતા ॥

આ વાક્ય ઉદ્ધવપ્રતિ પ્રભુએ ઉપદેશ્યાં છે. મરહુમ સાક્ષર
 ગણકાવે છે કે, 'એવો ઉચ્ચાર કેવિ હરિમુખમાં મુકે છે' સાક્ષર
 ની આ ભાગવતધર્મની અનલિંગતા ઉપહાસપાત્ર જ ગણાયે-
 યોગ-હકયોગાદિ સાંખ્યપ્રકૃતિપુરુષવિવેક. કર્માનુભાવ. સ્વાધ્યાય. વેદ-
 તીર્થાદિ. ખગ-પક્ષી. સમાપ-માપવાળાં. ઇતર સર્વ સ્પષ્ટ છે.

દાળ.

રૂળ અતિ સહજ સત્સંગથી તરીયો અબમિલ પાપી; ૧
 સુત નામ નારાયણ ધરાવી ભુક્તિ મુક્તિ આપી. ૩
 પતન વીથિ ઉદ્ધક અતિ અશુચિ જહાં મળ્યું જમ્ જળમંગ;
 ગંગા થયું તે સહજ સદ્ જ જો બલ મહદ્ પ્રસંગ. ૪
 હરિ સંગી સંગ સમાન લવ સુખ નાક નહિ નિર્વાણ;
 તો મૃત્યુલોકનું મૃપા સુખ તે કરે કથન કોણ. ૫
 સુરદ્રુમ હરે દારિદ્રતા શશિ તાપ ગંગા પાપ;
 તે ત્રણે સાધુસંગ સદ્ હરે જ અતુલપ્રતાપ. ૬
 હોય વૈષ્ણવ વૃક્ષ સમાન ગુણ પરસુખ કરે સહિ કલેશ;
 નખશિખ લગી પરમાર્થ સહુ સ્વાર્થ નહિ લવલેશ. ૭

૧-૨. સગ્રાહ-મંગર સાથે. ગજ-હાથી. ભક્તમણિ-શ્રીવજ. ગોપી. થાડો પણ સત્સંગ થયો હોય તોપણ અતિકુલદરૂપ છે.

૩. થોડા જ સત્સંગથી અબમિલ જેવો મહાપાપી તરી ગયો. સુત-પુત્રનું નામ નારાયણ હતું, તે જ મરતી વેળાએ એણે કહ્યું, તેને પ્રમુર્ત નામ ગણીને મુક્તિથી તેને મોક્ષ મળ્યો.

૪. પતન-ચહર-ની વીથી-શેરીમાંથી નિકળેલું ઉદ્-ઉદ્ધક-જલ. અશુચિ-અપવિત્ર. ગંગાજના મહત્પ્રસંગથી જ તે અપવિત્ર જલ પવિત્ર થયું.

૫. ભગવાનના સંગી બનેલા ભાવ્યશાળીન લેશપણ સમા ગમમાં નેટલું સુખ સમાયલું છે, તેટલું નાક-સ્વર્ગમાં નથી. નિર્વાણ-સુખ. મૃપા-મિથ્યા. કથની-વાત.

૬. સુરદ્રુમ-કટ્યવૃક્ષ. શશી-ચંદ્ર. સદ્-તત્કાળ. અતુલપ્રતાપ-જેનો પ્રતાપ કોઈના સરખો નથી.

પણ વાંક દે દુઃખ દુષ્ટ મારે દુર્વચન હિર બાણ;
સ્તવી દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ માગે તેનું પણ કહ્યાણ. ૮

૫૬ ૭૩ મું.

ગુણ સાધુના હોય જ એવાણ, પરોપકારી ચાહે ન સેવાણ;
દોષ કરેખહુ પરના પાનણ, પ્રકટ કરે ગુણ અદ્ય મહાનણ. ૧
ગરલ દોષ સાગર શિવ પીધોણ, ચંદ્ર ચતુર્થી ભાસે દીધોણ;
દુર્લભ સાધુ મળવા એવાણ, મળે પ્રસન્ન બે હોય હરિદેવાણ. ૨

ઢાળ.

હરિદેવની કરુણાખસે ભગવદીય એવા ભેટે;
ભક્તિ ઉદયે અનપાયિની દુષ્કૃત દુઃખ સહુ મેટે. ૩

૭-૮. હવલેશ-થોડો યત્કિચિત્ પંજુ નહિ. વાંકવિના કોઈ દુષ્ટ દુઃખ દે, હૃદયને બાણરૂપ થઈ પડે તેવાં દુર્વચનો કહે તો પણ અનન્ય ભગવદીય તો તેવા 'દુષ્ટનું પણ કહ્યાણ જ થાઓ' એમ પ્રભુ પાસે માગે. આજના ભગવદીયોને સરખાવો !!

૧-૨. ગુણદોષો વુષ્ઠો મૃદ્વન્નિન્દુરજેડાવિવેચ્ચરઃ । શિરસા ન્નાઘતે પૂર્વ પદં કળ્પે નિયચ્છતિ ॥ એ સાહિત્યના શ્લોકનું વિવરણ આ બે કડીમાં છે. સાધુ પુરુષના સુણેા કાંઈ પણ સેવાને-બદલાને ચહાતા નથી, પરોપકાર જ કરેછે. પરના-પારકાના. અદ્ય-ચોક્કસ ગુણ હોય તોપણ મહોટા કરીને પ્રકટ કરે. સમુદ્રના દોષ રૂપ ગરલ-જહરને ચિવે પીધું. સમુદ્રને દીપાવનાર ગુણરૂપ ચંદ્ર તો મસ્તકે જ રાખ્યો. પ્રભુ પ્રસન્ન થાય તો જ તેવા સાધુ પુરુષોનો 'સમાગમ' થાય.

૩. અનપાયિની-નહિ નાશ પામનારી. દુઃકૃત-પાપ. દુઃખ.

એમ સુણી બોલ્યો શિષ્ય શ્રીગુરુ મહાપ્રબલ સત્સંગ;
સત્સંગ કેટલા કરે જે પણ નથી ચઢેનો રંગ. ૪

તેનું કશું કારણ હશે મહારાજ મુજને ભાષો;
શીપેર લાગે સંગ સજ્જન તે વિધિ કહિ દાષો. ૫

સુણ શિષ્ય પ્રતિઉત્તર કરું બોલિયા શ્રીગુરુરાય;
છે ઓછય અફેકી ઉળયમાં ટળે કારજ થાય. ૬

આતુર પરીક્ષિત શુદ્ધ શ્રોતા વક્તા શુક શુચિ ગ્રામ;
ફલીભૂત સંગતિ શીઘ્ર થઇ નૃપ મહ્યું અમ્યુત ધામ. ૭

શ્રોતા તથા વક્તા ખરોખર મળે ત્યાં શી વાર;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણપદપંકજ ઉભય ચિત્ત તાર. ૮

૫૬ ૭૪ મું.

તેં કથા સાંભળી બહુ જનલ, પણ પરીક્ષિત સરખું નહિ મનલ;
માટે ન થતું ફલ તતખેવલ, વક્તા તેના તે શુકદેવલ. ૧

૪-૫. શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે. મહા પ્રબલ-બહુ જ બલવાન.
શી પેર લાગે-સત્સંગનો રંગ કેમ લાગે. કહો દાષો-કહી દેખાડો.

૬. હે શિષ્ય હું જે પ્રત્યુત્તર કરું છું, તે સાંભળ. એમ
ગુરુજી બોલ્યા. શ્રોતા અને વક્તા બન્નેમાં એક એક ઓછપ-
અન્યૂતતા છે, તે ટળે તો કાર્ય સિદ્ધ થાય.

૭. આતુર-ઉત્કંઠાવાળો. શુચિ ગ્રામ-પરમ પવિત્ર. શુક-
શુકદેવજી. એ બન્ને ઉત્તમોત્તમ કક્ષાના શ્રોતા વક્તા હોવાથી
સંગતિ તત્કાલ ફલી. અર્થાત્ રાજને લગવદ્દામની પ્રાપ્તિ થઈ.

૮. બન્ને સુયોગ્યનો યોગ થાય તો વાર શાની લાગે? કેમકે
દયાના પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમલમાં જ બન્નેનાં ચિત્તનો એક
તાર લાગી રહ્યો છે.

તારે તુંખિકા આશ્રિત તારેજી, અનુભવ સહુને શસ્ત્ર પોકારેજી;
પણુ જો ઉર હોય રહિત વિકારજી, તારે ન તારે લીલી લગારજી. ૨

ઘળ.

લીલી ન તારે તુંખી ત્યમ ન ફલે સમલ જન સંગ;
ફરી તેનું તે જ કરે સુકાર્ય વિકાર થાતાં ભંગ. ૩

આર્દ્ર વસ્ત્ર અડે અવર ભીંજવે તે પણ વાસ;
અડયું વસન સૂકું શુષ્કને ત્યાં નહિ શીતાભાસ. ૪

મલયાદ્રિદ્રુમ અંદન સહુ પણ નહિ એરંડ ન વંશ;
ઉર અંથિયો તે માટે ત્યમ સત્સંગ ફલે ન નિસ્સંશ. ૫

૧-૨ તે જ કથા ઘણાઓએ સાંભળી છે, પણ પરીક્ષિત જેવું શુદ્ધ આતુર હૃદય ન હોવાથી તેનું કાંઈ ફળ પ્રાપ્ત થયું નહિ. ખાટી વજ્રતા તો તેનાં તે જ છે. તુંખિકા-તુમડી પોતે તારે અને પોતાને આશ્રય કરીને રહેલાને તારે, પણ તે તુમડી સુકી હોય તો જ, લીલી ન જોઈએ. લીલી તો તારે નહિ, ને તારે પણ નહિ. તેમ વિકાર રહિત શ્રાતા વજ્રતા હોય તો જ તારે અને તારે,

૩. સમલ-વિકારરૂપમલથી સહિત-યુક્ત-જ્યાં સુધી વિકાર છે ત્યાં સુધી એ જ સુકાર્ય વારંવાર વિકાર ઉદ્ભવતાં ભગ્ન થાય છે.

૪. આર્દ્ર વસ્ત્ર-લીનું લુગડું-ખીબ સુકા લુગડાને અડે તો તેને ભીંજવી નાખે. વાસ-વસ્ત્ર સુંકું વસ્ત્ર સુકા વસ્ત્રને અડે તો ત્યાં કાંઈ શીતલતાનો ભાસ થતો નથી.

૫. મલયાચલના પવનના સ્પર્શથી ખંધાં વૃક્ષો અંદન ખની ભાય છે, પરંતુ વંશ-વાંસડો અને એરંડો તો એવાને એવા જ રહે છે. કેમકે તેમને ઉરમાં-મધ્યમાં ગાંઠયો છે. તેમ જ જ્યાં સુધી વિષયવાસનારૂપ ગાંઠયો હૃદયમાં ઘર કરી બેઠી છે ત્યાંસુધી તેવા નૃશંસ-કૂરને સત્સંગ ફલતો નથી.

શતકલ્પનીરનિમગ્ન ઉર ખાપાણુ આગ ન જાય;
કદિ અષ્ટ યામ ઉકાળિયે કાંગણું ન કોમળ થાય. ૬
જ્યમ ચિત્ર કેરા ચંદ્રથી નવ શમે તન પરિતાપ;
ત્યમ ગગનશશિથી પણ ન ઉભળે ચિત્ર ઉદ્ધિઆંખ. ૭
જ્ઞાસુ ઉપદેષ્ટા ઉભય હોય ઉચિત ટળે ભવ રોમ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણકરુણા તવ મળે એ યોગ. ૮

પદ ૭ મું.

હિત હરિ જગવે સાચા સંતજી, તે જ દુષ્ટ ભુલવે ભગવંતજી;
હરિજનપાસે નિત્યે વસવુંજી, દુષ્ટ સંગથી દૂરે ખસવુંજી. ૧
દુષ્ટ સંગ પહેલો પરનારીજી નિજની પણ બહુ પ્રિય નહિ સારીજી;
કામ દામ બે માયા ધામજી, સદા અવિદ્યા ત્યાં વિશ્રામજી. ૨

૬. નીરનિમગ્ન-પાણીમાં ડુબેલા. આગ્ય-અગ્નિ પત્થરમાં અગ્નિ રહે છે. અષ્ટયામ-આઠપહોર.

૭. ચિતરેલા ચંદ્રથી ચરીરનો પરિતાપ શમતો નથી તેમ જ આકાશના ખરા ચંદ્રથી ચિત્રમાનો દરિયો ઉભરાતો પણ નથી.

૮. માટે જ્ઞાસુ અને ઉપદેષ્ટા એ બન્ને ઉચિત-યોગ્ય હોય તો જ ભવરોગ-સંસારરોગ-ટળે. તેવો યોગ તો શ્રીકૃષ્ણની કરુણા હોય તો જ મળે છે.

૧-૨. સાચા સંતો હરિમાં હિત-રનેહ કરાવે છે. દુષ્ટ લોકો પ્રભુ રનેહને ભુલાવે છે. દુષ્ટ સંગ-મુખ્યત્વે કરીને પરનારીનો સમજવો. ચોતાની નારી પણ બહુ જ પ્રિય હોય તે પણ ઠીક નહિ. પ્રેમ તો માત્ર પ્રભુમાં જ રાખવો કામ અને દામ એ માયાને રહેવાના ધામ-જૂઠું છે. ત્યાં માયા અવિદ્યા આવીને ઠરી છે.

હાળ.

વિશ્રામ જ્યાં નિત્ય અવિદ્યા ત્યાં સહુ અમંગલ હોય;
 સ્મશાન સ્થળ ત્યાં પ્રેત હોય કૌતુક ન માને કોય. ૩
 તરુણી જ માયા મોહિની તરવા ન દે જ્યાં સંગ;
 અણુ માળ્યા કે કદિ ઉંગરે મળતાં સકલ બલ ભંગ. ૪
 તે માટે એણું નાસણું જ્યમ છાયા સ્પર્શ ન થાય;
 જ્યમ છાયા મગરી છાયા અડતાં કાયા કરડી ખાય. ૫
 તરવાર સરખી તરુણી શણગારી દિસે સારી;
 ઉપર અનુપમ રૂપ મનોહર અંતરમાં હત્યારી. ૬
 પયરંગી પ્રપુલ્લિત પુષ્પ સરખી મોહન નિરખે નાર;
 મસળ્યા પછી મન ગ્લાનિ ઉપજે ચતુર ચિત્ત વિચાર. ૭

૩. અમંગલ-વિધન-દુઃખ સ્મશાનમાં પ્રેત હોય જ એમાં
 કાંઈને આશ્ચર્ય લાગતું નથી.

૪. તરુણીનો સંગ કદી તરવા દેતો નથી. જે તેને મળ્યા
 નથી તે તો કદી ઉગરે-બચે છે, પણ જે તેને મળ્યા છે, તેના
 બલનો નાશ જ થઈ ગયો એમ સમજવું.

૫. વાસ્તે સ્ત્રીથી દૂર જ રહેવું. એટલેસુધી કે, તેની છાયાનો
 પણ સ્પર્શ ન થાય, છાયામગરી નામના જાનવરને છાયાનો સ્પર્શ
 થતાં જેમ શરીરને કરડી ખાય છે, તેમ સ્ત્રી પણ શરીરને
 ચુમી લે છે.

૬. સ્પષ્ટ છે. ૭. ઇદ્રવાયણાનું કુલ ઉપરથી તો બહુ જ દે-
 આવડું હોય છે, પણ તેની અંદર લહાળા જેવી ક્યામતા હોય
 છે, તે તેને મસળ્યા પછી સખ્ત ગ્લાનિ ઉત્પન્ન થાય છે.

દુઃખ દુષ્કૃત નરકની ખાણ સ્ત્રી ડરી પરિ ચિત્તથી કાઢ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ મળતાં મધ્ય મોટી આડ.

પદ ૭૬ મું.

ધન પણ તેણે મન ખગાડેલ પ્રભુમાં પહોંચ્યું ખેંચી કાઢેલ;
અનર્થ જેમાં દશ ને પાંચલ, શ્રીમુખ ગાયા ભરીયાં આંચલ; ૧
સુદહ્ય સર્વથી ક્લેશ કરાવેલ, પ્રાણ ખોય કે પ્રેત બનાવેલ;
હરિસેવામાં વા પરમાર્થલ, વિત્ત વવરાયું સફલિત અર્થલ. ૨

૮. ઉપસંહાર કરે છે. સ્ત્રીથી ડરીને તેને પરી કર-દ્વર કાઢ. ચિત્તથી પણ તેને સંભાળ નહિ. પ્રભુને મળવામાં એ મોટી આડ ફાંસ જેવી છે. ‘ખુદા ઐર ઇન્સાન કે બીચરે’ દિવાર !’ કવિ-શ્રીને ‘છેલ, છળીલો, ફાંકડો’ વગેરે વિશેષણો મુઠીને કવિને એક મહાદ્વિપિત માનીને ગમે તેમ ગાડું ગળાવતા સુધારક-મન્ય-સાક્ષરો-(કે રાક્ષસો ?) આ પદ વાંચીને શું સમજ્યા હશે ? જે લોકિક વિષયમાં મગ્ન હોય તે આવાં ઉત્તમોત્તમ, વૈરાગ્યની પરમ કાષ્ઠા બતાવનારાં વાક્યો ઉચ્ચારે કે ? આશ્ચર્ય તો એ છે કે કવિનું જીવનચરિત્ર આલેખતાં ‘કાલ્યાણમરા’ સાક્ષરોએ પોતાનાં ઝોઢ-ઝોડાપણ સિવાય કવિનાં કાબ્યો શું કહે છે તે તરફ દૃષ્ટિ જ નથી કરી.

૧—૨. કામને માયાનું રહેણાણ સિદ્ધ કરીને ધમને પણ માયાનું ઘર કરીને કહે છે. ધનમાં દશને પાંચ-પંદર અનર્થ છે. આંચ-દેવતા-અર્ચાત્ તાપથી ભરેલા છે. સ્તેયં હિસાનૃત દંભઃ કામઃ ક્રોધઃ સ્મયો મદઃ । મેદો વૈરમવિશ્વાસઃ સસ્પર્ધા વ્યસના નિ ચ ॥ एते पञ्चदशानर्था ह्यर्थमूला मता नृणाम् । ज्ञे प्रभुञ्चे द्रव्य आभ्युं ह्येत तौ तेनो विनियोग प्रभुसेवामां કરવો, તો જ તે સફલ થાય છે.

સફલિત કરવું અર્થ એમજ હોય જો કદિ પાસ;
 નૂતન ઉપાર્જન કેરી હરિજને ન ધરવી આશ. ૩
 મેલતાં દુઃખ દુઃખ રક્ષણે હાનિ થાતાં મહાદુઃખ;
 પરવાર પ્રભુ ભજવા ન પણ રહે ચિત્ત કૃષ્ણ વિમુખ ૪
 ભોજન વસન ચિંતા કરી વૈષ્ણવે ન થાવું ઉદાસ;
 સહુ વિશ્વ પોપે વિશ્વંભર ક્યમ ભૂલશે નિજ દાસ. ૫
 ગિરિ શિખર દ્રુમ સિંચે હરિ અનાયાસ અજગર પોખે;
 દધિ મધ્ય શક્કરજોર ખગ સાકર વડે સતોખે. ૬
 જન્મતાં પહેલુ જનનિસ્તન પય પ્રકટ કર્યું પ્રભુ પાસ;
 યુગણી રચ્યા પછી અંચુ રચી જડ હવ નથી વિશ્વાસ ૭

૩ ઉપાર્જન-મેળવવું નવું ધન મેળવવાની ઇચ્છા હરિજને કરવી નહિ,

૪. પરવાર-અવકાશ. અર્થસ્થ સાધને સિદ્ધે ડત્કેપે રક્ષણે વ્યયે । નાશોપમોગ આયાસત્રાસચિન્તામ્મમો નૃણામ્ ॥

૫. સરખાવો-ભાજનાચ્છાદને ચિન્તા વૃથા કુરિન્તિ ધૈર્યવાઃ । યોડસૌ વિશ્વમ્મરો દેવ સર્વિ મક્કાનુપેક્ષતે ।

૬ પર્વતના શિખર ઉપરના વૃક્ષને .માલુસ પાણી પાવા જતો નથી, તે વૃક્ષો માત્ર પ્રભુ ઉપર જ વિશ્વાસ રાખીને રહેલા હોવાથી લીલા જ રહે છે, જ્યારે વાડીમાના વૃક્ષો મનુષ્યની આશાએ સુકાઈ જાય છે, અજગર વગડામાં એમને એમ પકડ્યો રહે છે, તોપણ પ્રભુ એને પોપે છે, સમુદ્રમાં જ્યાં સાકરનો સંભવ પણ ન જ હોય ત્યાં પણ સક્કરજોર નામના સાકરથી જ હવ નારા પક્ષીને માકર આપીને પ્રભુ તેને સતોખે છે.

૭. યુગણી-ચવાલુ-અર્થાત્ આહાર જન્મ થતા પહેલા

છે અજબ ગુલમેરી ખગી તણ આહાર રટે મુખ રામ;
જન દયાપ્રીતમ ચંચુ કરી ચરણે ચતુર સુખધામ. ૮

પદ ૭૭ મું.

શિષ્ય વધો એમ સુણી કરજોડીલ, સંશય મોટો નાખ્યો તોડીલ;
કામદામ મોટા અંતરાયલ, મળવા દે નહિ મોહનરાયલ. ૧
સમજે સહુ કે પાંડિત પહેલાલ, તે પણ એ બેમાં કેમ ચેલાલ;
ત્યાગી જ્ઞાની યોગ મળેલાલ, તે પણ મનમાં માયા ચેલાલ. ૨

દાળ.

ચેલા પ્રકટ કોઈ ગુપ્ત માયાથી બચ્યું નહિ કોય;
કયમ જાણીતા બુલા પડે આશ્ચર્ય અતિશય હોય. ૩
એમ સુણી શ્રીગુરુ બોલિયા તુંને થઈ શંકા સત્ય;
એ કૃષ્ણ માયા અતુલ બલ અકલિત અટપટી અત્ય. ૪

માતાના સ્તનમાં પ્રભુ જોવો તો આહાર, મુકે છે, કે જે જીવને
બહુ જ રુચિકર થઈ પડે, ચંચુ-મુખ. જડ જીવને તેવા સમર્થ
વિશ્વંસરનો વિશ્વાસ નથી.

૮. અજબ ગુલમેરી નામનું પક્ષી મુખથી આહાર ન લેતાં
રામનું રટન કરે છે, ત્યારે તેનાં પોપણની ચિંતા કરનાર વિશ્વનાથકે
તેના ચરણમાં (ચાર-પગમાં) મુખ કરેલું છે, જેથી તે ચાલતાં
ચરી શકે.

૧-૨-૩. ૨૫૯ છે. કવિશ્રી પોતાનો અનુભવ વર્ણવે છે
કે, ઉપર ઉપર તો ત્યાગી હોય, જ્ઞાની બની ગયલો કે લક્ષ્મી
જણાતો હોય પણ બાંદરથી માયાના ચેલો, કામદામના કોઈ પ્રકટ
તો કોઈ છુપો હોય છે તેનું કેમ ? જાણીતા પણ તેમાં કેમ ભૂલા
પડે છે ?

નિજ કલ્પ બળે નિકળાય નહિ વણ શરણુ વિકલરાય;
 ગજ પંકમાં મૃગ રૂંદ રૂંસી બલ કરે બહુ જકડાય. ૫
 ગુરુદ્વાર શ્રીકૃષ્ણની શરણાગતિ ગ્રહે દંઢ ટેક;
 તે જીવ માયા બળથી છુટે ઉપાય જ એક. ૬
 તે અનન્યાશ્રય નિરતર શ્રી નંદસુતનો ઝાલે;
 તો માયા કાળાદિ પરમ બલ કોઈનું નવ ચાલે. ૭
 નહિ દેવ દેવી કોઈ હરિ અવતારનો પણ દાસ;
 પતિ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ આશા એક દંઢ વિશ્વાસ. ૮

પદ ૭૮ મું.

કથુ પછી કરણું ન રહ્યું તેનેજ, આશ્ચર્ય પુરુષોત્તમ એક જેનેજ;
 વહે પ્રભુ તેનો યોગ ક્ષેમજ, નિજ જન બાણી દે નિજ પ્રેમજ. ૧

૪-૫. ગુરુ કહે છે કે, તારી વક્ષા ખરી છે. એ શ્રીકૃષ્ણની માયા છે. એ ઘઘટિતઘટનાપટ્ટાંચસી-બાલવતી શક્તિ છે. તેમાથી જીવ પોતાની અક્લેશ અલાવી છૂટવાનું ભેર કરે તો ન જ છુટાય, પરંતુ જો તેના સ્વામી, -પ્રભુને શરણે લાય તો તે માયાને તારે મમમાયા દુરલ્ભયા, મામેવ યે પ્રપચન્તે માયામેતા તરન્તિ તે એ શ્રીગીતાવાક્ય અન્ન પ્રમાણુ છે, મૃગો પારધિના કૃદમા-બલભા, હાથી કાઢવમા કુસાયો અને તે જો પોતાના બળથી નિકળવા લાય તો ઉલટા વધારે જકડાય, બહાર ન જ નિકળે.

૬. ગુરુદ્વાર-શ્રીવલ્લભકુલદ્વાર.

૭-૮. ત્યજ છે-અનન્યાશ્રય-બીજનો આશ્રય ન કરતાં માત્ર પ્રભુનો જ હાથ ઝાલે તો. પ્રભુના બીજ અવતાર, કે દેવ દેવી, તેમાનાં કોઈના પણ દાસ ન થવું, અને પ્રભુ ઉપર સર્પૂર્ણ ભરોસો રાખવો.

સર્વ સમર્પી થાવું દાસજી, હરિવણ આશા અવર ન ત્રાસજી;
સમર્થ સ્વામી બલ નિશ્ચયજી, સહુ કરતાં માને ભગવંતજી. ૨

ઘળ.

ભગવંત એક દહ ભરોંસો વણ કર્યે થયું સહુ પૂર્ણ;
હર આગ્યે અણ વિશ્વાસ પતિ સહુ કર્યું સાધન ચૂર્ણ. ૩
ઇંદ્રજીતનું પ્રહાર પણ વિશ્વાસ વ્યર્થ મહાન;
દહ પ્રતીતે ચાતક અનાવૃષ્ટિમાં સ્વાતિ પાન. ૪

૧-૨. સ્પષ્ટ છે. પ્રભુ જ શ્રીમુખે આજ્ઞા કરે છે કે, અન-
ન્યાશ્ચિન્તયન્તો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે । તેપાં નિત્યાભિયુક્તાનાં
યોગક્ષેમં વઢામ્યહમ્ । નિજપ્રેમ-ભજનાનંદ. હરિ વિના બીજા
તરફની કંઈ આશા કે ત્રાસ-ભય કંઈ રાખવું નહિ. પોતાના
સમર્થ સ્વામાનું બલ અગાધ છે, અને તે જ સર્વ કર્તા છે, એમ
માનીને નિશ્ચિત થઈ જવું.

૩. ભગવાનનો દહ ભરોંસો થયો તો બધાં સાધનો પૂર્ણ
થયાં, પતિનો-સ્વામીનો થોડો પણ અવિશ્વાસ આગ્યે તો બધાં
સાધનો નષ્ટ થયાં.

૪. ઇંદ્રજીતે હનૂમાનને બાંધવાને પ્રહાર માર્યું, જ્યાંસુધી
તેના મનમાં વિશ્વાસ હતો ત્યાંસુધી પ્રહારે હનૂમાનજીને બાંધી
રહ્યા, પરંતુ જ્યારે ઇંદ્રજીતનો વિશ્વાસ રહ્યો નહિ, કે ‘આવો
મહાનુ વાનર આ અસુધી કેમ બંધશે’ ત્યારે હનૂમાનજી બંધન-
મુક્ત થઈ ગયા. વિશ્વસ વિના મકોટું સાધન પણ વ્યર્થ છે.
દહ વિશ્વસના જ બલથી ચાતકપક્ષી વર્ષાદના અભાવમાં સ્વાતિ
નેશ્વરનાં મેઘજલને પીએ છે !

તે માટે એક જ વ્રજપતિ ભણ સ્મરવા ધરી ટેક;
 સૌ દેવમાં પણ કૃષ્ણ જાણી ભજન વ્યયે વિવેક. ૫
 પીયે શુદ્ધ સ્વાતિ જલ ખપૈયો ગગન પડતી ધાર;
 સરિ સરાદિ ન સ્વાતિ સંખ્યે પીયે જ્યમ ડો વાર. ૬
 વણ સ્વાતિ ખિન્દુ ન શીપ ગ્રહે ત્યમ સિંધુ જલ તક્તીન;
 ઉદ ઉદધિ સ્પર્શ ન ધાર યમુના વસે યમુના મીન. ૭
 જો અમર નિજ જન પૂજતાં હોય પ્રસન્ન ગોકુલરાય;
 તો દયાપ્રીતમ ઇંદ્ર યજ્ઞ હતી, ન દે શિક્ષાય. ૮

૫-૬ સર્વ દેવમાં શ્રીકૃષ્ણને જાણીને પણ તે દેવોને ભજવા નહિ. જેમ ચાતક આકાશમાંથી પડતી મેઘની ધારાને જ સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પીએ છે; નહિ કે નદી, સરોવર વગેરેમાં સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડેલાં પણ પડેલાં જલને, તેમ જ મુખ્ય પ્રભુને જ ભજવા, નહિ કે તેમના બીજા અંગોને.

૭. શીપ પણ સમુદ્રના જલમાં ડુબેલી છતાં (મેઘખિન્દુવિના) સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પણ સમુદ્રના જલને લેતી નથી. શ્રીયમુનાજી બીજી નદીઓની પેઠે સમુદ્રના જલ સાથે ભળી જતાં નથી. તે તો સૂર્ય લોક સુધી સ્વસ્વરૂપે જ છે. સમુદ્રમાં પણ તે જુદાં જ વહે છે, અને તે જણાવવા માટે સમુદ્રના અક્ષાંસર જલમાં પોતાની સ્થામતા કાયમ જ રાખે છે, મીઠા પાણીનું માછલું ખારા પાણીમાં રહે નહિ, પરંતુ શ્રીયમુનાજીનું જલ સમુદ્ર સાથે મળતું નહિ હોવાથી તેમાં માછલાં પણ રહે છે. (સમુદ્રમાં મળેલાં પાણીમાં પણ !)

૮. જો પોતાના જનો બીજા દેવતાઓને પૂજે, અને તેથી પ્રભુ પ્રસન્ન થતા હોય તો ઈંદ્રનો યાગ છોડાવીને શ્રીગોવધનનો યાગ કરવાને પોતાના મજવાસીઓ પ્રેરત જ નહિ.

૫૬ જી મું.

સુણી એમ બોલ્યો શિષ્ય વચનજી, પ્રભુ એક સંશય મારે મનજી;
અનન્ય જનને હાર એક ભજવાજી, ઉચિત કહ્યું સુર અવર ન
યજવાજી. ૧

પણ નહિ આશ્રય અન્ય અવતારજી, કેવલ ભજવા નંદકુમારજી;
તે કયમ કહીએ મતિ અધિપજી, તારતમ્ય શો વહ્નિ દીપજી. ૨
હાજી.

કહો દીપક વહ્નિ બેઠ શો સમજવીએ મુજ સ્વામી;
સુણી આચાર્ય એમ વધા સૂક્ષ્મ સમજી અંતર્યામી. ૩
સુણ શ્રીજીથી અવતાર સહુ પણ કારજ કારણ બેઠ;
હો કળા અશાવેશ વિભૂતિ કૃષ્ણ અલમ્ કહે વેઠ. ૪

૧-૨-૩. એકાન્ત ભક્તિવાળાએ એક જ પ્રભુને ભજવા
એ તો આપે યોગ્ય જ કહ્યું, પરંતુ ભગવાનના ચોવિશ અવતારો
માંના કોઈએક અવતારને ભજવાથી તો અન્યાશ્રય ન જ કહેવાય
કેવલ નંદકુમાર જ ભજવા તે કેમ કહેવાય ? મતિ અધિપ-મહા
બુદ્ધિમાન શુરો, આપ કહો કે અગ્નિમાં અને દીવામાં તારતમ્ય-
એટલે ફેર શો ? ચોવિશ અવતારો પણ તે જ પ્રભુના છે, તો
તેને કેમ ન ભજવા ? તે મને સમજાવો. શિષ્યનો ઉપરનો
પ્રશ્ન સાંભળીને આચાર્ય-કવિને બ્રહ્મસંબંધ કસવનાર શુરદેવ શ્રી-
વલ્લભલાલજી મહારાજ, પોતે અંતર્યામી હોવાથી શિષ્યના પ્રશ્નની
સૂક્ષ્મતા નિર્ધારીને કહેવા લાગ્યા.

૪. શિષ્ય સાંભળ, સર્વ અવતાર તો સવ કારણુ શ્રોકૃષ્ણના જ
છે, પરંતુ દરેકમાં કાર્યકારણુ બુદ્ધાં બુદ્ધાં હોય છે. કોઈ અવતાર
કલાથી જ થાય છે, કોઈ આવેશથી જ થાય છે, કોઈ વિભૂતિથી

જે પતંગ સરખા પ્રેમી અનલ ન જ્યોત વેહેરો કાય;
 પણ રસિક ટેકી ચકોર વણ અંગાર તૃપ્તિ ન હોય. ૫
 વળી ન્યૂનાધિક છે યજન ફળ ક્રમ ક્રમે શાસ્ત્ર પ્રમાણ;
 તે કહું કિંચિત્ત શ્રવણ કર વિધિ હોય જે તું અજાણ. ૬
 જે જન્મ પંચ લગી ભજે અવતાર હરિના અન્ય;
 તો હયગ્રીવ સ્વરૂપમાં ભક્તિ ઉપજે તે પુણ્ય. ૭
 દશ જન્મ હયશિર ઉપામનથી પ્રીતિ નરહરિ પામે;
 જે રૂપ કૌસ્તુભ દયાપ્રીતમ સ્મરતાં ભય વામે. ૮

પ્રકટે છે. કૃષ્ણ અલંભ-પરિપૂર્ણ તો શ્રીકૃષ્ણ જ છે, એમ વેદ
 કહે છે. જ્યોતો ગોપાલતાપિની ઉપનિષદ્દ શ્રીભાગવત પણ કહે છે કે
 एते चांशकलाः पुंस कृष्णस्तु भगवान् स्वयम् ॥

૫. જે પતંગીઆ સરખા પ્રેમી છે, તેમને તો અનલ-
 અગ્નિ અને જ્યોતિ-દીવા વચ્ચે ભેદ ન જ હોય, એ સ્વાભાવિક
 છે. પણ જે રસિક, ટેકી ચકોર જેવા છે, તેને તો અંગારા વિના
 તૃપ્તિ નથી થતી.

૬. સર્વ અવતારોનું યજન કરવાનું ફલ ક્રમશઃ ઓછુંવધતું
 છે. તેમાં શાસ્ત્રનાં પ્રમાણો અનેક છે. તે કાંઈક કહુંછું તે તું સાં-
 ભળ, જે તું તેથી અજાણ્યો હોય તો સાંભળ. વિધિ-શાસ્ત્રવાક્ય.

૭-૮. અહિંથી પદ્મપુરાણ અને કેઈક તંત્રાદિનાં વાક્યોને
 આધારે કવિ સિદ્ધાંત વર્ણવે છે. ‘ગુજરતી’ પ્રેસના ‘સંગ્રહ’માં
 આવા ભાવાર્થનું એક સ્વતંત્ર પદ પણ છે. તેના મૂલ પ્રમાણે રા.
 નાથજીભાઈ જોષી પોતે મૂલ પ્રત ઉપરથી નોંધેલાં પ્રમાણોમાં
 જણાવતા નથી. હયગ્રીવ-અર્થનું મસતક જેને છે તેવો હયગ્રીવ-
 વતાર. નરહરિ કૌસ્તુભસ્વરૂપ છે, તેને સ્મરતાં ભયનાસી ભય છે.

૫૬ ૮૦ મું.

સહસ્ર જન્મ સેવો નૃસિંહજી, પ્રકટે નારાયણમાં રંગજી;
 ભજતાં નારાયણ ભવકોટિજી, શ્રીરધુપતિઉદ્ભવરતિમોટીજી.
 રધુવર સેવ્યે જન્મઅનંતજી, તવ હોય શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિવંતજી
 શ્રીજી સેવ્યે પરમગતિ પામેજી, વૃંદાવન લીલા વિશ્રામેજી.

ઢાળ.

વિશ્રામ વૃંદાવિપિત જ્યહાં નિત્યે યુગલ રતિ રાસ;
 તે વૃંદાવન ચંદ્રમા અવતાર અખિલ નિવાસ. ૩
 શ્રીરાધાવરના હાસ્યથી પ્રકટિયા છે શ્રીરામ;
 નરહરિ કોસ્તુભમણિ છે ઉર સદા સુંદર શ્યામ. ૪
 શ્રીવામનજી કટિમેખલા પૃથુ પીતાંબર પ્રભુરૂપ;
 શ્રીઋષભદેવજી બાબુબંધતણું સ્વરૂપ અનૂપ. ૫

૧-૨. ભવ-જન્મ. રતિ-સ્નેહ. ઇતર સ્પષ્ટ છે. વૃંદાવન લીલામાં નિવાસ તો પ્રભુસેવાથી જ થાય છે, માટે તે મુખ્ય વિદ્વાન્ પીઠાકાર કહે છે કે, ‘પૃથ્વીપર જેવું વૃંદાવન છે, તેવું જ ગોલોકમાં અખંડ વૃંદાવન છે, તેમાં જવું એ મુક્તિ એમ વલ્લભી વગેરે મતવાળા માને છે.’ આ લખવું જ્ઞાન્તિજન્ય છે. પૃથ્વી પરનું જ વૃંદાવન, તે જ અખંડ, તેમાં જે અખંડતાનો અને લીલાસ્થાનનો ભાસ નથી થતો એ આપણી અજ્ઞતા છે. વસ્તુતઃ પ્રભુ જ્યાં સાક્ષાત્ જિરાજે, તે જ ગોલોક અને વૃંદાવન. આપણું ઘર પણ એક રીતે પ્રભુ જિરાજતા હોય તો વૃંદાવનરૂપ છે, એમ ભગવદ્દીયોનો અનુભવ છે.

૩. વૃંદાવિપિન-વૃંદાવન-અખિલ અવતારો શ્રીવૃંદાજન ચંદ્રમાં છે, તે પુરાણોને આધારે ઘટાવે છે.

શ્રીવત્સલાંછન કૂર્મજી છે પાદપદ્મવ મચ્છ;

પ્રાદેશમાત્ર વરાહજી અવતાર શ્રીજી સ્વચ્છ. ૬

છે દત્તાત્રયજી ચતુર્ભુજ સનકાદિ આયુધ ચાર;

છે નૃપુર કંકણ મન્વંતર રક્ષક પ્રભુ અવતાર. ૭

મુદ્રિકા રૂપ મરાલ કુંડલ કિરીટ હય શિર રૂપ;

વનમાલાનો અવતાર હરિ દયાપ્રીતમ શ્રીમજ્જભૂપ. ૮

પદ ૮૧ મું.

અસિત કુટિલ કચનંદકુમારજી, પરશુરામ તેનો અવતારજી;

સહજ સ્નિગ્ધતા કાંતિ કેશજી, ધન્વંતરીજી તેનો વેશજી. ૧

નરનારાયણ પ્રસન્નવદનજી, વરદ કમલ લોચન રૂપ જનજી;

ચિંતાકૃતિ છે વેદવ્યાસજી, કલકી ઇશ્વરતાથી પ્રકાશજી. ૨

૪. થી ૮. ઉર-વક્ષઃસ્થલમાં-પૃથુરાજનો અવતાર પીતાંબ-રથી છે. પાદપદ્મવ-ચરણરૂપ પદ્મવ-ચરણકમલ. 'ચરણની આંગ-પ્રીત્યો' એ અર્થ પ્રાપ્ત છે. પ્રાદેશ માત્ર, અંશુષ્ઠ અને તર્જની પહોળી કરતાં જે પરિમાણ થાય તે પ્રાદેશમાત્ર કહેવાય છે. ચતુર્ભુજમાં રહેલાં ચાર આયુધો સનક, સનંદન, સનાતન અને સનતકુમાર એ ચાર લક્ષ્મણસ્વરૂપ છે. નૃપુરકિંકણી-નૃપુરની-આંઝરની ઘુધરીઓ, મન્વંતર-અનેક મનુષ્યો છે. મુદ્રિકા-વીંટી-મરાલ હંસાવતાર. કુંડલ-કિરીટી-અર્જુનરૂપ છે. હયશિર હયપ્રીવાવતાર વનમાલાનો છે.

૧-૨. અસિત-શ્યામ-કુટિલ-વાંકડા-કચ-કેશ-તે પરશુ-રામાવતારનું ક્ષરણ છે. કેશની સહજ સ્નિગ્ધતા-લીસાપણુ-તેને લઇને જે કાંતિ થાય, તેથી ધન્વંતરી પ્રકટે. વરદ-વરને આપનાર ચિંતાકૃતિ ચિંતાયુક્ત આકૃતિ-વેદવ્યાસસ્વરૂપ છે.

હાળ.

ભૂમા સ્ત્રીરાખિધ આદિ વળી સત્ય શ્રીમન્નરનારાયણ;
 પ્રદુમ્ન અનિરુદ્ધ વાસુદેવ ચોથા વ્યૂહ શ્રીસંકર્ષણ. ૩
 ગોલોક અક્ષર બ્રહ્મપૂર શ્વેતદ્વીપાદિ હરિ ઠામ;
 જયહાં ગરે ના પડવાપણું, સ્વયં પૂર્ણ મહદ્ તે વામ.૪
 ઐશ્વર્ય પટ શ્રીકૃષ્ણનાં પટ નારાયણનાં રૂપ;
 છે ચતુષ્ટય અંતાઃકરણો ચો વ્યૂહ ક્ષીમજભૂપ. ૫
 સદ્ગુણ સમજ વિરાટ અક્ષર બ્રહ્મ ચિદ્ કહે છંદ;
 છે નારાયણ આનંદમય શ્રીકૃષ્ણ પરમાનંદ. ૬

૩—૪. આ બે કીડોએ સ. કાંટાવાળાના છાપેલા પુસ્તકમાં અને ભા. મા. વે. ભ. પંડિત ગદુલાલાજીએ પ્રકટ કરેલા પુસ્તકમાં પણ નથી, આ બે કડી માત્ર અંશ-કળાની ગણના જ કરે છે. પ્રથમ કડીમાં નારાયણના છ નામનો નિર્દેશ છે, તે સ્ફુટ નથી, પરંતુ વસ્તુવૃન્દ દીપિકા ગ્રન્થથી તે સ્પષ્ટ થાય તેમ છે. છ નારાયણ—આદિ નારાયણ, શ્રીનારાયણ, શેષનારાયણ, સૂચનારાયણ, વેદનારાયણ, નરનારાયણ. વ્યૂહ ચાર છે. પ્રદુમ્ન, અનિરુદ્ધ, વાસુદેવ અને સંકર્ષણ. ગોલોક અક્ષરબ્રહ્મપુર છે. શ્વેતદ્વીપાદિ દ્વીપો હરિધામરૂપ—અક્ષરાત્મક જ છે. જ્યાં ગયાથા પુનઃ પાત થતો નથી, તેવાં એ મોટાં ધામ છે.

૫. ઐશ્વર્ય, વીર્ય, શ્રી, યથા, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ છ ઐશ્વર્ય પ્રભુનાં છે, તેમાંથી છ નારાયણ થયા. મન. બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર એ ચાર અંતાઃકરણ (પ્રભુનાં) ચાર વ્યૂહરૂપ છે.

૬. પ્રભુમાં રહેલો સત્તાધર્મ વિરાટસ્વરૂપ છે, ચૈતન્ય ધર્મ અક્ષરબ્રહ્મરૂપ છે એમ છંદઃ—વેદ કહે છે, આનંદમય, ન્યૂન-ગણિત આનંદવાળા તે નારાયણ છે, અને પરમ—અગણિત આનંદવાળા તે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ છે.

સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ તે સમજવું એણી રીત;
છે સદાનંદ શ્રીરાધિકાવર તે શું કરવી પ્રીત. ૭

પ્રાકૃત સકલ સુર બૃહદ્ગણિતાનંદ ભાખ્યું બ્રહ્મ;
જન દયા પ્રીતમ પૂણાનંદ શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ. ૮

૭. પ્રભુનું સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ એ પ્રમાણે સમજવું. શ્રીરાધિકાવરદૃષ્ટુ સદાનંદ છે. કૃપિર્મૂલાચકઃ શરદો જશ્ચ તિર્વૃતિવાચકઃ। ઉપનિષદ્. ‘કૃપ્’ શબ્દથી સત્તા અને ‘શુ’ શબ્દથી આનંદ, મળીને સદાનંદ.

૮. પ્રાકૃતાઃ સકલા દેવા ગણિતાનન્દક વૃદ્ધત્ । પૂર્ણાનન્દો હરિસ્તસ્યાત્ કૃષ્ણ एव गतिर्मम ॥ એ શ્રોવણમાધીશ્વરની આત્માને અનુવાદ. બધા દેવો પ્રકૃતિ-જડ-સદ્રૂપમાંથી થયા છે, બૃહત્-બ્રહ્મ ગણિત આનંદવાળું છે. પૂર્ણાનંદ તો એક જ શ્રીકૃષ્ણ હોવાથી તેને શરણે જવું ઉચિત છે. આ અર્થ સમજ્યાવિના આપણા ‘વિદ્વાન્ ટીકાકાર’ જે ઘડી ગમત ઉપભાવે એવો અર્થ કરીને સ્વાતંત્ર્ય પ્રકટ કરે છે ! સાક્ષર ટીકાકાર આ પદની છઠ્ઠી કડી અને ૪૬ પદ ની ૧-૨ કડી ટાંકીને લખે છે કે, ‘વર્ગીકરણ શુદ્ધિને માટે કવિને છાંડો આદર નથી.’ સાક્ષરનું વક્તવ્ય એ છે કે, કવિ એકવાર સચ્ચિદાત્ અને આનંદને બ્રહ્મના શુભ તરીકે માને છે, કોઇવાર બ્રહ્મનાં રૂપ માન્યાં છે. સાક્ષરને વેદાન્તનું થોડું પણ જ્ઞાન હોત તો આ આશંકા ઉઠાવત જ નહિ. શુભ અને શુભીને વેદાન્તમાં બુદ્ધ માનવામાં આવતા નથી, એ કે નૈયાયિકા તેમ માને છે. સચ્ચિદા નંદ, એ બ્રહ્મના શુભ છે, તે બ્રહ્મથી બુદ્ધ નથી, પરંતુ બ્રહ્મસ્વરૂપ જ છે. તેથી કોઈ ઠેકાણે તેને શુભરૂપે યાત્રા વણવે છે, અને કોઈ ઠેકાણે બ્રહ્મરૂપે પણ કહે છે. વળી ‘નારાયણ અને કૃષ્ણ ઉભયે આનંદ છે.’ એમ ક્ષતિને તારવી કાઢે છે, પણ તે ક્ષતિમાં

૫૬ ૮૨ મું.

કૂટસ્થ લગી છે ગણિતાનંદજી, તો શું લેખું સુરસુખ મંદજી;
કહેશે ગણિત શી રીતે જાણુંજી, સુણ તે શ્રુતિનો અર્થ
વખાણુંજી. ૧

જેટલો આનંદ દેશાધિપજી, શત ગુણ તેથી નાયક દ્વીપજી;
ચક્રવર્તિને શતગુણ લહિયેજી, શત ગુણ તેથી સુરપતિ
કહિયેજી. ૨

દાખ.

લહી ક્રમે શતગણું સુખ મહર્જન તપવિધિ શિવલોક;
તેયકી છે શતગણો મોક્ષાનંદ અક્ષર ઓક. ૩

ગેરસમજ લગી ગયલી છે. કવિનું કહેવું છે કે નારાયણ આનંદમય ખરા, પણ તેમનો આનંદ ગણિત છે, જ્યારે પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ. તો અગણિત આનંદમય છે. કવિ સ્વવક્તવ્ય ઘણી જ સ્પષ્ટ અને સરલ ભાષામાં પ્રકટ કરે છે, પરંતુ તેના સર્વાંશે ઓધ તો અધિકારીને જ થાય છે, દેવસંપત્તિને જ થાય છે, ઇતરને નથી થતો, જેને માટે તટસ્થ વાચકોને ઉઠાહરણ આપવાની જરૂર રહેતી નથી.

૧. કૂટસ્થ-અક્ષરબ્રહ્મ સુધી તો આનંદ ગણિત છે, અમુક સંખ્યાથી પરિમિત છે, તો પછી દેવતાઓનાં મંદ-હલકાં સુખનાં લેખાં શાં ? તું એમ કહીશ કે ત્યાં સુધી આનંદગણિત છે, એમ તમે કેમ જાણ્યું ? તે મેં શ્રુતિથી જાણ્યું છે, અને તે શ્રુતિનો ઉપનિષદનો અર્થ તને કહી સંભળાવું છું.

૨-૩. જુઓ તૈત્તિરીયોપનિષદનો ૮ મો અનુવાક દેશાધિપ -અમુક પ્રાંતનો જ સજ્જ. દ્વીપ-સકલ દ્વીપનો નાયક-નિયંતા. શતગુણ-સોગણો. સુરપતિ-ઇન્દ્ર. મહસ્જન-મહલોક, જનગોક. તપવિધિ-તપલોક, સત્યલોક-બ્રહ્મલોક. અક્ષરઓક-અક્ષરરૂપ-ઓક.

ગણુના થઈ તે માટે ગણિતાનંદ કૃષ્ણ સદન;
 એ અધ્યાત્મિક શ્રીસ્વરૂપ છે જ્યહાં લીન મહામુનિજન.૪
 છે તેથી પર શ્રીપુરુષોત્તમ જ્યહાં આદિ વૃંદાવન;
 લીલા અચલના વિહારી જ્યહાં ગમ્ય નહિ ગો મન. ૫

-ધામ-ગૃહ. બૃહદારણ્યકોપનિષદમાં પણ કહ્યું છે કે, સ યો મનુ-
 વ્યાણાં રાજઃ સમૃદ્ધો મવત્યન્યેષામધિપતિઃ સર્વમાનુષ્યકૈર્ભોગેઃ
 સમ્પન્નતમઃ સ મનુવ્યાણાં પરમ આનન્દઃથી આરંભીને જે શત
 પ્રજાપતિલોક આનન્દઃ સ एको ब्रह्मलोक आनन्दः ઇત્યાદિ.

૪. ઉપર પ્રમાણે સર્વલોકના આનંદની ગણુના કરતાં અક્ષર-
 પ્રહ્લાના આનંદની ગણુના પણ શ્રુતિમાં કરેલી છે, તે માટે શ્રીકૃષ્ણનું
 ધામ-સદન-ગૃહ એવું જે અક્ષરપ્રહ્લા તે ગણિતાનંદ છે. અક્ષરપ્રહ્લા
 એ શ્રીસ્વરૂપ-શ્રીકૃષ્ણનું આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ છે. એ વિષે વિશેષ
 જ્ઞાસા હોય તો જુઓ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરકૃત સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી
 ગ્રન્થ. જેમ ગંગાનું આધિદૈવિક સ્વરૂપ-લીખને ઉત્પન્ન કરનાર
 સાક્ષાત્ શ્રીગંગાજીનું સ્વરૂપ, મકરવાહન વગેરે ચિહ્નયુક્ત છે.
 ગંગાજીનું આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ તીર્થરૂપ છે. આધિભૌતિક સ્વરૂપ
 જલ પ્રવાહરૂપ છે. તેવી જ રીતે શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપ તે આધિદૈવિક,
 અને અક્ષર આધ્યાત્મિક, તેમ જ જગત્ તે આધિભૌતિક.

૫. તે અક્ષરપ્રહ્લાથી પણ પર શ્રીપુરુષોત્તમ છે. યસ્માત્ હર-
 મતીતોઽહં અક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ । મતોસ્મિ લોકે વેદ વ પ્રસિદ્ધઃ
 પુરુષોત્તમઃ એ ગીતાવાક્ય અત્ર પ્રમાણ છે. શ્રીપુરુષોત્તમ જ્યાં
 બિરાજે છે, તે આદિ વૃંદાવન કહેવાય છે. અર્થાત્ તે આધિદૈવિક
 વૃંદાવન છે. આદિ વૃંદાવનનો અર્થ નાથાચંકર એવો કરે છે કે,
 'જેની પહેલાં કોઈ તુલસીનું વન થયું નથી, એવું વન.' અર્થાત્
 વૃંદાવન એટલે પહેલાંમાં પહેલું તુલસીનું વન. આ અર્થ કેવલ

અસાનમૂલક છે. તેણે નથી વાંચ્યું ભાગવત કે નથી વાંચ્યા અન્ય ઉપનિષદાદિ ગ્રન્થો. વૃન્દાવન શબ્દ આ સ્થલે યૌગિક નથી, પરંતુ પારિભાષિક અથવા રૂઢ છે. તેનો અર્થ શ્રીકૃષ્ણોપનિષદમાં કહ્યો છે કે, વૃન્દા ભક્તિઃ ક્રિયા બુદ્ધિઃ સર્વજન્તુપ્રકાશિનો તસ્માન્ન મિશ્રં ના-મિશ્રં આભિમિન્નો ન વૈ હરિઃ ॥ લીલા અચલના-નિત્ય લીલાના વિહારી છે. જ્યાં મન અને ગો-ધન્દ્રિયોની ગતિપણ નથી. ૪-૫ ટુંકે સાથે સરખાવેા શ્રીવલ્લભાખ્યાનની નીચેની પંક્તિઓ, ‘આપક રૂપ અદ્વૈત પ્રહ્લ જે, તેજેમય કહેવાય; આર્યપંથ અધિકારી મુનિ-જન, તે માંહે લય થાય.’ ‘તેહ ચક્રી પુરુષોત્તમ અજગા, લીલા અચલ વિહારી.’ ‘જ્યાં વૃન્દાવન આદિ અચલ.’ ઇત્યાદિ. આ સર્વ સિદ્ધાંતનું મૂલ બૃહદ્વામનપુરાણમાં છે.

આ ઠહીનું રહસ્ય સમજાવવાને મહુમ સાક્ષરકોટિપ્રવિષ્ટ એક વિચિત્ર જ બ્રાન્તિ-વીચિમાં વિહરે છે ! કદપે છે કે, ‘શ્રીકૃષ્ણને. સ્થૂલ દેહ આ પૃથ્વીના પરમાણુઓ લેગો થઈ ગયો છે.’ આ તે સાક્ષર બુદ્ધિની પરિસીમા ! શ્રીકૃષ્ણ એ નિર્ગુણ પરબ્રહ્મ છે, અને તે માત્ર આનંદમય જ શ્રીઅંગથી યુક્ત છે. જેમ સાકરનાં નક્કર પૂતળામાં કશું હોય નહિ, તેમ શ્રીકૃષ્ણના આકારમાં આનંદવિના બીજું કંઈ સંભવે જ નહિ. પંચમહાભૂતના શરીરોમાં સ્થૂલશરીર અને સૂક્ષ્મશરીર એવા વિભાગો છે, પણ તેથી પર અક્ષરબ્રહ્મના પણ સ્વામી-ઈશ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનો સ્થૂલદેહ, અને પ્રકૃતિથી પર પ્રભુનો તેવો દેહ કદપીને પૃથ્વીના પ્રાકૃત પદાર્થ સાથે મેળવેા એના જેવું ગીતા, ઉપનિષદ, પુરાણ વગેરે ગ્રન્થોએ નિશ્ચિત કરેલા અર્થનું નિર્દય ખૂન કરનારું બીજું શું કાર્ય હોઈ શકે ? શ્રીમુખે પ્રભુ ગીતામાં તેવા માણસોને માટે કહે છે કે, અવજાનન્તિ માં મૂઢા માનુર્ષો તન્મમાશ્રિતમ્ । વળી માને છે કે ગોકુળ વૃન્દાવન વગેરે સ્થાન પણ અનિત્યતામાંથી ઉગરે તેમ નથી. આ બીજા નંબર બ્રાન્તિ છે. ગોકુલ વગેરે સ્થલો માત્ર ભગવદ્રૂપ છે, આનંદ

શ્રીઅંગની સૃષ્ટિ જ્યહાં સામગ્રી સહુ નિજરૂપ;
 આનંદમય ત્યાં અખિલ કીડા નિત્ય અર્થ અનૂપ. ૬
 જ થકી શ્રેષ્ઠ ન કશું વ્યાપિવૈકુંઠ વેદિત લોક;
 જ્યાં થકી પુનરાવૃત્તિ નહિ નહિ જ્યાં સ્વમામાં શોક. ૭

મય છે. અત્યારે પણ ભકતો તે સ્થલે જઈને કવિશ્રી જેવું વર્ણન આપે છે, તેવો જ અનુભવ કરે છે. પરંતુ જેમના હૃદયમાં કામ રૂપ દુરાસદ હૃદયને ફેરી ખાનાર જહુરી કીડા વસે છે, જેમના હૃદયો કુતર્કપંકાકીર્ણ થઈ ગયલાં છે, તેમને તે સ્થલનાં અર્ધ-દૈવિક સ્વરૂપનાં દર્શન ન થાય તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી જ. આ સ્થલે એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે, પ્રભુની સર્વ લીલા પ્રકૃતિથી પર છે, પ્રકૃતિને અને લોકોને કશે સંબંધ નથી. તેમ જ તે લીલાસ્થલો પણ અલૌકિક છે, છતાં જ્યાંસુધી ઉચ્ચ અધિકાર પ્રાપ્ત થતો નથી, ત્યાં સુધી તે સ્થલોમાં લૌકિકની જ બ્રાન્તિ થાય છે. વળી શ્રોકૃષ્ણનું પ્રાકટ્ય એટલે તેમનું પ્રાકટ્ય લોકવત્ નથી, માત્ર સદ્રૂપે સર્વે વ્યાપક, એ પ્રભુ પોતાનો અસાધારણ જે પરમ આનંદ, તેને ભક્તના હૃદયમાં ભાવનાયુક્ત થયલા આકારમાં પ્રકટ કરે તે જ તેમનો પ્રાદુર્ભાવ. તોપણ અસુર લોકોને મોહ પમાડવાને લોકાનુકૃતિ પણ પ્રભુ કરે છે.

૬. શ્રીઅંગની જ-પુષ્ટિયષ્ટિ જ્યાં છે. નિજરૂપ-સ્વસ્વરૂપ. ત્યાં અખિલ-સર્વ કીડા આનંદમય જ છે, નિત્ય છે, અનુપમ છે. આમાં અખિલશબ્દ આવ્યો છે, તેથી આપણા સાક્ષર તેના પહેલાં જણાવેલો ‘સર્વાણો’ કર્યાવિના રહ્યા નથી.

૭. જેથી કાંઈ શ્રેષ્ઠ નથી, તે લોક વ્યાપિવૈકુંઠથી વેદિત છે. અર્થાત્ વ્યાપિવૈકુંઠ શબ્દ ભગવદ્ભાવવાચક છે. નાથાચંકર ‘વ્યાપી’ એ શબ્દ જુદો પાડીને વૈકુંઠને વેદિત સાથે જોડીને અર્થ કરે છે,

હરહરણ્યગર્ભાદિક ન માત જ્યાં સકલ સુંદરી ગ્રામ;
છે દયાપ્રીતમ પુરુષોત્તમ પુરુષૈક પૂરણકામ. ૮

૫૬ ૮૩ મું.

રમણિક શ્રીવૃંદાવનધામજી, નવદ્રુમવેલી અતિ અલિરામજી;
સ્વસ્થ મનોહર મૃદુમણિમય ક્ષમાજી, અચલાનંદમય

પૂરણ ચંદ્રમાજી. ૧

જ્યાં શ્રીચમુનાસરિતાકારજી, મણિપુરજટિત તટછાત્રી સારજી;
યુગ્મ પુલિન સુંદર સોપાનજી, કમલ કુમુદનાનાં અલિગાનજી. ૨

પણ તેનો સંબંધ કેમ ઘટયો હશે તે તો તે જ અને તેને અનુ-
સરનાર જ જાણે ! જ્યાં ગયા પછી પુનરાવૃત્તિ-ફરીને આ લોકમાં
જન્મ ધારણ કરવો પડે નથી. ચક્ષુગત્વા ન નિવર્તન્તે તદ્વામ પરમં
મમ એ ગીતાવાક્ય આ અર્થની સાક્ષી પૂરે છે.

૮. હર-ચિવ. હિરણ્યગર્ભ-બ્રહ્મા-વગેરે. ગ્રામ-સમૂહ. પુરુ-
ષૈક-દયાના પ્રીતમ એકલા જ ત્યાં પુરુષ છે, બાકી બીજાં બધાં
સુંદરી છે.

૧. રમણિક-મનોહર. અલિરામ-પરમ સુંદર. મૃદુ-કોમલ.
મણિમય-મણી જડેલી. ક્ષમા-પૃથ્વી. અચલાનંદમય-નિત્યઅક્ષીણ
અને આનંદમય ચંદ્રમા છે આ ચંદ્ર લેંકિક ચંદ્રથી ભુદો
સમજવો. શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે, અલૌકિકમનશ્ચન્દ્રપ્રકાશ-
ધવલીકૃતા ॥

૨. સરિતાકાર-નદીના આકારથી તે પણ પૂર-પૂર્ણ છે.
તેમના બે તટ મણિજટિત-મણિઆથી જડેલા છે. છાત્રી સાર-
બહુજ સુંદર દેખાવ-દશ્ય થઈ રહ્યું છે. યુગ્મ-મને તટ ઉપર
સુંદર પુલિન-રેવીથી યુક્ત છે અને સુંદર સોપાન-પગથીઆંથી
સુશોભિત છે. કુમુદ-રાત્રિનિકાસાં કમલ-પોયણાં. અલિ-બ્રમર.
શ્રીગોપાલદાસજીનાં વચનો સાથે સરખાવો-‘જ્યહાં રત્ન જડિત

કરે ગાન મધુકર મનોહર મન મત્ત મન મકરંદ;
 ત્યાં ત્રિવિધિ પવન વહે સુખદ શીતલ સુગંધિ મંદ ૩
 કંચનલતા મલ્લિકા માલતી કેતકી રહી ફૂલી;
 ચંપક બકુલ કહ્લાર પ્રપ્રુલ્લિત વલ્લરી રહી ફૂલી. ૪
 મણિ રત્ન મય ગિરિરાજશ્રી શ્રીનાથ મન લોભાય;
 અવ્યક્ત મધુર સુશબ્દદ્વિજગણ શોભા કહી નવનય.૫

તટ સરિતારે, નવપક્ષવ ભૂમિ હરિતારે.' 'જ્યાં સરિતા ચામીકર
 મણિગણ ઉભય ગાદ સોપાન; કમલ કુમુદ નાના અલિ સુંદર
 મધુર કરે ત્યાં ગાન.' એ સર્વનું મૂલ જૂહદામનપુરાણ છે. જુઓ:-
 યત્ર નિર્જરપાનીયા કાલિન્દી સરિતાંવરા । રત્નયદ્દોમયતટો હંસ-
 પદ્માલિસદ્કુલા ।

૩.-૪. મધુકર-બ્રમર, મકરંદના મદથી મત્ત-ઘેલા થઈને,
 સુખદ-સુખને આપનાર-સુખકર. ત્રિવિધિ-ત્રણ પ્રકારના મંદ સુગંધ
 અને શીતલ. કંચનલતા-સુવર્ણવેલ, મલ્લિકા-મોગરવેલ, માલતી-
 જુધની વેલ. કેતકી-કેવડે. ચંપક-ચંપો. બકુલ-બટમોગરો(?)
 કહ્લાર-એક જાતનાં પુષ્પ. વલ્લરી-વેલ. સરખાવો-‘કનકલતા
 માલતી મલ્લિકા, વિવિધ કુમુદ મકરંદ; શીતલ પવન ઝંકારે
 લહરી, સ્પર્શે અતિ આનંદ.’

૫. યત્ર ગોવર્ધનો નામ મુનિર્જરદરીયુતઃ । રત્નધાતુમયઃ
 થીમાન્ સુપક્ષિગણસંકુલઃ ॥ એ વાક્યનો અનુવાદ અને સરખાવો
 ‘પદ્મરાગ મરકત મણિ સ્ફટિક, શ્રીગોવર્ધન સોહે; પ્રદ્મરુદ્ર ત્યાં
 ઢાણ જાપડા, શ્રીહરિનાં મન મોહે.’ ‘નાના પક્ષીની શબ્દ માધુરી.
 શોભા તથો નહિ પાર.’ અવ્યક્ત-અસ્પષ્ટ-કાલા. દ્વિજગણ-પક્ષી-
 એનો સમૂહ.

શત પત્ર લોચન સુંદરી શ્યામાતણાં બહુ વૃંદ;
 તે મધ્ય વિલસે લાલ નટવર રસિકમણિ ગોવિંદ. ૬
 નિત્ય નવલ રાસ વિલાસ રચના કથનમાં કથમ આવે;
 છે નિત્ય લીલા અપ્રાકૃત આનંદમય શ્રુતિ ગાવે. ૭
 એ પુષ્ટિ સૃષ્ટિ સર્વની શ્રીઅંગથી ઉત્પત્ય;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણરૂપ વના ઠરે નહીં મત્ય. ૮

૫૬ ૮૪ શુ.

મર્યાદા સૃષ્ટિ જે વખાણીલ, તેની હેતુ હરિની વાણીલ.
 મનથકી ઉપની સૃષ્ટિ પ્રવાહલ, સહુનું કારણ સંધાનાહલ. ૧
 પુષ્ટ સૃષ્ટિ સહુથી શ્રેષ્ઠલ, શ્રીપુરુષોત્તમ જેના ઈષ્ટલ;
 તે શ્રીપુરુષોત્તમ સ્વયમેવલ, દ્વિજકુલ પ્રકટયા વહ્નિભદ્રેવલ. ૨

૬. 'શ્યામા શતહલનયન સુંદરી, યુથ તણેા નહિ પાર;
 અનેક રાસમંડલ રચના રચી, ખેલે શ્રીનંદકુમાર,' એનો જ
 પ્રતિધ્વનિ, શતપત્ર-સો પાંખડીવાળાં કમલ સ્વરખાં જેનાં નેત્ર છે.
 વૃંદ-સમૂહ.'

૭. નવલ-નવી જ, અપ્રાકૃત-અલૌકિક.

૮. પુષ્ટિ કાચેન નિશ્ચય: એ શ્રીવલ્લભાગ્નિના જ વચનનો
 અનુવાદ. પુષ્ટિસૃષ્ટિ મત્ય-મતિ શ્રોકૃષ્ણસ્વરૂપ વિના અન્યત્ર ઠરે
 નહિ.

૧-૨. વચસા વેદમાર્ગે હિ એ શ્રીમદ્વાયાર્યવાક્યમૂલક કથન.
 વેદની મર્યાદાને અનુસરીને જ ચાલનારી સૃષ્ટિ તે માર્યાદિક.
 મનસા પ્રવાહં સૃષ્ટવાન હરિ એ વાક્યનું તાત્પર્ય. દ્વિજકુલ-શ્રવણના
 વંશમાં તે જ પુરુષોત્તમ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરુપે પ્રકટયા.

દાળ.

શ્રીવલ્લભદેવાત્મજ સકલ શ્રીવિકૃલેશાચાર્ય;
 પરબ્રહ્મ પૂરણ આપ પ્રકટયા દૈવી કરવા કાર્ય. ૩
 પથ પુષ્ટિ પ્રગટ કર્યો પુનિત પૃથ્વીતલે પરમેશ;
 કેવલ પ્રમેયબલે કરી તારવા દૈવી અરોષ. ૪

૩. શ્રીવલ્લભદેવના આત્મજ-પુત્ર શ્રીવિકૃલેશાચાર્યજી, તેપણ સુકુલ-કુલસંહિન, પરબ્રહ્મ પૂર્ણપુરુષોત્તમ છે, દૈવીજીવોનાં કાર્ય સાદજ આપ સ્વસ્વરૂપનું પ્રાકટય કરે છે દયારામભાઈ, પરમ ભગવદ્દીન કવિતર ગોસ્વામિબાલકોને કેવી રીતે માનતા, તેના સા દ્યાત્કાર કરવા આથી વધારે શું દેખાડાય? છતાં કાંટાવાડાના રસિક વલ્લભની પ્રસ્તવતામાં એવું ચિતરવામાં આબું છે કે, દયારામ ભાઈએ મહારાજાઓની આઠી દરકાર કરી એમ લાગતું નથી. જો કે આ ચબ્દો નર્મદના જ છે, પરંતુ શ્રંથ ઉપર નોટ લખીને પંડિતમાં ખપનારે નર્મદના ઉપરના નિર્મૂલ વાક્યના ખંડનમાં આધાર સાથે લખવું જોઈતું ન હતું? વળી આથી જોએ શ્રીવલ્લભ કુલના સર્વ બાલકોની યોગ્યતા માગીને શ્રીમહાપ્રભુસિવાય સર્વ બાલકોને કમયઃ ઉતરતા ગણીને તેમજ અધુના બિસજતા બાલકોને તો તદ્દન સામાન્ય જીવસદૃશ જ ગણીને મુગ્ધબ્યામોહ કરે છે, તેઓને પણ આ ઉત્તમોત્તમ મહાનુભાવી પરમ ભગવદ્દીય કવિવરનાં એત-માર્ગનાં નવનીતરૂપ રહસ્યનો આસ્વાદ તો ઘેર ગયો, પણ તેનું દર્શન કરીને પણ કાઈક લાગ્યશાલો થવાની સૂચના કરવામાં આવે છે.

૪. પથપુષ્ટિ-પુષ્ટિમાર્ગ, પુનિત-પવિત્ર, પરમેશ-પૂર્ણ પુરુષોત્તમજી, શ્રીવત્સાગ્નિ, પ્રમેયમલ-માત્ર પોતાનાં જ સ્વરૂપબલથી જીવના-સાદગ્ધની અપેક્ષા વિના જ અરોષ-સર્વ.

સર્વાત્મભાવે શરણુ ગ્રહી સેવવા સુંદર શ્યામ;
 વિશ્વાસ દઢ હરિ સંત ગુરુ નહિ અવર સાધન કામ. ૫
 અસમર્પિ વસ્તુ લે નહિ આશ્રય અનન્ય અખંડ;
 તદ્વર્થ સાધન સકલ શ્રીગુરુ કરે હતી સહુ દંડ. ૬
 શુભ કૃતિ સહુ સહજે ખને ખાલકૃષ્ણ કરુણાદષ્ટિ;
 નિજ બલે લીલા નિત્ય આપે નંદસુત સુરસદૃષ્ટિ. ૭
 એ શ્રીવલ્લભકૃત પુષ્ટિપથ શિવ બ્રહ્માનો ન પ્રવેશ;
 વણુ શ્રમ મળે જન દયાપ્રીતમ શ્રીકૃષ્ણ રાધેશ. ૮

પદ ૮૫ સું.

નામનિવેદન એ કુલદ્વારાંજી, કરી હરિ ભજવાં ભાવે ઠારાંજી;
 પુષ્ટ ભક્તનો કરવો સંગજી, પ્રતિપલ વાધે પિયુસું રંગજી. ૧

૫. અવર-ખીઠાં. અસમર્પિ-પ્રભુને સમર્પ્યા વિનાની વસ્તુ.
 અનન્ય-અન્યનો આશ્રય ન કરતાં પ્રભુનો જ અખંડ આશ્રય.
 સાધન તો શ્રીગુરુદેવ જ કરે છે. સર્વ દંડને-દોષને હતિ-હણીને.
 સ્વદાસાર્થકૃતાશેષસાધન: એ શ્રીવલ્લભાધીયનું નામ છે.

૭. સુરસદૃષ્ટિ-દેવ સદૃષ્ટિની માત્ર ભગવત્કરુણા-દૃષ્ટિના જ
 ખંજીરી સર્વ શુભ કૃતિ સહજમાં જ થઈ જાય છે. ઇતર સ્પષ્ટ છે.

૮. 'એવો માર્ગ શ્રીવલ્લભવરનો રે, ન્યહાં નહિ પ્રવેશ
 વિધિ હરનો રે.' એ શ્રીગોપાલદાસજીનાં વચનનો ઉપન્યાસ.
 વણુશ્રમ-કોઈ પણ પ્રયાસ વિના જ.

૧. શ્રીવલ્લભકુલદ્વારા જ નામ અને નિવેદન, અર્થાત્, અ-
 દ્યાક્ષરગ્રહણ અને આત્મસમર્પણ કરવું. ઇતર શ્રીવલ્લભાધીયના
 દત્તાધિકાર સમયના વૈષ્ણવોને બાદ કરતાં આધુનિક ચર્ચણીઓને

સ્નેહ રાખવો પ્રભુપતિ જરૂર, વાતસલ્યતા તો ખાલપ્રકારથી;
ભય પણ ધરવો ભૂપસમાનથી, નિશ્ચિન કરવું હરિ
ગુણગાનથી. ૨

ઢાળ.

ગુણ ગાન ગુરુ ગોવિંદનું ધરવો વૈષ્ણવ વેશ;
હરિચંદન ભાલ સુભાગ્ય ઊર્ધ્વપુંડ્ર વક્ર ન લેશ. ૩
તે મધ્ય મુદ્રા ગોપીચંદન ઉચિત દ્વાદશ અંગ;
શુભ કંઠ માલા તુલસીકાષ્ઠ પવિત્ર અચલ પ્રસંગ. ૪
શ્રીગુરુ ગોવિન્દચરણામૃત નિત્ય મહાપ્રસાદસું નેમ;
અતુલિત માહાત્મ્ય સુભાગ્ય માની સેવીએ સહપ્રેમ. ૫
શ્રીભાગવત શ્રીભગવદ્ગીતા વલ્લભી માર્ગ ગ્રંથ;
નિત્ય પઠન શ્રવણ સ્વમાર્ગોમુખ ટેક પુષ્ટિ પંથ. ૬

નામ કે નિવેદનનો ણિલકુલ અધિકાર નથી. પુષ્ટ ભક્ત-ભગવદનુગૃહીત
ભક્ત. વાધે-વૃદ્ધિ પામે ભાવે દારા-શ્રીભાવથી પ્રભુનું ભજન કરવું.

૨. પ્રભુ પતિઉપર જ્વર સ્નેહ રાખવો. અન્યત્ર કવિવર
ગાય છે કે, 'જીવ જાણી લે, જરૂર પ્રીત જગદીશ વિના ના સારી.'
ખાલભાવથી જ્યાં સેવા થતી હોય ત્યાં વતસલતા-શ્રીયશોજના
જેવો સ્નેહ રાખવો. પણ તેની સાથે પ્રભુની મોટાઈ ભૂલવી
નહિ. ભૂપસમાન-રાબના જેવો.

૩. હરિચંદન-ભગવતપ્રસાદી ચંદન વક્ર-વાંકું તેમાં ગોપી-
ચંદનની મુદ્રા કરવી. દ્વાદશ અંગમાં તિલક કરવું.

૪-૫. સર્વ પ્રસંગે તુલસીકાષ્ઠમાલા ધારણ કરવી. મુનેમ
એ શુભ નિયમનું પાલન કરવું. અતુલિત-જેની તુલના ન થઈ
થકે તેવું.

ચિંતા ન કરી પણ રાખવી વિશ્વાસ કંઠ નિજસ્વામી;
 મારું ભલું પ્રભુ સઘળું કરશે ઈશ અંતર્યામી. ૭
 ભર ભરોંસે ગુરુ સંત શ્રીજી ભજે તે વર ભક્ત;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણવલ્લભ સહજ સદા મતિ રક્ત. ૮

પદ ૮૬ સું.

શિષ્ય સાંભળી એ વિધિ વાંચીજી, પુષ્ટ પ્રવરભક્તિ ઉર જાણીજી
 સંશય છૂટયા સઘળા મનનાજી, તાપ નિવર્ત્યા ત્રિવિધ તનનાજી
 વર્ત્મ વલ્લભી વહાલો લાગ્યોજી, પ્રતાપ દુસ્સંગનો ભાગ્યોજી;
 નિજપ્રભુમળવાઆતુરતાજીજી, સકળકલ્પનાખીજીભાગીજીર
 હાજી.

ભાગી કલ્પના મારી સહુ સાંભળો મુજ સ્વામી;
 શુભ રીતિ પુષ્ટિપંથની કહી આપ અંતર્યામી. ૩
 પ્રભુ સંબંધી વસ્તુ સકલ પ્રભુરૂપ કહી છે પ્રાગ;
 તદ્દપિ કહો કંઈ માહાત્મ્ય સુણી ઉર ઉપજે અનુરાગ. ૪

૬. વલ્લભીમાર્ગી-પોડયા શ્રંથ વગેરે શ્રંથો, જે સ્વમાર્ગીય પુરુષ હોય તેનાં જ મુખથી શ્રવણ કરવા. એવો ટેક પુષ્ટિમાર્ગમાં છે. આ ટેક આજકાલ અનુભવાય છે ?

૭-૮. નિજ-પોતાના સ્વામીનો ભર-ઘણો જ. વર-શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણમાં જ જેની મતિ રક્ત-રંગાયલી છે.

૧-૨. એ વિધ-એ પ્રકારની પ્રવર-ઉત્તમોત્તમ. નિવર્ત્યા. પાછા થયા. ત્રયવિધિ-ત્રણ ત્રકારના. વર્ત્મ-માર્ગ-આરતિ-આતિ અત્યંત ઉત્કંઠા.

૩-૪. શિષ્ય કહે છે. પ્રાગ-પહેલાં. બીજું સ્પષ્ટ છે. તદ્દપિ-તોપણ.

શ્રીસ્વામિનીજી સ્વરૂપ શું અતિ રતિ સુંદરશ્યામ;
વેદે વધા અદ્વિતીય પુરુષોત્તમ આત્મારામ. ૫

શ્રીયમુનાજીશ્રીતુલસીજી ગૌ ગોપીજન પ્રિય અત્ય;
શ્રીકૃષ્ણને શામાટે છે કિંચિત્ કહો મુજપ્રત્ય. ૬

ચરણામૃત મહાપ્રસાદ માલા ઉર્વપુંડ્ર આદિક;
સમજવું જે કશું સંતને તે કહો પ્રીત અધિક. ૭

ચિંતા સમૂળી સહુ ટળે સંશે સહુ ક્યમ જાય;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ શું વિશ્વાસ દઢ ક્યમ થાય ? ૮

૫૬ ૮૭ મું.

સુખદુઃખ કર્તા હર્તા કાંણજી, અવર કોઈ કહે પુરુષ પુરાણજી;
કર્મકાલ ગ્રહ કેટલા કહે છેજી. મન સ્વભાવ જીવને પણ લેછેજી ૧
સંશય ટાળો નિશ્ચે થાયજી, એ ભ્રમ જાળે બહુ અથડાયજી;
એ વણ વૈષ્ણવને જે લેવુંજી, તે સહુ વણ પૂછયે પણ કેવુંજી. ૨

હાજી.

કેવું ખરું સહુ સ્વરૂપમાં ને શુદ્ધ સ્ફુટ સહમજાય;
તે રીતથી મુજને કૃપા કરી કહો શ્રીગુરુરાય. ૩

૫. વેદ તો એમ કહે છે કે પુરુષોત્તમ તો આત્મારામ છે
અંને અદ્વિતીય (એક) જ છે, અને તેમને શ્રીસ્વામિનીજી સાથે
અતિ-રતિ-સ્નેહ શ્રી રીતે ઘટે છે ?

૬. થી ૮. સ્પષ્ટ છે. નોટની કાંઈ પણ જરૂર જણાતી નથી.

૧-૨-૩. સુદ દુઃખાદિના કર્તા અને હર્તા કોણ છે ? સાક્ષાત્
પ્રભુ જ કે કોઈ બીજા ? કેટલાક લોકો કર્મે, કાલ, ગ્રહ, મન,
સ્વભાવ, જીવ વગેરેને તેના કર્તા હર્તા માને છે, તે કેમ ? ભ્રમ

એમ સુણી શ્રીઆચાર્ય વાયક ઉચ્ચાર્યા પછી એહ;
 સુણુ પ્રતિ ઉત્તર ક્રમે કરી તેં પ્રશ્ન પૂછયાં જેહ. ૪
 શ્રી સ્વામિની શું સ્વરૂપ તે સુણુ કહું સહિત વિવેક;
 શ્રીકૃષ્ણ રાધા નામ બે વસ્તુતઃ તો જોતાં એક. ૫
 જ્યમ અગ્નિ જ્વાલા ચંદ્ર કૌમુદી સિંધુ ને વળી છોળ;
 કહેવાય ભિન્ન અભિન્ન બંધે વસ્તુ એકજ ખોળ. ૬
 જે એકમેવાદિતીયબ્રહ્મ કહ્યું શ્રુતિ ભુગ જાણી;
 નહિ તો થયું ધ્રુવ એવ શબ્દે અદિતીય શિદ વાણી. ૭

જાલે-બ્રમરૂપી પાશમાં બીજું પણ જે વૈષ્ણવને ઉપયોગી હોય
 તે પુછ્યા વિના જ આપે કહેવાની કૃપા કરવી. ૩. કહી સ્પષ્ટ છે.

૪. શિષ્યનો પ્રશ્ન સાંભળીને આચાર્યશ્રી વાણી ઉચ્ચાર્યા.
 તારા પ્રશ્ન પ્રમાણે અનુક્રમે હું પ્રત્યુત્તર કહું છું, આ ઉપરથી
 એમ નિશ્ચય થાય છે કે, આ પ્રશ્નોત્તર કવિશ્રીને અને તેમને
 બ્રહ્મસંબંધ કરાવનાર તેમના ગુરુ દેવ શ્રીવલ્લભલાલજી મહારાજ
 સાથે જ થયલા કોઈ વૈષ્ણવ સાથે નહિ.

૫-૬. શ્રીસ્વામિનીજીનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે. શ્રીકૃષ્ણ અને
 રાધા એમ બે નામ છે, પણ વસ્તુતઃ તે એક જ છે. અગ્નિ
 અને તેની જ્વાલા તે બે ભિન્ન નથી. તેમ જ ચંદ્ર અને કૌમુદી
 જ્યોત્સ્ના. સિંધુ-સમુદ્ર. તે ભિન્ન પણ કહેવાય અને અભિન્ન
 પણ કહેવાય, પણ ખોળ કરતાં તો એક જ વસ્તુ છે. સરખાવે.
 યથા ચ ચન્દ્રિકા ચન્દ્રે પ્રમા માનૌ દુતાશને । યથા મધુરિમા
 નીરે સ્પર્શન માન્વતે યથા । ગન્ધ પૃથિવ્યામનઘ્ર રાધિકેયં તથા
 દરૌ ॥

૭-૮. શ્રુતિનું રહસ્ય સમજાવે છે. એકમેવાદિતીય બ્રહ્મ-

ભાસે જુગલ વૈ એક બે મળી હેતુ એ પુનરુક્તિ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ રહ્યા એક બે એ યુક્તિ. ૪

૫૬ ૮૮ મું.

એકચણોજ્યમદ્વિદળ મળીનેજ, સ્વતઃસિદ્ધજબે રહ્યાંહજીનેજ;
સત્ય ચણ્યોજ્યમભાસે એકજ, દ્વિદલાંતરમાં વિરલ વિવેકજ. ૧

एकम् (એક), एव (જ) अद्वितीयं (બીજા કોઈથી રહિત
અર્થાત્ એક જ) ब्रह्म (પ્રહ્મ છે) આ શ્રુતિમાં એમ કહેવાયલું
છે કે પ્રહ્મ એક જ છે. ‘ પ્રહ્મ એક જ છે ’ એટલુંજ જો કહેવું
હોય તો एकमेव ब्रह्म એટલું જ લખતાં તેવો અર્થ પ્રાપ્ત થશે.
अद्वितीयं એ પદની જરૂર શી ? જરૂર નથી લાગતી, છતાં શ્રુતિ
વેદ તેને કહે છે, તો તેનું તાત્પર્ય એ જણાય છે કે, પદાર્થ-પ્રહ્મ
સ્વરૂપે તો એક જ છે, પણ બે સ્વરૂપે ભાસે છે, જુગલ સ્વરૂપે
ભાસે છે, જુગલ સ્વરૂપે દર્શન કે છે, બે મળીને એક સ્વરૂપે
ભાસે છે, માટે પહેલાં ‘ એક જ છે ’ એમ કહીને બીજાં સ્વરૂપ
માટે પણ શ્રુતિ કહે છે કે, તે પણ અદ્વિતીય છે, તે સ્વરૂપથી
द्वितीय-भिन्न નથી. એ યુક્તિ સમજવી.

૧. ચણો આખો એક જ છે, પરંતુ તે બે ભાગમાં છે.
ધર્મ એક જ છે, તેમાં ચણા જેવા બે ભાગ નથી. ચણો એક છે
છતાં તે દ્વિદલ-બે ભાગ મળીને થયેલો છે તે બે ભાગ સ્વાભા-
વિક રીતે સાથે જ મળી રહ્યા છે. सत्त्व-तत्त्व-ज्ञातरां સાથેનો
ચણો એકજ ભાસે છે, તેમાં બે ફલ છે એવો વિવેક વિરલ જ
કરવામાં આવે છે. ‘ સત્ત્વ ’ એ પાઠનું મર્મ સમન્વયા વિના
નાથાચંકર સત્ત્વ પાઠ કલ્પિને જે મિથ્યા અર્થ અડાવે છે, તે
તદ્દન અસંગદ્ધ જ છે.

ત્યમ અક્ષર વેદિત ભુમ રૂપણ, અનુભવી જાણેવાત અનૂપણ;
એકરૂપથી રમણ ન થાયણ, બીજું સમ ઇચ્છયું ત્રજરાયણ.૨

કાળ.

ત્રજરાય સમતા અવર નહિ નિજ સરીખા નિજ એક
સ્ત્રીરૂપ નિજ આત્મા હૃદયમાં લીલા નિત્ય વિવેક. ૩

હુ વિદ્યમાન હતો ઉપસ્કર રસોદ્બોધક જેહ;
શ્રીસ્વામિની સહ પ્રકટ કીધો બાહ્ય ઇચ્છા તેહ. ૪

શ્રીરાધિકાથી રમણ અચલિત કરે સુહૃદરશ્યામ;
એ રીતે વેદ વચન સાચું કૃષ્ણ આત્મારામ. ૫

૨. તેવી જ રીતે યુગલસ્વરૂપ અક્ષરબ્રહ્મથી વિટાયણું છે. તે વાત અનુભવી જ જાણે છે. ઇલાકાઈ ન રમતે સ દ્વિતીય-મૈચ્છત્, એ ગૃહદ્વારસ્થઃ શ્રુતિનું વર્ણન કરતાં કવિવર કહે છે કે એક રૂપથી રમણ સિદ્ધ થતું નથી, માટે બીજું રૂપ પ્રભુ ઇચ્છે છે. નાથાશંકરે ઉપનિષદો વાંચેલા નહિ હોવાથી કવિના કથનને ‘અનુભવ’ જન્ય અનુમાન કહે છે, તે તેની મહાબ્રાન્તિ છે.

૩-૪. પ્રભુનાં રમણ બે પ્રકારનાં છે. ૧ આન્તર રમણ અને ૨. બાહ્યરમણ બ્યારે બાહ્યરમણ કરવાની બ્યારે ઇચ્છા કરે છે, ત્યારે પોતાનામાં રહેલું નિત્ય લીલોપયોગિ સર્વ સાહિત્ય બાહ્ય પ્રકટ કરે છે. પોતાની તુલ્યતા બીજામાં નથી. પોતાના સરખા તો પોતે જ છે, અવર નથી. સ્વહૃદયમાં સ્ત્રીભાવ જે ગૂઢ હતો તે, અને સર્વ રસોદ્બોધક ઉપસ્કર બહીરમણાર્ય પ્રકટ કરે છે.

૫. પ્રભુ તો શ્રીસ્વામિનીજી સાથે અચલિત-નિત્ય રમણ કરે છે. આપનું રમણ નિત્ય છે. આત્મરતિરાત્મકીડ આત્મમિથુનઃ ઇત્યાદિ વેદવચનને પ્રભુ આત્મારામ હોઈને પણ સત્ય કરે છે. ,

ભાતી પટોણું રૂપ છાયા સંગ પ્રકટયા બેહ;
 જ્યમ દીપક દીપકથી હવે સમરૂપ નિસ્સંદેહ ૬
 શ્રીકૃષ્ણ હોય કદિ રાધિકા થઈ જાય રાધા કૃષ્ણ;
 ત્યાં કાર્ય કારણ કથન શું પૂરણ પરસ્પર નૃષ્ણ. ૭
 આત્મા વૈ રાધિકા પ્રોકતા વેદની શ્રુતિ એહ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ રાધા એક નિઃસંદેહ. ૮

પદ ૮૯ મું.

યુગલ રૂપનું સ્મરશ્રમવારીજ, શ્રીયમુનાજ શુભકારીજ;
 તુર્યપ્રિયા શ્રીહરિનાં કહાવેજ, સ્વભાવ સમતા કોઈ ન આવેજ. ૧
 પિયુ આધે સૌને સુખરૂપજ, કૌશ કૃપાના અત્ય અનૂપજ;
 સ્વભાવ જત્યાનો ન ઉપાયજ, તે જતાવે યમુના માયજ. ૨

૬. ભાત અને પટોણું, રૂપ અને છાયા, એ બંને સાથેજ પ્રકટે છે. તે પણ જેમ એક દીવાથી બીજો દીવો થયો તે પણ તેના જેવો જ થયો, તેમ, પ્રભુના જ સ્વરૂપમાંથી શ્રીસ્વામિની-જનું સ્વરૂપ પ્રકટ થયું, તે પણ પ્રભુસ્વરૂપ જ છે એમ સમજવું.

૭-૮. બંને કહી સ્પષ્ટ છે. કાર્ય અને કારણ એમ લેદથી કહી શકાય તેન નથી. પરસ્પર બન્ને પૂર્ણ કામ છે. 'શ્રીરાધિકાજ ભગવત્સ્વરૂપ જ છે, એમ શ્રુતિ પણ કહે છે.

૧-૨. સ્મરશ્રમજલાણુમિ' એ શ્રીવાગીશવચનામૃતાનુસાર શ્રીયમુનાજ યુગલ સ્વરૂપનું સ્મરશ્રમજલ છે. તે શ્રીયમુનાજ તુર્યતુરીય-ચતુર્થ પ્રિયાજ છે. 'તુર્ય' શબ્દનો અર્થ 'ચાર' એવો નથી થતો, પરંતુ 'ચતુર્થ-ચોથાં' એવો થાય છે. 'તુર્ય' શબ્દનો 'ચાર' એવો અર્થ કરીને નાયાશકરે નવી જ બ્રાન્તિ ઉપજાવી છે. તે લખે છે કે, 'તુર્ય-ચાર પ્રિયા-સખા (સુદામા, સિદામો, અર્જુન અને ઉદ્ધવ.)' આ એક 'અમેતેમ લખી માર-

દાળ.

એ માય કૃષ્ણા કૃષ્ણરૂપિણી કરે ઉજ્જવલ દાસ;
 સહજે થયું પયપાન પાપી તદપિ નહિ યમત્રાસ. ૩
 જન સ્નાન સુકૃત નૃતન તનુ યોગ્યતા સેવન કૃષ્ણ;
 અહો સપ્તસાગરભેદિની નિજજન પૂરક વૃષ્ણ. ૪

વાની ' અહુત યુક્તિ છે. બન્ને કહીમાં શ્રીયમુનાજનાં સ્વરૂપનું, મહાત્મ્યનું વર્ણન છે તેમાં ચાર સખા, ક્યાંથી કુટ્ટી નિકળ્યા? નાથાથાંકરે નથી ક્યો પ્રસંગનો વિચાર કે નથી ક્યો પ્રકરણનો નિર્ધાર, અસ્તુ જેનો જેવો અધિકાર તેવું તે સમજે. કવિવર કહે છે કે શ્રીયમુનાજના સ્વભાવતુલ્ય કોઈનો સ્વભાવ છે જ નહિ. શ્રીયમુનાજ મહાદયાલુ છે. પ્રિયતમ આદિને લઈને સર્વ યૂથને સુખરૂપ છે. હ્યાનો તો ભંડાર છે. સ્વમાર્ગયિજયો મયેત્ એ શ્લોકથી, સ્વભાવનો વિજય કરવો હોય તો શ્રીયમુનાજને દ્વંદ્વમાં પધરાવો એવો આદેશ શ્રીમહાપ્રભુજ કરે છે.

૩. કૃષ્ણા-શ્રીયમુનાજ. શ્રીયમુનાજ ત્વતઃ સ્થામ હોવાથી કૃષ્ણ નામ ધરે છે. પોતે કૃષ્ણા છે-સ્થામ છે, પરંતુ સ્વદાસને તો ઉજ્જવલ કરે છે. ન જાતું યમયાતના મવતિ તે પય.પાનત. એ શ્રીવાગીયવાદીનો જ અનુવાદ અડધી ટુકમાં કવિધી કરે છે. પયપાન-જલપાન.

૪. સકૃત-માત્ર એક જ વાર જન-મનુષ્ય સ્નાન કરે તો નવીન દેહ પ્રાપ્ત થાય. તે દેહ ભગવત્સેવા કરવાનો અધિધારી થાય, જુઓ શ્રીયમુનાજક-મમાસ્તુ તથ સચિધૌ તનુનવત્સમેતાવતા ન વુર્લમતમા રતિર્મર્ચાત વૈ મુકુન્દમિયે ॥ લીલોપયોગી અલૌકિક દેહ શ્રીયમુનાજ જ દાન કરે ત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે. સપ્તસાગર-લેદિની-સાતે સાગરને લેદનારી. સર્વ નદીઓનો પતિ સમુદ્ર છે, તેથી સર્વ નદીઓ સ્વનામરૂપ ત્યજીને સમુદ્ર સાથે મળી જાય

સઘ સ્મરણ કરતાં માત્રમાં લય પાપ સહુ સંતાપ;
 શ્રીયમુનાજી બીજાં નથી શ્રીકૃષ્ણ પરણ આપ. ૫
 શ્રીતુલસીજી હરિ પ્રિયા તે પણ રાધા મૂલ સંબંધી;
 શ્રીમુખ્ય સ્વામિની કેરડાં એ છે શ્રી અંગ સુબંધી. ૬
 પતિવ્રતાપણું શું અન્ય લક્ષિત વલ્લભ શ્રીહરિ જોડ;
 શ્રીવૃંદાજીની કૃપા વણ પ્રાપ્તિ ન કોઈને તેડ. ૭

છે, કહો કે સમુદ્રરૂપ થઈ જાય છે. શ્રીયમુનાજીના પતિ તો
 માક્ષાત્ કૌટિબ્રહ્માંડનાયક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ હો
 વાથી સમુદ્રમાં રહાને પણ તદ્દરૂપ થતાં નથી. હાલ પણ અનુ-
 ભવીઓ અને જોઓએ તે દૃશ્ય પ્રત્યક્ષ કર્યું છે, તેઓ જણાવે છે
 કે, શ્રીયમુનાજી સમુદ્રમાં સ્વસ્વરૂપે રહી ને નિજ ધામમાં પધારે
 છે, તેથી જ સમુદ્રથી પોતે પૃથક્ રહે છે એમ દર્શાવવા માટે
 જ્યાં સંગમ થાય છે ત્યાંથી સર્વ સમુદ્રમાં પોતાની શ્યામતા
 દર્શાવે છે, તેથી ક્ષપ્ત જ નજરે પડે છે કે શ્યામ જલ શ્રીયમુના-
 જીનું છે; તે શ્યામ જલ જો લઈને તેનું પાન કરીએ તો મીઠું
 માતૃમ પડે છે અને તેથી અતિરિક્ત જલ ખાઈ જ જણાય છે.
 શ્રીયમુનાજી નિજ જનોની તૃષ્ણાને પૂરનારાં છે.

૫. સઘ-તત્કાલ. શ્રીયમુનાજી શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ જ છે.

૬. શ્રીતુલસીજી પણ ભગવત્પ્રિયા છે. તે પણ શ્રીસ્વામિ-
 નીજીનો મૂલ સંબંધ ધરાવે છે. એ શ્રીસ્વામિનીજીનાં શ્રીઅંગ-
 ના સુગંધરૂપ જ છે. જુઓ શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમ સ્કંધમાં
 યુગલ આતનો શ્લોક—મણિધરઃ કચિદાગણયન્ ગા માલયા વ-
 ચિતગન્ધતુલસ્યાઃ ।

૭-૮. વિશ્વનાયક, સર્વેશ પ્રભુ પ્રાપ્તે એક પાતિવ્રત્યભાવ,
 તે જ દૃઢ અનન્ય લક્ષિત, જે પ્રભુને બહુ જ વલ્લભ-પ્યારી છે,

શ્રીતુલસીજીના સંબંધ વણુ કશું અંગીકાર ન ધરા;
કૃષ્ણ પદ પ્રિય દયા પ્રીતમ ધરેશાલિઆમજી શીશ. ૮

પદ ૯૦ મું.

૧૪૫ પુષ્કરાદિક જગ જેહજી. શ્રી ગંગાદિક સરિતા તેહજી;
રે આદિ સુર કાણુ ન ખસે-છેજી, તુલસીદલને વિષે વસેછેજી. ૧
લસી વન જ્યાં હોય અલિરામજી, ત્યાં બેઘડી જે કરે વિશ્રામજી;
દિ જન્મનાં મહાઅધ છૂટેજી. અલગ અવિધા કાલ ન કુટેજી. ૬

તે શ્રીતુલસીજીની કૃપા વિના પ્રાપ્ત થાય જ નહિ. વળી શ્રીતુલ-
સીજીના સંબંધ વિના પ્રભુ કંઈ પણ અંગીકાર કરતા નથી.
દયાના પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદરૂપ શ્રીશાલિઆમજી શ્રીતુ-
લસીજીને મસ્તકે ધરે છે, અથવા તે શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદમાં
તુલસીજી સમર્પાય છે અને શ્રીશાલિઆમજીના મસ્તક ઉપર ધરાય
છે. આ બે કડી ઉપર કવિશ્રી સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોમાંથી કેટલીક
ઉપયોગિની પંક્તિઓ ટાંકે છે:—સર્વથા અન્યસમ્બન્ધરહિતા,
કેવલમગવત્સમ્બન્ધિની સર્વાનુપયોગિની તુલસીતે સાક્ષાત્તમેષ
ગૃહ્ણાતિ, इति तत्सम्बन्धादेवान्यवस्तूनामपि तादृग्धर्मवत्सम्पत्तौ
મગવદંગીકૃતિર્ન તુ સાક્ષાદત્ત एव, मगवन्निवेद्यादौ ततः क्षेपः ।
अत एव ब्रह्मसम्बन्धेऽपि तद्वद्वारव सर्वसमर्पणमिति निर्गवः ॥

૧-૨. અહિંથી શ્રીતુલસીજીનાં માહાત્મ્યનું વર્ણન પુરાણોને
આધારે કરવામાં આવેલું છે. કવિશ્રીનું એક વાક્ય પણ સ્વકલ્પિત
અથવા નિર્મૂલ નથી; પરંતુ પુરાણોના જ વાક્યોનો શુદ્ધરગિરા-
નુવાદ છે. અત્ર તે પ્રમાણોનો સંગ્રહ વિસ્તાર-ભયથી થઈ શક્યો
નથી. જુદાસુએ રાજનગરવાળા નિત્યલીલારથ શ્રીમજરાયજી
મહારાજે રચેલી શ્રીવલ્લભાખ્યાનની સંસ્કૃત ટીકા અથવા ભા. મા.
વે. ભા. પંડિત શ્રીગદ્દલાલાજીના ગ્રંથો સત્સિદ્ધાંતમાર્તંડ, મારુત

હાળ.

કુટે ન કામાદિક સહુ અથ દુઃખ દહે દર્શન;
 અભિવંદને મહારોગ નાશે સ્પર્શ પાવન તન. ૩
 સિંચતાં તુલસી ત્રાસ અંતક મહાપદ યશ કાન;
 હરિ ચરણ દલ અર્પ્યે અમિત ફલ પરમાનંદ ગુણગાન. ૪
 શ્રીતુલસીકાષ્ઠાગ્નિચક્રી દહ્યું હોય જેનું શરીર;
 તેને ન પુનરાવૃત્તિ કો દિન વણ ભજે યદુવીર. ૫
 અમન્યાગમનાદિ મહાપાતક ગળ્યો કદિ હોય;
 તોહે પ્રેત ન થાય વસે વૈકુંઠ તીર્થ પ્રાપ્ત ન કોય. ૬

શક્તિ, વેદાંતચિંતામણિ વગેરે ભોધ લેવા. પુબ્કર વગેરે સર્વ તીર્થો, ગંગાદિ નદીઓ હરિ-ધ્વાદિ દેવો તુલસીદલમાં રહે છે, ક્ષણ પણ ખસતા નથી. અભિરામ-સુંદર મહા અધ-મહાપાપ. અવિદ્યા-અજ્ઞાન અલગ થાય. કાલ તેને ફેટે નહિ. ઇતર સ્પષ્ટ છે,

૩. દર્શનથી દુઃખ દહે છે. જાણે છે. અભિવંદને-પ્રણામથી મહારોગ દૂર થાય છે. સ્પર્શથી તન-શરીર પવિત્ર થાય છે.

૪. શ્રીતુલસીવૃક્ષને જલનું સિંચન કરતાં અંતક-યમરાજનો ત્રાસ ટળે છે, તેમના યશ કાને પહોંતાં મહાપદની પ્રાપ્તિ થાય છે, ભગવન્ચરણાસવિંદમાં દલ-તુલસીપત્ર અર્પણ કરવાથી તો અમિત અગણિત ફલ મળે છે, તેમનાં ગુણગાન કરવાથી પરમાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

૫. યદુવીર-શ્રીકૃષ્ણભજન ન કર્યું હોય તો પણ જેનું શરીર તુલસીકાષ્ઠી બન્યું છે તેને પુનરાવૃત્તિ ફરીને અહિં આવવાનું રહેતું નથી.

હરિ અર્થ રોપી કોમલ દલ હરિચરણ અર્પે જેહ;
 અપરાધ અગણિત દગ્ધ કરિ હોય કૃષ્ણવલ્લભ તેહ. ૭
 શ્રીતુલસી નિર્મલ નોમ જપથી સદા પૂરણ કામ;
 અતિ દયા પ્રીતમ પ્રીત્યે વૃંદાવન વૃંદા નામ. ૮

૫૬ ૬૨ સુ.

તુલસી દલઉતર્યું જગદીશજી. જમણ કરે જેધરી ઉરશિશીજી;
 પ્રતિપદ્મલ લેદશ હયમેધજી, નિશ્ચે નિશ્ચે નહીં અણુ વેધજી. ૧
 તુલસીકાષ્ઠની રચિત સુદામજી, ધરે પ્રસાદી શ્રીધનશ્યામજી;
 પાપરહિત નિશ્ચે છે તેહજી, વહન કરે ભક્તિથી જેહજી. ૨

દાળ.

ભક્તિસહિત ભૂપણ કરે શુભ તુલસીકાષ્ઠની માળ;
 તેને પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ નહિ અશુભિ તનુ કો કાલ. ૩
 કાષ્ઠ સુકું પત્ર વા તુલસીતણું જે ઘેર;
 ત્યાં પાપનો ન સંબંધ કદિ નિત્યે સુમતિ હરિમેર. ૪

૬-૭-૮. સ્પષ્ટ છે. અગમ્ય-ગમન કરવા યોગ્ય ન હોય તે
 જેમકે ભગિન્યાદિક, તે પ્રત્યે ગમન વગેરે મહાપાતક-મહાપાપ,
 કોઈ તીર્થમાં મરેલો ન હોય તો પણ, પ્રેત તો ન જ થાય. હરિ
 અર્થ-પ્રભુ માટે રોપી-વાળીને પ્રભુને વૃંદાવન-તુલસીવન અને
 વૃંદા નામ-તુલસી નામ અતિ પ્રિય છે.

૧-૨. ઉતર્યું જગદીશ પ્રભુનું પ્રસાદીભૂત તુલસીપત્ર મસ્તકે
 ધરીને જે જમણ કરે. પ્રતિપદ્મ-પગલે પગલે હયમેધ અશ્વમેધ,
 અણુવેધ, થોડા પણ સંદેહ નથી. સુદામ સારી માણ. ઇતર સ્પષ્ટ છે.

૩-૪-૫. ભૂપણ કરે-જેમ દાગીનો ઘણાજ ઉત્સાહથી

ગ્રીવ કાષ્ઠ તુલસી માલા લખી યમદૂત દૂર પલાય; ૫
 કૃતિ દેવ પિત્રી સુકૃત સઘળું કોટિ ધણું થઈ જાય. ૫
 દુર્નિમિત્ત ન દુઃસ્વપ્ન ભય નહિ ઉભય લોકાનંદ; ૬
 નિશ્ચલ સદા શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિ નહિ કદાપિ મંદ. ૬
 નથી માળ તુલસીકાષ્ઠ ધરતાં યાપ મોહિત મુગ્ધ; ૭
 તેને ન નરકથી નિવૃત્તિ હરિકોપાગ્નિથી દગ્ધ. ૭
 જે ધરે છે યજ્ઞોપવિતવત્ સતત અદ્ધાવંત; ૮
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ વલ્લભ સદા ગુરુ સહ સંત. ૮

પહેરી રાખવામાં આવે છે તેમ તુલસીકાષ્ઠમાલા પહેરે, અશુચિ-
 અપવિત્ર મહેર-કૃપા-ભગવાનની કૃપા. શ્રીવ-કંઠમાં લખી-જોઈને
 પલાય-પલાયન કરે. તુલસી કાષ્ઠની માલા પહેરીને દેવકાર્ય, પિતૃ
 કાર્ય કે અન્ય સુકૃત-પુણ્યકાર્ય કરવાથી કરોડગણું થઈ જાય છે.
 સરખાવો તુલસીકાષ્ઠમાલયા મૂવિત કર્મ આચરન. પિતૃણાં દેવ-
 તાનાં ચ કૃત કોટિગુણં મયેત્ ।

૬. દુર્નિમિત્ત-ખરાબ નિમિત્ત પ્રાપ્ત ન થાય, ઉભય આ
 લોક અને પરલોક, મતિમંદ-બુદ્ધિ મંદ ન પડે.

૭. ઉપર પ્રમાણે માહાત્મ્ય વર્ણવીને તુલસીકાષ્ઠમાલાના
 ધારણની આવશ્યકતા બતાવીને હવે નહિ ધારણ કરનારાઓનું
 સ્વરૂપ બતાવે છે. મુગ્ધ-મૂર્ખ, નિવૃત્તિ-છૂટતા નથી, હરિના કોપ
 રૂપ અગ્નિથી બળેલા. સરખાવો ધારયન્તિ ન ચે માલાં હૈતુકાઃ
 પાપવુદ્ધયઃ । નરકાગ્નિ નિવર્તન્તે દમ્ભાઃ કોપાગ્નિના હરે ॥

૮. યજ્ઞોપવીતવદ્યાર્યા તુલસીકાષ્ઠમાલિકા એ પ્રમાણુનું
 અવટંકન, સતત-નિરંતર, સંતસહિત શરૂને પણ તે પ્રિય છે,
 અને પ્રભુને પણ તે વલ્લભ વહાલો છે.

૫૬ ૬૨ મું.

ઉર્ધ્વપુંડ્ર હીણો દુર્મત્યજ, ભસ્મીભૂત શુભ સંઘળાં કૃત્યજ;
 શરીર તેનું સમ રમશાનજ, વ્યર્થ કર્મ સંધ્યાજપ દાનજ. ૧
 ભક્તિવંતજે કે ગિરિધારીજ, ઉર્ધ્વપુંડ્રના સૌ અધિકારીજ;
 બ્રાહ્મણ આદિ શ્રવણ પર્યંતજ, ઉર્ધ્વપુંડ્રાંકિત કોઈ જતજ. ૨

હાળ.

જંતુ જ્યહાં મૃત્યુ પામિયો ત્યાંથી બેશી વિમાન;
 મુજ લોકમાં જઈ વસે અચલિત વિદ્યા શ્રીભજવાન. ૩
 અહો ઉર્ધ્વપુંડ્ર કદિ આંડાલ પણ બે હોય;
 તે વિશુદ્ધાત્મા જાણવો પળ્યજન ન સંશય કોય. ૪
 અતિ અશુચિ મહાકુરાચારી કરે મનસ્વી કૃત્ય;
 તદ્દપિ પવિત્રજ થાય નિત્ય ઉર્ધ્વપુંડ્રી સત્ય. ૫
 જન ઉર્ધ્વપુંડ્રાંકિત થઇને નમે શ્રી હરિદેવ;
 તે કોટિ કુલ નરકથી તેનાં ઉદ્ધરે તતખેવ. ૬

૧-૨-૩. ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિલકની આવશ્યકતા દર્શાવવા કવિવર
 એક પદ પુરાણોના આધારે રચે છે, દુર્મતિ દુષ્ટબુદ્ધિવાળો ભસ્મી
 ભૂત-નિષ્કલ. પ્રભુમાં જેની ભક્તિ હોય તે બધા ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિલકના
 અધિકારી છે. શ્રવણ-આંડાલ ઉર્ધ્વપુંડ્રી આંકિત-યુક્ત કોઈપણ
 જંતુ જ્યાં મૃત્યુ પામ્યો ત્યાંથી વિમાનમાં ભગવત્લોકમાં અવિચલ
 નિશ્ચલ થઇને રહે.

૪-૫. વિશુદ્ધાત્મા-વિશેષ પવિત્ર આત્માવાળો અશુચિ-અપ-
 વિત્ર મનસ્વી મનમાન્યાં કર્મ કરનારો. સરખાવો-સ્કન્દપુરાણે અશુ-
 ચિર્વાપ્યનાચારો મહાપાપં સમાચરેત્ । શુચિરેવ મહેન્નિર્લયં ઋર્ધ્વ-
 પુન્ડ્રાંકિતો નરઃ ॥

જે ઉર્ધ્વપુંડ્ર સંહિદ્ર મધ્યે હરિસન્ન કહેવાય;
 જે મધ્ય લેખ્યું રહે નિશ્ચે શ્વાન કેરો પાય. ૭
 તથા ઉર્ધ્વ તિર્યગ પુંડ્ર કરતાં નરક નિત્ય અધિકાર;
 જન દયા પ્રીતમ કૃષ્ણ બ્રહ્માંડે કહ્યું નિરાધાર. ૮

પદ ૯૩ મું.

ગોપી જનનું પૂછ્યું રૂપ, સત્યાગ્રિશમે કહ્યું અનૂપ; ૧
 તદ્વત્ જાણી લે જે ગાય, અતિવલ્લભ સંતત વ્રજરાય. ૨
 હરિપ્રસાદનો ગૌને પ્રાપ્ત, પ્રથમ પીરસવો જે હરિદાસ; ૩
 મહા પ્રસાદ તો ત્યારે કહાવે, તેના ભોગી હરિને ભાવે. ૪

૬-૭, તત્ત્વેવ-નિશ્ચય જ ઉર્ધ્વપુંડ્રમાં હિદ્ર રાખે અર્થાત્, બન્ને રેખાઓ સ્પષ્ટ પૃથક્ જણાય, તો તે ભગવદ્દામરૂપ છે અને જે તે એમને એમ વચ્ચે પણ લેખી દીધું હોય તો શ્વાનના પગ સરખું છે.

૮. તિર્યક-ટેકું, વાકું, બ્રહ્માંડપુરાણમાં તે વાક્ય છે. ઉર્ધ્વ પુંડ્ર સંબંધી કવિવરે જણાવેલા અન્ય પ્રમાણો મૂલ સ્વરૂપમાં જાણવાને ઇચ્છનારાઓએ પહેલા નિદેશેલા ગ્રંથો જોવા.

૧-૨. ગાયનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે. શુરુ કહે છે કે તે ગોપી-જનનું સ્વરૂપ પુછ્યું, અને તે ૪૭ મા પદમાં મેં તને કહ્યું. તેના સરખું સ્વરૂપ ગાયનું જાણી લે જે. તે શ્રીવ્રજરાયને ઘણું વહાલું છે. ગાયનું સ્વરૂપ વ્રજનાસમાન સમજીને ભગવત્પ્રસાદનો પ્રાપ્ત તેને પહેલાં પીરસવો ત્યારે જ તે મહાપ્રસાદ કહેવાય અને એવા મહાપ્રસાદના જ ભોગી ભગવાનને ગમે છે.

શાળ.

તે ભાવે જન અગવંત જે વૈષ્ણવી દીક્ષાયુક્ત;
ચો સંપ્રદાય પ્રમાણ શ્રુતિ શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપાસક્ત. ૩

સુણ કહું વિશિષ્ટાદ્વૈત છે શ્રીસંપ્રદાય સિદ્ધાંત;
છે જીવ ઈશ્વર માયા ત્રણે અનાદિ અભ્રાંત. ૪

મધ્વનો આશય દ્વૈત, દ્વૈતાદ્વૈત નિષ્પાદિત્ય;
વિષ્ણુસ્વામિપથ શ્રીમદ વલ્લભ શુદ્ધાદ્વૈત જ નિત્ય. ૫

૩. જે વૈષ્ણવી દીક્ષાથી યુક્ત હોય છે, તે ભગવાનને ભાવે છે વળી જે શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપમાં જ આસક્ત હોય છે, તે પણ ભગવદનુગ્રહભાજન થાય છે. તેને માટે ચારે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયોમાં શ્રુતિ પ્રસિદ્ધ છે.

૪. પ્રસંગાનુસારે ચારે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના મૂલ સિદ્ધાંતો અતિસૂક્ષ્મતાથી જણાવે છે. શ્રી રામાનુજાચાર્યનો શ્રીસંપ્રદાય છે અને તેમનું મત 'વિશિષ્ટાદ્વૈત' એ નામે ઓળખાય છે. તેમના મતમાં જીવ, ઈશ્વર અને માયા એ ત્રણે અનાદિ છે, બ્રમથી રહિત છે.

૫. મધ્વાચાર્યનું મત દ્વૈત છે. જીવ અને ઈશ્વર કોઈ પણ કાલે એક થતા નથી એમ તેઓ માને છે. નિર્બાકાચાર્યનું મત દ્વૈતાદ્વૈત છે. તેઓ દ્વૈત અને અદ્વૈત એમ બંને માને છે. આ ઠેકાણે 'દ્વૈતદ્વૈતા' એમ જુદું પદ કાઢીને મધ્વનાં મતને દ્વૈતાદ્વૈત ઈરવનાર અને 'દ્વૈત' એમ બીજું પદ પૃથક્ કરીને નૈર્બાકામતને દ્વૈત ઈરવનાર નાથાચાર્ય પોતાની તે તે મતોની અજ્ઞાનતા પ્રકટ કરે છે. કવિશ્રી સંપ્રદાયસાર નામના (આ ગ્રંથમાલ્યાના ૧ લા મણિકામાં પ્રસિદ્ધ થયલા) ગ્રંથમાં આ વિષય વિસ્તારથી

એ ચારે માયામતવિરોધી પણ ઉપાસન ભેદ;

શ્રીનારાયણ ત્રિ શ્રીકૃષ્ણોપાસક પ્રામાણિક વેદ.

૬

વર્ણવે છે. વિષ્ણુસ્વામીનો માર્ગ ચતુર્થ છે, અને તે શુદ્ધોત્ત
નામે ઓળખાય છે. અહિં કેટલાંક સ્પષ્ટીકરણની જરૂર છે.
વિષ્ણુસ્વામી નામના આચાર્ય આશરે ૨૪૦૦ વર્ષ પહેલાં, શંકરા-
ચાર્ય પહેલાં થઈ ગયા છે. તેઓનો સંપ્રદાય ઉત્સવ થઈ ગયેલો
છે, અને તેમના ગ્રંથોના અભાવમાં તેમનું શું મત હતું તે
પણ ચોક્કસ નથી. પરંતુ આ સંપ્રદાયમાં ઘણા વર્ષોથી
એવી માન્યતા ચાલી આવે છે કે શ્રીવલ્લભાચાર્ય ચરણે
વિષ્ણુસ્વામીનો માર્ગ લીધો. સંભવ છે કે ૭૦૦ વર્ષ પુર્વી
ભૂતકાળ ઉપર યોગબલધી વા પ્રેતરૂપે રહેલા વિષ્ણુસ્વામિમતના
હેતુ આચાર્ય બિસ્વમંગલની વિનંતિનો આજ્ઞાર્થશ્રીએ સ્વીકારીને,
તેના મતનો નિર્વાહ કરીને, બિસ્વમંગલનો મોક્ષ કર્યો, પરંતુ
વિષ્ણુસ્વામીનો મત 'શુદ્ધોત્ત અથવા પુષ્ટિમાર્ગ છે' એવું
જણાવનારાં પ્રમાણો મુદ્દલે મલતાં નથી, એટલુંજ નહિ, પરંતુ
આચાર્યશ્રી પોતાના શ્રીમુખોદિનીનામક ગ્રંથમાં વિષ્ણુસ્વામીને
ભેદવાદી કહે છે અને તેના સંપ્રદાયને તામસ તરીકે ઓળખાવે
છે એટલે કવિશ્રી અને તેમના પહેલાં થઈ ગયેલા વિચારકો માત્ર
કથનપરપરા સિવાય બીજાનો આધાર લેતા નહિ હોવા ભેદએ
એમ નિશ્ચય કરવાનું કારણ મળે છે.

૬. ઉપર કહેલા ચારે સંપ્રદાયો શંકરાચાર્યના માયાવાદના તો
વિરોધી જ છે, પરંતુ તેમની ઉપાસનામાં ભેદ છે, પહેલા ત્રણ
સંપ્રદાય, રામાનુજ, માધ્વ, નૈમર્ક, શ્રીનારાયણના ઉપાસક છે
ન્યારે છેલ્લો માર્ગ (વિષ્ણુસ્વામીનો) શ્રીકૃષ્ણોપાસક છે અને

અદ્વૈત મત શંકરતણો બીજા મનસ્વી બહુ પંથ;
 એ સ્વરૂપ માત્ર જ કહ્યું વિસ્તારે વધે છે ગ્રંથ. ૭
 સંસ્કાર જેવો જીવ તેને તેવો માર્ગ મિષ્ટ;
 જન હયાપ્રીતમ શ્રીપુરુષોત્તમ ધન્ય જેના ઇષ્ટ. ૮

૫૬ ૯૪ મું.

પાદોદક શ્રીહરિનું સારજી, સકલ તીર્થ શુચિતાગારજ;
 શિર ધરિ શ્રદ્ધા જે કરી પાનજી, નહિ પવિત્ર કે તેહ સમાનજી. ૧
 કોટ્યવધિ તીર્થ તે પાસજી, હિંસા કોટિ સદ્ય વિનાશજી;
 સહુપાતિક પ્રાયશ્ચિત્તડીધુંજી, કૃષ્ણપદામૃતધરીશિર પીધુંજી. ૨

દાગ.

પીધે પદામૃત શીર્ષ ધાર્યે શ્રદ્ધા સહ ગોપાલ;
 આશૌચ ઉભયેપિ અડે નહિ પુનિત તે સહુ કાલ. ૩

૭-૮. શંકરનું અદ્વૈત મત કહેવાય છે. બીજા ધણા પંથો મનમનતા ઉભા થયલા છે, તને થોડામાં જ કહ્યું, કેમકે વિસ્તારથી ગ્રંથ વધવાનો ભય રહે છે. જેને જેવો સંસ્કાર તેને તેવો માર્ગ મિષ્ટ-મોઠો લાગે, પરંતુ હયાના પ્રિયતમ શ્રીપુરુષોત્તમ જેના ઇષ્ટ છે તેને તો ધન્ય છે.

૧-૨. પાદોદક—ચરણારવિન્દનુ જલ શુચિતા—પવિત્રતા. આગાર—ગૃહ. ઇંતર સ્પષ્ટ છે. ભગવચ્ચરણજલનાં માહાત્મ્યનું સત્રમાણુ વર્ણન કવિવર કરે છે.

૩. શ્રીગોપાલનું પદામૃત—ચરણામૃત શ્રદ્ધાપૂર્વક પીવાથી અને મસ્તકે ચણવવાથી બન્ને આશૌચ, વૃદ્ધિ અને મરણનિમિત્તક આશૌચ અડે નહિ. પુનિત—પવિત્ર.

અશુચિ અનાચારી મહાકલિમલતણો ભંડાર;
 તેપણુ શુચિ હરિપાદોદક કરતાં સ્મરણુ સગાર. ૪
 સહુ તીર્થ સરિન્મજ્જન દર્શ કીર્તનનું ફલ પણ હોય;
 શુચિ કોટિ પ્રાયશ્ચિત્ત ન તે શુચિ સઘ હરિપદ તોય. ૫
 શ્રીકૃષ્ણસ્નાનોદકે ભીજી મૃદાશન જે શીશ;
 તે સંત જીવન્મુક્ત રૂપ હૃદે સદા જગદીશ. ૬
 અકથિત અથ સંચિત બહુ સહુ મૂલ પ્રલય થાય;
 ન અકાલ મૃત્યુ ન રોગ રજ હરિઅંધિઉદ પીવાય. ૭
 શિવ શિશ શ્રીગંગા અંચલ તે પ્રભુ પદામૃત માટ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ પદ પયથી તીર્થ સહુ ઘાટ. ૮

૪. હરિપદોદક-ભગવાનનું ચરણામૃત.

પ. બધા તીર્થોમાં, નદીઓમાં, મંદિરોમાં સ્નાન કરવાથી દર્શન કરવાથી, કીર્તન કરવાથી જે ફલ થાય, અને જે કરોડ પ્રાયશ્ચિત્ત કરતાં પવિત્ર ન થાય તે ભગવચ્ચરણામૃતથી તે ફલ મળે છે, અને તત્કાલ પવિત્ર થાય છે.

૬. ભગવાનને સ્નાન કરાવેલા જલથી ભીંતયત્રી મૃતિકા જે અશન-ભક્ષણ કરે અથવા શિર ઉપર ધરે તે સંત જીવન્મુક્ત બાણવો અને તેના હૃદયમાં સદા પ્રભુ ધિરાજે છે એમ સમજવું.

૭-૮. રોગરૂજ-રોગની વેદનાઓ. હરિઅંધિઉદ-ભગવાનનું ચરણામૃત. શિવજીના મસ્તક ઉપર ગંગા અંચલ છે તેનું કારણ એ જ કે એ ગંગા ચરણામૃતરૂપા છે. ભગવાનના ચરણામૃતથી સર્વ તીર્થો છે.

૫૬ છંદ મું.

હરિપ્રસાદનો મહામહિમાયજી, હરિ પ્રસન્ન તેણે લેવાયજી;
વસ્ત્રાભૂષણ ચંદન લાલજી, અન્નાદક ઉચ્છિષ્ટ ગોપાલજી. ૧
ભુકતે તેથીમાયાઅળગીજી, મતિ અચળ રહે પ્રભુપદ વળગીજી
સહજ કરી એકાદશી કોયજી, અશન દ્વાદશી કીધું હોયજી. ;

હળ.

હોય કીધા વળી અપવાસ લગી ખટ માસ રહી કો કષ્ટ;
તે હરિ નૈવેદ્ય ભુકત્યાથીજ કહ્યું હરિ સ્પષ્ટ. ૩
અચ્યુત અશન અવશેષ ભુકતે પ્રતિદિને જન જેહ;
શીકે શીકે પુણ્ય આદ્રાયણતણું લે તેહ. ૪
મત નિયમ સહ અપવાસ કૃત્ષ્ણ આંદ્રાયણાદિ સુકર્મ;
નાનાવિધ મખ પુણ્ય જપ હોમાદિ સાધે ધર્મ. ૫
બ્રહ્મ ભોજન દાન તુલા પુરૂષ સહુ તીર્થ સહ ફલ જેહ;
કૃષ્ણનું નૈવેદ્ય ભુકતે પ્રાપ્ત છે ફલ તેહ. ૬

૧-૨. ભગતપ્રસાદનો મહિમા વર્ણવે છે. ભગવતપ્રસાદ તે જ
લઈ શકે કે જેના ઉપર પ્રભુ પ્રસન્ન હોય. અચલ-નિશ્ચલ. ભોકતે
-કીધાથી-ભગવતપ્રસાદનો જ ભોગ કીધાથી. સ્પષ્ટ છે. ઉચ્છિષ્ટ-
મોજિનો દાસાસ્તવ માયાં જયેમહિ એ ભાગવતના વાક્યનો સાર.

૩. આ સર્વ વાક્યો પુરાણોનાં છે-સ્કંદ, ગરુડ અને પદ્મ-
પુરાણ એનાં મુખ્ય મૂલ છે.

૪. અચ્યુત અશન અવશેષ-પ્રભુના આરોગતાં બાકી રહ્યું
હોય તે. શિકે શિકે-મૂલ સિકયે સિકયે નો અપભ્રંશ-અર્થાત્-
કોળીએ. કોળીએ.

૫-૬. મખ-મન. તુલા પુરૂષ-પુરુષનાં વજન બરોબર સુવર્ણ
વગેરેનું દાન કર્યું હોય. બીજું સ્પષ્ટ છે.

અર્થ ન જે ગોવિંદને તે શ્વાનવિદ્યા અન્ન;
જલ મૂત્ર મહિરાતુલ્ય છે ધિક્ ધિક્ ગ્રહે જે જન. ૭
નૈવેવ ઉદરે રૂપ હંદે શિર પાદોદક મુખ નામ;
શ્રીકૃષ્ણનું તે દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ સમ શુચિ ધામ. ૮

પદ ૬૬ મું.

છે ગોપીચંદન શુચિ અત્યલ, કરે અગતિ જંતુની ગત્યલ;
જે કો શ્રદ્ધાથી પણ હીનલ, કાલ ક્રિયામત્રે કરિ ક્ષીણલ. ૧
પણ જે ગોપીચંદન ભાલલ, તો નિજ પદ આપે ગોપાલલ;
ગોપીચંદનશિરભુજભાલેલ, લેખ્યું હૃદય પણ હોય અંતકાલેલ. ૨

ઠાળ.

અંતકાલ લેખ્યું પાપી જે ગોપાલવાતી વિમ્બ;
તદપિ કહ્યું હરિ તે વસે મમ લોક આવી ક્ષિમ્બ. ૩
કોઈ કૃતપ્તા સહુ પાપ કર્તા અધમ કૃતિ નિત્ય દેવ;
તે પણ પુનિત હોય ગોપીચંદન સંબંધે તતખેવ. ૪

૭-૮. લગવાનું ને ધર્મ વિનાનું અન્ન જે ખાય તે શ્વાન-
વિદ્યા જેવું મમજવું. ઉદરમાં લગવત્રસાદ, હૃદયમાં લગવત્રવરૂપ,
મસ્તક ઉપર ચરણામૃત, મુખમાં શ્રીકૃષ્ણનું નામ તે પુન્ય પ્રભુ
તુલ્ય પવિત્રતાનું ધામ છે.

૧-૨. ગોપીચંદનનો મહિમા કવે. છે.—અગતિ—જેની ગતિ
ન થવાની હોય તેની પણ. ભાલ—મસ્તકે. નિજપદ—પોતાનું સ્થાન.
ભુજ—હસ્ત ઉપર.

૩. ગોહૃત્યારો, બાલહૃત્યારો અને બ્રાહ્મણની હૃત્યા કરનારો
હોય તોપણ લગવત્રલોકમાં જઈને વસે છે. ક્ષિમ્બ—તુરત.

૪. સ્પષ્ટ છે. પાપકર્તા—સર્વ પાપ કરનાર.

યાવત્ શરીરે ગોપીચંદન તિલક છાપ જણાય;
 પ્રતિ નિમિષ ફક્ત દશ ધેનુ દાન કર્યાતણું ધ્રુવ થાય. ૫
 કરે ગોપીચંદન દાન દૂક કો સંતકરમાં જેહ;
 કુલ એકોત્તર શત તારિયાં તેણેજ નહિ સદેહ. ૬
 મહાપાપી મૃત્યુ પામિયો રમશાન મ્હેચ્છ સમીપ;
 જે ગોપીચંદન લક્ષાદે તો હોય મોક્ષ અધિપ. ૭
 જે ગોપીચંદન મૃદા સંતત હોયં જેને અવાસ;
 ત્યાં દ્વારિકા સહ દયામીતમ કૃષ્ણ નિત્ય નિવાસ. ૮
 ૫૬ ૬૭ મું.

સુખ દુઃખ કર્તા સઘળું કાનજી, પૂછ્યું તે કહો કથા પ્રમાણજી;
 સર્વે કર્તા હરિ સમર્થજી, બીજા કર્તા કહે સહુ વ્યર્થજી. ૧
 સુખ દુઃખ મળવાનાં બહુ દ્વારજી, પ્રેરક સહુના નંદકુમારજી;
 દક્ષ ન દે કોઈને ગુણ દોષજી, તેજ બાલ કચ્છેં રીઝે રોષજી. ૨

૫. યાવત્ શરીરે-જાઘા શરીરમાં. પ્રતિ નિમિષ-પ્રતિ પલે-
 આંખ ઉઘાડીને મીચવી એ કાલ નિમિષ કહેવાય છે. ધ્રુવ-નક્ષત્ર.

૬. એકોત્તરશત-એટલે ૧૦૧.

૭. મોક્ષ અધિપ-મોક્ષનો હક્કદાર.

૮. આવાસ-ઘેર. બીચું સ્પષ્ટ છે.

૧-૨. શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો હતો (જુઓ ૫૬ ૮૭) કે સુખ
 દુઃખ વગેરે સઘળું કોણ કરે છે, તે શાસ્ત્રપ્રમાણપૂર્વક મને કહો,
 તેનું જીત્તર ગુરુ આપે છે. સર્વકર્તા સર્વસમર્થ શ્રીહરિ જ છે.
 દક્ષ-ચતુર. કોઈ વખતે રીઝે અને કોઈ વખતે રોષ કરે, તે પણ
 તે તે કાર્યનો કરનાર હું જ છું એમ માનીને, તે બાલ-મૂર્ખ છે.
 પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે-અહંકારધિમૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥

કાળ.

શો રોષ રીઝ શુક યંત્ર મકંટ દારૂ દારા બાળ;
 એ સર્વ પરવશ તેમ પરવશ મકલ જગ ગોપાલ. ૩
 છે કર્મ કાળ સ્વભાવ ગ્રહ મન જીવ કહેવા માત્ર;
 હરિ કરે સહુ શિર લે ન એ ગુણદોષ ગ્રાહક પાત્ર, ૪
 છે કર્મ જડ જ્યમ લેખું વહિમાં વાચકને આધીન;
 તે જ્યમ ઇચ્છે ત્યમ કરે વિભુ કરણી સ્થાવરદીન. ૫
 નથી કાલ પણ સ્વાધીન હરિબલ દ્રુવે ચાંચ્યો પાય;
 વણ અવસરે વસ્તુ પ્રકટ કયહું શૂન્ય સમય પણ જાય. ૬

૩. તેમાં રીઝવું શું અને રોષ શો કરવો ? શુક-પોપટ.
 દારા-શ્રી કાલ વગેરે મર્વ પરાધીન છે, તેમ સર્વ જગત શ્રીકૃષ્ણને
 પરવશ છે.

૪. કર્મ, કાલ, સ્વભાવ, ગ્રહ, મન અને જીવ સુખ દુઃખ-
 ના કર્તા એ કહેવું તે માત્ર કહેવું જ છે, વાસ્તવિક નથી.
 કરે છે બધું પ્રભુ, પરંતુ તે પોતાને શિર લેતા નથી, તેના
 ગુણદોષના ગ્રાહક તો માત્ર કર્માદિ જ છે. કર્માદિ કર્તા નથી,
 તે વાત અનુક્રમે જણાવે છે.

૫. ખાતાવહીમાં લેખું લખેલું છે તે કર્મ-ક્રિયા જ હોવાથી
 જડ છે, તે વાચક-વાચનાર વિના નકાસું છે, તેમ કર્મ પણ
 જડ છે, પ્રભુ જેમ ઇચ્છે તેમ થાય છે, સ્થાવર-જડ અને દીન
 એવા કર્મનું આમર્થ્ય નથી કે પોતે કાંઈ પાત્ર કરી શકે.

૬. કાલ પોતે પણ સ્વતંત્ર નથી. લગવદ્બલથી કાલને
 દ્રુવજીએ પગથી દાબી રાખ્યો છે, મતલબ કે દ્રુવજીને અચલપદ
 મળ્યું છે, તે કાલાધીન થયા નથી. અવસરવિના પણ કોઈ વસ્તુ

પ્રકૃતિ અટલ તે સત્ય પણ હરિ ફેરવે બહુ જન;
 તે પણ હરિ વશ ઠરી કે નહિ તે જો વિચારી મન. ૭
 ગ્રહ પણ ન કલેશાનંદ કર દયાપ્રીતમ તેજ પ્રમાણ;
 જુઓ બાંધ્યા છોડ્યા રાવણ નવ તવ ઝડયું તુડયું કોણ. ૮

પદ ૬૮ મું.

મન વિભૂતિ માધવ કેરીજી, જ્યમ ઇચ્છા ત્યમ નાખે ફેરીજી;
 જડ જ્ઞાની જ્ઞાની જડ હોયજી, શોક હર્ષદા મન પણ નોયજી. ૧
 જીવ સર્વેને ભાવે રૂડુંજી, ક્યમ થવા દે ચલણે કુડુંજી;
 સુખદુઃખ પ્રભુ આપ્યું સહુલે છેજી, ચલણ નથી માટે સહીરહે છેજી. ૨

પ્રકટ થાય છે અને સમય વિના ચાલી પણ જાય છે. જો તેમાં કાલની કારીગીરી ચાલતી હોય તો તેમ થવા દે નહિ.

૭. પ્રકૃતિ-સ્વભાવરૂપ. જેમ અગ્નિનો સ્વભાવ અન્યને બાલવાનો છે. અટલ-નહિ ટલે તેવી પ્રકૃતિ છે. ઇતર સ્પષ્ટ છે.

૮. કલેશ અને આનંદ, દુઃખ અને સુખ, તેના કતા ગ્રહો પણ નથી. તેના પ્રમાણરૂપ તો દયાના પ્રિયતમ જ છે. જો તેઓનું સ્વાતંત્ર્ય હોય તો નવે ગ્રહોને રાવણે બાંધ્યા હતા અને છોડ્યા પણ હતા, તો તેના ઉપર ગુસ્સે અથવા પ્રસન્ન કેમ ન થયા ?

૧-૨. મન ભગવાનની વિભૂતિ છે, તે સ્વતંત્ર નથી. જેમ પોતાની ઇચ્છા થાય તેમ પ્રભુ તેને ફેરવી નાંખે છે. શોકહર્ષદા શોક અને હર્ષ આપનાર. જો મનનું ધાર્યું થતું હોય તો સર્વ જીવને સુખ જ ગમે છે, દુઃખ ગમતું નથી, તો દુઃખી થવા જ કેમ દે. ? સુખદુઃખ પ્રભુ જ આપે છે. મનનું કાંઈ ચલણ નથી, માટે તો સહી રહેવું પડે છે.

દાળ.

રહે છે સહુ જ્યમ રાખે હરિ તું તદ્દ પૂછીશ પ્રજન;
 કે દુઃખી છે કે સુખી ક્યમ ભેદ દૃષ્ટિ કૃષ્ણ.
 નથી ભેદ તો ભગવંતને ભવ ખેલ રચિ નિજ જોય;
 છે વિચિત્ર લીલા કૃષ્ણની ધણીનું ધણી નથી કોય.
 છે મૂલ જોતાં એમજ સહુ પછી સમાધાન અનેક;
 નથી પુણ્ય પાપ પ્રભુ કશું વિભુ વિરલ એહ વિવેક.

૩. આ ઠેકાણે શંકા પ્રાપ્ત થશે કે જો ભગવાનની હજી પ્રમાણે સર્વ રહે છે તો કોઈ સુખી અને કોઈ દુઃખી કેમ માલુમ પડે છે ? પ્રભુ કોઈને સુખી અને કોઈને દુઃખી એમ વિષમ દૃષ્ટિ રાખીને કેમ બનાવે છે ? પ્રભુનાં મનને તો સહુ સરખા.

૪. શિષ્યનાં મનની શંકા સ્વતઃ જાણી લઈને તેનું ઉત્તર આપતાં ગુરુ કહે છે કે, પ્રભુ જ સર્વ જગત્સ્વરૂપ થયલા હોવાથી ભેદ તો છે જ નહિ. સર્વ પદાર્થ માત્ર સ્વસ્વરૂપ હોવાથી પ્રભુને ભેદદૃષ્ટિ હોવાનો અંભવ જ નથી. પ્રભુ મહાન્ ખેલાડી છે. પોતાનામાંથી એક અંસારૂપ ખેલ રચીને પોતે પોતાને જુએ છે. એની લીલા વિચિત્ર છે. ધણીનો કોઈ ધણી નથી, માટે પ્રભુ કેમ એવી વિચિત્ર લીલાઓ કરે છે એવી શંકા નિર્રથક જ છે.

૫. ખરેખરું તત્ત્વ વિચારતાં તો ઉપર કહેલો સિદ્ધાંત જ યોગ્ય અને શાસ્ત્રસિદ્ધ છે. બીજાં સમાધાનો પણ ધણાં છે, પરંતુ તે સિદ્ધાંત પછીથી થયલાં છે. વાસ્તવિક પુણ્ય-પાપ કશું છે જ નહિ, માત્ર સર્વત્ર પ્રભુ જ છે, પરંતુ આવી ઉચ્ચ દૃષ્ટિ અને વિવેક તો કોઈ વિરલને જ પ્રાપ્ત થાય છે. અનધિકારીએ આવા સિદ્ધાંતને પકડી લઈને ઉન્માર્ગગામી થવું જોઈએ નહિ; કેમ કે આ અનુભવ માત્ર શુદ્ધાદૈત પ્રદક્ષિણા જેને પ્રાપ્ત થયવું છે તેને જ શ્રેયસ્કર છે.

નિપજે ન કશું કે તદ્દપિ હું પદ હરિ માયા જોર;
 ત્યારે અહં મમતા ટળે કર ગ્રહે નંદકિશોર. ૬
 હું હરિનો હરિ માહરા મનથીજ એવું થાય;
 હરિ કૃપા તસ્કર વોળાવા અહં મમ સફળ થઈ જાય. ૭
 કૃતિ શુભાશુભ બલ દીપથી પણ દીપ જેમ નિર્લેપ;
 ત્યમ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ બલ સહુ બને ન અડે ચેપ. ૮

પદ ૯૮ મું.

૨થી રાખ્યું છે હરિએ જેહજી, ટળે ન કોથી નિપજે તેહજી;
 ફેર પડે નહીં કોટિ ઉપાયજી, યત્ન ન ચાલે શિવ બ્રહ્માયજી. ૧

૬. જીવથી કાંઈ બની શકતું નથી, તથાપિ ‘હું’ કરું છું’ એવો જે અભિમાન ઉદ્ભવે છે, તે પ્રભુની માયાના જોરથી થાય છે. તેજ અહંતામમતામાં જીવ ફસાઈ જાય છે. જ્યારે પ્રભુ હાથ ઝાલે ત્યારે માયાતું જોર શમે અને અહંતામમતા ટળે.

૭. આખી કડીનો ભાવાર્થ એ છે કે, અહંતામમતા બાધક છે. પરંતુ તે લૌકિકવિષયક હોય તો જ, જેમકે આ કાય હું કરું છું, આ સ્ત્રી, પુત્ર, જુદાઈ મારું છે, વગેરેમાં અહંતામમતા બાધક જ છે. પરંતુ તેજ અહંતામમતા ભગવદ્વિષયક હોય અર્થાત્ હું પ્રભુનો દાસ છું; અને પ્રભુ મારા સ્વામી છે, તો તે અહંતામમતા સાધક છે. સફલ છે. તે અહંતામમતા પ્રભુ કૃપાની તસ્કર-ચોર બને છે, વોળાવા-માર્ગદર્શક થઈ પડે છે.

૮. કાર્ય પ્રભુ કરે છે, પરંતુ તે શુભાશુભથી નિર્લેપ છે, એમ પણ જણાવે છે. જેમ દીવાની સહાયતાથી સારાં કે ખરાબ કામો થાય છે, પણ તેની સાથે દીવાને જેમ કાંઈ લાગતું વળગતું નથી, તેમ સર્વ કાર્ય શ્રીકૃષ્ણના જ બલથી થાય છે, પરંતુ તેના શુભદોષનો સંબંધ પ્રભુને નથી. ૧

હરિકૃતિમાં જીવ હું પદ તેવુંજ, શ્વાન શક્ટને તાણે જેવુંજ;
જીવનું કીધું તેટલું થાયજ, મળતું આવે હરિ ઇચ્છાયજ. ૨

લાળ.

ઇચ્છા હરિ અનુસરતુ આવે તે બને લહે જાણ;
ત્યમ નિત્ય નથી બનતું જીવે છે પ્રકટ શું પ્રમાણ. ૩
જ્યમ જે સમય જેટલું જેને લખ્યું નંદકુમાર;
ત્યમ તે સમે તેટલું તેને પ્રાપ્ત હોય નિર્ધાર. ૪
દુઃખ મૃત્યુ કો માગે ન પણ સહજે સમય સઘ આવે;
તે રીત સુખ સમજી લહે સર્વને સમજણ નાવે. ૫

૧-૨. પ્રભુએ રચેલુ કોઈથી ટળે પણ નહિ અને તેવું
કોઈથી બને પણ નહિ. બીજું સ્પષ્ટ છે. લગવલ્કાર્યમાં જીવનું
હું પાણું વ્યર્થ છે. જેમ ગાડાં નીચે ચાલતું કુતરું એમ જ સમજે
છે કે, હું જ ગાડાંનો ભાર વહુ છું, પરંતુ તે તેની મૂખતા છે,
તેમ અહિં પણ સમજી લેવું.

૩. પ્રભુની ઇચ્છા પ્રમાણે સદુ બને છે; તે સમજ. એમ
દરરોજ કાંઈ નથી બનતુ, પ્રભુની જ્યારે જે સમયે જેવી ઇચ્છા
હોય છે, તે પ્રમાણે થાય છે, તે વાત પ્રત્યક્ષ હોવાથી એમાં
પ્રમાણની જરૂર શી છે? પ્રત્યક્ષમાં પ્રમાણની જરૂર હોતી નથી.

૪-૫. ૪થી કડી સ્પષ્ટ છે. દુઃખ કે મૃત્યુને કોઈ માગતું
નથી, પરંતુ સમય થતાં તે તત્કાલ આવીને ઉભું રહે છે. તેમ જ
સુખનું પણ સમજવું. આ વાત સમજી માણસ જ લહે-સમજે
છે. બધા સમજતા નથી. ‘સુખ સમજી લહે’ ને બદલે “રૂપ
સમજી લહે” એવો પાઠ કલ્પીને રૂપનો અર્થ ખુંચ-અથવા
મર્મ એવો અર્થ ઠોકી બેસાડીને તેની સંગતિ કરનારા વિદ્વાન
ટીકાકારને ધન્યવાદ ઘટે છે !

કર્માદિબલ ત્યાં લગી ખડું હરિ જ્યાં લગી મન નાંણે;
 નહીં તો કહે ઇશ્વર કૃપાકર વેદ શિદ વખાણે. ૬
 સૌ તજ હરિ શરણે પડયા તેનું સર્વ નિજ ઇચ્છાય;
 ત્યમ નહીં જગતના જીવને કર્માદિ વશ કહેવાય. ૭
 સુખ દુઃખ હાનિ લાભાદિક સહુ વણું કરે પણ થાય;
 તે ચિંતા તજ ચાનક ધરી ભજ દયાપ્રીતમ વ્રજરાય. ૮

પદ ૧૦૦ મું.

સુણીગુરુવાણીવદિયોશિષ્યજી, સહજખનેસહુલખ્યુંલવિષ્યજી;
 માટેકહોછોકરવિસરવીજી, તદાભજનચિંતાશિદધરવીજી. ૧
 તેપણુથાવાનું તેથારોજી, લખ્યાપ્રમાણેક્યમટળી જશેજી;
 સુણીએમખોદયાશ્રીગુરુવાણીજી, સત્ય કહી તે વાતવખાણીજી. ૨

૬. જ્યાં મુધી પ્રભુ મનમાં લાવે નહિ, ત્યાં મુધી જ કર્માદિકનું બલ ખડું; જો એમ ન હોય તો પ્રભુને કૃપાના આકર ખાણુરૂપ કહીને વેદ કેમ વખાણે છે? અર્થાત્ જ્યાં લગી કૃપા કરીને પ્રભુ જીવને પોતાનો કરતા નથી, ત્યાં લગી કર્માદિકનું બલ ચાલે છે. પરંતુ પ્રભુ જ્યારે મનમાં લાવે છે, ત્યારે કર્માદિકનું બલ ચાલતું નથી.

૭-૮. છઠી કડીને વધારે સ્પષ્ટ કરે છે. સર્વ ત્યાગ કરીને પ્રભુને શરણે ગયલાનું કાર્ય પ્રભુની ઇચ્છાથી જ થાય છે. જે જીવો જગતમાં જ ગોથાં ખાય છે, તેઓનું તેમ ન થતાં કર્માદિકને આધીનપણું કાયમ છે. ચાનક-કાળજી. ચિંતાને ઠેકાણે ચાનક રાખ. ઇતર સ્પષ્ટ છે.

૧-૨. ગુરુની વાણી સાંભળી શિષ્ય બોલ્યો કે લખેલું લવિષ્ય સહજમાં બને છે, માટે કશી ચિંતા ની- - -

સાચી વખાણી વાત સાંભળ કહું શંકા જાય;
 સહુલખ્યું ત્યમ હરિ ભજનનથી લખિયું કર્યેથી થાય.૩
 જો કદા કહીએ ભજન પણ પ્રારબ્ધ લખ્યું ખની આવે;
 તો વેદશાસ્ત્ર પ્રમોદ વાયક સકલ વ્યર્થ કહાવે. ૪
 તે માટ અતિ આતુર થઈ ભજવા સદા ભગવત;
 ક્ષણ ભંગ મનુષ્યદેહ દુર્લભ મળે પુણ્ય અનંત ૫
 સહુયોનિમાં છે વિષય સુખત્યાં હરિ ભજનનવ હોય;
 તે માટ અમૂલક આ સમય ચેરે ન તે સહુ ખોય. ૬
 ભરતખંડ મોઢું મનુષ્ય તનુજેની અમરને પણ ભૂખ;
 તે મળે કૃષ્ણ ભજ્યા ન તો ગયું આવ્યું હસ્તપીયુષ.૭

તો ભજન કરવાની ચિતા શા વાસ્તે કરવી ? તે પણ થવાનું
 હોયે તો થશે. લખેલું પ્રમાદથી તો ટળી જશે નહિ. એવો શિષ્યનો
 નંશય સાંભળી ગુરુજી બોલ્યા અને કહ્યું કે તે વાત સાચી કાઠી
 એમ કહીને શિષ્યની વાણીના વખાણ કર્યા.

૩. ગુરુશ્રી ઉત્તર આપે છે. યાન કરવાથી સ્વર્ગે જવાય,
 અમુક કાર્ય કરવાથી અમુક ફલ થાય એમ લખ્યું છે પરંતુ
 અમુક કાર્ય કરવાથી હરિભજન થાય એવું ક્યાંય લખ્યું નથી.

૪. પ્રબોધવાક્ય-ઉપદેશવાક્ય. પ્રારબ્ધજલથી ભજન પ્રાપ્ત
 થતું હોત તો વેદશાસ્ત્રના ઉપદેશો વ્યર્થ થઈ જશે.

૫. ૫ મી કડી સ્પષ્ટ છે. ૬. વિષયસુખ-પાંચલૌતિક વિ-
 ષયનાં જ સુખ છે. જે મનુષ્યયોનિ પ્રાપ્ત કરીને ચેતતો નથી, તે
 બધું ખુએ છે.

૭-૮. અમરને-દેવોને. બુદ્ધો શ્રીમદ્ ભાગવતનો પદ્યમ-
 સ્કંધનો ૧૭ અને ૧૬ અધ્યાય, દેવો જેની ઇચ્છા કરે છે, તેવો

કહું જાણ વાતની વાત સહેલું નામ ૨૮ શ્રીકૃષ્ણ;
મણુ દયા પ્રીતમ પ્રસન્ન થાશે સકલ પૂરણ તુષણ ૮

પદ ૧૦૧ મું.

નામ કૃષ્ણનું શિરોમણિ સહુનુંજ, મૂળધર્મ સાધનાદિ બહુનુંજ;
જપતાં સર્વે ચિંતા ચૂર્ણજ, મનોકામના સઘળી પૂર્ણજ. ૧
નામે નામી ઉરમાં વાસેજ, અથ દુઃખ સંદેહ સઘળા નામેજ;
નામે નામી નામ પ્રતીતિજ, અંતક અવિદ્યા ભાગે જીતેજ. ૨

ઠાળ.

ભીતિ હરે હરિ પ્રીતિ આપે પરમાનંદ પદ દાયક;
શ્રીકૃષ્ણ નામ પ્રભાવ કૃષ્ણે પણ કહ્યો નંદ જન્મ ૩
હરિ નામ કોટિક અપર તુલ્ય ન નામ કૃષ્ણ ત્રણેય;
જયજી બીજથી ચઢતી કળા શરીરે કે ન સ્ત્રી સંદેશ ૪

છે પૂર્ણ ઇંદુ કૃષ્ણ કેવળ શરદ સહ શ્રીકૃષ્ણ;
 નારાયણે વિધિ કહ્યું સ્કંધે ઉત્તર સુણ વણ પ્રશ્ન. ૫
 ગૌ કામ સુરદ્રુમ ચિંતામણિ નહિ કૃષ્ણ નામ સમાન;
 હિત અહિત સમજી નામ રીતે એ ન દે વરદાન. ૬
 સત્સંગ કરવો પ્રયત્ને સેવવા શ્રીનજરાય;
 દુઃસંમયી ત્યમ નાસવું પછી બન્યું હરિ ઇચ્છાય. ૭
 ભાવી ભરાંસો આજસી વિસરવું ન શ્રીહરિ નામ;
 ગુણ જ્ઞાન ક્ષણું ન છોડવું દયા પ્રીતમ સુંદર રયામ. ૮

અસંખ્ય છે, પરંતુ શ્રીવ્રજધિપતિ તુલ્ય એક પણ નથી, જો કે
 બીજાથી લઈને પ્રત્યેક તિથિએ ચંદ્રની કલા ચડતી ગણાય છે,
 પરંતુ રાકેશ-પૂર્ણ ચંદ્રની સમાનતા તે તે કલાઓના ચંદ્રમામા
 દર્શ શકે નહિ. તેવી જ રીતે જલે ચાંશકલાઃ પુંસઃ કૃષ્ણસ્તુ
 મગધાન્ સ્વય એ પ્રમાણને અનુસરીને તો પૂર્ણ ચંદ્ર કૃપ્પા જ છે.
 શરદઋતુના ચંદ્ર કહેવા હોય તો ‘શ્રીકૃષ્ણ’ એમ કહો. કૃષ્ણ એકલા
 ચંદ્ર. શ્રીકૃષ્ણ શરદ ચંદ્ર. સ્કંદપુરાણમાં બહરીનારાયણે પ્રહ્લાદ
 પ્રત્યે કહ્યું, તે ઉત્તર, પુછ્યા વિના હું તને કહું છું તે સાલજા.

૬. ગૌકામ-કામદુધા ગાય, સુરદ્રુમ-કંપવૃક્ષ તે સર્વ શ્રીકૃષ્ણ
 નામ તુલ્ય નથી. કારણ કામદુધા વગેરે એવકનું હિત અથવા
 અહિત સમજીને વરદાન દેતાં નથી, અને નામ તો એ તર્પ
 સમજીને લક્ષ્મીને ફોળે છે,

૭. બનતા મુઘી આવેત રહેવું કે દુ.સંજ લાગે નહિ, છતા
 બની ગયું તો પ્રભુની ઇચ્છા સમજવી.

૮. ભાવીને ભરેસે પ્રભુનું નામ બૂલવું નહિ. પ્રમાદ કરવો
 નહિ. તસ્માત્ સર્વાત્મના નિત્યં શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥ વદન્નિરેવ
 સતત સ્થેયમિત્યેવ મે માતિ શ્રીમદ્રૈધાનરાયાર્યની આજ્ઞાનું જાપન-

પદ ૧૦૨ મું.

વણ સમજ્યાનેસંશય થાયજી, હરિગુણઅચલિતકથમમવાયજી
દેહાધ્યાસ સૌ કયમ કરી છૂટેજી, બાધ કરે ત્યાં ત્યાં તો ત્રુટેજી.
પણ છે સમજણ એનીબીજીજી, સુણ કહું જેથી રીઝે શ્રીજીજી
પ્રભુ કરે છે સહુ મુજ રડુંજી, કદાપિ નકરે નિજ જન કુંડુંજી.

ઠાળ.

કુંડું કંદિક ભાસે તુરત ધ્રુવ, તેમાં પણ હિત હોય;
સુખ ગુપ્ત જ્યમપિતુ દુઃખદ શિક્ષા શિશુ ન સમજે કોયડ
એમ વિચારી મન શુદ્ધ માને ભલુ વચને ગાય;
કદિ દોષ નાવે તે અચલ ગુણ ગાન હરિ કહેવાય. ૪

૧-૨. અણુસમજીને સંશય થાય કે પ્રભુના ગુણો તો અ-
ગણિત-અસંખ્ય છે, તે કેમ ગાઈ શકાય? દેહાધ્યાસ, દેહમા જીવ-
બુદ્ધિ, દેહ જ જીવ છે એવો ભ્રમ, અથવા દેહમાં અહંતા-મમતા,
તે કેમ છૂટે? એ બાધ કરે એટલે પ્રભુના ગુણો ગાવામાં જે
એકતાર થયા હોઈએ, તે તાંતડો તૂટી જાય. અર્થાત્ પ્રભુના ગુણ
ગાન કેમ થાય? ઉપરના અણુસમજી લોકોનો સંશય ટળવા માટે
એની બીજી સમજણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે, તે કવીશ્વર સ્પષ્ટ
શબ્દોમાં જણાવે છે. નિજજન-પોતાના જનનું.

૩. પ્રભુ પોતાનાનું હિત જ કરે છે છતાં કોઈક વખત
અહિત જણાય, તો તેને અહિત ન સમજતાં હિત જ સમજવું.
પિતા દુઃખકારી શિક્ષા કરે છે તેમાં જણાય છે તો દુઃખ જ,
પરંતુ તેમાં જેમ સુખ ગ્રાપણે રહેવું છે, તેમ પ્રભુએ કરેલાં
જણાતાં અહિતમાં પણ પરિણામે હિત સમાયવું છે એમ સમજવું.

૪. એમ વિચારીને મન શુદ્ધ રાખે અને ઉપર કહ્યું તેમ
માને. બોલે તોપણ પ્રભુનું ભવું જ બોલે. અર્થાત્ અહિતથી ગુસ્સે

સમજણ એ વિધિ રાખતાં શ્રીકૃષ્ણ થાય પ્રસન્ન;
 તે સમય અવળું સર્વ સવળું થાય વેદ વચન. ૫
 અરિ મિત્ર હોય વિપ પથ્ય અધર્મ સહુ ધર્મ થઈ જાય;
 દુઃખ થવાનું તે મટાડે સુખ ના થવાનું થાય. ૬
 શ્રીકૃષ્ણ ઇશ્વર પૂર્ણ નહિ વશ યજ્ઞ તપ શ્રુતિ મત્ર;
 કર્તુમ્ અકર્તુમ્ અન્યથા કર્તુ સમર્થ સ્વતત્ર. ૭
 ઉદાહરણ ઇતિહાસ ત્રણે સુણ કહ્યું લઘુ ગીત;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ બલ અકથિત અતિ અકળિત. ૮

પદ ૧૦૩ મું.

અજામિલ મહા અધનું ધામજી તેવી, ગુણકા પાપનું ગ્રામજી;
 સુતશુકમિપ લીધું હરિનામજી, તેને આપ્યું પ્રભુનિજ ધામજી. ૧

ધમને પ્રભુની અવજા કરનારું જોવે નહિ. પ્રભુના દોષ કદિ મનમાં
 લાવે નહિ. તે તેનું નામ અચલ ગુણગાન કહેવાય.

પ-૬. ૫ મી કડી સ્પષ્ટ છે. ૬ ઠી કડીમાં નીચેના શ્લોક
 નો અનુવાદ છે. અરિ-યત્રુ. પથ્ય-હિતકારી. અરિમિત્રં વિપં પથ્યં
 ઋધર્મો ધર્મતાં વ્રજેત્ । इत्यादि० ।

૭. શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ઇશ્વર છે. યજ્ઞાદિકથી તે વશ
 નથી. કેમકે પોતે જ શ્રીમુખથી ઉપદેશે છે કે નાહું વેદૈર્ન તપસા ।
 ભુજો શ્રીગીતાજી. તે કર્તુ કરવાને, અકર્તુ-નહિ કરવાને. અન્યથા
 કર્તુ-ઉલટું કરવાને સઘળી વાતે સ્વતંત્ર છે, સમર્થ છે.

૮. એ ત્રણેના ઉદાહરણો ઇતિહાસમાંથી આપે છે. લઘુ-
 ગીત-સ્વરૂપમાં ગાયત્રી. પ્રભુનું બલ-સામર્થ્ય કહી તેમ કળી
 શકાય તેમ નથી બ.

કર્તુમ્ લક્ષણ હરિએ ભાખ્યુંજી, દ્વિદલ મીમાંસા ખંડી નાખ્યુંજી;
અંબરીષ માટે ચક્રે દમિયાજી, હરિશરણે દુર્વાસા નમિયાજી.૨

દાળ.

નમિયા તદ્દપિ દુઃખ નાજ હર્યું હરિ આર્ત ત્રાતા ધ્રિ;,
બ્રહ્મણ્ય દેવ ન શરણાગત વત્સલ થયા જગદીશ. ૩
મહાવિભુ તદ્દપિ ન અભય આપ્યું નમાવ્યા નૃપ પાય.
હરિ અકર્તુમ્ લક્ષણ તણો એ કથ્યો અણુ મહિમાય. ૪

૧-૨-૩-૪. કર્તુનો દાખલો આપે છે. અન્તમિલ મહા પાપી હતો, અને મરણસમયે પોતાના પુત્રનું નામ-નારાયણ તેણે લીધું; તેને પ્રભુએ પોતાનું નામ માની લઈને તેનો ઉદ્ધાર કર્યો. ગણિકા, કે જે પાપનું ગ્રામ-સમૂહ હતી, તેણે પોપટને લણાવવા માટે અર્ધુ રામ નામ લીધું તેથી તે પણ તરી ગઈ. પ્રભુએ પોતાનું ધામ એમને આપ્યું. એ સ્થલે નહિ કરવાનું પણ કરવાને પ્રભુ સમર્થ છે એમ જણાય છે. વધુ તો શું પૂર્વ અને ઉત્તર એમ દ્વિદલ-એ ભાગવાળું મીમાંસા શાસ્ત્ર પણ અન્તમિલ અને ગણિકા માટે ખંડી નાંખ્યું. અકર્તુનું લક્ષણ, ઉદાહરણ જણાવે છે. અંબરીષ રાજાના રક્ષણ માટે સ્થાપેલા ચક્રે દુર્વાસાજીને દુઃખ લીધું, ત્યારે દુર્વાસાજી ચક્રના સ્વામી પ્રભુને શરણે આવ્યા-નમ્યા, તોપણ પ્રભુએ તેનું દુઃખ ન જ હર્યું. જો કે પોતે શરણાગતના દુઃખને, આર્ત-ખીડાને પ્રાપ્ત થયેલાના ત્રાતા-રક્ષણ કરનારા છે. તેમાં પણ બ્રાહ્મણના દેવ પ્રભુ શરણે આવેલાના વત્સલ-વહાલા છતાં તે વળતે કંઈ ન જ કરી શક્યા. પોતે મહા-વિભુ-મહાસમર્થ છે, પરંતુ પોતે અભયદાન આપ્યું નહિ, અને દુર્વાસાજીને રાજા પાસે નમવાનું સૂચ્યું. રાજા પાસે દુર્વાસાને નમાવ્યા. એ અકર્તુનો અણુ-સૂક્ષ્મ મહિમા કહ્યો.

સૌભરી મુનિ શુચિઅસંગી જલહીતર જપ અવિનાશ;
 રતિ મન્થ દાખી ચળાવ્યા પરણિયા સ્ત્રી પંચાશ. ૫
 મૃગ દયા ખાજ્યો તદ્દપિ દ્વિ જન્મ ધરાવ્યા હરિ ભરત;
 અથ નામ ગતિ મુચકુંદ તે પ્રભુ પ્રકટ મુક્તિ ન તરત ૬
 પુરી અયોધ્યા વૈકુંઠ સહુ નિજ પિતા પ્રેમી સ્વર્ગ;
 મહાપાપી પારધી ગાંધ આદિ અલ્પમાં અપવર્ગ. ૭
 એ અન્યથાકર્તુમ્ સુલક્ષણ દીપતિમાં સત્ય;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ અતર્ક્ય માહાત્મ્ય અકલિત મત્ય. ૮

પદ ૧૦૪ શું.

કરે ચહાય તે વિભુ વ્રજરાયણ, વટિત મટાડે અવટિત થાયણ;
 લોહ કિઆડયું કંચન ખાજ્યુંણ, પથ્થર તાર્યા અંધે ભાજ્યુંણ. ૧

૫. અન્યથાકર્તૃનાં ઉદાહરણો આપે છે. સૌભરિ ઋષિ સંસારથી બચવા જલમાં નિવાસ કરીને તપ કરવા લાગ્યા, શુચિ પવિત્ર, અસંગી-સંગ રહિત થઈને અવિનાશ-પ્રભુને જપવા લાગ્યા; તથાપિ જલમાં માછલાઓમાં સંલોગકીડા જોઈને આશ્ચર્ય અને ૫૦ સ્ત્રીઓ પરણ્યા.

૬. ભરત ઋષિએ દયાથી મૃગનું રક્ષણ કર્યું, પરંતુ મૃગા સંક્રિતને લઈને તેમને જે જન્મ ધરાવ્યાથી, ગતિ આપી ગણિકાને અર્ધનામથી ગતિ આપી અને મુચુકુંદને પ્રકટ દર્શન આપીને પણ મોક્ષ તે: ન જ આપ્યો.

૭. અયોધ્યા આખીને વૈકુંઠમાં લઈ ગયા અને પોતાના પ્રેમી પિતાને તો સ્વર્ગ જ આપ્યું. મહાપાપી પાર્શ્વને અને ગીધ પક્ષીને અપવર્ગ-મોક્ષ આપ્યો.

૮. સ્પષ્ટ છે. અતર્ક્ય-જેનો તર્ક ન થઈ શકે તેવું. અકલિત ગત્ય-જેની ગતિ પણ ન કળાય તેવું.

સનકાદિક ઉપજાવ્યો ક્રોધજી, વિધિ મહાજ્ઞાની કર્યા અબોધજી;
નારી કર્યો નર નર કરી નારીજી, વૃષ્ણિ વૃદ્ધ ચોવનતા ધારીજી.૨
હાજી.

ધારિ તરણતા ત્યમ વૃદ્ધ ત્યમ કર્યો સંજીવન બહુ મૃત્યુ;
વૈકુંઠ પામ્યા પાડિયા આપી અગત્યને ગત્ય. ૩

ધર્મને અધર્મ ચલાવ્યો સદ્ગુણી અધર્મ ધાર્યા;
જે ના બચે તે બચાવ્યાં જે ના મરે તે માર્યા. ૪

૧-૨. શ્રીમદ્વિષ્ણુ ચંદ્રાચ સો કરે-ઘટિત હોય તે ન થવા
દે. અઘટિત હોય તો તે કરે. ચાહવકુલના નાશ માટે લોહું ડોઈ
પણ વેળાએ ઉગે નહિ, પરંતુ તે પ્રભાસપાટણમા ઉગાડયું. જુઓ
શ્રીમદ્ ભાગવતનો ૧૧ સ્કંધ. મોતું બળે નહી, પરંતુ ભક્તનો
પ્રભાવ બતાવવાને મુવર્ણની લકા હનુમાનજી પાને બળાવી. સેતુ
બાધી પત્થરને તાર્યો. ધૃતરાષ્ટ્ર આઘજો હતો છતાં તેને મહા
ભારત મુદ્ધ થયા પછી દેખતો કર્યો. જુઓ મહાભારત. સનકા-
દિક મહાજ્ઞાની તેઓને પણ ક્રોધ ઉપજાવ્યો. વિધિ-બ્રહ્મા, તે
મહાજ્ઞાની થઈને પણ મરસ્વતી પુત્રી પાછળ ગયા, અર્ધાત્ તેમને
અબોધ-મૂર્ખ બનાવ્યા. નારીનો નર કર્યો. જેમ કે દુપદની કન્યા
શિખડીકે નર થઈ, મુધુમ્ન નર છતાં નારી થયો. જુઓ શ્રી-
ભાગવતનો નવમ સ્કંધ. વૃષ્ણિવૃદ્ધ-ચાહવોમાં વૃદ્ધ યયાતિ રાજાએ
પોતાના પુત્ર પાસેથી યુવાવસ્થા માગી લીધેલી, તે કથા મહા-
ભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે.

૩. પુત્રે પિતા યયાતિની વૃદ્ધાવસ્થા લીધી. અનેક મરલા-
ઓને મજીવન કર્યો. વૈકુંઠના પાલકો જય અને વિજય એ બંનેને
વૈકુંઠથી નીચે પાડ્યા. વૈકુંઠમા ગયા પછી કોઈ પડે નહિ છતાં
પણ. જેની ગતિ થાય નહિ તેની ગતિ કરી.

૪. ધર્મગજાને અધર્મને નાજે ચલાવ્યો. નયે ધા કુઝરો ધા

હરિ ધર્મને અધર્મ કર્યા કયલું કર્યા અધર્મ ધર્મ;
પ્રભુ કર્મને અકર્મ વળી કર્યા અકર્મ કર્મ. ૫

બ્રહ્મમાં મલિયા કાઢિયા ટાળિયા બ્રાહ્મણશાપ;
કયલું પાપ ક્રીધાં પુણ્ય પુણ્યે પુણ્ય ક્રીધાં પાપ ૬

હરિ શૂન્ય ભાગ્ય સફળ ક્રીધાં મટાડયાં પ્રારબ્ધ;
મન પ્રકૃતિ વશ કરાવી સુઅજબ્ધ ક્રીધાં લબ્ધ ૭

ઉત્તમ ન કરવો ગર્વ કો હંયાટલું ન પતિત;
દીન ભાવ પ્રીતમ દયાપ્રભુ ભજતાં સર્વનું હિત. -

એમ કહેવળવીને અધર્મીના-અભિલાષિના મદ્દગુણો મમજી
લીધા. ઇતિ સ્પષ્ટ છે આ મર્વ મહાત્મ્ય આ ગ્રથમાલાના પ્રથમ
ભાગમાં જોવું. ત્યાં અવિસ્તર દેખાતો છે

૫. ધર્મને અધર્મ કર્યા. દૃષ્ટાન્ત-ખલિ રાજા અધર્મને ધર્મ
કર્યો. દૃષ્ટાન્ત-કસાદિને મુક્તિ. ઝમને અકર્મ-દૃષ્ટાન્ત-દક્ષ પ્રભુપતિ.
અકર્મને કર્મ શ્રીગોપીજન

૬. તે તુ પ્રણહદ નીતા મગ્ના દુષ્ણેન ચોદ્ધૃતા એ
ઢવનાતુસાર બ્રહ્મમાં ભગી ગયલા ગોપાદિકોને પણ પોતાનો
લોક બતાવવા બહાર કાઢ્યા નાથાશકર આના દૃષ્ટાન્તમાં સૌ
ભારિને મૂકે છે, પરંતુ તે અસ્થાને છે. બ્રાહ્મણનો શાપ સર્વ
યાદવકુલને લાગ્યો, પણ ઉદ્ધવાદિને નહિ નાથાશકર આ સ્થળે
દુર્વાસા અને અબરીષને મૂકે છે, પરંતુ તેને એને આને કશો
સબંધ જ નથી કોઈ સ્થળે પુણ્યના પાપ અને પાપના પુણ્યો
કરી નાખ્યા છે.

૭-૮. શૂન્ય ભાગ્ય સફળ કરીને પ્રારબ્ધ પણ મટાડ્યા
જાઓ સન્માખ્યાન. મન અને પ્રકૃતિ તે પણ વશ થયા, જાઓ

પદ ૧૦૫ મું.

શીખ સમુચ્ચય કહું સુણ સારણ, જેથી રીઝે નંદ કુમારણ;
 જાખશીખની કહું એક શિક્ષણ, કૃષ્ણ સેવવા વૈષ્ણવો દીક્ષણ;
 દૃઢ શરણાગતિ દૃઢ વિશ્વાસણ, હરિગુરુ વૈષ્ણવ થાવું દાસણ;
 ભગવદીય લહી કરવો સતસંગણ, દોષ ન જોવા સાચો રંગણ ૨

ઠાગ.

રંગ રાખી રટવું નિરંતર શ્રોકૃષ્ણ નામ પવિત્ર;
 દીનતા ભાવે ગાન કરવાં કેવલ કૃષ્ણ ચરિત્ર. ૩

સહુ ભૂત ઉપર દયા સહુ ઇન્દ્રિય સુપથ સંતોષ;
 રતિ કૃષ્ણ પતિમાં રાખવી મતિ ગુરુચરણ નિદોષ. ૪

વાનર ભતિના હનુમાનણ, મુઅલગ્ધ—નહિ મળી શકે તેવી
 શીર્ષ મેળાવી. આંદીપનિગુરુના મૃત પુત્ર લઈ આવીને ઉત્તમ
 હોઈને ગર્વ ન કરવો. પતિત થઈને પણ ન હૈયાડવું—હિંમત હારી
 જવી નહિ. દીનભાવે પ્રભુ ભજન કરવાથી સર્વ હિત જ થશે.

૧-૨. હવે ગુરુ ઉપસંહાર કરતાં છેવટે ઉપદેશ આપે છે.
 શીખ સમુચ્ચય, શિક્ષાનો સમૂહ. વૈષ્ણવી દીક્ષા નામનિવેદનાદિક.
 પ્રભુને હું શરણે છું એવી શરણાગતિ દૃઢ રાખવી. હરિ, ગુરુ
 અને વૈષ્ણવના દાસ થઈને રહેવું. લડી-બાણીને કોઈના દોષ ન
 જોવા; ગુણ-સાચો રંગ જ જોવો. તેને પ્રભુનો રંગ લાગ્યો છે
 કે નહિ તે જ જોવું, દોષ ન જોવા.

૩-૪. ત્રીજી કડી સ્પષ્ટ છે. સુપથ—સારો માર્ગ, સર્વ
 ઇન્દ્રિયોને સાટે માર્ગ ચલાવવી. સંતોષ રાખવો. મતિ—બુદ્ધિ.
 ગુરુ ચરણમાં દોષરહિત બુદ્ધિ રાખવી.

દુસ્સંગ દુષ્કૃતિ નાસવું કામાદિ રિપુથી દૂર;
 દુઃખ મુખ લાભ સમહરિ રૂપ રાખવું ઉર. ૫
 અહંકાર આલસ ટાળવું ગુરુ વચન પૂર્ણ પ્રતીત;
 પાખંડ અસદ આલાપ કોઈ જીવ દુઃખાતાં ભયભીત. ૬
 ચો જયંતી ચોવીશ એકાદશી જાગરણ યુક્ત;
 વૈષ્ણવ પૃથા નીતિ ચાલવું ઉર અમલ જીવનમુક્ત. ૭
 લૌકિક વૈદિક ત્યાગ દૃઢ આશ્રય અનન્ય મન્ત્રેશ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ રૂચિ સાધવી વૈષ્ણવ વેશ. ૮

પદ ૧૦૬ મું.

ગુરુ એક સંશય મારે મનજી, શ્રીહરિ સરખા ભગવદી જાનજી;
 ભજવા કહોં છો દોષ ને જોવોજી, કયમ સંભાવે સંદેહ જોવોજી. ૧

૫-૬. દુષ્કૃતિ-ખરાબ કામો. એ બધાથી નાસવું. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર એ છ યત્રુથી દૂર રહેવું. મુખ દુઃખ, લાભ હાનિ, તુલ્ય સમજીને પ્રભુસ્વરૂપ ઉર-હૃદયમાં પધરાવવું, પ્રતીત-વિશ્વાસયુક્ત. ગુરુવચન ઉપર પૂરો ભરેસો રાખવો. અસદાલાપ-ખોટી તકરાર. કોઈનો જીવ દુલવતાં ભયભીત બનવું.

૭. ચાર જયંતી, શ્રીકૃષ્ણાષ્ટમી, શ્રીરામનવમી, વામનદ્વાદશી અને નૃસિંહજયંતી. નાથાશંકરે જાણે આ માર્ગમાં રામનવમી મનાતી જ ન હોય તેમ રામનવમી ન ગણાવતાં તેને બદલે શ્રીવદલજયંતી લખી નાંખી છે, જે તેનાં ગાઢ અજ્ઞાનને સૂચવે છે. જાગરણ કરીને ચોવિશ એકાદશી કરવી. યૃથા-રીતિ. અમલ-શુદ્ધ. ઉર-હૃદય. આવી રીતે વતે તો જીવનમુક્ત જ ગણાય.

૮. લૌકિક વૈદિકનો ત્યાગ કરવો, માત્ર પ્રભુનો જ દૃઢ આશ્રય કરવો. કૃષ્ણરૂચિ-પ્રભુકૃપા. વૈષ્ણવનો વેશ રાખવો.

સંત વિષે કેમ દોષ ન હોયજી, સદોષ સાધુ ન કહાવે કોયજી;
મુણી ગુરુબોધ્યા છે તો એવુંજી, શાસ્ત્રે ભાખ્યું કહ્યું તેજેવુંજી.૨

હાજી.

જેવું કહ્યું તેવું ખરું પણ સૂક્ષ્મ સમજણ એક;
જે સમજવાથી સંદેહ ટળે ઉર હોય વિમત્ત વિવેક. ૩
પ્રભુ પૂર્ણ સંગી પૂર્ણ હોય પૂર્ણપણે મદ થાય;
મધુસૂદન માધવ બિરદ છે ગુણ દોષ સહુ થઈ જાય. ૪
ન્યૂનતા વણ નવ હીનતા હીનતા વણ ન કૃપાય;
ન્યૂનતા ન હોય મુજ દાસમાં તેનો કરવો કાંઈ ઉપાય. ૫
એમ વિચારી હરિ ભક્તમાં નિજ ઇચ્છા કૃતધર્યો દોષ;
તે જોઈ હીન બન્યા રહે બાકી ખરા સદ્ગુણકોરા ૬

૧-૨. શિષ્ય કહે છે કે હે ગુરુ, મારા મનમાં એક સંશય
હોયો થયો છે, તે એ છે કે, ભગવદ્વીય હરિસમાન છે, એમ
આપ કહો છો, અને તેમને સેવવા અને તેમના દોષ ન જોવા
એમ જણાવો છો, પરંતુ તે સભવે કેમ? દોષ હોય તો દેખાય
જ. એ સંદેહ કેમ ખોલો? સંતમાં-ભક્તમાં દોષ હોય જ નહિ.
જેમાં દોષ હોય તે ભગવદ્વીય કહેવાય નહિ. ગુરુ બોલ્યા કે,
શાસ્ત્રમાં ભગવદ્વીય અને ગુરુ અને ભગવાન એક જ સ્વરૂપ કહ્યા
છે, તે પ્રમાણે માનવું જ જોઈએ.

૩-૪. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, પરંતુ તેમાં સૂક્ષ્મ સમજણ એક
છે. તે સમજવાથી સંદેહ ટળે છે.

૪-૫-૬. પ્રભુનો પૂર્ણ સંગ રાખનારા ભક્તો પૂર્ણ થાય
છે. પૂર્ણ થવાથી તેમને મદ-ગર્વ થાય. પ્રભુનું નામ મધુસૂદન
ગર્વનો નાશ કરનાર એવું બિરદ નામ છે. મદ થવાથી ગુણ પણ

પૂછશે એવું કર્યું ક્યહું હરિ તે પણ કહું સુણ ગાય;
દેવને વાનર ગોપ કરી રાખ્યાં નિકટ શ્રોનાથ. ૭

રાખત વિબુધ રૂપે કદા તો આવતજ અભિમાન;
સમજત ન દરુણા દયાપ્રભુ માનત અમે ગુણવાન ૮

પદ ૧૦૭ મું.

સદ્ગુણ સઘળા જેમાં હોયજી, કૃષ્ણવિના વદ્ધભ નહિ હોયજી;
તે જનમાં કંઈ દોષ દેખાયજી ને સમજવો હરિ ઇચ્છાયજી ૧
કાજળ ટપકું રૂપી સુત ગાલેજી, માત કરે છે જ્યમ ઉરવહાલેજી;
લઘુલાંછનથી રક્ષણ ખાલજી, ત્યમ નિજજન જાણે ગોપાલજી. ૨

દોષરૂપ થઈ જાય છે. વસ્તુતઃ કોઈ પણ જાતની ન્યૂનતા-ઓછા-પણું-દોષયુક્તપણું હોતું નથી ત્યાં મુખી દીનતા આવતી નથી. દીનતા વિના પ્રભુ કૃપા થતી નથી. પ્રભુના હાસમાં ન્યૂનતા તો હોય નહિ, તો પછી દીનતા અને પ્રભુ કૃપા કેમ થાય, એમ વિચારીને પ્રભુએ પોતાની ઇચ્છાથી જ ભક્તમાં દોષ ધર્યા છે. જેથી ભક્તો નિરંતર દીનતાવાળા રહે. બાકી તો તેઓ સદ્ગુણના કોષ-ભંડાર છે.

૭-૮. શુરુ કહે છે કે, હે શિષ્ય, તું એવું પુછીશ કે હરિએ એવું ક્યાં કર્યું છે ? તો તે પણ હું તને કહું છું તે ગાથા-ઇતિહાસ સાંભળ. શ્રીરામચંદ્રજીએ બધા દેવોને વાનર બનાવીને પોતાની પાસે રાખ્યા. જો દેવરૂપે જ રાખત તો તેમને અભિમાન આવી જાત. દયાના પ્રભુની દયાને કરુણાને તેઓ સમજી શકત નહિ, અને અમે જ ગુણવાન છીએ એમ માની બેસત.

૧-૨. જેમાં બધા સદ્ગુણ હોય, જેને પ્રભુ સિવાય કંઈ વહાણું ન હોય, તે જનમાં કોઈ દોષ દેખાય, તો તેને પ્રભુની

હાળ.

ગોપાળ ધૃત કાંઈ અવગુણ તે સમજવો એણી પેર;
 નહિં તો અમિત અવગુણ લઈ જાન ઘણા ઘેર ઘેર. ૩
 તે કયો કૃષ્ણ ન માનવો જે યતન કરતાં જાય;
 હરિ મૂક્યો દોષ મટે નહિ કરતાં અનેક ઉપાય ૪
 તે દોષ હરિજનનો લખી નિંદા ન કરવી કોય;
 પ્રભુ ધર્યો તે ક્ષણમાં હરે નારકી નિંદક હોય. ૫
 સહુ દોષનૃપ એ દોષ જોવા દોષ ભગવદી જન્મ;
 નહિ પ્રાયશ્ચિત્ત ભોગે ટળે વા કયેથી પ્રસન્ન. ૬

ઈચ્છા માનવી. બાલકને આખે શરીરે શણગારીને છેવટે માતા
 બાલકને કોઈની નજર ન લાગવા માટે ગાલે કાજલનું ટપકું કરે
 છે. પણ તે ઉરવાલે, હૃદયના વહાલથી જ કરે છે. તે નાનાં
 લાંછનથી-કાળા ચિંજીથી બાલકનું રક્ષણ થાય છે, તેમ પ્રભુ પણ
 પોતાના ભક્તમાં એવો એકાદ દોષ મુકીને ભક્તનું રક્ષણ કરે છે.

૩. ઉપરના દૃષ્ટાંતની પેઠે ભક્તોમાં ગોપાલધૃત-ગોપાલ
 શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને મુકેલા અવગુણ સમજી લેવા. એમ નહિં તો
 પછી અનાચાર અવગુણવાળા માણસો ઘેરે ઘેર છે, તેવા પણ
 ભગવદીયો કરી જશે.

૪. ભગવાને ધરેલા અવગુણનું લક્ષણ સૂચવે છે. જે જી-
 વના પ્રયત્નથી ચાલ્યો જાય તે અવગુણ પ્રભુએ ધરેલો ન સમ-
 જવો. ખીજું સ્પષ્ટ છે.

૫. નારકી-નરકગામી. સ્પષ્ટ છે.

૬. ભગવદીયના દોષ જોવા એ સર્વ દોષનો રાજ્ય દોષ છે.

સહુ વેશ વૈષ્ણવ પૂજવો હોય જ્ઞાની વા અજ્ઞાન;
જ્યમ ગમે તેવી ગાય પણ ફલ તોપ દોષ સમાન. ૭
શુભ ગુણી સાધુ સેવીએ તે ધર્મનું સેવન;
હરિ બાનું કેવળ અર્ચનું તે દયાપ્રભુ અર્ચન. ૮

પદ ૧૦૮ મું.

એવું બોલ્યા શ્રીગુરુસ્વામીજી, કર જોડી રીશ કહું શિર નામીજી
સંશય સઘળા મારા ટળિયાજી, પરમકૃપાળુ ગુરુ મને મળિયાજી. ૧
કૃત કૃત્ય હું આપ પ્રતાપજી, દુષ્ટાં મમૂળાં પાપ સંતાપજી;
મુજ ઇશ્વર હો શ્રીગુરુ દેવાજી, મારે અધિકી હરિ તમ સેવાજી. ૨

કાળ.

સેવા તમારી કર્યાથી શ્રીકૃષ્ણ સહજ પ્રસન્ન;
થારો જ શાંત શ્રુતિ કહે છે સહિત મારું મન. ૩

નૃપ દોષ-મોટો દોષ. તેને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. ભોગથી જ તે દોષનો ક્ષય છે. અથવા ભક્તને પ્રસન્ન કરેથી ટળે છે.

૭-૮. વૈષ્ણવના વેષને જ પૂજવો. ગાય ગમે તેવું હોય, પરંતુ ફલ, પૂજન વગેરેનું ફલ, સંતોષ. હનન વગેરેનો દોષ તો સરખો જ છે. સારા ગુણુ જોઈને ભક્તો સેવવા તે તો એક ધર્મનું પૂજન થયું, પરંતુ કેવલ પ્રભુનાં બહાનાથી જ ભક્તોને પૂજવા તે તો દયાના પ્રભુનું અર્ચન કર્યા બરોબર છે.

૧-૨. એવું બોલ્યા શ્રીગુરુ ગોસ્વામી બોલ્યા, ત્યારે હાથ જોડીને મસ્તક નમાવીને શિષ્યે કહું. કૃતકૃત્ય-કૃતાર્થ. સમૂહાં વાસના રૂપ મૂલ સાથે. તમારી સેવા હરિસેવાથી પણ મને અધિક છે. સ્પષ્ટ છે.

૩. મારું મન પણ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

દુસ્સંગ વચ્ચે દુરાગ્રહી, મુજ સમઅધમ નહિ કોય;
તે કૃતાર્થ મુજને કરે વણ આપ એકું કોય. ૪

અલમ્ મીમાંસાં વેદાંત સાંખ્ય મુન્યાય વૈશેષિક;
સહ પાતંજલ પદ શાસ્ત્ર હસ્તામલક સહિત વિવેક. ૫

ઐશ્વર્ય વીર્ય સુયશ શ્રી છે જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય;
આપમાં સહુ પરિપૂર્ણ ભક્ત પ્રેમ હરિ અનુરાગ. ૬

શ્રુતિ સ્મૃતિપુરાણ ને મહાભારત આદિ આપી પ્રમાણ;
સંશય કલિલથી કાઢિયો મહામૂઢ અધમ અજાણ. ૭

નથી કશું પ્રત્યુપકાર ને કરું કોટિ કોટિ પ્રણામ;
જન હયાપ્રીતમ દેખાડયા શ્રીકૃષ્ણ પૂરણ કામ. ૮

પદ ૧૦૯ સુ.

‘સિકવલ્લભ’ આ શુભ ગ્રંથજી, વર્ણન કીધો યુષ્ઠિપંથજી;
કરાવ્યો ગુરુ ગોવિંદજી, દેવી જન દેવા આનંદજી. ૧

૪. વચ્ચે અર્ધદ્ય. આપવિના મને કૃતાર્થ કોણ કરે ?

૫. અલ-અસ છે. ૧. મીમાંસા, ૨. વેદાંત, ૩. સાંખ્ય, ૪.

ન્યાય, ૫. વૈશેષિક, ૬. પતંજલ સહિત એ છ શાસ્ત્ર, એ સર્વનો
આપે હસ્તામલક-હથેલીમાં રહેલાં આંખાણી પેઠે સ્પષ્ટ કરીને
વિવેક કરી બતાવ્યો.

૬. ઐશ્વર્યાદિ છ ધર્મો આપમાં પરિપૂર્ણ છે.

૭-૮. શ્રુતિ-વેદ. સંશયકલિલથી-સંશય રૂપી ગાઢ કાદવ-
માંથી. આપના ઉપકારનો ગદલો વાળવા માટે મારી પાસે કાંઈ
નથી. માત્ર કોટિ પ્રણામ કરું છું. બીજું સ્પષ્ટ છે.

રસિકગ્નને વહ્ન લાગેછ. સવળા સશય સુણતાં ભાગેછ;
કહ્યા પ્રમાણે આચરણ કરશેછ, તે વ્રજવહ્ન પ્રભુને વરશેછ. ૨

હાળ.

વરશે હરિ કરશે વૃંદાવન અચલ લીલામાંહ;
શ્રીરાધિકાવર ગોપિકા સંગ રાસ ખેલે જ્યાંહ. ૩

સહુ પાપ મહાસંતાપ સમશે યશે નિત્યાનંદ;
મન કર્મ વચન નિષ્કપટ ભાવે સેવતાં ગોવિંદ. ૪

શ્રીનર્મદ તટ ચંડીપુરી શ્રી શેષશાયી નિવાસ;
ત્યાંનો નિવાસી કવિજન ઓકૃષ્ણ કેરો દાસ. ૫

શ્રીમંત ભટ સાકોદરા દ્વિજ જ્ઞાતિ નાગર વંશ;
પ્રભુરામ સુત કવિ દયાશંકર નામ શ્રીહરિ અંશ. ૬

શક અષ્ટાદશ ચોરાશી શ્રાવણ એકાદશી ગુરુવાર;
છે અમલ પક્ષોઽઠવ દિવસ આ ગ્રંથનો નિસ્તાર. ૭

૧-૨. કવિવર ગ્રંથનો ઉપસહાર કરે છે. રસિકવહ્ન પ્રથમા પુષ્ટિમાર્ગનું વર્ણન છે. ગુરુ ગોવિંદે તે ગ્રંથ પૂર્ણ કરાવ્યો. દેવી જીવને આનંદ આપવા માટે. બીજી કડી સ્પષ્ટ છે.

૩. અચલ-નિત્ય-લીલા. ૪. નિત્યાનંદ-નિરંતર-કોઈ પણ સમયે નાશ ન પામે એવો. સ્પષ્ટ છે.

૫. ચંડીપુરી-આણંદ. ૬. પોતાની ઓળખ આપે છે. શ્રી હરિનો અંશ-સેવક છે. ૭. ૧૮૮૪ ની સાલમાં-સંવત્માં શ્રાવણ શુકલ એકાદશી ગુરુવારે, પવિત્રા એકાદશીને દિવસે અમલ પક્ષ-શુકલ પક્ષ, ઉત્તમ દિવસ-પ્રભુને પવિત્રા ધરાવવાનો ઉત્તમ તે દિવસે છે, માટે તે શુભ દિને આ ગ્રંથ પૂર્ણ થયો.

શ્રી ગોપીપતિ જન દયાનો નિજ જણી આલ્યો હાથ;
 દઢ પ્રેમ ભક્તિ આપની આપો ધરો પદ નાથ. ૮
 પ્રતિપદ ચરણ દશ^૧ એવાં પદ મેં અષ્ટોત્તર શત કીધ;
 શ્રીનાથજી કરૂણા કરી એ કરજો અંથ પ્રસિદ્ધ. ૯

इति श्रीकृष्णजन कानि दयारामकृतो रसिकवल्लभ
 समाप्तोऽयम् ॥

૮. પ્રભુની પ્રાર્થના કરે છે. સ્પષ્ટ છે. ૯. પ્રતિપદમા દશ ચરણ, શરૂઆતની મોટી ચાર લીટીને પૃથક્ માનીને દશ ગણ્યાં છે, એમ સમજવું. શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ.

૧. અંથકારના અભિપ્રાય પ્રમાણે પદની ૬ છુટક અને ડાઘતી ચાર એમદશ. અમે ડાઘતી બે ગણી અને પદની ૬ ગણી પ્રત્યેક પદમાં આઠ સુધી અંક લખ્યા છે.

પ્રાક્ષણુભક્તવિવાદ.

છંદ-દુવર્ધ્યા.

- પ્રથમ નમન ગુરુ ગોવિંદને કરી, ટાણું સહુની બ્રાંતિ છ;
નાટક પ્રાક્ષણુભક્તવિવાદે, પ્રતિપાદન સિદ્ધાંત છ. ૧
- શ્રીહરિગુણ ગાઓ, સહુ સુખ સહેજે મલે છ;
મન નિર્મલ થાય, સંદેહ સર્વ ટલે છ. ટેક. ૨
- હરિહરનામે દ્વિજ એક હતો, કાંચીપુરીનો વાસી છ,
તે પ્રાક્ષણુને મુત જે હતા, ઉભય શાસ્ત્ર અભ્યાસી,
હરિગુણ ગાઇએ છ. ૩.
- શિવશંકર નામે એક મુત દૃઢ, સ્માર્તધર્મી કહાવે છ;
વિષ્ણુદત્ત બીજે મુત તેને, ભક્તિ હરિની ભાવે છ. ૪

* આ મંવાદ સ્માર્ત અને વૈષ્ણવ વચ્ચેનો છે. વિષ્ણુદત્ત અને શિવ-
શંકર નામના બે પાત્રોને કદપીને ઉત્તરપ્રત્યુત્તરરૂપે સ્માર્ત મતનું વ્યર્થત્વ અને
પુણિમાર્ગનું જ એકત્વ અન્યમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે. આ મંવાદને જો કે કવિ
'નાટક' સંઘા પહેલી અને છેલ્લી દૃકમાં અર્પે છે; પરંતુ એમાં ભરતપ્રણીત
નાટ્યશાસ્ત્રમાંના નાટકઅણુઓના અંશોનો અમાન હોવાથી અત્ર તેને
'વિવાદ' સંઘા આપવી ઉચિત ધારી છે. આ અન્ય 'પુણિમક્તિમુધા'ના
૩ વર્ણના ૧૦માં અંકમાં સૂક્ષ્મ ટિપ્પણ લખીને છપાવ્યો હતો, તે જ
ટિપ્પણોમાં થોડો ફેરફાર કરી આન મુદ્રિત કરનામાં આવે છે.

વ. છં. શાસ્ત્રી.

૧. દેહાભિમાની પ્રાક્ષણુ એક કે આત્મધર્મપરાયણ ભક્ત ? એ પ્રશ્નનું
સમાધાન અને વાસ્તવિક સિદ્ધાંત શો છે, તેનું પ્રતિપાદન કરવા આ અન્ય
રચ્યો છે. ૩. દ્વિજ-વાદાલુ. ઉભય-મન્ને. ૪. જેમાં મુખ્યતઃ દેહધર્મનું
પ્રતિપાદન કરવામાં આશ્રય હોય, તે સ્મૃતિઓ, અને તેમાં કહેલ ધર્મોત્તે
અનુસરે તે સ્માર્તધર્મી.

એક સમય વૈષ્ણુવાચાર્યજી, પધાર્યા તે પુરી માંહે જ;
વિષ્ણુદત્ત વૈષ્ણુવી દીક્ષા, લેવાને ચાલ્યો ત્યાંહે. ૫

તે સમયે શિવશંકર બધું, બોલ્યોઃ ગર્વવચન જ,
આપણુ પ્રાદક્ષણુ એક મર્વથી, શિદ ધઈએ હરિજન જ ?

સુણીએ વૈષ્ણુવ જ. ૬

વિષ્ણુદત્ત કહે વિપ્ર વડા ધર્મ, એ કલ જગ પૂજાય જ,
ભક્તિવિના ભગવાન મલ્લે નહિ, વેદ શાસ્ત્ર સંદ ગાય,
સુણીએ પ્રાદક્ષણુ જ વૈષ્ણુવજન ધર્મજે જ. ૭

શિ—પ્રાદક્ષણુ તે જ રૂપ ઈશ્વરનું, ઈશ્વર મલવા કેવા જ ?
વિષ્ણુવદનથી ઉત્પત્તિ જેની, ભવ જેવે ભૂદેવા. ૮

વિ—પિતા ભજે તે પુત્ર સ્વધર્મી ધ્રુવિ કહે કરીને સોર જ;
હરિથી ઉપન્યા ન ભજે હરિને યથા હરિના ચોર. ૯

શિ—કર્મકાંડ યજ્ઞાદિ વિપ્રને વેદે એમ ખતાબું જ,
નિત્ય કર્મ દ્રાઢ્ય દ્વિજ તેમાં, હરિભજન શું ન આબું ? ૧૦

૫. વૈષ્ણુન માર્ગના આચાર્ય—શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ.

૭. વિપ્ર—બ્રાહ્મણ. મોટા બ્રાહ્મણ યજ્ઞને રૂઠ એ કે જગતમાં પુણ્ય
પરણ તેથી પ્રભુ મજે નહિ. તે તો બનિથી જ મજે.

૮. ભન એટલે શંકર તેને બ્રાહ્મણો જેવે છે, ભવદ્યજ્ઞનો મંત્રાર
અર્થ કરીને આખો સસાર ભૂવેનો જેવે છે, એવો અર્થ એક સાક્ષરે કર્યો
છે, તે નીચેની દ્રુકને બધ બેસતો નથી અને હટપટાંમ છે. શિવશંકર ચક્ષ
કરે છે કે બ્રાહ્મણજ ઈશ્વર છે, તેમને વળી બક્તિ કરીને ખીજ કયા ઈશ્વર
મેળવવાના હતા ? વ્રાહ્મણોસ્ય મુક્તમાર્ગત્ ॥

૯. યો યદંતઃ સ તં મજેત્ । વિષ્ણુદત્ત ઉત્તર આપે છે કે તમે વિષ્ણુથી
ઉત્પન્ન થયા છો અને સેવો છો ભવને—જાંકરને, તે દીક કહેવાય ? જે પ્રભુથી
તમે પેદા થયા તે પિતાને ભજે નહિ, તો તમે તેના ચોર થયા. ૧૦. દ્રાઢ્ય
કર્મો બ્રાહ્મણને નિલ કરવાનાં છે, તેમાં શુ પ્રભુનું બળ નથી આપી જતું ?

વિ—વિપ્ર વિમુખ હરિ દ્વાદશગુણયુત, તરે ન સ્વયં અભિમાની ૭;
તેથી વરે હરિભક્ત શ્રીપદ પદ, સકુલ તરે ગુણગાની. ૧૧

ધિક્ વિધિ જન્મ મત બહુસતા, કુલ ક્રિયાદિ ધિક્કાર ૭;
ધિક્ દક્ષતા વિમુખ અમો હરિ, મુનિ કહ્યું ધન્ય નિજનાર. ૧૨

શિ—યજ્ઞપુરુષનું પૂજન યજ્ઞે, તે પ્રાક્ષણનું કર્મ ૭;
વેદવચન એમ કહે છે કે નહિ ? તમે શું જાણો મર્મ ?
સ્માર્ત રહીએ ૭. ૧૩

વિ—પશુ મારી મખ કરી કદા કોઈ, સ્વર્ગવિષય-સુખ પામે ૭;
દાય પુણ્યે સુર પૃથ્વી પટકે, નિર્ભય પદ ન વિરામે. ૧૪

૧૧. ધર્મ, સત્ય, દમ, તપઃ, અમાત્સર્ય, લજ્જા, નિતિજ્ઞા, અનસયા, યગ, દાન, ધૃતિ અને યુતત્વ. આ બાર ગુણો પ્રાક્ષણના છે. જે બારે ગુણથી યુક્ત પ્રાક્ષણ હરિથી વિમુખ હોય તો તે તરે નહિ. આ દ્રુક ઉપરની તોટમાં હરિગોવિન્દ-દાસ કોંટાવાલા જે બાર ગુણો ગણાવે છે, તે કેટલ મનઃકલ્પિત છે. બ્યારે આ દ્વાદશ ગુણો શ્રીમદ્ભાગવતોક્ત છે. વર-ચેટ. શ્રીપદ-અગ્રજ્ઞ. બારગુણોથી યુક્ત પ્રાક્ષણથી પણ હરિભક્ત ચાંડાલ ટ્રેડ છે. આ જે બાર શ્રીમદ્ભાગવતના સમમરકંધમાં નિર્દિષ્ટ છે. વિપ્રાદ્વિપદ્વિગુણયુતાદરાવેન્નનામવાદારાવિન્દવિમુક્ષાદ્યુ પચ વરિષ્ઠમ્ । મન્યે તદર્પિતમનોવચનેહિતાર્યપ્રાણે પુનાતિ સકુલ ન તુ મૃતિમાનઃ । આ શ્લોકનો મંત્રણ બાવાર્થ કવિ સ્તોત્રિકામાં ગુંદે છે.

૧૨. ધિગ્જન્મ નચિત્કલિયા ધિગ્મતે ધિગ્બહુવ્રતામ્ । ધિક્કુલ ધિક્ ક્રિયા-દાય વિમુક્ષા યે ત્વચોક્ષજે । મા. ૩. સ્કં. અ. ૨૨-૩૧. શ્રીમદ્ભાગવતના આ શ્લોકનું ઉપરની દ્રુકમાં અક્ષરચઃ બાપાંતર છે. બ્યારે ભગવાને યજ્ઞ-પત્નીનો ઉદ્ધાર કર્યો, ત્યારે સ્વકીય સ્ત્રીઓની પ્રભુમાં અત્યાસક્તિને જોઈને પોતાની બહિર્મુખતાને અવધારનારા યદુદક્ષિતોની આ પ્રામશ્ચિનોક્તિ છે. કવિવર સ્વકથનના પ્રમાણમાં આ શ્લોક ચોનો છે. વિધિ-અનુધાન-બહુસતા-પણું યાનીપણું. દક્ષતા-અત્યુચ્છ.

૧૪. પશુહત્યાને આહીને મખ-યગ કરે અને તેના પુણ્યમેધથી સ્વર્ગ

- શિ—પશુધાતનું પાપ ન લાગે વેદવિહિત તે સારુ;
પુનરાવૃત્તિ ફરી મળ કરીએ, વહી સ્વર્ગ સુખ સારૂ. ૧૫
- વિ—વ્યસન વિસરવા મધમાંસ, શ્રુતિયુક્તિ ન સમજે ખૂંધી,
વેદરહસ્ય હરિ મલવા, કર્મજડ ન લહે મતિ જાંધી. ૧૬
- શિ—વેદવચન તે વિષ્ણુ જોડ્યા, તે પ્રમાણ કેમ ઘેરું?
વેદવિહીન કરે કૃત્ય જે કોઈ, તે જ માનવું મેરું. ૧૭
- વિ—વેદવચન કોણ વ્યર્થ કહે છે? ઉધુ જોડો સવળું;
શ્રુતિહાર્દ છે તે નવ સમજ્યા, શ્રદ્ધા ઉપરું અવળું. ૧૮
- શિ—નિર્ણય નિગમતણા તમે સૂધો, સમજો છો તો જોડો;
તેનો પ્રતિઉત્તર અમો આપું હહાપણમાં શીદ ડાલો? ૧૯

ગમે પણ તેથી શું ? નિર્ભય પદમાં વિરામ ન જ મળે. કોને પુણ્ય મર્ગ-લોક વિશન્નિ-પુણ્યનો ખળનો ખૂટતાં મૃત્યુલોકમાં પ્રવેશે છે, એ ભગવદ્દામ્નને આધારે સ્વર્ગ જેવા અધુવપદનું આર્ધજન કરવા કરતાં યત્પ્રાપ્ય ન નિર્વર્તનને તદ્દામ પરમ મમ-જેને પામીને પાછું આરાનાં રહેતું નથી. એ માનં ત્રેષ મામ છે, એવાં નિશ્ચિત પદને પામવા પ્રયત્ન કેમ ન કરવો ?

૧૫. આમિતોમીય પ્શુમાલમેત એ શ્રુતિ-વેદ યચીય પશુહનને સમતિ આપે છે, માટે પાપ નથી. ફરીને મૃત્યુલોકમાં આવીએ તો ફરી સ્વર્ગ વાસ્તે યશ આચરીએ.

૧૬. વેદમાં મધમાંસ વ્યસનો વિસરવા-ત્યજવા માટે કહેલા છે. વેદનુ વસ્તુતઃ રહસ્ય પ્રભુપ્રાપ્તિ જ છે. ખૂંધી-મર્ષ, કર્મજડ ! તું શ્રુતિ યુક્તિ સમજ્યા વિના ઉધી ગુદ્ધિ ન રાખ.

૧૭. સ્પષ્ટ છે. વેદવિહીન-વેદથી ઉલટું.

૧૮. વેદવચનને વ્યર્થ કોણ કહે છે. ઉધું કેમ જોડો છો ? સવળું જોડો. શ્રુતિહાર્દ-વેદનો આશય-તાત્પર્ય, તેને સમજ્યા વિના ઉપર ચોટીય લાક લીધું.

૧૯. નિગમતણા-વેદનો. સ્પષ્ટ છે.

વિ—ત્રિગુણવિષય શ્રુતિ તથા ત્રિગુણપર, હરિ-અર્જુન પદ્ય દાખ્યોછ; પશુચર પ્રભુ પ્રસન્ન હતા તો, શિદ જપમખ ગીતા ભાખ્યો? ૨૦

શિ—કર્મબ્રહ્મ જો વિપ્ર થાય તો, બ્રહ્મ બાણવો તેનેછ; સુકર્મ કરીને કુકર્મ ટાલે, મોક્ષ પામવો જેને. ૨૧

વિ—દોર વેદીઆ તે એમ જાલે, કર્મે કર્મ મુકાયછ; પકે લેખું અંજ હોય જડ, પકે કેમ ધોવાય? ૨૨

શિ—ધર્મ પારકો ભયદાતા છે, સ્વધર્મથી કલ્યાણછ; સંધ્યાતર્પણ પ્રદાયસાદિક વિપ્રકૃતિ પ્રમાણ. ૨૩

વિ—સંધ્યા ગાયત્રી પ્રાદાણુને, ઋણ શિર છે શ્રુતિઉક્તિછ; કર્મે ન પુણ્ય દોષ છોડેથી, ભદ્ર થવા હરિ ભક્તિ. ૨૪

શિ—ભદ્ર ન હોય તો પ્રાદાણુ મોટા, શીદ કરે આચરણછ?

૨૦. ત્રેગુણવિષયા વેદો નિષ્તેગુણ્યો મન્નાર્જુન વેદો સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસત્ત્વ પ્રતિપાદન કરે છે, પણ હે અર્જુન તું ત્રિગુણરહિત થા. આ ભગ-વદ્દામ્યતું તાત્પર્ય ઉપરની ટૂંકમાં મુક્યું છે. શ્રીહરિએ અર્જુનને ત્રિગુણથી પર એવો માર્ગ બતાવ્યો છે.

૨૧. જપમખ-જપમથ. જપયજ્ઞાસ્તપોયજ્ઞાઃ, યજ્ઞાનાં જપયજ્ઞોસ્મિ.

૨૨. કર્મ કર્યાથી કર્મનો સંન્યાસ-ત્યાગ થાય એમ વેદનું તાત્પર્ય સમજવામાં અપુરા લોકો જાલે છે. કાદવથી ખરડાયલું ધરીર તે કાદવથી કેમ ધોવાય? કર્મના કર્મનિર્હારો ન હાત્યન્તિક્કુ રૂપ્યે કર્મવડે કર્મનો નાશ સદાને માટે થતો નથી. એ ભાગવતવાક્ય આ પ્રમાણ છે.

૨૩. સ્વર્પમે નિયનં શ્રેયઃ પરપર્પો મયાવદઃ । ગીતા. વિપ્રકૃતિ-પ્રાદાણોનાં કર્મો. પ્રમાણ-વેદસિદ્ધ છે.

૨૪. સંધ્યા ગાયત્રી એ તો નિત્ય કર્મ પ્રાદાણુને માટે દેવોં સ્મરણાં છે. દેવું પતાવડું જ જોઈએ માટે સંધ્યા વગેરે પ્રાદાણુ કરવાં. પણ તે કર્યાથી પુણ્ય નથી, ન કર્યાથી પ્રત્યય છે. તો કલ્યાણની ઇચ્છા રાખનારે તેમાં અત્યાસક્તિ ન રાખતાં પ્રભુભજનપરાયણ થવું. જડ-કલ્યાણ.

સ્વધર્મ તો સહુને પાલવો, જે જન્મ્યું જે વર્ણ. ૨૫

વિ—આત્મધર્મ તે પરમધર્મ છે, સદાસર્વ હરિભક્તિય,
વર્ણધર્મ તો દેહ લગી તેથી શી અતિ આસક્તિ ? ૨૬

શિ—આર્થિક વિધિ વિપ્રને કહી છે, તે જ પ્રમાણે કરવીય,
અવર વાત આપણને કહે ભાઈ, શીદ પડે સાબલવી ? ૨૭

વિ—સ્વધર્મનિષ્ઠ થત જન્મ લગીરે, વિરચિ લોકે જાયય,
વૈષ્ણવ તે જ દેહને અતે હરિપદ લોગી થાયય. ૨૮

શિ—ભક્ત હરિના સર્વ બરાબર, કો મોટા કો નાનાય,
આપણા બ્રાહ્મણ સર્વશિરોમણિ, શ્રેષ્ઠ રહ્યા પછી શાના ? ૨૯

૨૫. ભદ્ર—કલ્યાણ. સંધ્યા વજેરમાં ત્રેયસ સમાયજ્ઞ ન હોય તો જે વર્ણમાં જે જન્મ્યો હોય તે વર્ણનાં કર્મો તેણે કરવાં જ જોઈએ.

૨૬. વર્ણશ્રમ ધર્મો દેહને લઈને છે. દેહ ન હોય તો તે કંઈ પ્રાપ્ત થતા નથી. પરંતુ હરિભજન તો આત્મધર્મ છે. શ્રવ ભગવાનનો અંત છે, ચિદંશ છે, તેણે પોતે આનંદાનુભવાર્થ ભગવત્સેવા કરવી જ જોઈએ, એ ધર્મ શ્રવ, શ્રવ થયો છે ત્યારનો એમાં રહેલો છે. માટે ભગવત્પરિચયાં એ આત્મધર્મ છે, વર્ણશ્રમધર્મ દેહધર્મ છે, માટે એમાં આસક્તિ રાખવાની કવિવર મુક્ત કહે મના કરે છે. પ્રભુચરણ અણુભાષ્યમાં આ જ ભાવાર્થનું ઉદ્ઘાટન કરે છે. ભગવદ્દર્શનામાત્મધર્મત્વેનાન્તરહૃત્યાદાશ્રમકર્મણો દેહધર્મત્વેન ચહિરહૃત્વાત્તદવિરોધેન તત્ વર્તન્યમિતિસ્થિતમ્—ભગવદ્ધર્મો એ આત્મધર્મ છે, માટે અંતરંગ છે, આશ્રમધર્મ દેહધર્મ છે, માટે બહિરંગ છે, તેથી ભગવદ્ધર્મને અડચણ ન આવવા દેતાં વર્ણશ્રમધર્મો આચરવા.

૨૭. આર્થિક વિધિ—દરોજ કર્મ કરવાનો નિયમ.

૨૮. વિરચિલોકે—બ્રહ્મલોકમાં—હરિપદ, ભગવદ્દામ. બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ વ્યર્થ જ છે, કેમકે આવદ્યમુવનાલોભ. પુનરાવર્તિનોડર્જન. કડી સાથે સરખાવો નીચેનો થીભાગવતનો શ્લોક. સ્વર્થર્મેનિષ્ઠઃ સતજન્મમિઃ પુમાન્ વિરિચિતામેતિ તતઃ પરં હિ મામ્ ૪૦ ગુએ ૫૪—૯૫.

- વિ—ક્યારના બ્રાહ્મણપદ લઈ કૂલો, સહજ થયા કેમ બ્રાહ્મણ ?
 વેદશાસ્ત્ર પ્રત્યુત્તર દો, શું આવડું અકલામણ. ૩૦
- શિ—જન્મ શુદ્ધ દિવસંસ્કારથી, વેદાભ્યાસથી વિપ્રણ;
 બ્રહ્મ જાણ્યાથી બ્રાહ્મણ કહાવે, સ્મૃતિવાક્ય લો ક્ષિપ્ર. ૩૧
- વિ—જાણે બ્રહ્મ તે સર્વે બ્રાહ્મણ, તમો અધિકા કેમણ;
 ઉત્તર બંધ થયે બહુ ચુંથે, નથી સમજતા મર્મ. ૩૨
- એ કહેશે બ્રાહ્મણ આત્મા તો, નાશ કદા નથી થાતોણ;
 અપર તત્ત્વ પેસે છે ત્યાં કેમ, બ્રાહ્મણ નથી કહેવાતો ? ૩૩
- કહેશે બ્રાહ્મણ દેહ કદાપિ, તો પણ સંકટ જાંગેણ;
 દુઃખ કરે છે પુત્ર તેને કેમ, બ્રહ્મહત્યા નવ લાગે. ૩૪
- આત્મા દેહ મલે બ્રાહ્મણ કહેશે, તો પણ નહિ કાવેણ;
 આત્મા દેહસંબંધ અખિલને, બ્રાહ્મણ સર્વ ઠરાવો. ૩૫
- વજ્રસૂત્રી શ્રંથે બહુ વાક્ય, શંકર એવાં ભાખ્યાંણ;
 બ્રાહ્મણપદનો ગર્વ માળવા, કાંઈ તમને કહી કાખ્યાં. ૩૬
- દેવ પિતૃ નર ઋણ ઋષિઋણ ચારે, કૃષ્ણચરણથી છુટેણ;
 હરિજન વેઠ ત્રિશ ત્રણ કોટિ ઋષિ, તે કમ્મે શિર કૂટે. ૩૭

૩૧. જન્મના જાયતે ગ્રહ: સંસ્કારાન્ દિવજ ઉચ્યતે । વેદાભ્યાસાન્નવેદિપ્રો
 વ્રતજાનાતિ વ્રાહ્મણ: । એ સ્મૃતિવાક્ય ક્ષિપ્ર—તુરંત લઈ લો.

૩૨. અહિથી વજ્રસૂત્રિ ઉપનિષદના વાક્યનું ભાષાંતર જ છે. તત્ર
 ચોદમસ્તિ કો વા વ્રાહ્મણો નામ...પ્રથમો જીવો વ્રાહ્મણ इति चेतन्न, अती-
 તાનાગતનેકદેહાના જીવસ્યૈકરૂપત્વાત...તસ્માન્ જીવો વ્રાહ્મણ:; તર્हि દેહો વ્રાહ્મણ
 इति चेतन्न, 'પિત્રાદિશરીરદહને પુત્રાદીનાં વ્રાહ્મણ્યાદિશરીરસમ્ભવાच्च । આ વિષય
 વધારે સમજવા માટે જુઓ આ જ અન્યના ૯૮—૯૯ પૃષ્ઠો. અપરતનુ-
 બીજા દેહમાં આત્મા તો બધા દેહમાં એકનો એક જ હોય છે, બધા દેહમાં
 બ્રાહ્મણ કેમ કહેવાતો નથી ?

૩૫. આત્મા—જીવ અને દેહનો તો બધાને સંબંધ છે, તે બધા
 બ્રાહ્મણ જ કહેવાશે !

સુણીએ પ્રાદક્ષણ, ભગવન્નન થઈએ;

સહેને ભવ તરીને વૈકુંઠપદ લઈએ. ૩૮

શિ—હેહ જ્યાં લગી કર્મ ત્યાં લગી, વળજ્યાં નવ છોડાય; ૩૯

હેહાધ્યાસ છુટે જ્ઞાને ત્યારે, આપોઆપ રહી જાય.

સુણીએ વૈષ્ણવ, પ્રાદક્ષણપદ રૂડું,

તેથી મોક્ષ મલે, કોણ કહે દૂડું ? ૪૦

વિ—કર્મ આવશ્યક ત્યાં લગી સહુને શ્રીમુખ હરિ જ બતાવે,

જ્યાં લગી મુજ કયા શ્રવણ આદિકમાં શ્રદ્ધા ન આવે. ૪૧

શિ—કર્મ આચરીએ ભક્તિ કરીએ, બન્ને વસ્તુ ગ્રહીએ,

છેક કર્મને ત્યાગ કરે તો, અકલ્યાણ તો લઈએ. ૪૨

વિ—કર્મ ત્યાગ કરી હરિપદ ભજતાં, પડે કદા રહી કાચા,

તદપિ અભદ્ર થાય ન તેનું નારદ વાક્ય વાંચો. ૪૩

શિ—પ્રાદક્ષણ ભક્ત થયો માટે શું પ્રદક્ષર્મથી નાસે,

સંધ્યા ગાયત્રીરહિત દિન, શુદ્ધ સરીખો લાસે. ૪૪

વિ—કુશળ ભરે સંધ્યા થાય ન, અથર્વ ઉપનિષદ વાણી,

કૃષ્ણથી મન સધિ તે સંધ્યા, સમજો સત્ય પ્રમાણી. ૪૫

૪૧. દેવસણ, પિતૃસણ, ઋષિસણ, મનુષ્યસણ એ ચાર દેવ દરેક મનુષ્યને શિર હોય છે. પરંતુ શ્રીકૃષ્ણસરણથી તે સણમાંથી બચી જાય છે. હરિજનનાં કર્મની વેદ તેત્રીસ કરોડ ઋષિઓ કર્યા કરે છે પ્રમાણ માટે જુઓ ૧૪ ૮૫માં પાંચમી કડીની ટીકા.

૪૨. તાવત્કર્માણિ કુર્વાત ન નિર્વિચેત યાવતા । મત્કથાશ્રવણાર્દા યા શ્રદ્ધા યાચન્ન જાયતે । એકાદશસ્કન્ધ । આ શ્લોક સારે

૪૩. સત્ત્વા સ્વયમે -
મદ્રમમૂદમુપ્પ નિ કોશાય આ
આકલ્યાણ. સરખાવો આ ઉપ

યત્ત જ
પ્ર. ૨
૬-

ગાયત્રી દૈવત બ્રાહ્મણનું તે જ બ્રાહ્મણે શાપીત;
 ભક્ત ભક્તિને શાપ ન લાગે, જુઓ સર્વ અધાપિ. ૪૬
 પરમ ભાગવત વસિષ્ઠ માટે, શાપ ગાયત્રી લાગ્યો;
 દુર્વાસાનો અંબરીષને અડ્યો ન ઉલટો લાગ્યો. ૪૭
 ત્રિવર્ણ શુરુ દ્વિજ ગાયત્રી બલ, તે સંન્યાસી પૂજે;
 પ્રણવ જપે તે પ્રણવની પહેલાં, હરિ: પંડિત બૂજે. ૪૮
 વિપ્ર સમ્રાટિને સહુ પૂજે ને કરે ધ્રુવ પરિક્રમા;
 પ્રકટ જુઓ ધ્રુવ ક્ષત્રિયનો સુત, તે સાતે કુલ બ્રહ્મા. ૪૯.
 શંખરીચરણે ગંગા પવિત્ર યર્ધ, તેમાં મુનિ સહુ નાદ્યા,
 લિલ્લડી ભક્તભગવાને માની, ઋષિ અભિમાની દબાયા. ૫૦

૪૬-૪૭. ગાયત્રી એ બ્રાહ્મણનું દૈવત છે. એમ તમે કહો છો; પરંતુ તે દૈવતરૂપ ગાયત્રીને બ્રાહ્મણે શાપ આપ્યો છે, અને તે ગાયત્રીને લાગ્યો છે, તેથી જ સંન્યાસીઓ ત્રિવિદ્યાના પ્રમુખ મંત્ર એમ બોલવામાં આવે છે. ભક્તને અને ભક્તિને તો શાપ લાગતો જ નથી; તે માટે આજ સુધી ગ્રંથ પણ દાખલો મળ્યો નહિ. વસિષ્ઠ ઋષિ પરમ ભગવદીય હોવાથી તેમનો શાપ ગાયત્રીને લાગ્યો; તેનું કારણ વસિષ્ઠ ભગવદીય હતા, તે જ છે. પરંતુ દુર્વાસાનો શાપ પરમ ભગવદીય અંબરીષ રાજાને ન લાગ્યો, કહ્યો સામે નાહો.

૪૮. ત્રિવર્ણ-ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, ગ્રામ્ય, એ ત્રણે વર્ણના બ્રાહ્મણો શુરુ છે, તે માત્ર ગાયત્રીરૂપ બલ્યી છે, તે બ્રાહ્મણો પણ સંન્યાસીને પૂજે છે, અને સંન્યાસીઓ પ્રણવનો અંકારનો જપ કરે છે, તેમાં પણ પહેલાં હરિ: એવો ઉચ્ચાર કરે છે, તેથી ભગવાનનું સેવન શ્રેષ્ઠ છે.

૪૯. સમ્રાટ ઋષિનું મંડલ તુલના તારાની પાછળ કરે છે અને મુવનો તો તારો તો અચલ જ છે, તેથી કવિવર તેનું રહસ્ય વર્ણવે છે. અર્થ સ્પષ્ટ છે.

૫૦. શંખરી-લિલ્લડી, જેનાં અણઠાં ખોર મર્માદાપુરુષોત્તમ શ્રીરામચંદ્રજી આરોગ્યા હતા.

પાંડવે કોટ્યવધિ મુનિ પોષ્યા, પાંચજન્ય નવ જોડ્યોજી;
શ્વપચ વાલ્મિક મુખકણ પડતાં, જોડ્યો મહિમા જોડ્યો.૫૧
વ્યાસ સરીખા ભક્તિ મુખ્ય, માન્યા વિના અંતર દાખ્યાજી,
નારદ શિક્ષા રચ્યું ભાગવત, ત્યારે આનંદ લાધ્યા. ૫૨

શૌનકાદિ શ્રોતા ધર્મ વક્તા, સૂત પુરાણી સ્થાપ્યાજી,
ક્યાં મુનિ ક્યાં સૂત હૃદય વિચારે, ભક્તશ્રેષ્ઠ આલાખ્યા.૫૩
ધર્મકર્મથી કોણ તર્ક્યું છે ? જુઓ ત્રિકાલ વિચારજી,
ભાગ્યહીન હરિભક્તિ ન મલે, ભક્તાધીન ગિરિધારી. ૫૪

કોટિજન્મ જપયજ્ઞ સમાધિ, સાધે ધરી આસક્તિ,
કરે એમ નિષ્પાપ થાય નર, તદા ઉદય હરિભક્તિ. ૫૫
ભક્તિ અગ હરિનામ રુચિ જાણો, પૂર્વ તપાદિક કરીઆંજી;
અથવા સુસંગળલ કીર્તન રતિ, કર્યાં કાર્ય વિના ઠરીઆ.૫૬

૫૧. શ્વપચ અત્યંત જાતિના વાલ્મિકી ઋષિના મુખમાથી કણ-નિહ
પડતાં જ પાંચજન્ય રાખ વાગ્યો અને મહિમા જણાવ્યો.

૫૨. વ્યાસ જેવા પણ ભક્તિને મુખ્ય માન્યા વિના અંતરમાં દાખ્યા-
જણ્યા અર્થાત્ તેમના હૃદયમાં સંતોષ થયો નહિ, જ્યારે નારદજીની શિખા-
નહુથી ભાગવત રચ્યું ત્યારે આનંદ થયો જુઓ શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રથમ
સ્કંધનો ૪ થો અધ્યાય

૫૩. સૂત પુરાણી જન્મ જાતિના હતા; તથાપિ શૌનકાદિકોએ તેમને
મુખ્ય વ્યાસાસન આપ્યું. આલાખ્યા—કલા. ૫૪. સ્પષ્ટ છે.

૫૫. પુરાણાંતરના વાક્યોનો અનુવાદ. કોટિ જન્મ સુધી તપ, યજ્ઞ
અને સમાધિ વગેરે આસક્તિ રાખીને સાધે ત્યારે મનુષ્ય પાપરહિત થાય
અને હરિભક્ત હૃદય પામે.

૫૬. હરિના નામ લેવામાં રુચિ ઉદ્ભવે એ ભક્તિનું એક અંગ છે.
તે હ્રદય જન્મોમાં તપ વગેરે આચર્યાં હોય તો જ ધર્મ સકે છે. અથવા તો
નત્સંગરૂપ જાણી પ્રભુનાં કીર્તન કરવામાં રતિ-પ્રીતિ થાય છે. તેમાં કોઈ
પણ કાર્ય કર્યાં વિના જ તે ઠરે છે.

ચિંતામણિ શ્રીકૃષ્ણભક્તિમાં, સહુ ધન સાધન આપ્યું;
 પૂર્ણ પુણ્યવાલાને પ્રતીત, મહાજન રહસ્ય બતાવ્યું. ૫૭
 સ્માર્તને રુચિ અધિક કર્મમાં કર્મતાણું ફલ જ્ઞાનથી,
 જ્ઞાને મુક્તિ પણ ભક્તિ વિના વશ ન થાય ભગવાન. ૫૮
 અનન્ય ભક્તિપ્રિય પુરુષોત્તમ અન્યાશ્રય નવ ભાવેથી,
 સહુ સુરમાં હરિસમાન બુદ્ધિ, નારકીય તે કહાવે. ૫૯
 સુર નિજ મુખ જોડ્યા હરિ મુકીને, અમને ભજે તે આંધળ;
 જ્ઞાનપુન્ધ્ર ગ્રહી સિંધુ તરાય ન ભાખ્યું પછ સ્કંધ. ૬૦
 અતિશય દુરાચારી હોય તદ્દપિ, અનન્ય ધર્મ મુને ગાયથી;
 તે જ સાધુ માનજે તું અનુર્ન ગીતાવચ મનરાય. ૬૧
 અવર દેવની ત્યજે ઈર્ષ્યા, ભજે એક ભગવાનથી,
 સિંચે મૂલ વૃક્ષનું પોષણ, શાસ્ત્ર કરે સહુ ગાન. ૬૨

૫૭. ચિંતામણિ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ છે. ચિંતામણિ પ્રાપ્ત થયા પછી જેમ ખીજાં ધનની અપેક્ષા રહેતી નથી, તેમ ભક્તિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી ખીજા સાધનરૂપ ધનની જરૂર મી છે ? આ વાત પૂર્ણ પુણ્યવાળાને જ પ્રતીત થાય છે.

૫૮. જ્ઞાનથી મુક્તિ મળે, પણ પ્રભુ વશ ન થાય.

૫૯. અનન્ય ખીજા કોઈની નહિ, માત્ર પોતાની જ ભક્તિના પ્રિય એવા પ્રભુને અન્યાશ્રય પોતાનાથી ધરતે દેવતા આશ્રય કદી ભાવતો નથી. બધા દેવતામાં પ્રભુસમાન બુદ્ધિ રાખનાર તો નરકનિવાસી થાય છે.

૬૦. દેવો જ એમ જોડ્યા છે કે પ્રભુને મુકીને અમને ભજે તે તો દેખતા આંધળા જ છે. જ્ઞાનપુન્ધ્ર-કૃતરાનું પુછડું. સિંધુ-સમુદ્ર સરખાવો. વિનોપસર્પત્યપર હિ વાલેશ્વઃ શ્વત્સાગુલેનાતિતિતાર્તિ સિન્ધુમ્ ।

૬૧. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના શ્લોકનો અનુવાદ. અપિ ચેદ મુદુરાચારો ઇત્યાદી ગીતા-વચ. શ્રીગીતાઓમાં નજરાય શ્રીકૃષ્ણનું વચન છે.

૬૨. અવર-ખીજા. મૂલ જડને સિંચવાથી આખા વૃક્ષને પોષણ મળે છે.

હરિનું આપ્તું કદા નાશ નહિ, આપ્તુ શિવાદિક બયજી,
 સહુમાં હરિ પણ અવિધિપૂર્વક, ભજે અન્યાશ્રય થાય ૬૩
 સર્વધર્મપરિત્યાગી અર્જુન, ગ્રહે એક મુજ શફલજી,
 સર્વ પાપથી મુકાવીશ હું, જોડ્યા શ્રીગિરિધરજી. ૬૪
 ઉભય વિવાદ મુણીને પિતુ હરિહર, જોડ્યો એવી વાણીજી,
 માધન ફલ સમાન કેમ આવે ? વૃથા મરે શીદ તાણી ? ૬૫
 ચાલ વિષ્ણુદત્ત હું પણ આવુ, વૈષ્ણવી દિક્ષા લેવાજી,
 તકે સરીજો શ્વેત કર્મપથ, નવનીત છે હરિસેવા. ૬૬
 જનક બધુ મત એક જોઈને, શિવશકરે વાત વિચારીજી,
 પડિત પિતા વૃથા ન જોલે, છે મૂર્ખતા મારી. ૬૭
 શ્રીવલ્લભાચાર્યને શરણે, સહકુટુંબ ત્રણે આવ્યાજી,
 નામ નિવેદન ધરી મર્યાદા, શ્રીજી શિર પધરાવ્યા. ૬૮

૬૩. પ્રભુનું આપેલું ભય નહિ અને શિવાદિકનું આપેલું આપ્તુ પણ
 ભય પ્રભુ સર્વમાં છે, પરંતુ વિધિપૂર્વક ન ભજે તો અન્યાશ્રયના ખાડામાં પડે

૬૪. સર્વધર્મોનું પરિત્યજ્ય એ શ્રીમુખનાશ્રયનો અનુનાદ.

૬૫. શિવશકર અને વિષ્ણુદત્તનો મવાદ સામગ્રીને તેમનો પિતા
 હરિહર શિવશકરને કહે છે, કે કર્મ કરના તે તો સાધન છે, અને પ્રભુની
 ભક્તિ કરવી તે શ્લશ્પા છે, તો તે જનને સમાન કોટિમાં કેમ આવી શકે ?
 વૃથા શિદ તાણી મરે છે ?

૬૬. વિષ્ણુદત્તના સત્સંગથી પિતાની બુદ્ધિ પણ સુધરી અને કહેના
 લાગ્યો કે, હું પણ વૈષ્ણવી દીક્ષા લેવા આવુ છું કર્મપથ-કર્મમાર્ગ તકે
 સરીજો જાશ જેવો છે પ્રભુની સેવા-ભક્તિરૂપ માર્ગ તો નવનીતરૂપ-માખણ
 રૂપ છે, શ્રીવલ્લભાખ્યાનમાના શ્રીગોપાલદાસજીના ૧૮ અંકનું અનુરણન.

૬૭. જનક-પિતા. અને બધું-ભાષ્ય રચ્ય છે.

૬૮. શ્રીવલ્લભાધીશજીને શરણે જઈને નામનિવેદન ધરીને મર્યાદાપૂર્વક
 તેઓએ પોતાને ગાયે શ્રીગુરુની આજ્ઞાથી તેમના શ્રીહસ્તે શ્રીજી પધારાવ્યા

ભક્તિપ્રેમ આસક્તિ પામ્યા, સેવ્યા શ્રીગિરિધારીશ;
 લીલા પ્રાપ્ત થઈ તનુ છૂટે, પુષ્ટિપથ શુભકારી. ૬૬
 દયારામ દિવ વહ્નિભ વૈષ્ણવ, તેણે આ નાટક રચીયું;
 વેદશાસ્ત્ર વચઃ પ્રભાણુ સઘળે, સુશુદ્ધિ પંડિત સંચિયું. ૭૦



ફૂટે-૭૦. ૨૫૯ છે. તેહ છૂટવા પછી પ્રભુની અધૈકિક આનંદરસા-
 ત્મક લીલાની પ્રાપ્તિ 'વધ પુષ્ટિમાર્ગ' એવો શુભકારી છે. આ નાટક 'વેદશા-
 સ્ત્રનાં વચનોને આધારે રચ્યું છે, સુશુદ્ધિ પડિતોએ ઈર્ષિત પ્રભાણુનો મંથન
 કર્યો છે.

*પુષ્ટિપથરહસ્ય.

દુહા.

શ્રીગુરુ શ્રીવલ્લભ પ્રભુ, શ્રીવિકૃલ શ્રીકૃષ્ણ;	૧
પદપંકજ વંદન કરું, પૂર્ણ કરો મન તૃપ્ત્ય.	
અંધ પુષ્ટિપથરહસ્ય હું, રચું લઘુ વિસ્તાર;	૨
બ્રમણા લાગે મનની, જડે સારનો સાર.	
માર્ગ ખીબા પણ ઘણા, ત્યાં સાધનનું કામ;	૩
અંગી જીવ કેવલ કૃપા, તે પથ પુષ્ટિ નામ.	
શ્રીજીના શ્રીઅગથી, પ્રકટી પુષ્ટિસૃષ્ટિ;	૪
પ્રભુપ્રાપ્તિ ગુરુકૃપાથી, ન મળે સાધન કદ.	
જે સાધન છે તેજ ફલ, સેવા શ્રીમજમૂપ;	૫
પુરુષોત્તમ પ્રભુ આ પથે, તે જ થયા ગુરૂંપ.	

* આ અંધમાં પુષ્ટિમાર્ગનાં રહસ્યની માન્યતા કવીશ્વરે પ્રકટ કરેલી છે. જે સોડો પુષ્ટિમાર્ગની ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચેલા છે તેઓના સાક્ષાત્ અનુભવોના ઉદ્દગારનો સંગ્રહ આ અંધમાં છે. પુષ્ટિમાર્ગના વિરુદ્ધ રહસ્યનો કાંઈક પણ જોને અનુભવ હશે, તેને આ અંધ પરમ આનંદ આપશે. અંધ સરલ હોવાથી સવિસ્તર ટિપ્પણની આવશ્યકતા નથી, તો પણ સરલતાથી સર્વને સુગમ થાય એ હેતુથી ટિપ્પણની યોજના કવચિત્ કવચિત્ કરવામાં આવી છે.

૧. પદપંકજ-ચરણકમલ. ૨. લઘુ વિસ્તાર-ચોટા વિસ્તારથી, અતિ-વિસ્તૃત નહિ.

૩. ખીબા માર્ગો ઘણા છે, પરંતુ ત્યાં અનેક પ્રકારનાં સાધનો કરવા પડે છે, જ્યાં કાંઈ સાધન વિના માત્ર કૃપાબલથી જ જીવનો અંગીકાર થાય તે પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય.

૪. પુષ્ટિ કાયેન નિઘય: એ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરના વાક્યાનુસાર પુષ્ટિવૃષ્ટિ પ્રભુના મીઝમમાંથી થઈ છે, પ્રભુની પ્રાપ્તિ માત્ર ગુરુકૃપાથી જ થાય છે.

શ્રીવલ્લભ શ્રીવિઠ્ઠલ, ૧ શ્રીકૃષ્ણ વસ્તુતઃ એક;	
પણ શ્રીજી સહજે મળે, તે શીખવું વિવેક.	૬
એકરૂપ ગોવિંદ ગુરુ, પણ ગુરુ અધિક પ્રતાપ,	
પુનિતદર્શ ગોવિંદનું, શ્રીગુરુ દર્શ સપાપ.	૭
અતિ પ્રયત્નવિષ્ણુ પ્રાપ્તિ નવ, શ્રીપુરુષોત્તમની થાય,	
તે શ્રીવલ્લભશરણથી, સહજે સદા પમાય.	૮
રાગને રાજી કરે, એ બલ કદા ન દીન,	
સ્વરૂપ સિદ્ધારસ રાણીયો, સહજ મતિ આધીન.	૯
આત્મા શ્રીજીનો મદા, મુખ્ય સ્વામિની જેહ,	
તે સ્વયં શ્રીવલ્લભ યયા, ધર્યો પુરુષનો દેહ.	૧૦
અતિવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણને, માટે, વલ્લભ નામ;	
કૃપા ઈહાંની વણુ કદા, નવ રીઝે ધનશ્યામ.	૧૧

૫. સાધન પણ પશુની સેવા અને ૧૬ પણ પ્રભુસેવા છે. ફલેં વ સાધનં યત્ત્વ પુષ્ટિમાર્ગ સ જગતે ॥ સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ જ આ માર્ગમા ગુરુ રૂપે થયા છે.

૭. ગુરુ અને ગોવિંદ બન્ને એક જ સ્વરૂપ છે, તથાપિ ગોવિંદના દર્શન તો જે પુનિત-પાપરહિત પવિત્ર હોય છે, તેને જ થાય છે, અને ગુરુનાં દર્શ તો સપાપ-પાપીને પણ થાય છે એટલે ગુરુનો પ્રતાપ વિશેષ છે. ૮. શ્રીમદ્દા પ્રભુજીના શરણથી તત્કાલ પ્રભુપ્રાપ્તિ થાય છે. ૯. રાગને રાજી કરવાનું સામર્થ્ય દીનમાં ગરીબમાં કોઈ પણ સમયે હોય નહિ, પરંતુ રાણીની યોડીપર સિદ્ધારસ હોય તો રાગની મતિ પણ, સહજમાં આધીન બને.

૧૮-૨૧. તેની જ રીતે શ્રીજીના આત્મસ્વરૂપ જે મુખ્ય સ્વામિની, તે જ સાક્ષાત્ શ્રીમદ્દા પ્રભુજીરૂપે યયાં અને પુરુષનો દેહ ધર્યો. પ્રભુને તે સ્વરૂપ અત્યંત પ્યારું હોવાથી શ્રીવલ્લભ નામ ધર્યું. એમની કૃપાવિના ધનસ્યાન કદાપિ રીઝે નહિ. વીસ્વામિનીને ગુરુ નહિ માનનારા આ માર્ગના કેટલાક વિષ્ણુધોને આ રસિક અને પરમ ભગવદીયની વાણીને વિચાર કરવું સચ્ચના છે. શરીર બિચારા (૧) ગોવર્ધનસમ કવિશ્રીના આ દર્શ

શ્રીવલ્લભ આશ્રય-વિના, સાધન ધર્મ અરોપ,
 સાધે હરિ કેવળ લગે, લીલામાં ન પ્રવેશ. ૧૨
 જે ઉપર અતિ અનુગ્રહ, અંતરમાં વજરાય;
 શ્રીવલ્લભચરણાગતિ, તેને દૃઢ થઈ જાય.
 શ્રીમહાપ્રભુ સંબંધવણ, કશું નહીં ફલદાય;
 પુષ્ટ સંપ્તિની રીત એ, જગનો બુદ્ધો ન્તાય. ૧૪
 શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ, મંત્ર શાસ્ત્રમાં રૂપદ;
 મહાપ્રભુ મુખ સંબંધ વણ, નહિ ફલદાતા પુષ્ટ. ૧૫
 શ્રીગોસ્વામીજી લખ્યું, નથી વદનની વાત;
 તેજ પ્રમાણે ગ્રંથ પણ, ફલદ મહાપ્રભુ જાત. ૧૬
 શ્રીમદ્વાચાર્ય મહાપ્રભુ, શ્રીપુરુષોત્તમ આપ;
 કેલ સઘળું તદ્દૂપ છે, સમાન સમજ પ્રતાપ. ૧૭

‘અર્થવાદ અને અતિશયોક્તિની જાળમાં જગતને ગુચવનાર’ માને છે. સત્ય છે કે, “જે દાષ પ્રેમી અંશ અવતરે પ્રેમરસ તેના હરમાં હરે” શુદ્ધજ્ઞાનવનમાં ખર્ચટન કરતા પુરષને બક્ષિતરૂપ નંદનરતનો અનુભવ ક્યાંથી?

૧૨. શ્રીમહાપ્રભુના આશ્રય વિના કેવલ હરિ ભજવાથી સાધન, ધર્મ વગેરે અરોપ-સમગ્ર સધાય છે, પરંતુ ભગવદ્લીલામાં પ્રવેશ થતો નથી. નાયાશંકર આ કડીનો અર્થ બરોબર સમજ્યા નથી. ૧૩. શ્રીમહાપ્રભુજીની ચરણાગતિ પણ તેને જ ધાય છે કે જેના ઉપરના પ્રભુનો અત્યંત અનુગ્રહ છે.

૧૪. વધારે ‘તો શું’ પણ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરના સંબંધ વિના કંઈ પણ ફલદાયક છે જ નહિ. ૧૫. શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ એ અણદ્ધર મંત્ર શાસ્ત્રમાં રૂપદ જતાવ્યો છે. પરંતુ શ્રીમહાપ્રભુના મુખારવિંદના સંબંધ વિના તે ફલદાતા નથી, અને પુષ્ટ-અનુગ્રહયુક્ત પણ નથી. માટે જ શ્રીપ્રભુચરણ પણ પૂંપદ નારણમાર્ગોપદેષ્ટા એમ શ્રીસર્વોત્તમજીમાં આજ્ઞા કરે છે.

૧૬. શ્રીગુસંધિએ તે વાત લખી છે, મારા મોદાની નથી. તે જ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીના જ પ્રેમનો ફલદરૂપ છે.

૧૭. શ્રીમહાપ્રભુજી અને પૂર્ણ પુરુષોત્તમ અને વલ્લભકેવલ સર્વ ભગ-

તારતમ્ય ભાસે તદા, પ્રભાવ ક્યમ કહે કોઈ	
સમન્તલું દૃષ્ટાંતથી, સંશય નાખો ખોઈ.	૧૮
શ્રીયમુના ત્રજઘાટ બહુ, વસ્તુ એક અનૂપ;	
એ વિવેકથી સમજીએ, શ્રીવલ્લભ સહુ રૂપ.	૧૯
પિતા સરીખો પુત્ર નહીં, કોણ રંક કો ભૂપ;	
શ્રીવલ્લભના વંશમાં, સહુ શ્રીવલ્લભરૂપ.	૨૦
પ્રતિમા પુરૂષોત્તમ કરે, કરે જીવને સંત;	
શ્રીવલ્લભકુલ સર્વ છે, ભર્યા ભક્તિ ભગવંત.	૨૧
શ્રીજી શ્રીસ્વામિનીસહિત, લલિતાદિક સહુ રૂપ;	
શ્રીમહાપ્રભુમાં સમજવું, શ્રીમહાપ્રભુ તરૂપ.	૨૨

વત્સ્વરૂપ છે. તેમનો પ્રતાપ પણ સર્વ સરખો જ છે, ન્યૂનાધિક નથી. કવિ વર જેવા મહાતુભાવીઓની દૃષ્ટિમાં તો આવો જ ભાવયુક્ત છે. આ ભાવ આ માર્ગની ઉત્તમોત્તમ કક્ષાને અનુભવતા હૃદયોમાં ઉદભવે છે અને સ્થિર થાય છે. આપુ સમયના નિપરીત વાતાવરણમાં આ ભાવ સ્થિર રહેતો નથી.

૧૮-૧૯. કોઈ શંકા કરશે કે સર્વ પ્રભુસ્વરૂપ છે એઓમાં તારતમ્ય નિવક્ષણતા કેમ જણાય છે ? તેનું ઉત્તર આપતાં કવિ કહે છે કે હું તે વાત દૃષ્ટાંતથી સમજાવું છું, માટે સંશય ખોઈ નાખો. શ્રીયમુનાજીના તટ ઉપર અનેક ઘાટો છે પરંતુ વસ્તુતઃ સર્વ એક જ છે અને શ્રીયમુનાજીના જ છે, તે સંબંધી જ છે, એ જ વિવેકથી અર્થિપણ સર્વ શ્રીવલ્લભરૂપ છે એમ મનનય છે.

૨૦. ૨૫૪ છે. લોકમાં પિતાતુલ્ય પુત્ર નથી હોતા; પરંતુ શ્રીવલ્લભ-વંશમાં તો સર્વ શ્રીવલ્લભરૂપ જ છે. ૨૧. પ્રતિમા-મૂર્તિને પુરૂષોત્તમ-પ્રભુ સ્વરૂપ કરી આપે, જીવને સંત-મક્ત-નિર્દોષ બનાવી દે, માટે શ્રીવલ્લભકુલ તો સર્વરૂપ છે. ૨૨. શ્રીહાકુરજી, શ્રીસ્વામિનીજી, લલિતાદિક યૂથ, એ સર્વ લીલાપરિકર શ્રીવલ્લભાધીશમાં છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ આપ પણ તત્સ્વરૂપ છે.

શ્રીજીમુખ, દગસ્વામિની, નાસા શ્રીગોસ્વામિ;	
મુખમડલ શ્રીમહાપ્રભુ, યુગ પદપદ્મ નમામિ.	૨૩
શ્રીવલ્લભ શ્રીજી જ છે, અધિકા પણ કહેવાય;	
શ્રીજી મોટા સર્વથી, જેના આખ્યા જાય.	૨૪
દામોદરદાસે કહ્યું શ્રીગુસાંઘજી પ્રત્ય,	
દાનવડું (કે) દાની વડા, શ્રીવલ્લભવર સત્ય.	૨૫
શ્રીવલ્લભકુલનું કર્યું, સઘળું લાવે કૃપ્ય;	
સોંપ્યાથી સાધન વિના, સઘળી પૂરે તૃપ્ય.	૨૬
કૃપાપાત્ર મહાપ્રભુ તણે, કરે કૃપ્ય ત્યાં રક્ષ;	
અમિતદોષ અક્ષમ ક્ષમા, કરે નિન્નધિક પક્ષ.	૨૭
જે છે મહાપ્રભુ દ્વાદશ્ય, શુભ કૃતિ કરી ન અન્ય;	
તેને સહુ ફલ વણુશ્રમે, શ્રીહુરિ માને ધન્ય.	૨૮

૨૩. શ્રીહાકરજી મુખારવિન્દ છે. શ્રીસ્વામિનીજી નમનકમલરૂપા છે. શ્રીગુસાંઘજી નાસિકાશ્વ છે. સર્વ મહાત્મા સમય મુખારવિન્દશ્વ શ્રીમહાપ્રભુજી છે, તેમના બે ચરણકમલે નમુ છું. ૨૪. શ્રીમહાપ્રભુજી છે તો શ્રીજીજી પણ દેહદાક અંસમાં અધિક પણ છે, કેમકે સર્વથી મોટા શ્રીજી જે શ્રીમહાપ્રભુજીના આખ્યા જાય છે. ૨૫. અન કવિવર પ્રાચીન ઐતિહાસિક પ્રમંથ ટાંકે છે. શ્રીદામોદરદાસજીએ શ્રીગુસાંઘજી પ્રતિ કર્યું કે દાન મોટું કે, દાની-દાન આપનાર મોટા? ત્યારે એમ જ શ્રીપ્રભુએ આશ્વા કરી કે દાન આપનાર શ્રીવલ્લભવર જ મોટા છે. દાનશ્વ શ્રીજી તેમને આધીન છે. ૨૬. શ્રીવલ્લભકુલ જે જીવને સોપે, તેણે કાંઈ પણ સાધન ન કર્યું હોય તો પણ તેની સર્વ તૃપ્તિ પ્રભુ પૂરે છે.

૨૭. અમિત-અપાર. અક્ષમ-નાહિ ક્ષમા કરવાયોગ્ય. નિન્નધિક-પોતાનાતો અધિક પક્ષ પ્રભુ કરે છે.

૨૮. શ્રીવલ્લભાધીસનો જેને દેહ આશ્રય છે, તેને ખીજી કરી શુભ કૃતિ કરવાની રહેતી નથી. તેને જ્યાં ફલો વિનાયાસે મળે છે, અને પ્રભુ પણ તેને ધન્ય માને છે.

જેને શ્રીમહાપ્રભુ તણો, સહુ વાતે વિશ્વાસ;	
તેને કદા ન શોચવું, સહજે સહુ ફળ પાસ.	૨૯
અષ્ટાક્ષર પંચાક્ષર સલાગવન ગ્રંથ સહિત;	
શ્રીવલ્લભના નામમાં, જો છે પૂર્ણ પ્રતીત.	૩૦
મનસંબંધી સહુ વસ્તુસહ, કૃપ્ત, સધિકારાણી;	
શ્રીવલ્લભના નામમાં, સહુ આગ્યું વર વાણી.	૩૧
હૃદય ધ્યાન શ્રીકૃષ્ણ છખી, ધરે વહે મુખ નામ;	
શીઘ્ર ફળે કેવળ રટણ, ધાય અખંડ કામ.	૩૨
શ્રીવલ્લભ શ્રીવલ્લભ જ, વિના ધ્યાન મુખ ગાય;	
સ્વેચ્છાએ તેને હૃદે, શીઘ્ર આવે મજસાય.	૩૩
કૃપ્ત નામથી અધિક શ્રીવલ્લભ લાસે નામ;	
ત્યાં ચિંતન છખી ચિત્ત વસે, મહિં ન ચિંતન કામ.	૩૪

૨૯. શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનો દરેક કાર્યમાં વિશ્વાસ રાખનારે કોઈ વાતે રોક કરવાનો જ નથી, કેમકે સર્વ ફલ સહજે જ પાસે આવે છે.

૩૦. અષ્ટાક્ષર ઐક્યનઃ શરણં મમ । પંચાક્ષર મંત્ર નાથાશંકરે, કલ્પી કાંદેશા નમઃકૃષ્ણાય એ નથી, પરંતુ બ્રહ્મમંત્ર મંત્રમાંનો છેત્તો મંત્ર છે, જે માત્ર પવિત્ર હોય છે ત્યારે જ ખોલી શકાય છે, અહિં તે પ્રકટ કરવો એ માર્ગમર્યાદાનું અતિક્રમણ ક્યાં બરાબર છે. અષ્ટાક્ષર વગેરે સર્વ શ્રીવલ્લભનામમાં આવી ગયું છે, જો પૂરો વિશ્વાસ અને ભરોમો છે તો.

૩૧. ૫૨-ત્રેટ-વિતમૃવાણી. ૨૫૯ છે.

૩૨. શ્રીકૃષ્ણની કોટિકર્ણલાવણ્યનમ છખી હૃદયમાં સ્થાપે અને મુખથી નામ જો તો પ્રભુ પ્રસન્ન થાય, અહિં તો માત્ર શ્રીવલ્લભનું નામ જ રટવાથી શીઘ્ર ફલ પ્રાપ્ત થાય અને અખંડ કામ થઈ જાય.

૩૩. પધારે તો શું, પણ શ્રીવલ્લભનું નામ જપવાથી, પ્રભુ પણ સ્વેચ્છાથી હૃદયમાં પધારે છે.

૩૪. તેથી શ્રીકૃષ્ણનામથી શ્રીવલ્લભનામ અધિક છે. શ્રીકૃષ્ણનું ચિંતન કરવાથી પ્રભુ ચિત્તમાં વસે છે, અહિં ચિંતનનું કામ નથી, માત્ર નામનું જ કામ છે.

કાર્યિક,વાચિક, માનસિક, સાંસર્ગિક અકથિતપાપ;
ભસ્મીભૂત તત્કાલ ઈક, વલ્લભ નામ પ્રતાપ.

૩૫

છંદ રસાવલાં.

શ્રીવલ્લભ લે નામ, તે જ સેવા હુરિ માને;
કૃષ્ણાધરઅમૃતનો, સ્વાદ પ્રાપ્ત શ્રમ નાને. ૩૬

વશ તેને ત્રજરાય, સ્કુરે ભક્તિમાર્ગસહુ;
સેવારસનો સ્વાદ અનાયાસે પામે ણહુ. ૩૭

લીલાસહુ શ્રીનાથ વસે હૃદયમાં આવી;
ઈષ્ઠિત પૂરણુ કામ ગમે હુરિ લીલા ગાવી. ૩૮

શ્રીવલ્લભનામમાં શુભ કૃતિ સર્વે આવી;
જાપક જન પદરેણું, વિશ્વપાળને બતાવી. ૩૯

૩૫. કાર્યિક-દેહધી થયેલાં, વાચિક મુખથી થયલાં, માનસિક મનથી થયલાં સાંસર્ગિક-સંસર્ગથી થયલાં-અકથિત ન કહી સકાય તેવાં પાપો, તત્કાલ ભસ્મીભૂત-ગળી ખાખ થઈ જાય છે, એવો શ્રીવલ્લભ નામનો પ્રતાપ છે.

૩૬. પ્રભુ પણ ઈવ જો શ્રીવલ્લભ નામ લેતો હોય તો પોતાની સેવા માની લે છે. વધારે તો શું, પણ શ્રીકૃષ્ણાધરાતમૃના આસ્વાદરૂપ પરમ ફલની પ્રાપ્તિ માત્ર નામમહણરૂપ નાના શ્રમથી જ થાય છે.

૩૭. ત્રજરાય શ્રીકૃષ્ણ. અનાયાસે-પ્રયાસ વિના જ સેવારસનો સ્વાદ મેળવે છે.

૩૮. શ્રીનાથજી લીલા સાથે હૃદયમાં વસે. ઈષ્ઠિત-ઈચ્છેલું પૂરણુ કામ-મનોરથ પૂરા કરે. એમને એમ પ્રભુ લીલા ગાતાં કંઠાજો-અગ્નિ ઉદભવે, પરંતુ શ્રીવલ્લભનામ લેતાં પ્રભુલીલા નિરંતર આવી ગમે છે.

૩૯. શ્રીવલ્લભના જ નામમાં સર્વ સુકૃતિ આવી જાય છે. તે નામને જાપવારનાં ચરણની રજ કોઈ રાજાને કસ્યાણુ માટે કોઈ ભગવદાગે બતાવી

સહસ્ર નામ શ્રીકૃષ્ણ, એક શ્રીવલ્લભ કેરું;
શ્રીહરિ ઇચ્છા કહ્યું સુકૃતદશ્યતનું ડહેરું. ૪૦

શ્રીગુરુ ભક્ત ભગવંતાદિક, મહાપ્રભુ સહુ સંભવ;
શ્રીવલ્લભનામમાં સર્વ છે, સંશય નહિ લવ. ૪૧

“સવકો પ્રિય સવકો સુખદ હરિઆદિક સવધામ;
વ્રજલીલા સવ સ્મરન શ્રીવલ્લભ સુમરત નામ. ૪૨

નામ પુષ્ટિમર્યાદકો કૃષ્ણ યુગ સૃષ્ટિકામ।
શ્રીવલ્લભ શ્રીચિટ્કલ પુષ્ટ પુષ્ટ કુલ નામ.” ૪૩

જગત જપે નૃપ નામ રહ્યો જથ સધળે ફેલી;
પદરાણીનું નામ લહે રહેજે રંગમહેલી. ૪૪

પુષ્પાત્મક હરિનામ સુગધે સહુ કોઈ બાણે;
મહાપ્રભુ નામ ફલાત્મક પરિભલ પાસના માણે. ૪૫

છે, એવા કોઈક કથાપ્રસંગનો આધાર લઈને કવિત્રી કહે છે, એમ સમ-
જાય છે. ‘વિશ્વને પાલન કરનાર છે.’ એવો નાથાચકરનો અર્થ અત્ર
જણાતો જ નથી.

૪૦. પ્રભુનાં હજારવાર નામ લો, અને શ્રીમહાપ્રભુનું એકવાર તો
બંને બરોબર છે. એમ શ્રીહરિએ સ્વેચ્છાથી કહ્યું છે. દસસત એક હજાર
સુકૃત-પુણ્યનું ડહેરું-મંદિર છે. દેવ, એવો પાઠ કર્પાને, તેનો ઠગણો એવો
અર્થ કરીને એક ટીકાકારે વિચિત્ર અર્થ કર્યો છે.

૪૧. શ્રીગુરુ વગેરેનો શ્રીમહાપ્રભુમાં જ સંભવ છે. શ્રીવલ્લભના નામમાં
સર્વ આવી જાય છે, એમાં લવ-લેશ પણ સંદેહ નથી. ૪૨-૪૩. કોઈ
વ્રજભાષાના ગ્રંથમાં સંગ્રહ કરેલાં કોઈ ભગવદીયના વચનનો ઉપન્યાસ અત્ર છે.

અર્થ—સર્વને પ્રિય અને સર્વને સુખ આપનાર અને પ્રભુ આદિ
સર્વનું સ્થાનરૂપ, એવું શ્રીવલ્લભનામ સ્મરણ કરવાથી શ્રીવલ્લભની નિત્યલીલાનું
સ્વતઃસ્મરણ થઈ જાય છે. સમ્મવામિ યુગે યુગે એ વાક્યાનુસાર યુગ
યુગમાં સૃષ્ટિની કામના ઇચ્છા કરનાર શ્રીકૃષ્ણનું નામ તો પુષ્ટિમર્યાદામાં
છે, અર્થાત્ પુષ્ટિ એટલે કેવલ અનુગ્રહ અને મર્યાદા એટલે વૈદિક કર્મ

કૃષ્ણનામ માહાત્મ્ય, શ્રુતિ સ્મૃતિ સર્વ વખાણે; શ્રીવલ્લભનો નામપ્રભાવ અનુભવી બાણે.	૪૬
હીરારત્ન પરીક્ષા જ્યમ સહુ ઝવેરી માહાર; અદૃશ અમૂલ્ય ચિંતામણિ શું લહે મતિ બાહાર.	૪૭
વિરલ નામ પણ લહે દૃષ્ટિગોચર નથી કેની; તે માટે શું ચિંતામણિ ક્યહું એ પણ છેની?	૪૮
બંદીજન નૃપ સુદૃશ સલા પર્યંત વખાણે; રંગમેહેલ રાણી વૃત્તાંત અનુભવી બાણે.	૪૯

માર્ગના નિયમ, એ બંનેનાં મિશ્રણથી યુક્ત છે અને શ્રીવલ્લભ અને શ્રી-વિકૃલ અને તેમના કુલજીવં નામ તો પુષ્ટ પુષ્ટ માન અનુમદૃષ્ટ જ નામ છે. આ કડીઓનો અન્યમાર્ગધિને અર્થ જન્માતરમાં પણ સમજાય નહિ. એમ રા. નાથાશંકની વિચિત્ર દીક્ષા ઉપરથી અનુભવાય છે. ૪૪-૪૫. રાજનું નામ તેનો યશ ફેલાયલો હોવાથી જગત જપે, પરંતુ પટરાણીકું તો રંગ મહેલમાં વસનાર જ જપે છે. તેમજ શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીવલ્લભનામમાં સમજવું. ૪૫ માં કડી સ્પષ્ટ છે પરિચય-સુગંધ

૪૬. ઉપરની દર્શાવેલ કડીઓને સિદ્ધાંતમાં ગુણે છે. શ્રુતિ-વેદ

૪૭-૪૮. હીરા અને રત્નોની પરીક્ષા બધા ઝવેરીમાં હોય છે. અદૃશ નહિ જોવામાં આવેલા અમૂલ્ય ચિંતામણિનું સ્વરૂપ એ બાહાર ભુક્ષિ યજ્ઞ-વનારા કેમ બાણી શકે? ચિંતામણિનું નામ પણ કોષ વિરલા જ લે છે; કેમ કે તે દૃષ્ટિગોચર પ્રત્યક્ષ દેખાતો નથી, તેથી ચિંતામણિ કોષ ઠેકાણે છે જ નહિ, એમ માની શકાય નહિ, તેથી જ રીતે શ્રીવલ્લભનામનો અનુભવ ન થયો હોય એટલે એમ ન માની શકાય કે તેમાં તેટલો અમલકો નથી? અર્થાત્ અનુભવીઓ તો એમાં સર્વસ્વ અનુભવે છે.

૪૯. બંદીજન સ્તુતિ કરનારાઓ. મુલ્ય સહીતિ. રંગમેહેલ રાણીનો વૃત્તાંત તો અનુભવી જ બાણે છે. તેમ જ શ્રીવલ્લભરૂપ શ્રીસ્વામિનીજનું સ્વરૂપ તો વિરલા જ બાણે છે, પિછાને છે.

મહાપ્રભુ શ્રુતિપ્રતિપાદરૂપ રસિયાં મન લાભ્યું;	
નિગમ કૃષ્ણ છબી વરણી ત્યાં શું શ્રીમુખ ન આભ્યું ?	૫૧
નિગમઅગમ મહાપ્રભુ નિગમપ્રતિપાદિત કહિએ,	
કૃષ્ણવદન શ્રીવદ્વલસે કાન્તિ અનલ પણ લહિએ.	૫૨
જગત્ પ્રિય શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર, સહુકોનું જીવન;	
તે શ્રીજીનું શ્રીવદ્વલમાં નિત્ય લુપ્તમન.	૫૩
જે જન ઉપર વહાલ ઘણું મનપતિને આવે;	
તેને શ્રીમુખ શ્રીવદ્વલ જપ નામ ખતાવે.	૫૪
આખ્યાં જીવને નામ ખહું, વચન ગોપાળ ગાયું;	
અટ્ટાક્ષર સંગે વદ્વલભાદિ નામ અપાયું.	૫૫
ટીકાકાર શ્રીમળગરજીજી, પ્રકાશ્યું હાઈ;	
તે સમન્ત્યા જન કૃપાપાત્ર હરિ બુદ્ધિ વિશારદ.	૫૬

૫૦. વળી શ્રીમહાપ્રભુનાં સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન શ્રુતિ-વેદ પણ કરે છે. તે જ સ્વરૂપ રસિકોને ગમ્યું છે. વેદમાં પ્રભુનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, તેમાં શું શ્રીકૃષ્ણના મુખારવિંદરૂપ શ્રીમહાપ્રભુનું વર્ણન નથી આવતું ?

૫૧. છે તો પોતે નિગમ-વેદથી અગમ્ય નહિ જાણ્યા તેવા તથાપિ નિગમપ્રતિપાદ્યં ઘટ એ શ્રીમુસાંધજીની આસા પ્રભાણે વેદપ્રતિપાદ્ય પાડ્યું છે. શ્રીકૃષ્ણના મુખકમલના અધિષ્ઠાતા અગ્નિ તસ્માદગ્નિરજાયત એ વેદ વાક્યાનુસાર, તે જ શ્રીવદ્વલમુખારવિંદની કાન્તિ તે જ અગ્નિ અને તે જ શ્રીવદ્વલમ પ્રભુ.

૫૨. જે શ્રીજી-જગતના પ્રિય છે, અને સર્વના જીવનાધાર છે, તેમનું પણ મન શ્રીવદ્વલમાં નિત્ય લોભાયલું છે.

૫૩. સ્પષ્ટ છે. મનપતિ શ્રીકૃષ્ણને.

૫૪-૫૫. સર્વ જીવને નામ આખ્યાં, એટલે “શ્રીકૃષ્ણઃ સરણું મમ” એ અટ્ટાક્ષરનું ઘન કર્યું, અને પ્રભુનું વચન પણ ગાયું, તે જ અટ્ટાક્ષરની જ સાથે શ્રીવદ્વલનામ પણ અપાયું છે, એક શ્રીહાકુરજીનું જ નામ અપાયું

શ્રીમદ્વિઠ્ઠલવંશ પુષ્ટ ભગવદીય સહુ ભાખ્યું;
 શ્રીવલ્લભ સર્વોપરિ નામ દેવીને દાખ્યું. ૫૬
 પૂર્વવચન પણ પ્રમાણ ઉત્તર વચન ન જ્યાં લાગી;
 પછી ઉત્તર જ પ્રમાણ, ન ઉત્તર તે થકી ત્યાં લગી. ૫૭
 રામાનુજ શ્રીજગન્નાથજી સ્મૃતિ હઠ જાલી;
 સત્યોત્તર વચપૂર્વ વેદવચ જયે શું ખાલી? ૫૮
 અરુચિ આવી સુણી પ્રભુજી ગરુડને આજ્ઞા આપી;
 નાખ્ય દૂર સહશિષ્ય કહી હરિ નિજરૂચિ સ્થાપી. ૫૯
 ત્યમ શુર અષ્ટાક્ષર દર્શ પ્રમાણ રીતિ રાખી;
 પછી શુર શ્રીવલ્લભ જ કહે કરુણા ગો ભાખી. ૬૦

નથી. આ હાર્દ-હૃદયનું રહસ્ય શ્રીઅષ્ટાક્ષરત્રિવરણના રીઠાકાર શ્રીવલ્લભરણ
 દીક્ષિતજી મહારાજે પ્રકાશ્યું છે. તે રહ. . . કૃપાના પાત્ર છે, અને
 બ્રહ્મવિશારદ-પ્રવીણ છે, તે જ સમજ્યા છે, ખીજ નહિ.

૫૬. શ્રીવિઠ્ઠલવંશ પુષ્ટ જ છે એમ સર્વ ભગવદીયે ભાખ્યું છે. અને
 દેવીને તો સર્વથી અધિક શ્રીવલ્લભનામ જ અધિક છે, એમ જણાયું છે.

૫૭. જ્યાં સુધી ઉત્તર-પછીનું વચન નથી, ત્યાં લગી પૂર્વ વચન જ
 પ્રમાણ છે, અને ઉત્તર વચન થયા પછી તે ઉત્તર વચન જ પ્રમાણ છે,
 પરંતુ તે પણ ત્યાં લગી કે જ્યાં લગી ઉત્તર વચન (ખીજનું) થયું નથી; એ
 એક નિયમ છે.

૫૮-૬૦ ઉપરના નિયમને દર્શાવતી દેહ કરે છે. શ્રીજગન્નાથપુરીમાં
 શ્રીરામાનુજનાચાર્યજીએ શ્રુતિ-વેદની હઠ પકડી, કે સત્યરૂપ ઉત્તરથી વેદવચન
 શું મિથ્યા થયે? આવો દુરાગ્રહ જોઈને પ્રભુને અરુચિ આવી, અને ગરુડ-
 જીને આજ્ઞા દીધી કે એને શિષ્ય સાથે દૂર દેખા દે. એ પ્રમાણે કરીને પો-
 તાની રાચ પ્રભુએ સ્થાપી.

૬૦. તે જ પ્રમાણે પ્રમાણુર્માલિની રીત રાખવાને શ્રીગુરુએ અષ્ટાક્ષરનું
 ઘન કરીને વેદાગ્રા નળગતી; પરંતુ પછીથી તો કરુણા ગો-કરુણામય વાણીવડે
 એમજ આજ્ઞા કરી કે, શ્રીવલ્લભ કહો. શ્રીકૃષ્ણ: ત્વજં મમ એ પહેલું વચન
 છે, અને શ્રીવલ્લભ એ ખીજનું વચન છે, તેથી મુખ્ય શ્રીવલ્લભ નામ જ સમજવું.

શુરના ઉત્તર વચનતાણી પુદિ કરી શ્રીજી;
તદપિ પૂર્વ હઠ ધરે જાય શુર ગોવિંદ ખીજી. ૬૧

કુલનિકંદનં અથ ધર્મ ન અડયું હરિ આગ્રાપાળી;
હરિ કહ્યું કર્યું ન, 'નરકુંજર' કહી અંશુલિ ગાળી. ૬૨

જેને આળસ થાય રીત એ તેની ભાળી;
ખીજ સહુને પ્રમાણ રીતિ રહેવી રાખી. ૬૩

શ્રીશુર વહાલા ઘણા તેથી રાધાવર રાજી;
પ્રભુ પ્રિય અતિ, શુરગૌણ, તેથી જીતાય ન જાજી. ૬૪

હરિ રૂઠે શુર રાજે શુર રૂઠાં ન કોઈ;
તે માટે ત્યમ કરવું જેમ શ્રીશુર રૂચિ હોઈ. ૬૫

૬૧. શુરશ્રીના ઉત્તર પંક્તીના વચનને શ્રીજીએ પણ પુદિ આપી, તથાપિ જે પહેલું જ વચન હઠ કરીને પકડી રાખે તો શુર અને ગોવિંદ ખીજી જાય-નારાજ થાય.

૬૨. બુધિધર રાજાને સમગ્ર કૌરવકુલને સંહાર કરવાનું પાપ ચોટ્યું નહિ, કેમકે તે કાર્ય પ્રભુની આગ્રાથી જ કર્યું છે, પરંતુ પ્રભુની આગ્રા પ્રમાણે નહિ કરતાં ધર્મનું અભિમાન રાખીને નરો વા કુન્નરો વા કહેવા ગયો, તો પાપ લાગ્યું અને દિમાલ્સ્યમાં એક આંગળી ગળી ગઈ.

૬૩. જે માત્ર દૃઢ વિશ્વાસવાળા હોય, આતકચત્તિના હોય, તેને માટે એ રીત છે, બાકી ખીજ વેડીવાઓ માટે તો વેદમાર્ગની પ્રમાણની રીતમાં જ રહેવાનું કર્યું છે.

૬૪. શુરને અધિક માનવાથી પ્રભુ રાજી રહે છે. પ્રભુને પ્રિય માને, શુરને કિતરતા માને તો બાજી જીતાવી મુશ્કેલ છે.

૬૫. ૨૫૯ છે. ઘણપુરાણે-હરો રૂઢે ગુરુશ્રાતા ગુરો રૂઢે ન કથન ॥ તસ્માત્ સર્વપ્રયત્નેન ગુરુમેવ પ્રસાદયેત્ ॥ આ શ્લોકનો અનુવાદ. રચિ-કૃપા-અનુગ્રહ.

જેને વચ હરિ તેની સિદ્ધારસનું બળ મોટું;
 તેવણ કોટિ પ્રયત્ન કરો, તે બળ અતિ છોટું. ૬૬
 કશું ન કરવું પડે હોય, શુર શુ દૃઢ ભરેંસો,
 તેમાં સહુ સાધન, રજે રાખવો ન સાંસો. ૬૭
 સમોહી શુર રામ, લોભી તે વામન જાણો;
 કોપી શુર નૃસિંહ, કામી તો કૃષ્ણ પ્રમાણો. ૬૮
 જો ગર્વી તો પરશુરામ માત્સર્ય વ્યાસણ;
 પણ ન ચળે હરિભાવથી તે સત્ય દાસણ. ૬૯

૬૬. જેને પ્રભુ વચ હોય તેની સીદ્ધારસનું બળ મોટું હોય જ તેમાં આશ્ચર્ય શું? તેની સિદ્ધારસ વિના કોટિ પ્રયત્ન કરતાં પણ જે બલ પ્રાપ્ત કર્યું, તે શુરબલ પાસે ધાતું જ છોટું-તુચ્છ છે.

૬૭. શુરમાં દૃઢ ભરેંસો-વિશ્વાસ હોય તો પછી તેને કાંઈ સાધન કરવાનાં રહેતાં નથી, તે વિશ્વાસમાં જ બધા સાધનો આવી જાય છે, એમાં રજ પણ સાંસો-સંદેહ નથી.

૬૮. શુરને સાક્ષાત્ પ્રભુસ્વરૂપ માનવામાં, મોહકોભાદિક જે દોષો શુરનાં જેવામાં આવે, તે પ્રતિબદ્ધ થઈ પડે છે, તેથી તેવું રહસ્ય કવિ જણાવે છે. જો શુરમાં મોહ જણાય તો શ્રીરામચંદ્ર સમજવા. જેમ તેઓ મર્યાદાપુર્યોત્તમ છતાં ત્રીસીતાશ્રમાં અત્યંત મોહયુક્ત થયા હતા. શોભી શુર તો વામનસ્વરૂપ માનના. કોપી હોય તો નૃસિંહરૂપ જાણવા. કામી હોય તો કૃષ્ણ માનવા. છ દોષ છે, તે છ શત્રુ ગણાય છે, તે છ દોષો જીવોમાં હોય છે. અને પ્રાકૃતાનુકરણ કરવામાટે શુરપણ એ દોષોમાંના કોઈ દોષો દેખાડે તો તે તે દોષનો આભાસ જેમાં થાય છે, તેવું ભગવત્સ્વરૂપ શુરનું માનવું. નાશાયકર આ હાર્દ કળી શક્યા નથી, અને કાંઈ ઉચ્ચો જ અર્થ બાધે છે.

૬૯. સ્પષ્ટ છે. શુરમાં પૂર્વોક્ત છ દોષ જણાય, તો પણ રામ વગેરે સ્વરૂપની જ માવના લાવે, હરિભાવ સિવાય બીજો જે લાવે જ નહિ, તે ખરેખરે દાસ છે, એમ સમજવું.

શુદ્ધમાં શ્રીલગવંત સંત આદિ સહુ સેવા;	
પ્રદા વિષ્ણુ મહેશ શેષ શકાદિ સુદેવા.	૭૦
શુદ્ધ અપરાધે કૃષ્ણદાસ પ્રેત યોનિ પામી;	
શ્રીજી દર્શ પશુ શ્રીવિકૃલ તે નય વામી.	૭૧
શ્રીવલ્લભ શ્રીપુરુષોત્તમ કેા કહે ક્યમ કહીએ?	
તેની વાત સ્વરૂપમાં કહું સુણી સંશય દહીએ.	૭૨
શ્રીવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણ વસ્તુ શ્રીવિકૃલ લાખ્યું;	
શ્રીરામરૂપ શ્રીવલ્લભ કપિપતિને દાખ્યું.	૭૩
શ્રીનાથજી સ્વરૂપ પરમાનંદદાસે બોયું;	
વળતી નામ નિવેદન લીધું, વિરહ દુઃખ ખોયું.	૭૪

૭૦. ગુરુર્નમ્રા ગુરુર્વિષ્ણુર્ગુરુર્દેવો મહેશ્વરઃ । ગુરુઃ સાક્ષાત્ પરંતપ્ત તસ્મિન્
શ્રાંગુરવે નમઃ । એ શ્લોકનો ભાવાર્થ. શકાદિ-છંદ વગેરે.

૭૧. શ્રીકૃષ્ણદાસ શ્રીનાથજીના અધિકારી હતા, તેમના હાથે શ્રી-
ગુરુસાંપ્રદાયનો અપરાધ થયો અને તેથી પ્રેતયોનિને પ્રાપ્ત થયા એમ ભાષાના
શ્રેયોમાં જણાવ છે, તેલું ઉદાહરણ આપીને કવિ કહે છે કે, પ્રભુના દર્શન
નો પ્રેતયોનિમાં પણ કૃષ્ણદાસને થતાં હતાં, પણ શુદ્ધપા જ્યાં સુધી થઈ
નહિ ત્યાં સુધી સુકિત થઈ નહિ.

૭૨. કોણ કહે કે શ્રીવલ્લભને પૂર્ણ પુરુષોત્તમ કેમ કહેવાય ?
તેલું સમાધાન કરતાં કવિ કહે છે કે, હું તે જાત યોગમાં કહું છું, તેથી
તમે સંદેહને બાળી નાંખો.

૭૩. શ્રીવલ્લભ, શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીવિકૃલ એ ત્રણે એક સ્વરૂપ છે એ
તો કહ્યું જ છે. તે સાક્ષાત્ છે, તેમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો દર્શાવે છે કપિપતિ
—કરમાનજી.

૭૪. તેવી જ રીતે અહીં સખામાંના પરમાનંદદાસજીને શ્રીમદ્દાપ્રભુજીના
સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપે દર્શન થયાં હતાં. તેથી તેમણે શરણ ગમન અને
આત્મનિવેદન કરીને વિરહદુઃખ, પ્રભુથી વિખંડા પડ્યાનું દુઃખ ખોડ્યું.

૩૫. દ્વારિકાધિપ પદા રાવળ દરશાબ્યું; શ્રીવલ્લભ કર્ણાનિધાન કીધુ જન લાબ્યુ.	૭૫
પાવક પોશલરી શુર ઘર કૃષ્ણદાસ મેધન, મહાપ્રભુ પુરપોત્તમ ન હોયતો બળજો મમ તન.	૭૬
દાઝયા નહીં કર કિચિત શુરપર ગ્લાનિ આવી. અન્યાશ્રય છોડ્યો મહાપ્રભુ કર્ણા લાવી.	૭૭
શ્રીગોપીજનવલ્લભ શ્રીહરિ સરસ્વતી નાયક; અમો જ છું શ્રીમદાચાર્ય શ્રીમુખના વાયક.	૭૮
શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ વશ સહિત પરમેશ્વર; લાખ્યુ છે પ્રહાંક પુરાણે બ્યાસ મુનિવર.	૭૯

૭૫. પદારાવળને શ્રીદ્વારિકાધીપ રૂપે દર્શન દીધાં. શ્રીવલ્લભ તે કર્ણાના નિધાન છે, તે નિજ જનના મનને જે ભાવે છે તે કરે છે.

૭૬-૭૭. કૃષ્ણદાસ મેધનને પોતાના શુર સાથે વાદવિવાદ થયો, અને ત્યાં શ્રીવલ્લભ સાક્ષાત્ પૂર્ણ પુરપોત્તમ છે એમ ખાતરી કરી આપવાને પોતે પાવક અમિતો-પોસ-ખોખો બરીને કહ્યું કે શ્રીમદાપ્રભુ સાક્ષાત્ પુરપોત્તમ ન હોય તો માગું શરીર બગજો. જ્યારે અમિથી હાથને દાહ થયો નહિ ત્યારે પોતાના પેલા શુર ઉપર ગ્લાનિ-તિરસ્કાર યુક્ત બાવના ઘર્ષ એવી રીતે પોતાનું પ્રતાપબલ જ તાવીને શ્રીમદાપ્રભુએ અન્યાશ્રય છોડાવ્યો.

૭૮. શ્રીગુણોધિનીશ્રમાં પોતે જ શ્રીમુખે આગ્રા કરી છે. ન જાન્યો વ્રાગર્થીશાચ્છુતિગણવચસા માયમાઝાતુર્માષ્ટે વએરેથી શ્રીગુણાંધ પશુ આગ્રા કરે છે. શ્રીમુખવાક્ય એ છે કે, અયં તસ્ય વિવેચિત્તુ નહિ વિમુર્ચશ્ચાનરાદ વાકપતેરિત્યાદિ । સરસ્વતીનાયક એટલે સરસ્વતીના નાય.

૭૯. કૃષ્ણો બુદ્ધો વિદુલેશ્વરઃ કલિન્દુરુનિરુદ્ધન. ॥ પૂર્ણઃ કૃષ્ણો બુદ્ધધ્વાત પ્રમાનન્દવિદ્વલઃ । એ પ્રહાંકપુરાણનાં વાક્યોને આધારે કવિવર કહે છે.

શ્રીવલ્લભાચાર્ય રૂપે પ્રકટવું છે મારે;
 પાથે કૃષ્ણ કહ્યું અર્જુન સમજવું તારે. ૮૦
 શ્રુતિ રહસ્ય ગ્રંથ શ્રુતિ “નમો વ્રહ્મણે” જોજો;
 શ્રીવલ્લભ મહાવિષ્ણુ કહ્યા છે સંદેહ જોજો. ૮૧
 પ્રકટ પહેલી નરસિંહ મહેતે ગાઇ વધાર્ય;
 “શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ પ્રકટ થશે મજરાઈ. ૮૨
 કરશે પ્રકટ પુષ્ટિમાર્ગ ત્યાં જે અનુસરશે;
 કેવળ શરણ યાત્રાથી નિઃસાધન ભવ તરશે.” ૮૩
 પ્રમાણ ઇત્યાદિક અનેક છે ક્યાંક લગી કહિએ?
 શ્રીવલ્લભ નહિ કૃષ્ણ કહે તે આમુર લહિએ. ૮૪

૮૦. પદ્મપુરાણમાં અર્જુન પ્રતિ પ્રભુએ કહ્યું છે શ્રીવલ્લભસ્વરૂપે મારે કસિમાં પ્રકટવું છે. વલ્લભો હામિરુપઃ સ્યાદ્વિદ્યુતઃ પુરુષોત્તમઃ । અમિરુપો દ્વિજાન્તરો મન્વિષ્યામીદ મૂતલે ।

૮૧. ઉપશૃંણુસ્વ પુરાણોનાં પ્રમાણો કથીને વેદનું પ્રમાણ બતાવે છે. શ્રુતિરહસ્ય નામનો ગ્રંથ કાશીવાળા શુદ્ધાદૈતમાર્તકાર શ્રીગિરિધરજીએ કરેલો છે; તેમાં જે જે વેદમંત્રોમાં શ્રીવલ્લભાધીષ્ઠનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, તે મંત્રોનું ઉદ્દેશન કરીને તેના અર્થ લખ્યા છે. નમો વ્રહ્મણે એ મંત્રવેદનો મંત્ર છે, તેમાં નમો વિષ્ણવે વૃદ્ધતે કરોમિ એ છેલ્લા વાક્યમાં ગૃહ્ય વિષ્ણુ-મહાવિષ્ણુ-સ્વરૂપે શ્રીમહાપ્રભુને ઓલખાવ્યા છે. આ મંત્રનો અર્થ ધણો જ સુંદર છે, પરંતુ વિસ્તારભયથી અહિં આપી શકાયો નથી.

૮૨-૮૩. શ્રીમહાપ્રભુજનાં પ્રાકટ્ય પહેલાં નરસિંહ મહેતે વધાર્ય ગાઇ છે. જેમ કે-“શ્રીવલ્લભ વિદ્યુત ભૂતલે પ્રકટીને પુષ્ટિમાર્ગને વિશદ કરશે. જે કોઇ જન શરણ જશે તેનો વિના સાધને ઉદ્ધાર કરશે.” આ પદ પોતાના નરસિંહ મહેતાના કાવ્ય સંગ્રહમાં છાપતાં ‘શુન્દરાતી’ના ત્રીજી સ્વર્ગસ્થ સા. ‘મન્દારામે જે કાંઈ લખ્યું છે, તેનો સમર્થ પ્રત્યુત્તર રા. તેલીવાલાએ ‘પુષ્ટિમંત્રિસુધા’માં આપેલો હોવાથી ગત્ર તેની ઉપેક્ષા કરી છે.

૮૪. પ્રમાણો તો ઘણાં છે. ક્યાંસુધી કીધા કરીએ? હવે એટલું જ કે શ્રીમહાપ્રભુને જે કૃષ્ણ ન જાણે, તે અસુર સમજવો.

મહાપ્રભુ પ્રકટ પ્રતાપ સહજ સહુ શ્રીહરિ દેખે;	
ત્યાં પ્રમાણની ઇચ્છા રાખે જડ મુજ લેખે.	૮૫
પ્રમાણ બલ પુરુષોત્તમ, શ્રીમહાપ્રભુજીને જાણે;	
દીપક વડે દિવાકર દેખે તે જ પ્રમાણે.	૮૬
શુદ્ધ દૈવી જો હોય સહજ મહાપ્રભુ રૂચિ આવે;	
આસુરી લખે પ્રતાપ તદ્દપિ તે શરણે નાવે.	૮૭
તેજઃપુંજ મહાપ્રભુ દમલાના ભાષ્યએ દીકા;	
તોપણ શરણુ ન ગયા દૈવી વણુ હરિ ન મીકા.	૮૮
પ્રકટ પ્રતાપ મહાપ્રભુ મેઘન શુર્યએ જોયો;	
તદ્દપિ શરણુ ન ગયો આસુરી અવસર ખોયો.	૮૯
નિગમાગમ પુરાણ સુણી શ્રીહરિ વા'લા લાગે,	
ત્યમ શ્રીવલ્લભ શ્રીવિઠ્ઠલ પર પ્રીત ન જાગે.	૯૦
શ્રીગોકુલેશ નિજમેવક પ્રત્યે એમ ભાખ્યું;	
શ્રીવલ્લભ શ્રીવિઠ્ઠલ રૂપ ગૂઢ ઘણું દાખ્યું.	૯૧

૮૫. જ્યાં પ્રતાપ પ્રત્યક્ષ દેખાતો હોય, ત્યાં શું પ્રમાણ છે એમ પૂછવા નિકળે તેને કવિવર કહે છે કે તે મારા હિસાબે પહેલા નબરનો મૂર્ખ છે !

૮૬. પૂર્ણપુરુષોત્તમશ્રી શ્રીનૃસિંહભાષીશરને પ્રમાણબલથી જોવા નિષ્કમળું, તે દીવો હાથમાં લઈને ચાલે જોવા જતા જેનું ગણાય છે.

૮૭-૮૮. શુદ્ધ દૈવી જીવ હશે, તો સહજમાં જ શ્રીમહાપ્રભુ ઉપર રુચિ આવશે. આસુરીને પ્રતાપમય તો તેવો જ જણાશે, પરંતુ તે શરણે નહિ જ આવે. દામોદરદામજીના ભાષ્યએ શ્રીનૃસિંહભાષીશરને સાક્ષાત્ તેજસ્સ્વરૂપ જોયા, પરંતુ શરણે ન ગયા. એનું કારણ એ જ કે દૈવી જીવને જ પ્રભુ મિહા લાગે છે, આસુરીને કદાપિ નહિ.

૮૯. વળી ઉપર કવી મયલા દર્શાવતો વિચાર કરતાં પણ જણાશે કે મૂખ્યતઃ મેઘનના ગુણે શ્રીવલ્લભભાષીશરને પ્રત્યક્ષ પ્રતાપ જોયો, પરંતુ તે શરણે ગયો નહિ, કેમકે તે આસુરી છે, માટે જ તેણે આવેલો વખત બર્ષ ગુમાવ્યો.

૯૦-૯૧. નિગમ-વેદ અને આગમ-શાસ્ત્રો સાંભળીને પ્રભુ ઉપર ખ્યાર

કેવળ નિબંધણીથી નિબંધ પ્રીતિ કેા પામે;
 કે શ્રીજી અતિકૃપા ઉપાય અવર નહિ નામે. ૯૨
 “મૈયા મનોરથ યૌ કરે, યશુમતિ જાકો નાઈ;
 યહ ફલ દીજે રસિકકું શ્રીવલ્લભ ગુન ગાઈ” ૧૩
 “ મરૌસો ધીં બલુમ હી કૌં રાલો;
 સઘરે કામ સરેંગે છિનમૈં ફનહીકૈં ગુન ભાલો ૧૪
 મરૌસો દદ ફન ચરનન કેરૌં;
 ધીવલ્લભનચચંદ્ર છડાવિનસવ જગમાંછ ધૈરો.દ. ૧૫

ધાય, પરંતુ તેવી રીતે કાંઈ શ્રીવલ્લભવિદુલ્ભમાં પ્રીતિ જાગે નહિ. એ પ્રમાણે શ્રીગોકુલનાથજીએ શ્રીગુસાંઈજીના અતુર્થ કુમારે પોતાના સેવકપ્રતિ કહ્યું છે. વળી જણાવ્યું કે શ્રીવલ્લભાધીપર અને શ્રીગુસાંઈજીનું સ્વરૂપ સમજવું ધાયું જ કઠિણ છે, કેમકે તે બૃહ ધાયું જ ગુપ્ત છે.

૯૨. તે સ્વરૂપ એ ઉપાયથી જ ઓળખી શકાય છે. એક તો પોતે જ કૃપા કરે તો માત્ર દેશ્યાબલથી તેને પ્રીતિ ઉદ્ભવે. કાંતો બાહકુરજીની અત્યંત કૃપા ધાય તો શ્રીવલ્લભાધીપર અને શ્રીવિદુલ્ભનાથજીના સ્વરૂપ ઉપર પ્રેમ ધાય. ખીજા ઉપાયનું નામ નિધાન ન મળે.

૯૩-૯૪. કીર્તનોનાં પ્રમાણો આપે છે. શ્રીહરિરાયજી આચાર્ય કરે છે કે, મૈયા-માતા એમ મનોરથ કરે છે, જાકો-જેમનું નામ ધીવશોભતિ છે. આ દ્રવ્ય છે, તે રસિક-શ્રીહરિરાયજીને આપો, તો નિરંતર શ્રીવલ્લભ ગુન ગાઉ. સરંગે-અધાં કાચૌં એક દાણમાં સૂક્ષ્મ થશે, જો એના જ ગુણો ગાશે તો. પ્રજાનાપાના આ પદો નાથારાંકરે અશુદ્ધ જાખ્યાં છે, એટલું જ નહિ પણ તેના અર્થ પણ ગમે તેમ ગણકાવ્યા છે !

૯૫. પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રીસુરદાસજીના તિરોધાન સમયે કોઈ ભગવદીયે તેમને વિનતિ કરી કે આપે શ્રીકાકુરજીનાં કીર્તનો તો અનેક ગાયાં, પરંતુ શ્રીવલ્લભાધીપરનું એક કીર્તન ન રચ્યું, તેનું શું કારણ ? તે વખતે શ્રીવલ્લભાધીપર સંનિધાનમાં ત્રિસજળના કોવાથી શ્રીસુરદાસજીએ ગાયું કે, દદ ફન ચરનન કેરા મરૌસો આ જ ચરણારવિદ્યો ભરૌંચો છે. શ્રીવલ્લભ ચરણકમલના નખચંદ્રની છટા વિના આખા જમરમાં અધારું જ છે.

વલ્લભ શ્રીવલ્લભ પદરજચિન ઔર તત્ત્વદર્શનાચ્યો; ૬.	૯૬
" રે મન શ્રીવલ્લભ ગુન ગાય " ૬.	૯૭
" મોં કો શ્રીવલ્લભ હોં કોં મરોંસો " ૬.	૯૮
અદ્દ સિદ્ધિ નવનિધિ ચોમુદ્ધિ તેની દાસી; સહજ સદા શ્રીહરિનો જે કોઈ હૃદ વિશ્વાસી.	૯૯
પણુ તે હૃદ વિશ્વાસ આવવો ન મળે સહેલો; તે પામે જેણે સત્સંગ કર્યો બહુ પહેલો.	૧૦૦
હૃદ પ્રતીતિ પ્રભુ શુ તેને ચિંતામણિ મળિયો; જે ચિતવે તે સિદ્ધ અવર તે થદીકો મળિયો.	૧૦૧
મહા પરાક્રમી મૃગયતિ તદચિ બૂખે મરે છે, હરિ વિશ્વાસે અજગર વણુ થમ ઉદર ભરે છે.	૧૦૨

૯૬ થી ૯૮. ઔર તત્ત્વ ૬૦ બીજા બધા તરતો દહી-નાળી નાખ્યા છે, મુખ્યતત્ત્વ શ્રીરક્ષમ વર જ જ છે. છતર ૨૫૬ છે.

૯૯. અણિમા મહિમા વગેરે આઠ સિદ્ધિઓ, મહાપદ્મ પદ વગેરે નવ નિધિઓ અને સાલોમ્ય, માર્કિટ, સામીધ્ય, અને સારધ્ય એ ચાર મુક્તિ ભગવદીયની દાસી છે જેને પ્રભુનો દહે વિશ્વાસ છે તેને સર્વ સહજમાં પ્રાપ્ય છે.

૧૦૦. તેવો દહે વિશ્વાસ નામવો કાંઈ સહેલો નથી જેણે પહેલાં પ્રુખ સત્સંગ, મહાનુભાવી પ્રભુપરામણુ ભગવદીયોની ટહેલ કરી હોય. તેને તેવો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૦૧. પ્રતીતિ-વિશ્વાસ. ચિંતામણિ મળ્યો એટલે જે ચિન્તવે-વિચારે તે થાય. હવે એનાથી બીજું કોણુ બલવાન છે ? કે જે ધારેલી મુશ્કેલ પાર પાડે.

૧૦૨. વિશ્વાસનું બલ અને તેનું આહત્મ્ય બતાવે છે. સિંહ મહાન પરાક્રમી છતાં બૂખે મરે છે, કમ કે પ્રભુ ઉપર તેનો વિશ્વાસ નથી, પરંતુ પોતાના બલ ઉપર પ્રુજ્યા બલ છે. અજગર માત્ર પ્રભુ ઉપર વિશ્વાસ

વ્યથ પડ્યું; પ્રકાશ ઈદ્રિજિત અપ્રતીત આણી;	
દૃઢ વિશ્વાસે આતક પીએ સ્વાતિનું પાણી.	૧૦૩.
જેને નામે સુકિત તે પ્રભુ દીઠા પાસે;	
તદપિ જન્મ મુચુકુંદ એક તે વણ વિશ્વાસે.	૧૦૪
અવિશ્વાસ આંચે જનમેજય રહી એક હત્યાં;	
સત્તર સત્તર પર્વ મુણ્યે ગઈ પ્રતીત સત્યા.	૧૦૫
પ્રકટ ખંભથી નરહરિ તે પ્રહ્લાદ પ્રતીતે;	
દૃઢ પ્રતીત ઉત્પત્ત પ્રથમ પ્રભુ અનન્ય પ્રીતે.	૧૦૬
મૃદા મૂર્તિ સ્વીં દ્રોણની વિદ્યા કિરાત ભણિયો;	
દૃઢ વિશ્વાસે નરહરિ ભય પ્રહ્લાદ ન ગણિયો.	૧૦૭

રાખીને એક ડેકાણે બેસી રહે છે, તો તે અમરિના ઉદર ભરી લે છે. તેમાં માત્ર પ્રભુનો વિશ્વાસ જ રહે છે.

૧૦૩. ઈદ્રિજિત-રાવણના પુત્ર, હનુમાનજીને બાંધવા પ્રકાશ માર્યું, પરંતુ તેના મનમાં એમ થયું કે આવા મોટા વાનરને આવા અભયથી કેમ બાંધી શકાશે? એવો અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થતા પહેલાં તે અભયથી બાંધાયલા હનુમાનજી ક્રુદ્ધ થઈ ગયા. સ્વાતિનું-સ્વાતિ નક્ષત્રનું.

૧૦૪. જે શ્રીકૃષ્ણના નામથી અનેક પાપીઓનો મોક્ષ થઈ ગયો, તેનાં સાક્ષાત પ્રકટ દર્શન થયા છતાં મુચુકુંદ રાજાને શરી જન્મ લેવો પડ્યો તે માત્ર અવિશ્વાસનું પરિણામ છે.

૧૦૫. જનમેજય રાજાને ૧૮ પ્રહલસાઓ લાગી હતી, તેનાં નિવારણ માટે ૧૮ પર્વ સાંભળતાં, ૧૮ પર્વ પૂર્ણ થતાં શ્રીઆસજીની વાત ઉપર અવિશ્વાસરૂપ સદેહ થયો એટલે એક હત્યા રહી ગઈ, ૧૭ ચાલી ગઈ, એ વાત સત્ય છે.

૧૦૬. પ્રહ્લાદજીના માત્ર વિશ્વાસમયથી સ્થંભ જેવા જડ પદાર્થમાંથી સચ્ચિદાનંદમય નિસિંહજી પ્રકટ થયા. તેથી દૃઢ પ્રતીતિ-વિશ્વાસની લાગણી માત્ર અનન્ય પ્રીતિથી થઈ છે.

૧૦૭. દ્રોણાચાર્યની મૂર્તિકાની મૂર્તિ બનાવીને બિંધી ધનુર્વિદ્યા શિખ્યો.

વિશ્વાસે કરિને વણુદ્રમ બહુ આહાર મળે છે, નિશિદિન લટકે શ્વાન કુધાનલ તદપિ બળે છે.	૧૦૮
કેવળ હરિ વિશ્વાસ, અવર આધાર ન ભાળો, અતિહાનિ અર્જુ લાલ તદપિ ધની વીમાવાળો.	૧૦૯
શ્રીગિરિશિખર દ્રુમ સદા હરાં હરિને વિશ્વાસે, વૃક્ષવાટિકા વણુ સિન્ધ્યે સુકે નર આશે.	૧૧૦
સકરખોરને સાકર સાગર મધ્યે આપે, મલગ ઉદર ભરાય ન તતુ કાપે સંતાપે.	૧૧૧
દૃઢ વિશ્વાસે ગોઝાળ જયતા ગોપાળ કુળિયા, વિશ્વાસે જાપરો પાણુ પૂજ્યે પ્રભુ મળિયા.	૧૧૨

નીચ ચોનિ હોવાથી તે વિધા બહુપવાને દ્રેણુઆર્યે ના પાડી હતી. તેમ જ શ્રીવૃક્ષિંદ્રજના કોધાવિષ્ટ સ્વરૂપ પાસે જતાં બધાને ભય લાગતો હતો, માત્ર પ્રહલાદ વિશ્વાસનાથી સમીપમા ગયો હતો.

૧૦૮. વિશ્વાસ ગમવાથી અજગર વગેરે શ્રમ વિના આહાર મળે છે. જ્યારે ધરધરના દુકડા ઉપર વિશ્વાસ રાખતા શ્વાન કુધાનલ-જૂખર અ-મિથી બળે છે.

૧૦૯. માત્ર શ્રીહરિ ઉપર વિશ્વાસ રાખો, બીજાને આધાર નજરે પણ ન નિહાળો. જો કે તેમ કરતાં ધણી હાનિ થાય અને નફો થોડો જણાય તો પણ ગમરાવુ નહિ, કેમકે વીમાવાળો બહુ પૈસાવાળો છે.

૧૧૦. ગિરિ-પર્વતના શિખર ઉપરનાં ઝાડો સદા હરાં-લીલા રહે છે, કેમ કે માત્ર તેમને પ્રભુનો જ વિશ્વાસ છે પાડીમાના રક્ષો મનુષ્યોની આઘા રાખે છે, તો તે સુકાઈ જાય છે.

૧૧૧. સકરખોર નામનું પક્ષી સાકર ખાઈને જ જીવે છે. અને સતુ-દ્રમા રહે છે મુલગ-વાંદરા.

૧૧૨. ગોઝાલ બોલતાં ગોપાળનું નામ માની લઈને પ્રભુ પ્રસન્ન થયા, પરંતુ તેના હૃદયમા વિશ્વાસ દૃઢ હતો. જાપરો-પાણુ-એક જાતનો પંથર પૂજવાથી પ્રભુ મળ્યા. તે પણ માત્ર વિશ્વાસથી જ.

રામનામ એક સહુસ્રનામ કૃણ સર્તી શિવ ભાખ્યું;	
માનીસંગ જર્મી અતિ પ્રસન્ન હિય ધરી હિતદાખ્યું.	૧૧૩
વિશ્વાસે કાકાજી નામે હુજિયા કેશવ;	
મુધર્યું ખગડી જાય ઉપજે અવિશ્વાસ લવ.	૧૧૪
શ્રીમહાપ્રભુના વચન વિષે અણુ વિશ્વાસ ઘટયો;	
દામોદરદાસની ત્રિયા સુત યવન પ્રકટયો.	૧૧૫
સર્પ ઉસે નવ ઢેડ નરે તુલસી વિશ્વાસે;	
અવિશ્વાસથી દૂર પ્રભુ વિશ્વાસે પાસે.	૧૧૬
અવિશ્વાસથી સાચે ઔપધ રોગ ન જાયે;	
વિશ્વાસે જૂઠી વસ્તુ પણ સાચી થાયે.	૧૧૭
વિશ્વાસે અંતરાય કોટિ જન્મના ફૂટે;	
અવિશ્વાસ અધમૂલ કાળ કર્મદિ ફૂટે.	૧૧૮

૧૧૩. રામ રમેતિ રમેતિ રામ રામ મનોરમે । સહસ્રનામતતુલ્યં રામ-નામ વરાનને । એ શ્લોકથી પાર્વતીજી પ્રતિ શિવજીએ કહ્યું છે કે, ખીજાં દળરો નામ લો, પરંતુ તેણું ફક્ત માત્ર એક રામનામથી જ મળે છે.

૧૧૪. કાકાજીના નામથી કેશવ હળીમળી ગયા. જો લવ-કેશ પણ અવિશ્વાસ પેસે તો મુધર્યું ખગડી જાય છે.

૧૧૫. શ્રીમહાપ્રભુજીના વચનમાં યોડો મદદ પડવાથી દામોદરદાસ જીની આંતરે પેટે યવન-ન્યેચ પ્રકટ થયો. આ વાર્તા ૮૪ વૈષ્ણવોના પ્રસંગમાં છે.

૧૧૬. ઢેડ લોકોમાં કોઈને સાપ કરડ્યો હોય, તો તેને તુલસીના પદ્મ નીચે મુકી રાખે છે. તેથી તેણું જલ્દર ઉતરી જાય છે. તે માત્ર તુલસીજીના જ વિશ્વાસનું ફલ છે.

૧૧૭. સાચા-ખરા-અમલકારિક ઔપધથી પણ રોગ દૂર ન થાય, જો વિશ્વાસ ન હોય તો.

૧૧૮. કરોડો જન્મના દોષો-પ્રતિજ્ઞા પ્રભુ ઉપરના વિશ્વાસથી નૂતી જાય છે. અવિશ્વાસ છે, તે જ પાપનું નામ છે, તેથી કલકર્મદિ તેને-અવિશ્વાસીને ફૂટે છે.

સાધન બન્યાં અનેક તદપિ વિશ્વાસ ન ધરે ક્ષણ;
રાખ્ય પ્રાપ્તિ વિશ્વાસ મહાપ્રભુ કૃપાર્ધુવ કેવળ.

૧૧૧

॥ શ્લોક ॥

ભક્તિમાર્ગે કૃપામાત્રં કારણં પરમુચ્યતે ॥

તેનૈવ માર્ગે સકલં સિદ્ધિમેતિ ન સંશયઃ ॥ ૧ ॥

વિશ્વાસેન યથાપ્રોતિ ચાતકઃ સ્વાતિર્જં જલમ્ ॥

તથાચેત્કૃષ્ણજલદઃ સ્વાનદં ઘર્પયિષ્યતિ ॥ ૨ ॥

एवं विश्वाससद्भावे सर्वमेव भाविष्यति ॥

यतः परिवृढोस्माकं सर्वं कर्तुं क्षमो मतः ॥ ૩ ॥

स हि स्वतः समर्थत्वाच्च साधनमपेक्षते ॥

કાલકાર્યં વિલોપયાન્ન તદીયાનાં વિશેષતઃ ॥ ૪ ॥

उपायाध्यवसायेन त्यक्त्वा कर्मण्यनात्मनः ॥

હરેઃ કૃપાવલંબિત્વં પ્રાપ્ત્યુપાય इहोच्यते ॥ ૫ ॥

૧૧૬. સાધન ધણાં કયાં હોય તો પણ ક્ષણ પ્રાપ્ત થવાનો વિશ્વાસ ન રાખીય, માત્ર શ્રીમહાપ્રભુજી, જેઓ કૃપાના અર્ધુવ-સમુદ્ર છે, તેને પ્રાપ્ત કરવાને જ વિશ્વાસ રાખ. 'કૃપાણુ' પાક કદીને નાથાણકે અસંગત અર્થે દેહી બેસાડે છે.

૧. ભાક્તમાર્ગમાં પ્રભુકૃપા માત્ર પરમ કારણ છે. તેવી આ માર્ગે સર્વ નિદ્ધ થાય છે, તેમાં કાંઈપણ સંશય નથી.

૨. જેમ ચાતકપક્ષી વિશ્વામયી સ્વાતિનક્ષત્રના જણને મેળવે તેમ જે વિશ્વાસ હરો તો કૃષ્ણરૂપ મેઘ, સ્વામસુંદર જરૂર સ્વાનંદને વર્ષાવશે.

૩. જે પ્રભાણુ જે વિશ્વાસ દરો તો તો સર્વ સિદ્ધ થશે. કેમકે અમારા સ્વામી સર્વ સમર્થ છે.

૪. તે સ્વતઃ સમર્થ હોવાથી જીવનાં કરેલાં સાધનોની અપેક્ષા-દરકર કરતા નથી. વિશેષમાં ભગવદીયોનાં કાલકાર્યને જીએ છે.

૫. એક ઉપાયનો નિશ્ચય કરીને અનાત્માના કર્મોનો ત્યાગ કરીને પ્રભુની કૃપાનું જ અવલંબન કરવું, તે પ્રભુપ્રાપ્તિનો સુખ્ય ઉપાય છે.

હુમાં પંખી પરછાંચ થકી નૃપ હોય સહજ નર; ૧૨૦
 ચાં શું ચિત્ર પ્રાપ્તિ પ્રભુ કેવળ છાંચ ગુરુકર.
 વણુશ્રમ શ્રીજી મળે મહાપ્રભુ હૃદે કસાવે; ૧૨૧
 જ્યમ માદા મોતી તટ નર વણુ તેડયું આવ.
 એક વસ્તુ ત્રય નામ શ્રીવલ્લભ વિઠ્ઠલ શ્રીજી; ૧૨૨
 જ્યમ ગંગાધારા ત્રિ નામ વસ્તુ નહીં ખીજી.
 હોળી નાગ પંચમી દીવાળી જ્યમ એક વારી; ૧૨૩
 ત્યમ એ વસ્તુ એક નામ ત્રિ લેવા ધારી.
 શ્રીજી લીલા સમગ્ર દ્યો એ વિધિ નિરખી; ૧૨૪
 ખેલવણાં ખડુ ભાતી શર્કરા સઘળે સરખી.
 તદપિ મહનમોહનજીની મન મોહની વલ્લભ; ૧૨૫
 તે વલ્લભ જ્યાં થયા સકળ સુખ તેને સુલભ.

૧૨૦. 'હુમાં' નામનું પક્ષી થાય છે, અને તે જ્યારે ઉડે, ન તેની છાયા જેના ઉપર પડે તે રાજા ધામ. આ દર્શાવે ઉર્દુ કવિઓ ધણીનાર લે છે, જ્યારે એક પક્ષીની છાયામાં આટલું સામર્થ્ય છે, તો પરમેશ્વરરૂપ ગુરુના કર શ્રીહસ્તની કેવલજાયાથી પ્રભુપ્રાપ્તિ થાય તેમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે?

૧૨૧. શ્રીમહાપ્રભુજીને હૃદયમાં પધરાવે તો શ્રીજી શ્રમ વિના જ મળે. જેમ માદા-સ્રીવર્ગનું પક્ષી મોતીનો ચારો ચરવા તટ.ઉપર ગયું હોય, તે વખતે નર વર્ગનું પક્ષી તેડાવ્યા વિના જ આપ્યું આવે તેમ.

૧૨૨. ગંગાજીના ત્રણ પ્રવાહ છે. સ્વર્ગ મૃત્યુ અને પાતાલ એ ત્રણે યોગમાં વહેચાઈ ગયલા છે. તેનાં નામો પણ જુદાં જુદાં છે. તેમ જ અત્ર સમજવું.

૧૨૩. નામ, ફાગ અને દીવાળી એ ત્રણે એક જ વારી-એ કહે-વતનું કિંદાઈરણું.

૧૨૪. સાકરનાં જ ધણા [ખસોનાં-રમકડાં જનાવ્યાં હોય, પણ તે નામાકારથી જુદાં જણાયો, ખાકી સ્વાદ, -મીઠાસ તો :ખધે એક સરખી જ અનુભવાયો.

૧૨૫. પોતાના (દ્વારામભાષના) સ્વેચ્છ શ્રીહાકુરજીનું નામ મહન,

શ્રીભગવત ઇચ્છાનાં વચન કહું જન સાંભળ;	
નિશ્ચલ પર્વતપ્રાય કરી મન સંશયથી ટળ.	૨૬
શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ નામરત્ન જે ગાશે;	
તે થકી શ્રીહરિ હૃદય તણું હારદ સમજાશે.	૧૨૭
શ્રીરાધાવર દર્શન પ્રકટ થાય વળી તેથી;	
પુષ્ટિપંથનું એ જ મૂળકો અધિક ન એથી.	૧૨૮
શ્રીજી સહુ સહુ વલ્લભ જપ પપ્તુ નામ કરે છે;	
એ રસ એમના કૃપાપાત્રને હૃદે ઠરે છે.	૧૨૯
શ્રીજી સેવા સ્મરણ સહુસ દિન કરતાં જે ફળ;	
તે ફળ શ્રીવલ્લભનું એક દિન કરણા સમજ્યા બળ.	૧૩૦
સ્તોત્રરાજ શ્રીસર્વોત્તમજી જે જન જાપે;	
તેને શ્રીજી થોડામાં સ્ફુટ દર્શન આપે.	૧૩૧

મોહનજી છે. મનમોહની-શ્રીસ્વામિનીજી તે જેના થાય તેને સર્વ સુખ સુલભ થઇ પડે તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

૧૨૬. પ્રભુની ઇચ્છાનાં વચન કહું છું તે માંભળીને, તારા મનને પર્વત સરખું નિશ્ચલ બનાવી દે, અને સંશય તજીને નિશ્ચય કરી લે.

૧૨૭. નામ રત્ન-ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ નામ તેને જે ગાશે, તેને પ્રભુનું હાર્દ-પ્રભુની ઇચ્છા થી છે તે સમજાશે.

૧૨૮. સ્પષ્ટ છે.

૧૨૯. વલ્લુનામ-અષ્ટાક્ષર અને નિવેદન વિના, શ્રીજી સાથે શ્રીનમ્રભને જાપ કરે છે, પરંતુ એ રસ તો એમના કૃપાપાત્રવિના હૃદયમાં ઠરતો નથી.

૧૩૦. શ્રીજીનું સેવાસ્મરણ હજાર દિવસ સુધી કરતાં જે ફલ થાય છે, તે જ ફલ શ્રીવલ્લભની એક દિન પ્રાપ્ત થયેલી કરુણાથી થાય છે, એનું કરુણાનું બળ-સામર્થ્ય છે.

૧૩૧. શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વરૂપનો પરિચય કરાવનાર શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્ર, સર્વ સ્તોત્રનો રાજા છે. જેમ બ્રાહ્મણેને ગાયત્રી નિત્ય કર્તવ્ય છે, તેમ રેણુએને આ સ્તોત્રનો પાઠ કર્તવ્ય છે. સ્ફુટ-સાક્ષાત-પ્રલક્ષ, ધત્તર સરવ છે.

કેવળ શ્રીમહાપ્રભુ ભજતાં શ્રીજી ન રીસાવે;	
વણ વહલ સમર્પે શ્રીજી મન અરૂચિ આવે.	૧૩૨
રામકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ પ્રકટ માન્યા ભજી ગાયા;	
વિભીષણાદિ પાંડવાદિ તે થકી ભક્ત લખાયા.	૧૩૩
રાવણાદિ કૌરવ કર્ણાદિક અપ્રકટ ધાયા;	
પ્રકટ અનાદર થકી અસુરકોટિમાં ગણાયા.	૧૩૪
જેનું ઉપડે ભાવ્ય તેહને નિશ્ચય આવે;	
ઉરમાં આસુર ભાવ હોય તો બ્રાંતિ ઉપજાવે.	૧૩૫
દૃઢ વિશ્વાસ સહજ પ્રભુનો મન તે જ ભક્ત મણિ;	
“ સંશય આત્મા વિનશ્યતિ ” ગાયું ગોકુળધણી.	૧૩૬
શ્રીમહાપ્રભુનો ભગ્ન ભરોસો તે જ અન્યાશ્રય;	
સકળ શુભ કૃતિ વ્યર્થ, કયો તે મહાદોષમય.	૧૩૭

૧૩૨. શ્રીજીને ન ભજતા કેવળ શ્રીવલ્લભાધીયના સેવનથી શ્રીજી રીસાતા નથી. પણ તેમને સમર્પ્યા વિના, શ્રીજીને સમર્પે તો પ્રભુનાં મનમાં અરૂચિ આવે છે. માટે જ કહેવામાં આવે છે કે “ શ્રીમહાપ્રભુજીની કહાનીથી અંગીકાર કરજો.” એમ પ્રભુને વિનંતિ કરીને સમપામ છે.

૧૩૩. રામકૃષ્ણ વગેરે પ્રકટ પરબ્રહ્મસ્વરૂપને સમજીને તેમને ભજ્યા અને ગાયા, તેથી વિભીષણ, પાંડવો વગેરે ભક્તો ગણાયા છે.

૧૩૪. રાવણ, કૌરવ વગેરે પ્રકટ પ્રભુનો અનાદર કરીને અપ્રકટ તરફ દોડ્યા તો તે અસુર કહેવાયા.

૧૩૫. વિશ્વાસ-દૃઢ નિશ્ચય થવો તેટલો જોનો બાબતરાશિ ખુલ્યો હોય તેની વાત છે. હૃદયમાં આસુર ભાવ હોય તો નિશ્ચયને સ્થલે બ્રાંતિ જ ઉત્પન્ન થાય.

૧૩૬. ૨૫૯^{મો} છે. અગ્રથાગ્રદ્ધાનથ સંત્યાત્મા વિનશ્યતિ એ શ્રીમુખ વાક્યનો ઉપન્યાસ, ગોકુળધણી-શ્રીકૃષ્ણ.

૧૩૭. શ્રીમહાપ્રભુજી ઉપરનો ભરોસો વિશ્વાસ, ભગ્ન-લક્ષો થઈ જાય તે જ અન્યાશ્રય, તેમ ચવાથી બધી સારી કૃતિ કરેલી ઉપર પાણી ધરી વળે છે એ મહાદોષમય છે.

- દૃઢ આશ્રય શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ્લનો રાખે;
સેવે સમરે શીલુ તે અનુપમ રસ ચાખે. ૧૩૮
- કળિમા ભક્ત્યાદિક માર્ગ સહુ છે અતિદુર્લભ;
હરિ ચરણાગતિ મુદ્દ હોય તો તો સર્વે સુલભ. ૧૩૯
- ચરણાગતિ પણ શુદ્ધ મળવી જીવ કઠિન ઘણી છે;
સઘળી સાંગોપાંગ વસ્તુ શ્રીગુરૂથી બહી છે. ૧૪૦
- તેના સંબંધથી સવ તે તુજામાં શુભવી
તેથી પ્રાપ્તિ વિશ્વાસ રાખ્ય તુંથી નથી બહુવી. ૧૪૧
- નિજ સાધન બળ કોઈ નથી પામ્યું શ્રીહરિને,
સર્થા સર્વના અર્થ મહત્સંબંધે કરીને. ૧૪૨
- નગર ગલીનું નીચ નીર પણ મળ્યું ગંગને,
પછી તદ્દપ ન થાય દોષ લાગે પ્રસંગને. ૧૪૩

૧૩૮. સ્પષ્ટ છે. અનુપમ-ઉત્તમોત્તમ, અનૌકિક, આનંદમય રસ.

૧૩૯. કલો નક્ત્યાદિમાર્ગા હિ દુઃસાધ્યા इति मे मतिः એ શ્રીનકુબ્જા-ધીશ્વર આચાર્ય કરે છે. પરંતુ પ્રભુની ચરણાગતિ જો દૃઢ દોષ તો બહુ સુલભ સમજી લેવું.

૧૪૦-૪૧. ચરણાગતિ પણ કરાવ કલિકાળમા શુદ્ધ રીતે મળી કઠિન છે, તેથી હે જીવ, સઘળી વસ્તુ સાંગોપાંગ ગુરૂથી જ બની છે એવો વિશ્વાસ ગંભીરે, શ્રીગુરુના જ સંબંધથી તે તારામા છે, એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખ તારાથી કંઈ નથી બનવાનું.

૧૪૨. પોતાના સાધન બલથી કોઈ પ્રભુને પામ્યું નથી. મહાન પુરુષોના સંબંધથી જ મર્વ અર્થ સર્થા છે.

૧૪૩. ગંગને-ગંગાજીને, ગંગાત્વે સર્વદોષાણા શુભદોષાદિવર્જના । ગંગાત્વેન નિરુપ્યા સ્યાત । એક વીર મંદ પાણી પણ ગંગાજીને જઈને મળ્યું, તો પછી તે પોતાના પહેલાના રૂપ-નીચરૂપ ન થાય. જો તેમ થાય તો પ્રસંગ-મહાનતા ઉત્તમ સંગને દોષ લાગે.

પ્રહણ કર્યો, નવ તને મહદંજદપિ અયોગ્ય જન;	
દોષ જીવના ભેતાં અડે જરદને લાંબવ.	૧૪૪
અગપણે બાણે સાધન કર્યું ન મુજમાં;	
શ્રીવલ્લભ સંબંધે પૂરણ સઘળું તુજમાં.	૧૪૫
કુઠિત કરીય પ્રતીતિ અધમપણું મનમાની;	
અગપણે કંઈ ચિંતા પહું ફળમાં નહિ હાનિ.	૧૪૬
મારું સહુ બળ શ્રીગુરુ છે દૃઢ પડયો ભરોસો;	
શ્રીજી તેના થઈ ચૂક્યા કિચિત નહીં સાંસો.	૧૪૭
સાધન કર્મ કર્યાં પાંડવમાં બુઝ્યો વિચારી;	
કેવળ કુંતીસંબંધે વશ શ્રીગિરિવરધારી.	૧૪૮
વેદવિરુદ્ધ ધણું કારજ પારથથી જાનિયાં;	
તે ઉલટાં અંતર પ્રીતે પ્રભુ સાધન ગણિયાં.	૧૪૯

૧૪૪. તે જ દર્શાવે પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં થયે છે. જે અયોગ્ય જન હોય તો પણ એક વખતે અગીકાર કર્યા પછી મહાન પુરો તોને હોડતા નથી. તે જે જીવના દોષો જુએ તો તેમના બિરદને લાંબન લાગે.

૧૪૫. અગપણે-મૂર્ખતાથી મહત્સંબંધ તે જ સાધન. સ્પષ્ટ છે.

૧૪૬. પોતાના મનમાં અધમતા લાવીને મને પ્રભુ ફળ આપશે કે હિં એવો સદેહ ઉત્પન્ન કરીને વિશ્વાસને કુઠિત કરીય, થડાડીય, મૂર્ખતાથી ક્યાટ કરીય, તોપણ તારો અગીકાર કર્યો છે, એટલે તને ફળમાં હાનિ થવાની નથી.

૧૪૭. જેને એવો વિશ્વાસ જ છે કે મારું જે કાંઈ છે તે ગુને જ છે, એવો દૃઢ વિશ્વાસ જેને છે, પ્રભુ શ્રીજી તેના થઈ ચૂક્યા બલવા. તેમાં ચોડો પણ સાંસો-સદેહ નથી.

૧૪૮-૪૯. પાંડવોમાં શું સાધનો હતાં? તેઓએ એવાં સાં ઉચ્ચ કર્મો કર્યાં હતાં? માત્ર કુંતાજીના જ સંબંધથી પ્રભુએ તેમના ઉપર દયા કરી, તે એટલે સુધી કે 'તેઓના' હાથે વેદવિરુદ્ધ ધણું. કાર્યો, જેવાં કે ગુરુદત્તન વગેરે, થયાં પણ પ્રભુએ તેને ઉલટી રીતે સાધન રૂપ ગણી લીધાં.

- જે કુળમાં હરિ ભક્ત એક હોય સહુ કુળ તારે;
તે સહુમાં ક્યાં ભક્તિ ? હરિ સંબધ વિચારે! ૧૫૦
- સંસ્કાર નહિ વેદાદિકે સ્ત્રી શૂદ્ર કહાવે;
તે બ્રાહ્મણ સંબધ માત્ર બ્રાહ્મણી શ્રતિ ગાવે. ૧૫૧
- અધમ ઉદક સુરસરિત સમાન સંબધ તણે બળ;
ત્રી ધાર ગાગોદ ક્યું ધોવાય મૂત્ર જળ. ૧૫૨
- ક્ષીર નીર ગોધૂમ કંકર મળી હરિ ગુણ કાગળ,
સમાન હોય સન્માન બુઝો સંબધ તણું બળ. ૧૫૩
- ઉત્તમ અધમ ઉત્તમતા સંબધ પામ્યે;
શાણા બુઝો વિચારી વસ્તુ સઘળે કામે. ૧૫૪

૧૫૦. ઉપરની વાતને વધારે અપદ કરે છે. પ્રભુ પોતાના જનનો મળધ વિચારીને જ કરુણા કરે છે, બાકી બધા કાંઈ પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે આ સાધનો કરતા નથી.

૧૫૧. સ્ત્રી શૂદ્રાદિકને વેદાદિક સંસ્કાર થતા નથી, એમ કહેવાય છે, પરંતુ જ્યારે બ્રાહ્મણ સાથે સંબધ થાય છે. ત્યારે તો તે સર્વ થાય છે, એમ શ્રુતિ કહે છે:—દ્વિવિધા સ્ત્રિયો વ્રજાવાદિન્ય સયોવધ્વધ્. તત્ર વ્રજાવાદિ નોનામુપનયનમપ્રાપ્ત્યન સ્વગૃહે મૈત્ર્ય ચ । સયોવધૂનામુપનયનં કૃત્વા વિવાહઃ ।

૧૫૨. સુરસરિત—ગંગાદી ઉદક—જલ. ગાગોદક—ગંગાજલ.

૧૫૩. ક્ષીર—દૂધમા નીર—ગાણી મળે દૂધ ગણાય. ગોધૂમ—વડની સાથે કાકરા પણ તોળાય, તેમ પ્રભુના ગુણો જેમાં લખાયા છે, તેવા કાગળને પણ પ્રભુસ્પર્શ મનાય. ઉત્તમ વસ્તુના સંબધથી અધમ વસ્તુને પણ સન્માન—ગુણ સન્માન મળે છે. એ સંબધનું બળ છે.

૧૫૪. ઉત્તમતા કે અધમતા તેવા તેવા સંબધથી જ થાય છે. સરળે સ્થળે તેમ જ છે. તે વિચારીને શાણા લોકો! બોધ લો.

ઉત્તમ વસ્તુ અધમ અતિજ ઉદર દુર્ગધે,
પુરુષોત્તમ મળમાસ નામ કેશવ સંબંધે. ૧૫૫

વણુ સંબંધ વરવસ્તુ પ્રાપ્તિ નવ હોયે કોઈને;
સંબંધ બળતણ નિજ બળ દોડે મરે રોઈને. ૧૫૬

એ જ પુષ્ટિપથરહસ્ય શ્રીવલ્લભ શ્રીવિઠ્ઠલ;
એમનું બળ આશ્રય અનન્ય ધર ઇચ્છે નિજ ભલ. ૧૫૭

સાધન રૂળ હરિસંબંધથી જ સિદ્ધ છે બંધે;
તેપણુ હરિરૂચિથી જ થાય પથપુષ્ટ ન સંદેહ. ૧૫૮

કેવળ સ્વાચાર્યાભિમાન શ્રુતિયોગ કહ્યો છે;
પુરુષોત્તમ પ્રાપ્તિ ઉપાય એ સરળ લલ્લો છે. ૧૫૯

૧૫૫. બોજન ઉત્તમ વસ્તુ છે, પરંતુ ઉદરમાંની દુર્ગંધવાળા તે બ્યારે ખરાબ થાય છે, ત્યારે ખરાબ કહેવાય છે. તેમ જ પુરુષોત્તમ માસને સર્વ કોઈ મલ માસ કહીને નિંદતા, તે પ્રભુના સંબંધથી ઉત્તમોત્તમ બની ગયો. ઉત્તમ વસ્તુ ખરાબના સમાગમથી અધમ બને છે, જેમ સુંદર અજ પેટના સંબંધી વિદારૂપ થાય છે. તેમ જ ઉચ્ચતા સંબંધી નીચ ઉચ્ચ બને છે, જેમ મલ માસ પ્રભુના અંગીકારથી પુરુષોત્તમ માસ કહેવાયો.

૧૫૬. સંબંધ વિના કોઈ થતું જ નથી. સંબંધ વિના પોતાનું કદાપણુ ડોળે તો તે રોઈને મરવાનો.

૧૫૭. પુષ્ટિપથનું રહસ્ય એ જ છે. હે જીવ, જો તારું તું બલ-બલું કરવા ઇચ્છતો હોય તો શ્રીવિઠ્ઠલ શ્રીવલ્લભનો અનન્ય બલવાન આશ્રય કર.

૧૫૮. સાધન અને ફલ માત્ર પ્રભુસંબંધથી જ સિદ્ધ થશે. પ્રભુનો સંબંધ પણ પ્રભુની રૂચિથી જ થાય છે, પુષ્ટિમાર્ગની તેવી ટેડી રીત જ છે, તેમાં સંદેહ જેવું કોઈ જ નહિ.

૧૫૯. યજ્ઞ દેવે પરા મર્તિર્યા દેવે તથા મુરો એ વેદ મંત્રમાં માત્ર ગુરુનું જ અભિમાન મુખ્ય ગણ્યું છે. તેનું નામ જ યોગ અને તે જ પ્રભુપ્રાપ્તિનો પરમ ઉપાય છે.

॥ કવિત ॥

ચિંતા કાઢુ ષાતર્કી ન કરની કહે ઓચલ્લભ,
 આસરો અનન્ય સહજ પ્રાપ્ત મુષ્ટ ફલ હે;
 મહાપ્રભુ રૂપા પાત્ર શ્રીજી પ્રાપ્ત પ્રિય માને,
 કરી લે અયોગ્ય યોગ્ય જયપિ સમલ હે,
 તાહીકો પક્ષપાત અક્ષમ અપરાધ ક્ષમા,
 નિ સાધન નિજાનંદ કે પ્રમેય યલ હે;
 શ્રીમદ આચાર્યજૂકો દયા તું તો હોય રહે,
 અનાયાસ અભયદાતા એ પ્રભુ અનલ હે.

૧૬૦

કેવળ કૃષ્ણ જ્યે ઉર આવી જાય અવિનાશી,
 શ્રીવલ્લભ વિઠ્ઠલ સહ રટતાં અચળ નિવાસી.

૧૬૧

(શ્રુતિ) પકાકી ન રમતે દ્વિતીયમૈચ્છત્

૧૬૦. ચિન્તા તપિ ન કાર્યા એમ શ્રીનવસ્ત્ર અથવા શ્રીમહાપ્રભુ આગા કરે છે. માત્ર એક અનન્ય આશ્રય હોય, તો સહજમા પુષ્ટિન-પ્રભુ મેવા મળે છે. શ્રીમહાપ્રભુના રૂપાપાત્રને સાક્ષાત્ શ્રીજી પશુ પ્રાણથી પ્રિય માને છે. જો તે અયોગ્ય હોય તો યોગ્ય બનાવી દે છે. સમલ-દોષવાળો તેનો જ પક્ષપાત-મક્તનો જ પક્ષપાત. નહિ ક્ષમા કરવા યોગ્ય અપરાધની ક્ષમા કરવી અને તદન સાધનરહિતને પશુ પ્રભુના સ્વરૂપાનંદનું માત્ર પ્રમેય બનથી જ દાન કરે છે. એ શ્રીઆચાર્યચરણનો ચઢતો હો દયારામ, તું પડ્યો રહે. તે અનલ-અભવ-સુખારવિદસ્થિત આધિદેવિક અગ્નિ-શ્રીવલ્લભ આયાસ-પ્રયાસ વિના જ અભયદાન આપનારા છે.

૧૬૧. કેવલ કૃષ્ણનામ રટતા હૃદયમા અવિનાશી પ્રભુ આવરો ખગ, પરતુ નિશ્ચય ચઢતે નહિ ગિરાજે. જો શ્રીવલ્લભ અને શ્રીવિઠ્ઠલ માથે બજારો, તો અચલ-નિશ્ચલ-નિરતર નિવાસ કરશે શ્રુતિ-બૃહદારણ્ય ઉપનિષદમા કહ્યું છે કે, “પ્રભુ જોલે એકલા રમણ કરવા નથી, ખીજાને ઇ-કે છે, ત્યારે બહારપે થાય છે.” તેથી જ શ્રીવલ્લભ, શ્રીવિઠ્ઠલ અને સર્વ આળસ સ્વરૂપે થયા છે.

રસાવલી.

શ્રીજી શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ બાળક સારા;	...
માંટ ઠોર મઠડીને જેમ કાંઈ સકરપારા.	૧૬૨
પૃથક્નામ આકાર વસ્તુ તેની તે લાખો;	
સમજી એમ મનમાંહા દેવી સહુ સંશય ટાળો.	૧૬૩
થયો પ્રહસનબંધ જેહુ વલ્લભસુતદારા;	
મુખ્ય સ્વામિની તે તેને ખીજાં તજદારા.	
પુત્ર જીવ સહુ એ વિધિ વિવેક મનમાં ધરશે;	
તો સહજે શ્રીજી મળશે સહુ કારજ સરશે.	૧૬૫
જેવું હરિ ગુરૂરૂપ ત્યમ જ વૈષ્ણવનું બળો;	
વણુ શ્રમ મહાકળ મળે ઉભયથી અધિક પ્રમાણો.	૧૬૬
વલ્લભ વિકૃલ જે વકાર આધત રહ્યા છે;	
મધ્યે પણ કૃષ્ણનો મેળે વૈષ્ણવ જ લહ્યા છે.	૧૬૭

૧૬૨.-૧૬૩. સારા-સર્વ બાલકો-શ્રીગોસ્વામિબાલકો સર્વ એક સ્વરૂપ જ છે. જેમ ધી, સાકર અને ધડના લોટની માંટ, ઠોર, મઠડી વગેરે થણી સામગ્રી બને છે, તેમાં ફક્ત નામ જ જુદાં છે, આકાર જુદા છે, વસ્તુ-પદાર્થ તો સર્વમાં એક જ છે, તેમ શ્રીવલ્લભવંશમાં ખાત્ર નામાકારથી જ ભેદ છે, વસ્તુતઃ તો સર્વ ભગવત્સ્વરૂપ જ છે.

૧૬૪. જે શ્રીવલ્લભવંશના બાલકદારાં બ્રહ્મસંબંધ થયો છે, તેને મુખ્ય સ્વામિનીસ્વરૂપ માનવાં, અને ખીજાં બાલકો ત્રીજજદારા ત્રીગોખીજન તુલ્ય સમજવાં. 'બાલક' સંશયનું રહસ્ય એ છે કે, જેમ રાજા વિદ્યમાન હોય ત્યારે ગમેતેટલી ઉમરનો પુત્ર પાટલીકુમાર જ કહેવાય છે, તેમ શ્રીવલ્લભપ્રભુ નિત્ય જૂતલમાં બિરાજમાન હોવાથી, તેમના વંશમાં જે સ્વરૂપ પ્રકટે છે, તે તત્સ્વરૂપ છે, છતાં પણ બાલકસંશયથી જ ઓળખાય છે.

૧૬૫. સ્પષ્ટ છે.

૧૬૬.-૬૭. હરિગુરૂનું સ્વરૂપ બતાવીને વૈષ્ણવનું સ્વરૂપ બતાવે છે. વૈષ્ણવ પણ તેવા જ છે, હરિગુરૂરૂપ જ છે, વધારે શું પણ તે બંનેથી અધિક

કશું ન સમજ્યો હોય, હોય અતિપ્રિય ને હરિજન;
 તેને કશું કરવું ન રહ્યું હરિ પ્રિય સમ લોચન; ૧૬૮
 દ્વિદળ મધ્ય અંકુરિ અથવા મંજરી પણ નેળે;
 ભુગલ રૂપથી એમ જ લલિતા છે ચિત્ત પ્રોજ્યો. ૧૬૯
 લલિતા દામોદરદાસજી શ્રીવલ્લભ વલ્લભ.
 વૈષ્ણવ તેનો વંશ ભને દુર્લભ સહુ મુર્લભ. ૧૭૦
 મૂળ પુરુષ સર્વેશ્વર શ્રીજી શ્રુતિ ઠહ્યા છે;
 પણ તે શ્રીવલ્લભ વથ વર્તી સદા રહ્યા છે. ૧૭૧
 શ્રીમહાપ્રભુ વણુ કૃપા ન તે કોને પણ લાપે;
 સાધન ધર્મ અનેક પ્રકાર યથાપિ આરાપે. ૧૭૨

છે, કેમકે શ્રમ વિના મહારક્ષને આપે છે. શ્રીવલ્લભનો વકાર તે 'વે'માંનો 'વ' સમજવો. વચ્ચે 'ષ્ય' તે કૃષ્ણનો 'ષ્ય' હોવો. છેલ્લો 'વ' તે વિઠ્ઠલનો વ નિર્ધારવો. એ ત્રણે મળીને વૈષ્ણવ શબ્દ થાય છે, માટે વૈષ્ણવ ત્રણે સ્વરૂપ સમજવા.

૧૬૮. કાંઈ સમજતો ન હોય, પરંતુ હરિજન—ભગવદ્દીપ કુપર નેતે પ્રેમ છે, તેની ટહેલ કરવાને જે તત્પર છે, તેને માંધ કરવું રહેતું નથી. તે પ્રભુને પણ નેત્ર સમપ્રિય છે.

૧૬૯—૭૦. દ્વિદલ—એ ભાગ. જેમ ચણામાં બે ભાગ છે, અને તેના વચ્ચે એક અંકુર ફુટ્યો હોય છે, તે જ મંજરી પણ કહેવાય છે. તેમ જ સયોગ અને વિયોગ રૂપ બેદલ જેમાં છે એવા પ્રભુમાં, શ્રીવલ્લભ-વિપ્રયોગ રૂપ હોઈને શ્રીસ્વામિની રૂપ છે, અને શ્રીદાકુરજી પતિરૂપ છે, એ બેની વચ્ચે શ્રીસ્વામિનીજીનાં સખી લલિતાજી નેધએ, તે આ શ્રીદામોદરદાસજી છે. તે શ્રીવલ્લભના વંશનું જે વૈષ્ણવ ભજન કરે તેને દુર્લભ પણ મુલભ છે.

૧૭૧. મૂળ પણ પુરુષોત્તમ તો સર્વેશ્વર શ્રીનાથજી જ છે એમ વેદ વદે છે, પરંતુ તે પ્રભુ પણ શ્રીવલ્લભને આધીન થઈને રહ્યા છે એમ સાક્ષાત્ અનુભવાય છે.

૧૭૨. શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપા વિના તે કોઈને મળે નહિ. મને તેવા સાધનો કંઈ, ધર્મ આવરે, પરંતુ તેમની કૃપા વિના પ્રભુ મળે જ નહિ.

ચિંતામણિ મોટો પણ જેનો આખો મળિયો;
ત્યારે તે ચિંતામણિ થકી દાતા અતિ મળિયો. ૧૭૩

શ્રીમદ્દામણ સ્વતંત્ર પુરુષ શ્રીગુણ સાંભળિયું;
તેમની કૃપા બંધનું તેનું લાગ્ય અતિ મળિયું. ૧૭૪

પુદ્ડ પુદ્ડ ફળ શ્રીવલ્લભ ચરણારવિંદ છે;
તેથી અગ્ર કહે ફળ તે મતિ લાગ્ય મંદ છે. ૧૭૫

શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ્લ નામ વસ્તુ અતિભારી;
અંતરંગ શ્રીજીને પરમ લજ્જત અધિકારી. ૧૭૬

૧૭૩. પ્રભુસ્વરૂપ ચિંતામણિ મોટો છે, પરંતુ તેના આપનાર જે ન હોય તો તે શા કામનો? તેથી મણિથી પણ મણિના દાતા, તેને જાળખાવનાર શ્રીગુરુ જ મોટો છે. 'દાન વડુ કે દાની વડા' એ કડીનો ખાવાઈ ફરીને અહિં લીધો છે.

૧૭૪. શ્રીમદ્દામણજી નર્વ સ્વતંત્ર પુરુષ છે એમ શ્રીગુણે માંભળ્યું છે. તેમની કૃપા જેના ઉપર તેના બંધનના ભાગ્યની સી વાત ?

૧૭૫. પુદ્ડિ, પ્રવાહ અને મર્યાદા, એ ત્રણેના મિત્ર ભાવથી નવ ભેદ થાય છે. પુદ્ડિ મિત્ર પુદ્ડિનું ફલ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરના ચરણારવિંદ છે. તેનાથી આમળ બીજનું કાંઈ ફલ છે, એમ કહેનાર ખરેખર હીનભાગ્ય લાગે છે.

૧૭૬. શ્રીવલ્લભ અને શ્રીવિકૃલ્લ એ નામ વસ્તુ અત્યંત ગૌરવવાળું છે. જે શ્રીનાથજીના અંતરંગ છે, તે જ એના બજબજના અધિકારી છે, તેથી જ નામરત્નાખ્ય સ્તોત્રમાં શ્રીગુણોત્તરના પંચમ કુમાર શ્રીચતુનાથજી આજ્ઞા કરે છે કે:—શ્રીકૃષ્ણનો અનુચ્છ જેના ઉપર છે, તે વડે જ જેમનાં ચરણકમલ પ્રાર્થનીય છે, એના શ્રીવિકૃલ્લ છે. જેણે જન્મે જન્મે શ્રીગોપાલજીની ઉપાસના કરી છે, તેઓ આ નામરત્નાખ્ય કૌરુભમણિનો સાર બલુવાને અધિકારી છે, આ ત્રણેકનો પણ અર્થ નાથાચંકર બિચકલ સમજ્યા જ નથી.

॥ ઉક્તંચ ॥

શ્રીકૃષ્ણાનુગૃહોતૈકપ્રાર્થનોયપદાંબુજઃ । ધત્યાદ્ધ-
જન્મજન્મ તુ ગોપાલોપાસન યૈઃ કૃતં પુરા ॥
નામકોસ્તુભસારસ્ય જ્ઞાતું તે ચાધિકારણઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીરઘુનાથોક્તં

વચન વડાનાં લેઈ સંભતિ સઘળે આપી;
(કહ્યા) એક અનુભવ ગિરા થવા મન મુખ આલાપી. ૧૭૭
મેં મુજ પ્રબોધ થવા આ શ્રંથ રચ્યો છે;
અવર તેહને કાજ જેહને રચ્યો પચ્યો છે. ૧૭૮
શ્રીગુરૂ ગોપીજનવલ્લભ જેવી મતિ કીધી;
તેવી મેં આ શ્રંથ તણી રચના છે કીધી. ૧૭૯
ગમ્ય ન પડે અવરને પુષ્ટ સૃષ્ટિનું જીવન;
ભાવ ઉપજશે તેને જેહ હરિકૃપાપાત્ર જન. ૧૮૦

૧૭૭. કવિશ્રી કહે છે કે મહાન ભગવદીયો, ગુરુ અને પ્રભુનાં શ્રીમુખના વાક્યો લઈને સંભતિપૂર્વક આ અનુભવની ગિરા-ચાણી મનને મુખ થવા માટે આલાપી-કહી છે.

૧૭૮. કવીશ્વર ભગવદીય શ્રયનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે આ શ્રય મેં મારા મનને પ્રબોધ-અનુભવ સહિત 'સમગ્રજ્ઞ' થવા રચ્યો છે. બીજી તેને માટે કે જેને આ ઉત્તમરસ પસંદ પડ્યો છે અને પચ્યો છે.

૧૭૯. ગુરૂષ પ્રભુએ જેની શુદ્ધિ આપી છે, તેની આ શ્રંથની રચના મેં કરી છે.

૧૮૦. પુષ્ટિમણિ-પ્રભુના અનુયદ્યમાર્ગનો જ આશ્રય કરનારી દૈવ નિષ્ઠિત જીવન કેવાં રહસ્યોથી ભરેલું હોય છે, તે જાણનારા જાણે છે, બીજા જાણી શક્તા નથી. તેથી જ જે પ્રભુકૃપાપાત્ર હશે તેને તો આ પદાર્થ ઉપર, ભાવ ઉત્પન્ન થશે જ.

મહારસ સાગર ગ્રંથ સુરચ્ચો રસાવલી છે;	
સનનનનું મન સુણી પ્રકારો પરમાનદે.	૧૮૧
શ્રીવલ્લભદાસાનુદાસ જન દયારામ છે;	
તેણે આ રચના કીધી મન પૂરણ કામ છે.	૧૮૨
આ પુષ્ટિ પથ રહસ્ય ગ્રંથ શ્રવણ વા ગારો;	
સકળ પાપ સંતાપ જશે વાંછિત કૃણ થાશે.	૧૮૩

૧૮૧. આ ગ્રંથ મહાન અઔકિક રસનો મયુદ છે, તેથી તેને રમા-
વજાનાં જીવનમાં રચ્યો છે. જે દૈનિક દરો અને તે જો આ ગ્રંથ સાંભળશે,
તો પરમાનંદપૂર્ણ થશે.

૧૮૨. દયારામ શ્રીવલ્લભના દાસના દાસ છે, તેમણે આ ગ્રંથની
રચના કરી છે. તે મનની લાગણીને પૂરતારી છે.

૧૮૩. પુષ્ટિપથરહસ્ય નામનો આ ગ્રંથ જે સાંભળશે વા ગારો તેના
નર્મ પાપ તાપ ટાળી જશે, એટલું જ નહિ પરંતુ ઇચ્છિત ફળને પણ તે
પ્રાપ્ત કરશે.

ભક્તિવિષયક પદ.

શ્રીકૃષ્ણ અષ્ટોત્તર શત નામ ચિંતામણિ.

છંદ ભુજંગ પ્રભાત પદ ૧.

- નમો શ્રીગુરુદેવ શ્રીકૃષ્ણસ્વામી, નમો નંદકુમાર સુપર્ણગામી. ૧
નમો શ્રીયશોદાઅસુમીનવારી, નમો શ્રીગલાનુજ આનંદકારી. ૨
નમો રાધિકાનાથ ગોપીશવૃંદા, નમો શ્રીયમુનાપતિ મોદકંદા. ૩
નમો ગોકુલાધીશ શ્રીચેલધારી, નમો રાસવિહારી શ્રીજમુરારિ. ૪
નમો કુંજકેલિપ્રિયે રાય દાણી, નમો લાલ ત્રિભંગી, શ્રીવેણુપાણિ. ૫
નમો દ્વારકાધીશ લક્ષ્મીવિહારી, નમો ભક્તનાતા મહાકલ્પેશકારી. ૬
નમો દેવકીપુત્ર આનંદસિધુ, નમો હુદ્દ દેષી અતિ દીનમંદુ. ૭
નમો શેષ શંભુ, સતીનાથ ધાતા, નમો કંસ કેશી રિપુ મુક્તિદાતા. ૮
નમો ધર્મ ગોપા, હતા ભારજક્તિ, નમો શેષશ્યામી હરિ દાય ભક્તિ. ૯
નમો વિશ્વહેતુ, પતિ કાળ માયા, નમો પૂર્ણ અંશી વિભુ ગર્હરાયા. ૧૦
નમો પુણ્યલોકી, પ્રભુ પૂતનામી, નમો રામરૂપી શુચિ શુભ્રામી. ૧૧
નમો દેવ દેવેશ ગોવિંદ વિષ્ણુ, નમો યશ યોગેશ ગોપાલ જિષ્ણુ. ૧૨
નમો નરહરિ નાથ નિર્વાણદાયી, નમો ચક્રપાણિ ગદા નીરશાયી. ૧૩
નમો ગોપિકા મિત્ર સુભક્ત લક્ષ્મી, નમો રાધિકારૂપ સિધુ નિમગ્ની. ૧૪
નમો પુંડરીકાક્ષ, સ્વાનંદભોગી, નમો જન્મમૃત્યુજરાદી વિયોગી. ૧૫
નમો ગોપચૂડામણિ શ્રેયકારી, નમો શ્રીજગન્નાથસ્વામી ભવારિ. ૧૬
નમો કોટિ કંદર્પલાવણ્ય શૌરી, નમો પ્રાણુજીવન શ્રીત્રાંણીગૌરી. ૧૭
નમો સર્વ શક્તિપતિ નિર્વિનાશી, નમો ઈશ આમોદ શ્રીતેજરાશિ. ૧૮
નમો વ્યાપિવૈકુંઠ આનંદહેતુ, નમો પ્રેમ કીડા સનાતન સેતુ. ૧૯
નમો ગોપતિ કોટિ પ્રદ્યાંક સ્વામી, નમો શ્રીકૃષ્ણકેશ જય અંતર્યામી. ૨૦

નમો આત્મયોનિ, નમો નિર્વિકારી, નમો પરમ ભોગી નમો બ્રહ્મચારી. ૨૧
 નમો સર્વસાક્ષી નમો સર્વકર્તા, નમો સર્વભર્તા નમો સર્વહર્તા. ૨૨
 નમો બાલમુંકુંદ પદ્માવિલાસી, નમો ચાદવાધીશ વૈકુંઠવાસી. ૨૩
 નમો શ્રીશયંદ્રાવલી ચિત્તહારી, નમો મુંદરાંગી વૃંદાવનચારી. ૨૪
 નમો વલ્લભાધીશ વાગીશસાતા, નમો વિઠ્ઠલાધીશ પુષ્પીશક્ષાતા. ૨૫
 નમો ગોકુલેંદ્ર રઘુનાથ સીતા, નમો સત્યમામાપતિ કામ પિતા. ૨૬
 નમો અક્ષરાતીત અચ્યુત પ્રેમી, નમો શ્રીવૃન્નનંદ દાસ સુપ્રેમી. ૨૭
 નમો શ્યામ નારાયણાનંદ શક્તિ, નમો કેશવાપાર પ્રાણેશ ભક્તિ. ૨૮
 ઇતિ નામ શ્રીકૃષ્ણ આનંદકારી, મનોહારના સર્વ દાતા દુઃખારિ. ૨૯
 મહાપાપ સંતાપ કૃત્મુત ભસ્મી, સદાકાલ ગામે સદુજ્જ્વલભીતસ્મી. ૩૦
 મળે પ્રેમભક્તિ મળધીશ ખાત્રી, સદાકાલ તે વ્યાપીવૈકુંઠવાત્રી ૩૧
 કરે પાઠ એ શ્રીહરિભજ રીતી, દયાના પ્રભુજી મલે તોપ ભીજી. ૩૨

પદ ૨ જી.

જેના હૃદયમાં અખંડ રસિકરૂપ, તેને કાંઈ નથી કરવું રે,
 પૂર્ણ લીલાસહ રાધા મજ ભૂપ, તેને ખાકી નથી તરવું રે. ટેક.
 જેને હૃદ આશ્રય શ્રીવલ્લભદેવ, તેને કાંઈ નથી કરવું રે;
 વ્યસન કૃષ્ણ મુખ્ય માનસી સેવ તેને ખાકી નથી તરવું રે.
 લૌકિકવૈદિક તણ શુદ્ધ શ્રીજી શરણ, તેને કાંઈ નથી કરવું રે,
 દીનભાવ વિરહતાપ ગિરિ ધરણ, તેને ખાકી નથી તરવું રે.
 ભજન સર્વાત્મા હરિ ગુરુ સંત, તેને કાંઈ નથી કરવું રે;
 હૃદ પ્રતીતિ પ્રીતિ ગુણગાન ગોપીકાંત, તેને ખાકી નથી તરવું રે.
 સદા સુમતિ શ્રીકૃષ્ણ નામ જાપ તેને કાંઈ નથી કરવું રે;
 ભક્ત દાસ દયા જગત અલગ પાપ, તેને ખાકી નથી તરવું રે.
 પ્રપંચ વિસ્મૃતિ મતિ કૃષ્ણાસક્ત, તેને કાંઈ નથી કરવું રે;
 ત્યાગ તોપ સંગ રંગ કૃષ્ણ ભક્ત, તેને ખાકી નથી તરવું રે.

સહજે આત્મ શાંત કર્યો કૃપાનાથ, તેને કાંઈ નથી કરવું રે;
 ગુરુ ભગવદીયે જાણ્યો હસી હાથ, તેને બાકી નથી તરવું રે.
 આસક્ત સહજે સહુ કૃષ્ણ કૃપાવડે થાય, તેને કાંઈ નથી કરવું રે;
 એનો જીવ પાસે નાં મળે ઉપાય, તેને બાકી નથી તરવું રે.
 સહજે પ્રીતિ વિશ્વાસ પ્રભુ સંજ, તેને કાંઈ નથી કરવું રે;
 દયાના પ્રીતમનો જેની ઉપર રંગ, તેને બાકી નથી તરવું રે.

અનન્યાશ્રય.

પદ ૩ ભુ-રાગ રામગ્રી.

હરિને ભજે વળી અન્ય આરાધે, તે અનન્ય ભક્ત ના કહાવે.
 અંતે તો સહાય શ્રીકૃષ્ણ કરે પણ, આગળથી અથડાવે રે; હરિને. ૧
 ભજતાં ગોવિંદ કોઈ નવ રહે બાકીરે, મૂળનું પાણી સઘળે પ્રહોંચેરે;
 શાખાઓ છાંટે તરુ તૃપ્તિ ના પામેરે, શ્રમ પોહોચે સમજે ત્યારે શોચેરે.
 ઘેર ગોવિંદ નંદે અંબા આરાધ્યાંરે, અજગરે ગળીયા પીડા પામ્યારે,
 પરિણામે છુટયા તો ન્યારે શ્રીપ્રભુએ છોડાવ્યા, પણ દેવીથી હુઃખ નવ
 વામ્યારે. હૃં ૩

અભયાનો આશ્રય કીધો અંબારિય ભક્તેરે, દુર્વાસાદ્રારા હુઃખ દીકુંરે;
 રક્ષણ સુદર્શનરૂપે કૃષ્ણે કર્યું, પણ કુધા કષ્ટ વર્ષે એક વેઠ્યુંરે. હૃં ૪
 પાંડવના ધરમા પ્રકટ પ્રભુ વસ્યા પણ, શિવાદિકને સેવ્યાની શ્રદ્ધા મનમાંરે;
 કુંતા સળધે દેશવ કષ્ટે (તો) ધાયા, પણ વિવિધની પીડા પામ્યા
 વનમાંરે. હૃં ૫

એવા ઇતિહાસ ઘણા સ્વરૂપમાં સમજે રે, અન્યાશ્રયે કીધે એવું થાયરે;
 બહુ ધરનો પરોણો જેમ ભુખે મરે પણ, બોળણો કોઈને ના દેવાયરે. ૬
 એક આસક્તિ વિના ચિત્ત નાં ચોરાયરે, સશય ત્યાં લગી સિદ્ધિ શાંતીરે;
 કૃષ્ણનો અંશ દયો કૃષ્ણને સેવે, જેના બાલકને આશા બેનીરે. હૃં ૭

પદ ૪ થું—રાગ સોરઠ.

એવા મુને વહાલા થાઓ વ્રજભૂપ, મારું મન મોહુ રહે તવ રૂપ. એવા.
 જેવો વહાલો લાગે છે મૃગને રાગ, જેવો વહાલો મણિ લાગે છે નિજનાગ;
 જેવો વહાલો મધુવ્રત પદપરાગ. એવા મુને૦
 જેવું વહાલું મીનને લાગે છે નીર, જેવું વહાલું લાગે છે મંભરને ક્ષીર;
 જેવું વહાલું લાગે ણિંબ ફલ કીર. એવા મુને૦
 જેવો વહાલો લાગે ચકોરને ઇંદુ, જેવું વહાલું ચાતક સ્વાતિ ઘનખિંદુ;
 જેવા વહાલા શ્રીગોપીજનને ગોવિંદ. એવા મુને૦
 જેવાં વહાલાં ભર પરસ્પર હોય, જેવું વહાલું ભોજન ક્ષુધિતને હોય
 જેવું વહાલું મહાતૃષાતુરને તોય. એવા મુને૦
 જેવો વહાલો આત્મા પોતાનો સૌ જગત, જેવા વહાલા તમારા નિજલક્ષ્મી,
 દયા પ્રીતમ હો તેવી નિજ આસક્તિ. એવા મુને૦

પદ ૫ મું—રાગ યજ્ઞો.

હરિ હિત કરતાં કદી પાપ, તે પણુ ધર્મ રૂપ નિશ્ચે બાણો;
 જેમાં ઇશ અનાદર થાય, ધર્મ કરે તોયે પાપ જ પ્રમાણો. તે પણુ. ૧
 હાર્યા વચન વસુદેવ કંસથી, (જે) આપીશું સહુ બાલ;
 કર્યો અધર્મ પણુ ધર્મ ઠર્યો, વ્રજ પદરાવ્યા ગોપાલ. તે પણુ. ૨
 નિજ વાયક પાણ્યું નૃપ દશરથ, થયો અનાદર રામ;
 દયાનિધિ હરિ માટે સ્વર્ગ પણુ, પુરીજન સર્વ સ્વધામ. તે પણુ. ૩
 અર્જુન અપાપ ગુરુ દ્વિજ હણીયા, રૂચિ કરી પંકજ નેન;
 ક્ષત્રિય ધર્મ સાધ્યો પ્રભુ પીડયા (તો) ભીષ્મ પડયા શરશયન. તે પણુ. ૪
 ઋષિ પત્નીએ પતિ વચન ઉલ્લંઘ્યું, પ્રભુ પોધ્યા ઠર્યો ધર્મ;
 યજ્ઞવિધિ સાધી પ્રભુ દુલબ્યા, તે મુનિનું ઠર્યું કુકર્મ. તે પણુ. ૫

ગુરુ ઉદ્ધંધી બલિ હરિ સતોખ્યા, પાપ થઈ ગયું પુણ્ય;
 ધર્મ શિષ્ય હિત હરિ અમાન્યથી, અધર્મી ઉથના મુન્ય. તે પછી. ૬
 પરમ ધર્મ તે તેજ જાણવો, પ્રભુ પ્રસન્ન જે વાત;
 દયા દયાનિધિ શ્રીમુખ કહું છે, તે વરણ્યું મેં ખ્યાત. તે પછી. ૭

પદ ૬ કું.

પ્રભુ પ્રસન્ન થયાની રીત, મુણે કહું શાસ્ત્રનાં વચન વડે,
 જેથી સરવે વાતે જીત, હૃદ વિશ્વાસ વધે સંદેહ ન અડે. શાસ્ત્ર. ૧
 અનન્ય હૃદ આશ્રય એક હરિનો, તજે અખિલની આશ,
 હરિ માઈ સૌ સારજ કરશે, ડગે નહિ વિશ્વાસશાસ્ત્ર. ૨
 દયા સર્વ દેહ ધારી ઉપર, સત્ય વચન સતોષ;
 ઇન્દ્રિય શાંત મન શુદ્ધ દીનતા, ગ્રહે ન કોઈનો દોષ.....શાસ્ત્ર. ૩
 શ્રીકૃષ્ણ શરણ ગ્રહી સર્વ સમર્પે, ભજે પ્રેમે ગુણ ગાય,
 દાસ ભાવ હરી ગુરૂ વૈષ્ણવ સમ, નિત્ય સત્સંગતમાં ધાય ...શાસ્ત્ર. ૪
 કૃષ્ણ નામ મન રસના નિશદિન, વિસરે નહિ ક્ષણરૂપ,
 એ થકી શીઘ્ર પ્રસન્ન દયા પ્રીતમ, રાધાવર વ્રજ ભૂપશાસ્ત્ર. ૫

પદ ૭ મું-લાવણી.

સાલજીએ સહુ સજ્જન કહું એક શીખામણ ખાત્રી,
 હેજ હે એક એક શિખામણ ખાસીરે, જેથી ચિતા ચિંતા જાય નાસી.
 પુરૂષ સકલ હરિદાસ થજો, સ્ત્રી સર્વે થજો પ્રભુ દાસી,
 હેજ સ્ત્રી સર્વ થજો દાસીરે, યાય નહીં જેમ જગમાં હાસી.
 મદ પાખંડ થકી અજગાં રહી સતસંગે વાસી;
 હેજ હે સતસંગે વાસી રે, દુષ્ટ અહીં અહીં લહી રહેવું ત્રાસી.
 સત્ય મને શ્રીકૃષ્ણ સેવજો થઈને હૃદ વિશ્વાસી;
 હેજ હે થઈ થઈ હૃદ વિશ્વાસી રે પ્રભુના અનન્ય ઉપાસી.

સર્વ વસ્તુ શ્રીહરિને અરપી, થવું હરિ સુખ અભિલાષી;
 હેળ હે હરિ હરિ સુખ અભિલાષીરે, ભલું કરશે સહુ અવિનાશી.
 કહેશેા દૃઢ વિશ્વાસ રહે કેમ ? છીએ અમો સંસારી;
 હેળ હે છીએ છીએ અમો સંસારી રે, મન ભટકણના અધિકારી.
 તો પ્રતીતિ આવ્યાની વિધિ સુણો હું કહું વિસ્તારી;
 હેળ હું હું હું વિસ્તારીરે, યુક્તિ અંતર દેઉં ઉતારી.
 અસન વસન ચિંતા હોય સૌને, પણ વૈષ્ણવ ના ધરશેા;
 હેળ હે પણ વૈ. વૈષ્ણવના ધરશેરે, ભજન ભૂલીના. અવર (કાંઈ) કરશેા.
 તુરત પરીક્ષા કરે કૃષ્ણ કદી, પણ મન ભય મા આણો;
 હેળ હે પણ મન મનભય મા આણોરે, હાડ નહીં ભય હરિ બાણો.
 વિશ્વંભર પ્રભુ ખિરદ સદા, તે કેમ દાસ જશે ભૂલી ?
 હેળ કેમ કેમ દાસ જશે ભૂલીરે ભરોંસો રાખી કરો કૂલી.
 જુઓ અજગર શો ઉદમ સાધે, વિશ્વાસે દિન કાપે;
 હેળ વિશ્વાસે વિશ્વાસે દિન કાપેરે, અકાર હરી તેને પણ આપે.
 સકર ખોર સિંધુ મધ્ય રહે, તેને નિત્યે સાકર ખાવી;
 હેળ હે નિત્યે નિત્યે સાકર ખાવીરે, વિચારો ત્યાં ક્યાંથી આવી.
 ગિરિશિખરે દ્રુમ રહે નવ પહોંવ, કોણ સલિલ ત્યાં સિંચે;
 હેળ હે કોણ કોણ સલિલ ત્યાં જઈ સિંચેરે. સુકે વાટિકા વૃક્ષ નીચે.
 ઉદમ કરતાં આજ આવડ્યો, ડાહ્યાપણ મનમાં વ્યાખ્યું;
 હેળ હે ડાહ્યાપણ ડાહ્યાપણ મનમાં વ્યાખ્યુંરે, પ્રકટતાં પય કોણે આખ્યું ?
 કર ઉદમ કલ્પના ટાળવા, શ્રીહરિ માથે રાખી;
 હેળ હે શ્રીહરિ હરિ માથે રાખીરે, મૂકી મન ગર્વ થવું સાખી.
 વણ ભોગે પ્રારબ્ધ દેહનું છુટે એમ કોણ કહેશે;
 હેળ હે એમ કોણ કહેશેરે, દેહકેમ અકાર વિના રહેશે.
 એમ શંખલા અનુસંધાને મુકી પ્રભુ ભરવી;
 હેળ હે મુકી મુકી પ્રભુ ભરવીરે, ફિકર ક્યાં રહી અમારે કરવી ?

શન્ય ભાગ્ય પણ સફલ થાશે, હરિ ભજ દૃઢતા રાખી,
 હેલ હે હરિ ભજ હરિ દૃઢતા રાખીરે, સુદામો એ વાત સાખી.
 અયોગમાં પણ મેલે પણ યોગ, વિશ્વાસે શ્રીગિરિધારી.
 હેલ હે વિશ્વાસે વિશ્વાસે ગિરિધારીરે, અનાવૃષ્ટિ ચાતક વારી.
 સાચું હોય તે પણ થાય જીવું આપણી અણ પ્રતીતે,
 હેલ હે આપણી આપણી અણપ્રતીતેરે, કર્યું પ્રક્ષાત્ર ઈંદ્રજીતે.
 અણ વિશ્વાસે ઉત્તમ ગુણકર ઔપધ પણ નવ આવે,
 હેલ હે ઔપધ ઔપધ પણ નવ આપે રે, નવ ગ્રંથ જીવું આલાપે.
 કાંઈ એક કારે લાભ થાય પણ ત્યાં પ્રભુ પ્રેરક ધારો,
 હેલ હે ત્યાં પ્રભુ પ્રેરક ધારોરે, એને કર દોરી સંચારો.
 હાનિ ઉધમે સહજ પ્રાપ્તિ પડે હરિ સત્તાએ કહેવી,
 હેલ હે હરિ હરિ સત્તા કહેવી રે, વ્યર્થ ચિદ્દ હુ પદ ગ્રથિ વહેવી.
 આ દષ્ટાંત વિચારી સમજી લાવણી જે ગાશે,
 હેલ હે લાવણી લાવણી જે ગાશેરે, પરમ સુખ તેને મન થાશે.
 દાસ દયાના પ્રીતમ ભજતાં નહીં કોઈ રહે ખામી,
 હેલ હે નહીં કોઈ રહે ખામીરે, અન્નપ્રયા નથી અતર જામી.

પદ ૮ મું-રાગ લલિત.

નિભય થાનેરે મનવા, મૂક મૂરખતા તારી,
 અદલકે દલીયા શ્રીજી તુજને, શે ના ભેય વિચારી. નિર્ભય ૧
 જોને પુષ્પ માળ શ્રીકંઠ તણી, શ્રીદ્વારિકેશે તુને આપી,
 સહ જન છુદી તુજને આપી, નિજ સેવકે આલાપી. નિર્ભય. ૨
 વિનતિ સુણી પ્રભુ ચક્ર સુદર્શન તુજ રક્ષણને આપ્યું,
 અમ્બારીષની પેર સમજાવે હરિ ઈચ્છા આલાપ્યું. નિર્ભય. ૩
 આપ્યું કમળ કૃપા કરી વિનતિ, સુણતાં શ્રીજીએ તુજને,
 એને પરમ અનુગ્રહ કે નહીં ? કહે સુખ્ય તું મુંજને. નિર્ભય. ૪

ચંદ્રહાસને વિષ કરી વિષયા, સહજમાં સૌ સુખ આપ્યું,
 શ્રીનાથજી દયાના પ્રીતમ, સત્ય કરી દુઃખ કાપ્યું. નિર્ભય. ૫
 શ્રીવલ્લભ કુળ નિજ રૂચિવર, દીપો અધરામૃત આપી,
 રૂક્મિણી તુલ્ય કરીશ તું સેવા, આત્મારામે આલાપી. નિર્ભય. ૬
 શ્રીગુરુપદ શિર ધરી નિજ લાખ્યો, ભવના પાપ સદુ ખોળ્યા,
 મેં તો પુષ્ટિનો અંત જન્મ તુજ, માત્રી દોષ કહી ડોળ્યા. નિર્ભય. ૭
 તું તે પ્રાણનિજ મહાપ્રભુ બોલ્યા, અમલ વાણી કહી ફરીને,
 ધાર્યું છે તે સિદ્ધજ કરજ, બોલ્યા કરૂણા કરીને. નિર્ભય. ૮
 નિજ ઇચ્છાથી શ્રીગોકુલ પતિ, શિર કર ઈર્ષ વર દીધો,
 ત્રિલોકમાં તુજને ન કો ઝીતે, મહાઅનુગ્રહ કીધો. નિર્ભય. ૯
 શ્રીજીમાં ચિત્ત અખડિત રહેશે, ચિંતા સકળ પજાશે,
 શ્રીદારિકેશ્વર શ્રીજી વાતો કરશે, સથય સર્વે બાશે. નિર્ભય. ૧૦
 ફરી નથી અવતરવું સુલુ મારા થા અખંડ ગોકુલવાત્રી,
 શ્રીસ્વામિની મદિર ઉર તાહરું શિર કર ધરિ કરી દાસી. નિર્ભય. ૧૧
 શ્રીપુરુષોત્તમ નિજ રૂચિ બોલ્યા કદા ન રહેશે ત્રાસે,
 કર્તવ્ય કશું તારે છે નહિ રહો પ્રભુ હૃદ વિશ્વાસે. નિર્ભય. ૧૨
 ઇત્યાદિક કરૂણા શ્રીજીની શ્રીવલ્લભ બળે લે નેષ્ટ,
 તે આગળ તુને વિદ્ય કરવાને સમર્થ છે નહીં કોઈ. નિર્ભય. ૧૩
 હરિ કરૂણાનો ગર્વ ન ધરવો રહેવું દીનતા રાખી,
 તદુપરાંત બને હરિ ઇચ્છા એ વિવેક શ્રુતિ સાળી. નિર્ભય. ૧૪
 છે ભગવાન હરિ ઇશ્વર છે, જેમ રાખે તેમ રહેવું,
 તેમને જેહ ગમ્યું તે સાડું જે પાડે તે સહેવું. નિર્ભય. ૧૫
 સહુ કરવા સમર્થ શ્રીજી પલુ નિજન અહિત ન થાય,
 દયા રાખ્ય વિશ્વાસ સદાં સૌ સાડું કરશે મનરાય. નિર્ભય. ૧૬

પદ ૯ મું-રાગ આસાવરી.

શ્રીજી સાંભળજો એક વિનતિ છે મારી,
 શ્રીવલ્લભ શરણાગત સંબંધ વિચારી.
 સમર્થ છે સ્વતત્ર છે કાંઈ કહેતાં ન કાવું,
 અપરાધી પણ શુર સોંપ્યો વિનતિને આવું,
 પુષ્ટિ પથ પ્રભુ કર સાદો કંઈલા બલ તારો,
 મર્યાદા રીતે કરણી જોઈને તે ન્યાયે શું મારો,
 નિજનો લહીને કર ગ્રહો નિજનો તો વિચારો,
 બુદ્ધિ પ્રેરક છતાં અનુચિત કરું ત્યાં કેમ ન વારો.
 કરતાં વારો કે કરવા દો તો ના ગણુશો,
 અઘટિત દેખાશે કરવા દેશો ને હણુશો.
 અણુગમતું તમને મુજને તે કરવું ના ભાવે,
 જો તેવી મતિ દો તો દહાડો દુઃખનો શીદ આવે ?
 આપ પ્રસન્ન જે કીધે તે કૃતિ મુજથી ના થાય,
 તે બુદ્ધિ આપો તો સહેજ સહુ સુધરી જાય,
 કામ કોધાદિક રિપુ મુજ હૃદયથી ટાળો,
 આપ વસીને સદા ત્યાં ચિંતા કલેશ સહુ ગાળો.
 માયા સુખ મોહ બળ કાળ કર્મને ફાંસી,
 નિજ કંઈલા વિષુ નહીં તુટે જનની જગ હાંસી,
 ફરી ફરી એ મારું મુજ મતિ તમમાં રહો લોભી,
 મલીન ના થાય કદા વૈષ્ણવતા રહે ચોભી.
 મોટા છે માનો તો ફલ નહીં તોએ લવરી,
 આપ માન્યાથી મોટી મુનિ સહુથી શગરી.
 આપ માન્યાથી ઘેલું ડાહ્યું કહેવાય,
 આપ કંઈલાથી અવળું સવળું થઈ જાય.
 આપ મન્યાએ જે પાડો છે તે સહું છું,

હુઃસહ હુઃખ નથી સહેવાનું ટટળીને કહું છું.
 આપને ગમતી હોય કૃતિ તો કરાવો,
 પણ એ યાચું અપરાધ થકી તો બચાવો.
 પ્રપંચ વિસરાવી દો નિજમાં આસક્તિ,
 દોય પ્રેમ લક્ષણ પુષ્ટિ પથ સાચી ભક્તિ.
 શ્રીગોવર્ધન ધર દયા પ્રીતમજી શ્રીજી,
 વિજ્ઞાપિમાનો મારે ઓથ ના બીજી.

પદ ૧૦ મું-રાગ કેદારો.

ભાવી સમજ્યા તદ્દપિ, સુમનસમર્થ ન કો, શ્રમ પડે સોય ભાવી ન ખૂલે;
 શાણા શાંતિ શ્રદ્ધે; મૂર્ખ મિથ્યા મથે, થાય થવાનું નિદાન કૂલે. ભા. ટેક.
 સુર વાણી સ્વાણી કલેશ કંસને બહુ થયો, કર્મ પ્રયત્ન કરી કરીને હાર્યો;
 પાપમાં પચી ગયો ધર્મશોધી થયો, નંદનંદનજી નિદાન માર્યો. ભા.
 ભાવિભય ભાંજવા, બાણાસુર બહુ મથ્યો, પુત્રીને એકલી સ્થંભે ચઢાવી;
 તદ્દપિ અનિરૂદ્ધ વર્યા હસ્ત છેઘા હરિ, શિવ વચન ત્યાં મળ્યું નિપજ્યું. ભા.
 દુષ્ટમતિદ્વિજમુખથી ભવિષ્યમુણીને બ્રમ્યો, ચંદ્રહાસને હ્રમ્યો થવું ન મટિયું;
 વિપત્તિવિપયા કરી નૃપસુતા પણ વરી, નૃપ કર્યો જન હરિ વિમ્લ વટીયું. ભા.
 બ્યાસ વદનથી મુષ્યું ભવિષ્ય જનમેજયે, યજ્ઞ નહિ કરે કહું તદ્દપિ કરીયો;
 અષ્ટાદશ વ્રજ હલ્યા મુનિ કહી મળી, એતે પણ અર્થ એકો ન સરીયો. ભા.
 નિજ પરાવ્ય સુણિયોરાવણ મુયોધને, તદ્દપિ શ્રમ કરી મૂઆ ભાવિટંગવા;
 ગુરુ વચ ના ગણ્યું બનવાનું તે બન્યું, સહુને આશાધમે સુખ મળવા. ભા.
 નારીનો નર કર્યો મુધુમ્ન વસિષ્ઠે તદ્દપિ તે નારી થઈ ભાવિ ક્ષણીયુ ?
 વળી મુનિ તપ બળે શ્રીપુરૂષ પ્રતિપક્ષ એમજ થાવું હતું થઈને ખળીયું. ભા.
 એવા ઇતિહાસ બહુ સ્વરૂપમાં સમજી લો હરિ ઈચ્છા કરવા કોન બળીયું;
 તદ્દપિ જડજીવનો યોગ્ય શમતોનથી. દયા પ્રીતમ ચરિત્ર ના બચ કળીયું. ભા.

નથી જીવને લવિધ્યનું જ્ઞાન, હરિજન હિતજ કરે,
 વણુ સમજે શોચ અજ્ઞાન, આગળ અર્થ સરે. ટેક.
 ઉર્વશી દ્વાર અર્ચુન વ્યંઙળ, થાજે શાપ કામે આવ્યો રે,
 ગુપ્ત રહ્યા એક વર્ષ પાર્થ ત્યાં ઉપયોગી તે આવ્યો. હરિ. ૧
 સર્પ હણી મુનિ કંઠે ભરાવ્યો, જો એ મતિ ના ઉપજાવત રે,
 રાજ્યાસન તણુ શ્રીમુખ ભાગવત, અવણુ સમય ક્યાં આવત ? હરિ. ૨
 કરકોટક નાગે નલને, કરડી કુરૂપ કરી દીધોરે,
 અતિ રૂપાળો ગુપ્ત રહત કેમ ? હરિએ એ ગુણ કીધો. હરિ. ૩
 જો મનોબધા નાં વ્યાસને ઉપજત તો કમે પ્રીત કેમ વામતરે,
 નારદ દ્વારા પ્રેમ લક્ષણા કહો ભક્તિ કેમ પામત ? હરિ. ૪
 વૃન્દાને છળી સત્યચુકાવી, મનમાં તે અતિ દુઃખ પામીરે,
 એમ ન થાત તો ત્રિલોક સુંદર, શ્રીજી મળત કેમ સ્વામી ? હરિ. ૫
 જો જ્ઞાન ગર્વ ના ઉદ્ભવ ઉપજત, તો વ્રજમાં શીદ ભત રે ?
 પરા ભક્તિ કેમ પામત ? હરિ વદલભાદર્ય કેમ થાત. હરિ. ૬
 અભયાશ્રય અમ્બરીષ નૃપને, જો ન કદાપિ ભગત રે,
 અનન્ય ભક્તિ કયહું ના પામત દુર્વાસા ગર્વ નાં ભાગત. હરિ. ૭
 ચિત્રકેતુને સુત શોક ન ઉપજત, તો નારદ ગુરુ ક્યાં પામત ?
 સાક્ષાત હરિ દર્શ થાત નહીં, ભવનો કલેશ નાં વામત. હરિ. ૮
 રામ હર્ષથી શાપ ભુંગાંડી, મુનિ પામ્યા હરિ ભુક્તિરે,
 નહીં તો માયા કાલ તરત કેમ ? પામત મહાભક્તિ ? હરિ. ૯
 નંદદાસને સ્ત્રી મોહ ન ઉપજત, તો શ્રીગોકુલે કેમ આવત રે,
 પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ ક્યાં દેખત ? ભક્તિ ભક્તીશ કેમ ભાવત ? હરિ. ૧૦
 જોહું શ્રીકૃષ્ણ જોટો રૂપેયો, ચિત સ્વામીનાં ભાવત રે,
 તો શ્રી પુરુષોત્તમ કેમ પામત ? સદેહ કોણ છોડાવત ? હરિ. ૧૧
 ગોપીજન મન ગર્વ ન ઉપજત, તો વિરહતાપ ન થાતરે,
 પરા પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિ, હરિની કેમ હૃદયે સમાત. હરિ. ૧૨

તુલસીદાસને સ્ત્રી કઠણ વચન વિણ, સુણો મોહ નાં જાતરે,
 કયાંથી ભક્તિ પામત શ્રીરઘુપતિની પ્રકટ દરશ નાં થાત. હરિ. ૧૩
 બિલ્વમંગળે ચિંતામણિ કટુ વચન સુણ્યુ દુઃખ લાગ્યું રે,
 જપ વૃંદાવન વ્રજપતિ સમર્થ થયું દરશ દુઃખ લાગ્યું હરિ. ૧૪
 કોઈ કહેશે દુઃખવણુ સુખ આપે, તો શું હરિથી નાં અપાય રે,
 પણ હરિનું હિત જગત ન જાણે, ભવ તરવા શું ગાય. હરિ. ૧૫
 કોઈનો કલેશ સહે નહિ કેશવ તો હરિજનનું દુઃખ કેમ ભાવે રે,
 પણ છે અકલ અટપટી લીલા, કશું સમજ્યામાં આવે. ૧૬
 જેમાં તાહરે લાલું હશે તે, વિનતિ વિના હરિ કરશે રે,
 દયા તુને શ્રીવલ્લભે સોંપ્યો, કહે હરિ કેમ વિસરશે ? હરિ. ૧૭

પદ ૧૨ મું.

અધ્યા ઉઠતાં કૃષ્ણ કહે, બેસતાં કૃષ્ણ કહે,
 સુતાં શ્રીકૃષ્ણ કહે, હરતાં ફરતાં,
 ચાલતા કૃષ્ણ કહે, દોડતાં કૃષ્ણ કહે,
 વણુ કહે કૃષ્ણ રખે, કાંઈ કરતા.

અધ્યા. ૧

કૃષ્ણ કહી ખાન કર, પાન કર કૃષ્ણ કહી,
 કૃષ્ણ ગુણ ગાનકર, દુઃખ સુખમાં,
 ગુપ્ત પણ કૃષ્ણ કહે, પ્રકટ શ્રીકૃષ્ણ કહે,
 અહુર્નિશ કૃષ્ણને રાખ્ય મુખમાં.

અધ્યા. ૨

પ્રીતે શ્રીકૃષ્ણ કહે, ભીતે પણ કૃષ્ણ કહે,
 સહજ શ્રીકૃષ્ણ કહે કૃષ્ણ કામે,
 સર્વકાળે સદા સધળે શ્રીકૃષ્ણ કહે,
 સિદ્ધ કાળજ સકળ શ્રીકૃષ્ણ નામે.

અધ્યા. ૩

સહેજ ધની આવે સાધન સડળ શિરમણિ,
 ચેત આળ્યો ધસ્યો કાળ ડસવા,
 લટકું અમૂલક ચાટ્યું ચેતો દયા,
 નહીંતો નિશ્ચે પડશે હાથ ધસવા.

અત્યા. ૪

પદ ૧૩ મું.

ગોપીનાથ નામ કીર્તન નિર્ભયાનંદ કારી.
 પાપ સકલ સંતાપ દુર્મતિ મહાસંકટ હારી.
 ગોમતી ગંગા યમુના સરખું તંત્ર નર્મદા ગો.
 ગોપાલ બાલ કીર્તિ સરતી યત્રોચ્ચારતિ ગો.
 ગોવણુ હમ કૃષ્ણ કીર્તન પ્રાપ્તિ લોક વરગો.
 ગોત્રનાથ ગોત્રનાં તુલાક્ષણ દાન કોટિ જે ગો. ગોપી. ૧
 પિતા માત ગુરુ ગોપ્રાક્ષણ મહાપવિત્ર શ્વાદોપિ.
 પિનાકીગો નિઃસાધનની મહાપદ કૃષ્ણનામ જડપી.
 પિશાચ પ્રેતાદિપલાય હરિ નામેથી ડરપી,
 પિડા ભવભય માયા કાલથી છુટયા કૃષ્ણ જપી. ગોપી. ૨
 નારાયણ કહેતાંજ તરો દ્વિજ પાપી પ્રેમ વિના,
 નામાલાસે સુગતિ પુંચલી, છુટી અમિત ગુન્ડા.
 નાથ અનાથ તણા એ રીતે, સમજી લેતું મના,
 નારદાદિ ગ્રહું નામ મૂકી ઉપાય બહુ વિધિના. ગોપી. ૩
 થર થર કપે કાલ અબ્બ, હરિ નામે સમર્થ,
 થવું ન કદ વન ન જાણુ, સડળ સરે અર્થ,
 થડ મૂકી શાઆ સિંચો શું ? સમજો સુભગપથ,
 થશે પરમપદ ભોગી, દયા ગાતાં ગોપીનાથ. ગોપી. ૪

પદ ૧૪ મું-રાગ આસાવરી.

શ્રીમુખ જોત્યા શ્રીહરિ, હોય જેને અતિશે અનુગ્રહ મારોરે;
 તેને અહીં સ્વપ્ને પણ મુખ નહીં, છે મૂલથી એ મહારો ધારોરે.
 મહાબ્યાધિ તેનું તન પીડે, પરદેશે ભટકાવુંરે;
 સુહૃદ બંધુ વિશેષ કરાવું, વિનતિ ન મનમાં લાવુંરે.
 નિંદાવું અપમાન કરાવું, ચિત્ત ઉદ્વેગ ઉઠાડુંરે;
 ધનહાનિ લૌકિક ક્લેશ બહુ, કષ્ટે કરી જીવાડુંરે.
 સંચિત ને ક્રિયમાણ દોષ પ્રારબ્ધ ન સંભવે જેનેરે;
 કૃતિસુત અતિવશ્લેષ મુજને, જુઓ અતિ દુઃખ તેનેરે.
 પાપ જનિત જે તાપ દાસનો કેમ ન ટળે મુજ નાંભેરે;
 મુજ રૂચિ જનિત કષ્ટ નવ ચાલે, ઉપાય ગળ તે કામેરે.
 અકલ અટપટી લીલા માંહી કશું કહ્યું નવ બાયેરે;
 કેટલાક જનને ચલાવું અનીતે, તદ્દપિ ન દુઃખી તે થાયરે.
 કરું ન થવાનું થવું મટાડું હું સ્વતાંત્ર સહુ ભાતરે;
 તદ્દપિ નિજ જન અહિત કદાપિ, ના જ કરું વાતેરે.
 મુજ ઇચ્છા નહીં શાસ્ત્ર નિયામક, મુને ગમ્યું તે ન્યાયરે;
 કૃત્તિ ભક્ત કહી નિજ રૂચિ માનું, અવહું સવહું થાયરે.
 હું સર્વસ કાલ કર્માદિક, મુજ આધીન લો જાણીરે;
 દયા પ્રીતમ કહે શ્રીવશ્લેષ જન, નહિ દુહાવું ક્ષુવ વાણીરે.

પદ ૧૫ મું-રાગ કેદારો.

સાચી વસ્તુ શક્તિ જેમાં વાતો સહજ રૂપે, પ્રાર્થનાની અપેક્ષા ન રાખે;
 વહાલ વિશ્વાસાદિ કામ ત્યાં કશું નહીં, વ્યર્થ કેમે ન ગુણ આરમ દેખે.
 સાધુ ઉપદેશ શ્રદ્ધા વિના જ્ઞાન વણ મંત્ર વા ઔષધ નિજ ગુણ દેખાડે;
 તો પછી સહજ હરિ સંબંધી વસ્તુ સહુ, કેમ અલિલાખ પૂરા ન પાડે.

ચલી પ્રતીતિ કુંતી મંત્ર રવિનો જ્યો રવિ પધાર્યા વસ્તુ શક્તિ ભારી;
 તે ભચેંસા વિના વસ્તુ હુરિ સંબંધની સફળ થાશે કેમ જો વિચારી ?
 તેમ વિલીપણનો પછુ ચળ્યો વિશ્વાસમન તદ્દપિ ક્ષણ ના ચળ્યું રામરાય
 સત્ય સંકેત વચન આપ્યું પાછું ન લે, જીવ જડસ્વભાવિક હોય કાયા.
 દારિકેશે બોડાણાની સ્ત્રીને કહ્યું, વાળી તારી સમોવડ હું થાય;
 તદ્દપિ આપ્યો હુરિ, હાર ખરદે પાળ્યા, શું થયું આફતે દાસ દોષ્યા.
 વિષ વા અમૃત અબલે ઉઢરે ગયું, તદ્દપિ ગુણ નિજ બાણ્યા જેવો આપે
 તે પછી હરિનામાદિક ગમે તેમ શ્રદ્ધા, તેથી દુઃખ ટળી સુખકેમ ન વ્યાપે
 સમજે એ રીત વિશ્વાસ સહજે મળે, મન હઠીકું અવળચાંડી જેવું;
 અવળું કહીએ ત્યારે સવળું માને મૂરખ યુક્તિથી કામ કહાડીજ લેવું.
 દાસ ચિત્તદૃઢ ચળ્યું તદ્દપિ તે ક્ષણ મળ્યું, પ્રભુવચન ના મળ્યું નિર્દેશ્યાવ્યું;
 સર્વ સાચું દયા પ્રીતમનું શ્રુતિ કહે, અહિત નિજભક્તનું કદી ન ભાવ્યું.

પદ ૧૬ મું-રાગ લલિત.

તેવા હુરિ સન્મુખના દોષ, સાધન વિમુખતણાં,
 જેમ નિષ્કળ મૃગજળ તદ્દવત થોડાં અથવા ઘણાં. સા. ૮૬.
 જેવાં વ્યંડળ નરનારી જેવાં તેજ વિનાનાં લોચનરે;
 જેવા અબાના કંઠે સ્તન, જેવું પક્ષધાતિક અર્ધતન. સા. ૧
 જેવી છઠ્ઠી અંગુલી કરપદ, જેવી તિથિ અવામરે;
 જેવો કોષ સુહૃદનો જેવું, કળનું હેત ન કામ. સા. ૨
 જેવું પરાધીનનું સુખ, જેવા વ્યસની કેરાના સમરે;
 જેવી પાંખ પિપીલિકા કેરી, જેવો ખલનો ધરમ, સા. ૩
 ધ્રુવજી પરાશર પરશુરામને, ક્યાં લાગ્યું જો પાપરે;
 સુગ્રીવ વિલીપણ અનધ બ્રાત, પત્ની લોગે અધાપિ. સા. ૪

રાગાદિક તસ્કર નહિં તેહને, કારાગ્રહ ન ભુવનરે;
 મોહ બેડી ત્યાં લગી તેહને, બ્યાંહ લગી નહીં હરિનો જન. સા. ૫
 દુરાચારી વિષયી અનિર્તેદ્રિય, ભવમુખ ભોગી ન બાધરે;
 હરિથી વિમુખને વળગે શ્રુતિકહે, હરિભક્ત ન અપરાધ. સા. ૬
 નૃપ પ્રાચીનબર્હિષ કર્ણાદિ સુકર્મ ફલ શું મળિયુંરે;
 અભક્તના ગુણ દોષરૂપ છે, શાસ્ત્ર વચનથી કળીયું. સા. ૭
 બાણી બેઠાં ધ્રુવે હુડયા પુણ્યજન, કુબેર શિવજન હાર્યારે;
 પાપ ન ભોગ્યું સંદેહ સર્વોપરિ ધ્રુવ લોક સિધાર્યા. સા. ૮
 સંચિત ક્રિયમાણ પ્રારબ્ધ ન, પાંડવને શ્રુતિ ગાયરે;
 તદપિદુઃખી શિવ વિષ પડ્યું પીલું, દોષ ન હરિ ઇચ્છાય, સા. ૯
 બે ઉપાય અપરાધ ટળે હરિ, ક્ષમા નરક વા રોગરે;
 ક્ષમા વિમુખ સંભવે ન અઘટિક, ભક્ત નરક દુઃખ ભોગ. સા. ૧૦
 દયા પ્રીતમની લીલા અટપટી, કહેતાં કશું ન ફાવેરે;
 પણ એટલું નિશ્ચે અમને, હરિભક્તાનું અહિત બની નાવે. સા. ૧૧

૧૫૬ ૧૭ મું-રાગ ગુર્જરી.

સહુ અઘદુઃખની હેતુ અવિધા, હરિ આપ મટાડો તો જ મટે;
 કોટિ કોવિદે કોટિ ઉપાયે કરૂણા વણુ કદી ન કટે. ટેક.
 અનેક ભાતના અનેક ઉપદ્રવ ઉપભવી દે કલેશરે;
 થાય વિકળ સહુ જ્ઞાની વિવેકી વિવેક રહે નહીં લેશરે. સહુ. ૧
 દાંકયું ધી કણુ શાણા સર્વને ગુલકૃતિ મનમાં લાગેરે;
 રહે ઉદ્દેગ અખંડ હૃદયમાં કેમે કરે નવ લાગેરે. સહુ. ૨
 ઘણી ગુંચવણી અકથ આરતી કશું કરે નવ ફાવેરે;
 સહજ સઘ મુખ થાય સર્વ પ્રભુ દયા તમોને આવેરે. સહુ. ૩
 દુઃસહ દુખદ સ્વભાવ મળ્યો છે કશું કહેવાતું છે નહીરે;
 શ્રીજી તમવિણુ નથી કોઈ મારે મારું સહાય કહો કહોનીરે. સહુ. ૪

બાધો જન્મ ગયો કરગરતાં, હજી લગી નથી મુખનો દહાડોરે;
 હવે તો હિંમત હારી ગયો છું, રજે અથડાવી કહાડોરે. સહુ. ૫
 ખડુ પેરે પીડાયો હરિ હું પ્રતિદિન પીડા વાધેરે;
 આપ તો કાને કર દર્ધ બેઠા, મુખનો દી કેમ લાધેરે. સહુ. ૬
 વેદે કહ્યું પણ મેં નવ દીકું, જે શરણે બાધન કાપોરે,
 વણ લોગબંધે નથી છોડવવાં, તો સહન શક્તિ મુને આપોરે. સહુ. ૭
 લીધો શરણ મુને પુષ્ટિનાથ તમો, હવે સાધન ભેવા લાગ્યારે;
 નદાનત એ એવું લાગે માગણ પાસે પૈસા માગ્યારે. સહુ. ૮
 સર્વ સમર્પિ શરણે પડ્યું જે, ગુલામ ધરનો કહાબ્યોરે;
 તહેને ભુનાં ખત ખાતા કાઢી, સીદ ભેઝ્યો દુખાબ્યોરે. સહુ. ૯
 ભજન વિના દુઃખટણે ન કહે સહુ, વિકલ ભજન બની નાવેરે;
 જદવા તદવા બણે ન રીઝ્યા, અશક્ત કહો કેમ કાવેરે. સહુ. ૧૦
 દેખી ઉપેક્ષા નાથ તમારી, દુશ્મન દુષ્ટ દમે છેરે;
 અતિ દુઃસહ દુઃખ પામું અહર્નિશ, દયાલ કેમ ગમે છેરે. સહુ. ૧૧
 કુમતિ કુતર્ક કુકલેશ કુકર્મ બળે કરી સહુ બાઝ્યુરે;
 કુમક કૃષ્ણ તમારી ન દીડી નિર્ભય થઈ ધણું ગાજ્યુરે. સહુ. ૧૨
 નિજનો કહીને નિર્ભય કીમો, તેમાંનું કાંઈ ન દીકું રે;
 એવું લાગે છે સહજે વિવેક, રાખ્યો બોલી મીકું રે. સહુ. ૧૩
 ચાંડાલી નૃપ પત્ની કરે તેમ તમો કૃપા મુને કીધીરે;
 ઈશ્વર થઈ ન ઘટે તદપિ તે, શું પાછી બેચી લીધીરે. સહુ. ૧૪
 દુઃખ દાવાનળે બળતો બોલું, દોષ રજે મુજ માનોરે;
 જેવો તેવો પણ પાખ્યો પાળ્યો, છેડા સાહુ હું કોનોરે. સહુ. ૧૫
 છુપ્યું લોગન નિદ્રા નાહી, વિકલ સરીજો વરતુરે;
 શું બાણ આગળ શું કર્યો, આવું માં નીપજે નરતુરે. સહુ. ૧૬
 માયા દમે મયાદિ મૂકી, કલિકાલ ભવ કંપુરે;
 કૃષ્ણ સ્મરણ મહિમા સંતાડ્યો પતિત જીવ કેમ જંપુરે? સહુ. ૧૭

સ્વરૂપ કલેશ મારો નવ સહેત પેહેલા એવા હુતારે;
 હુઃસહુ હુઃખ બાણો છો હમણાં, શું ઉદાસ બગૃત સૂતારે. સહુ. ૧૮
 શો અપરાધ વસ્યો ઉર અંતર જે પ્રભુ એકાએક બદલાયારે;
 સત્ય સંકેષ સત્યવાચી મહાસહિષ્ણુ શ્રુતિએ ગાયારે. સહુ. ૧૯
 આત્મસાતને અસુર આરતિ, દે છે દેખો છો તમે સ્વામીરે;
 સર્વેશ્વર સર્વાત્મા છો, નવ લાગે મોટી ખામીરે. સહુ. ૨૦
 સકલ ધર્મ સાધન હીણો હું, અપરાધે નથી ઓછોરે;
 પણ શ્રીવદ્વલ શુભે સોંપ્યો છું, તે સંબંધ ન છોછોરે. સહુ. ૨૧
 સદોષ તદ્દપિ સહાય કરો, કેશવ મુજ સહામું ભાળોરે;
 હુઃખ જશે સહુ મુખ આવશે, બરદ વચન નિજ પાળોરે. સહુ. ૨૨
 ઘણી વાર કરગરીને થાક્યો, સારું બળશું ખીનુંરે;
 અરૂં છવ મતિ ધૈર્ય કેટલું ? હુઃખ દાખ્યો પ્રભુ ખીનુંરે. સહુ. ૨૩
 પ્રપંચ વિસરાવી પુરૂષોત્તમ, સેવા સ્મરણ કરાવોરે;
 ભક્તિ પ્રેમ આસક્તિ આપો, દાસ દયાનો દાવોરે. સહુ. ૨૪

પદ ૧૮ મું-રાગ કાલીંગડો.

કેવા કહીને તમને વરણું વ્રજપતિ, કાંઈ કહેતાં સંભવતું નથી, હે
 શ્રીનાથજી. ટેક.
 વિરૂદ્ધધર્માદ્રય રૂપ અકલિત ગતિ, સહુ વાતે શ્રેષ્ઠ છો સર્વથી. હે
 શ્રીનાથજી.
 છવ અણુ માત્ર અંતર વસો અતિ, અણુ મોટું તનુકોટિ પ્રશ્નાંકથી. હે.
 આનંદાદિત કોટિ માયા થકી અતિ, ઘણા પ્રકાશક અતિ માર્તંડથી. હે.
 ભક્ત રિપુ ભયંકર કોટિ કાળથી અધિક ભયંકર કોટિ શિવથી અતિ. હે.
 કોટિ અર્ભક અધિક અજ્ઞ નિજ ભક્ત હિત કોટિ ગણપતિ અધિક
 મહામતિ. હે.
 ઈંદ્ર કોટિક અધિક ભોગી ભગવંત છો કોટિ શુક અધિક યોગેંદ્ર છો. હે.

કોટિક અગ્નિ અધિક દહનતા આપમાં, શીતલ અધિકા કોટિક અંદરો. હે,
કમલ કોટિક અધિક મૃદુહૃદય જન દુખે વજ્રાધિક કઠણ હર્ષન સમે. હે.
કોટિ અવગુણ ગણો ગુણ અધિક નિજ નમે કોટિ ગુણદોષ નિજજનદમે. હે.
વેદ તપ દાન પૂજન કરે તે અનન્ય લક્ષિત આધીન છો, હે.
કાલ માયા કંપે પ્રહ્લાદિક ભય ધરે તે ગોપીજન આગલ દીન છો. હે.
જગત હલ્લ ઘણા તે મુલ્લ લક્ષ્મણે પ્રેમ વશ ન કરવાનું કરો. હે.
અકથ અપરાધ અતિ બાધ માનો નહીં, વિનતિ વણ કલેશ કોટિક હરો. હે.
શ્રીવલ્લભ શરણ સંગંધે મુને શ્રીહરિ, લક્ષ્મણ સાચો કરો સર્વદા. હે.
હુષ્ટ સગતિ હુર્મતિ રતિ પાપમાં, કહે દયો આપણો માં કદા. હે.

પદ ૧૯ મું-રાગ કેદારો.

નંદનંદન પ્રકટ સ્વામિ સમલ્યા વિના,
બ્રહ્મ નિજ માને મુખ શું વિચારો ?
નિરખી નિજ રૂપ જેમ હરખે કોઈ કામની,
તેને મુખ કેવું હોય મનમાં ધારો. નંદનંદન.
સજળ ઘન સમજે આનંદ શો વૃદ્ધિને ?
અન્ન ઉપજે નહીં વિના વૃદ્ધિ,
એમ અંતર્યામી ઓળખે શું સર્થ ?
પ્રકટ અનુભવ વિના મુખ શું દૃષ્ટિ ? નંદનંદન.
નાગ સ્કુટ નિદિએ રાફડો પૂજીએ,
પ્રસન્ન થઈ ફલ કહો કોણ આપે ?
રાય રૂઠી રાણી જગમાં પૂજાય પણ,
કાંત વણ કામ દુઃખ કોણ કાપે ? નંદનંદન.
ધૃત વિના માંખણે મોદક ચોળાય નહીં,
પૂરવા દીપ નવ કામ લાગે,

પુત્ર પ્રકટયા વિના વંશ વૃદ્ધિ ક્યાંહાં ?
ઉદર ગર્ભે ન વંધ્યત્વ લાગે.

નંદનંદન.

ધ્યાન ભોજન કરે ખૂબ લાગે નહીં,
કાષ્ટ ચાંપે તુર્ત ન લાહે લાગે,
સૂર્ય વ્રતવાળાં દિન દેખી જમતાં નથી,
અર્બેદુ ચક્રાર ચિત્ત સુખ ન જાગે.

નંદનંદન.

ગોલારાણા નામ ભાટનું રાયજી,
નાપિક પારેખ ધંતુર કનક કાહાવે,
આકડો સૂર્ય જેમ ઝકરાને અજ કહે,
બ્રહ્મપણું જીવ તેવું ચોલાવે.

નંદનંદન.

; બ્રહ્મથી ઉપજ્યો પણ બ્રહ્મ થાયે ન જીવ,
મુકતાક્ષ જલ કદાપિ ન થાય,
વજ્ર પાછુ કપાસ ન કોટિ પ્રયત્ને,
ઉલટી વહી નદી મૂલમાં ન જાય.

નંદનંદન.

સનકાદિક બ્રહ્મમાં ભળી પાછા નીકળ્યા,
નજવાત્રી નીકળ્યાં પ્રેમ પીવા

હવ શુકદેવ શિવ ભજનાનંદ લોગિયા,
બ્રહ્માનંદ ત્યજ્યો ઉતરેલો શ્રીવા.

નંદનંદન.

અસુરને મુક્તિ તેમ જ્ઞાની વિરાગી મુનિ,
આપી લેતા નથી સેવક સાચા,
સ્વરૂપાનંદ સ્નેહ સુખ મોક્ષમાં ના મળે,
કહે દયો માગે બુદ્ધિના જે કાચા.

નંદનંદન.

પદ ૩૭ મું—રાગ ગરબો.

('મોટાનું' વચન સુખ ધામ' તેના રાગનું).

થાય કંઈપતું અંધમાં કામ, નિત્રે મહાજનને;
 સત સકલ મહામુખધામ, નિત્રે મહાજનને. ટેક.
 મોટા શ્રીહરિ ભક્તતણી કૃતિ, છોટે ના બણી આવેરે;
 તેના અનુમોદન સ્મરણથી તે સમાન ફલ પાવે. નિત્ર.
 કોટિ કંઈ લગી કોટિ સાધને, હરિપ્રસન્ન નધાયરે,
 તે એક સાચી દીનતા માત્રે, સઘ પ્રસન્ન ત્રજરાય નિત્રે.
 પૃથ્વી પરિકમાનુ ફલ સહજે, શ્રીહરિ પરિકમા લાધેરે;
 હશ હુયમેધ થકીએક કૃષ્ણ, પ્રણામતાલું ફલ વાધે. નિત્રે.
 દુષ્ટ મને પણ હરિ સ્મરણથી, પાપતાપ સહુ બાયરે;
 હુંદે રૂપ હરિ નામ જપે, ઘોડામાં મહાફલ થાય. નિત્રે.
 કોટયાવધિ હરિનામ અવરથી જેવા હરિ નવ રીઝેરે;
 તેવા એક શ્રીકૃષ્ણ નામ, ઉચ્ચાર કરે હિત ભીજે. નિત્રે.
 સુખ વા દુઃખ આવી પડે તેમાં, શુષ્ક ગોવિંદના માનેરે;
 અખંડ હરિશુભ ગાની જગતમાં, તે સરખો કહું કોને ? નિત્રે.
 પ્રભૂ મહાઈ સદા ભક્તુંજ કરશે, દીન શરણાગત બાણીરે;
 એવો નિશ્ચય રાખે શ્રીજી, તેમજ કદે નિજવાણી. નિત્રે.
 અતિશે દુરાચાર કરતો પણ, જો અનન્ય કૃષ્ણ આરાધેરે;
 તો યોગ શ્રેમ વહે હરિ તેહનો સાધુ પાપ નવ બાધે. નિત્રે.
 સર્વ ધર્મ પરિત્યાગ કરી, શ્રીકૃષ્ણ શરણ એક ઝાલેરે;
 સકલ પાપથી છોડાવે હરિ, કોઈનું ભેર ન ચાલે. નિત્રે.
 કૃષ્ણ ભક્ત શ્રદ્ધાએ સ્મરતાં, તેને સરખો કહાવેરે;
 તેમ પાપી સંગે નામે, વણ કીધે પાતક આવે. નિત્ર.
 કૃષ્ણ ચરણ મન એકવાર ધરે, સ્વપને યમ નવ લાવેરે;
 કૃષ્ણ તમારો એકવાર કહે, સર્વ થકી ભય ટાળે. નિત્રે.

હેતવણુ પણ એકવાર કોઈ જગન્નાથ સુખ લાગેરે;
 બ્રહ્મહત્યાદિક પાપ સકલને, સઘ ભસ્મ કરી નાંખે. નિશ્ચે.
 પાપજ કરે સર્વદા સહુ, કારજમાં કદી કોઈ દાસરે,
 સુખે કૃષ્ણ કીર્તન કહેતો, તેને પણ શ્રીવૈકુંઠવાસ. નિશ્ચે.
 સ્વર્ગ તથા અપવર્ગ તણું સુખ, ધરે તુલા એક અંગેરે;
 નવ તુલાય તે ઉભય મળી પણ, જે સુખ લવ સતસંગે. નિશ્ચે.
 કૃષ્ણ સળધી સર્વ વસ્તુનો સ્વરૂપારપ્રભાવરે,
 પણ હરિ ઇચ્છા જ્યાંહાં જેટલી, ત્યાં તેટલો દરશાવ. નિશ્ચે.
 દયાપ્રિતમ શ્રીકૃષ્ણકૃપા, તેને ઉત્તમ નિશ્ચે આવેરે;
 શ્રુતિ શાસ્ત્ર વચ મિથ્યા માને, તેજ બહિર્મુખ કહાવે. નિશ્ચે.

પદ ૪૧ મું—રાગ ગુજરી.

અતિદુર્લભ વસ્તુ મળે સહજં, જ્યારે કૃપા શ્રી કૃષ્ણ કરે;
 કોટિ પ્રયાસ કરો વણ કરણા, શ્રમ ફલ અર્થ ન એક સરે...ટેક.
 પરમ મેમ ગોપીજન સહજે, જે થકી વશ વ્રજરાય થયા રે;
 તેવો પ્રેમ શ્રીશેષ સદાશિવ, બ્રહ્માદિક પણ નથીજ લદ્યા રે. અતિ.
 મધુપુરીના માળીને ભક્ત્યાદિક, વૈભવ સુખ સર્વ મળ્યું રે;
 કશે પ્રયાસ ન પુષ્પ કંસનાં, ભગવદ ઇચ્છા ભાગ્ય કળ્યું રે. અતિ.
 પદ્માને પણ દુર્લભ જે સુખ, તે કુખ્ખ સહજે પામી રે;
 અનાયાસ બલ માસ થયો, પુરૂષોત્તમ સમ શી ખામી રે. અતિ.
 પરમ જ્ઞાન સહજે મળ્યું કદર્શ, કક્ષા કૃષ્ણ વખાણી રે;
 સુદ્રઢ પ્રતીતિ પ્રાપ્ત પિંગળા, વણ સાધન જગ બાણી રે. અતિ.
 અન્નમિલ પારધી ગીધ ગણિકા, સહજ પરમપદ પામ્યાં રે;
 દોષની સેવા માની ઇદ્રની, વણ શ્રમ સંકટ વામ્યાં રે. અતિ.
 ઇદ્રથી અધિક વૈભવ ઘર બેઠાં, વિપ્ર સુદામો પામ્યા રે;
 માતાની ગતિ સહજ પૂતના, લવના કલેશ વિરામ્યા રે. અતિ.

વેદવિરૂદ્ધ કુંતીસુતે ક્રીધા, વણ સાધને હરિ વહાલા રે;
 હરિ પ્રસન્ન તો સહજ સુગમ સહુ, તે વિણ શ્રમ સહુ ઠાલા રે. અતિ.
 હરિ કર્ણાની હેતુ દીનતા, તે પણ હરિ આપી આવે રે;
 પ્રભુ પ્રસન્ન સાધને કથન છે, હરિ સ્વતંત્ર કૃતિ ગાવે રે. અતિ.
 તદપિ દાસને શ્રીગુરૂ આજ્ઞા, પ્રમાણ પગલું ધરવું રે;
 બુદ્ધિ પ્રેરક પ્રિતમ દયાના, તેનું સ્મરણજ કરવું રે.....અતિ.

પદ ૪૩ મું—રાગ આશાવરી.

શ્રીજી મોટો અભિલાખ;
 આપ પાસે તેડો ઉતાવળી, પિયુજી તમો તેના સાખ. આપ. ટેક.
 જીવમતિ બ્રહ્મ હોય વટલતી વાર જો;
 માયા સુખ મોહ જણાવજો ખાખ... આપ.
 પાણી ગ્રહી દાસી ક્રીધી શીઘ્ર તેડો સાસરે;
 પામવામાં પ્રતિબંધ હરિને લાખો લાખ... આપ.
 ભાગ્યહીન વાયસીનું સુખ પાડ્યું મટાડજો;
 દયા પ્રીતમ પ્રાપ્તિ હું ભુક્તું 'પાકી દ્રાખ. આપ.

પદ ૪૪ મું.

હરિનામ ખરું સઘ સંકલ તોહે, વા વાર લગાડે;
 મન માને છે બાચક જનને, અંતે સ્વપદ પમાડે.
 પાવસ ઋતુમાં ગ્રહણ ક્યાં ભાસે ? કહ્યું શાસ્ત્ર સત્ય સંદેહ નાસે;
 હરિ નામે શીઘ્ર સંદેહ વાસે. હરિનામ ખરું.
 આશીર્વાદ સ્નાન કહો કોણુ દેખે ? વૈષ્ણવતાતિ કુયોગ કોણુ પેખે;
 પણ સાચું શાસ્ત્ર વચન લેખે.... હરિનામ ખરું.
 આ એમ કરે આ પાપ થયું, પછી એમ કરતાં તે સઘ ગયું;
 સહુ સાચું લાગે શ્રુતિએ કહ્યું.... હરિનામ ખરું.

સાલરી મંત્ર સઘળા તુત ક્રમે, તે જોઈ મૂર્ખનું ચિત્ત ચળે;
 પણ સન્નનને સંતોષ વળે. હરિનામ ખરું.
 હરિનામ સ્મરણ સઘળું સાચું, નથી કોટિ કલ્પે તે કાચું;
 કહે દયો હું તો એથી રાચું.... ... હરિનામ ખરું.

પદ ૩૮ મું.—રાગ પરજ.

અંતઃકરણ પવિત્ર અતિ મ્હાડું કરો જો,
 કર્ણા દૃષ્ટિ કરીને શ્રીમજરાય જો;
 શરદ સંબંધે જે વિધિ શુદ્ધ સલિલની જો,
 અતિ ટાહાળાય સમલ તદ્દપિ નવ થાય જો. અંતઃ ટેક.
 ચાર સ્વભાવે કરી એ વરતે છે સદા જો,
 ચિત્ત મન બુદ્ધિ અહંકાર ચતુરંગ જો;
 અનાદિ કાલતણું અપવિત્ર એહ છે જો,
 પુનિત સદા રહે હરિ નિજ સંગી સંગ જો. અંતઃ
 શાસ્ત્ર કહે શુભ અશુભ જો વિધી વાસના જો,
 લહેતું કારણ મહદ ચરણ ચરણે પડયો જો;
 અશુભ વાસના કરો કૃપા કરી લોપ જો, અંતઃ
 કુતર્ક તર્ક સરીખાં હુઃખ અતિ ઘણાં જો,
 નાથ નિરંતર કોટિક વિધિ દે કલેશ જો;
 હે શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરીને ટાળો તમે જો,
 દાસ ચરણ છું સુજ ઉપાય નથી લેશ જો. અંતઃ
 સત્ સંગતિ વાણ બ્રહ્મ થાય મન માહરૂ જો,
 કુઃસંગ કુમતિ કીર્તન સ્મરણ ન થાય જો;
 વિપથી, વિપમ દુર્જન તમથી કુડ કરે જો,
 જન્મો જન્મ અપરમિત વણસી જાય જો. અંતઃ

ચિત્ત મળ્યું મન મેલું બુદ્ધિ બગડી ગઈ જો,
 અહંકાર મુજ અવળી રીતે ચાલ્યો જો;
 દ.સ્વભાવ બાધક સર્વે સાધક થયાં જો.
 કળી કુશ્વાન કરડેથી હડકવા હાલ્યો જો. અંતઃ
 મન કરી મુક્તિ બધનમાં જન યોગીયા જો,
 સુમતિ વિના સહુ શુભતાણો વિનાશ જો;
 નિજ મળવાની મતિ નિજ આવેથી મળે જો,
 શુભ પથ પ્રેરક મતિ ઉદ્ધરે નિજ દાસ જો. અંતઃ
 અચલ અમલ મતિ દોની નિરંતર નાથજી જો,
 મુજને દાસ લહી નિજ કરુણા સિંધુ જો;
 નિજ ઇચ્છા વશ છે કોઈને સ્વાધીન નથી જો,
 માનો તો મુજ અર્થ સરે દીન બધુ જો. અંતઃ
 અખંડ કલેશ હૃદયમાં વિકલ રહું સદા જો,
 મેવા સ્મરણ ન થાય મન પ્રસન્ન તમારું જો;
 કુમતિ જનિત કૃતિ મુજ વેપ વગોય છે જો,
 શુભ બુદ્ધિ વિષ્ણુ સદા કર્મ ક્યાં સારું જો. અંતઃ
 ગાયત્રીમાં પ્રાર્થના પણ એજ છે જો,
 શ્રીહરિ પદ સન્મુખ રહો બુદ્ધિ મ્હારી જો;
 સહુ શુભ ફલ પ્રાપ્તિ છે શુભ બુદ્ધિ વડે જો,
 તે પ્રાપ્તિ ન્યાં પૂર્ણ કૃપા તમારી જો. અંતઃ
 આપ ઉપેક્ષા દેખી દુષ્ટ દમો ઘણું જો,
 નામ સ્મરણ હરી નથી જણાતું ભેર જો;
 મોટું કૌતુક કહેતાં કંઈ બનતું નથી જો,
 નૃપની ચોકી મધ્યે નિર્ભય ચાર જો. અંતઃ
 જેવો તેવો પણ મહાપ્રભુ કુલે સોંપીયો જો,
 મુખ દુઃખ નથી અબળણ્યું અંતરબામી જો;

બળતું ટાહું પાડો મ્હારું કાળજીું ને,
દયા પ્રીતમજી સમર્થ શ્રીજી સ્વામી ને; અંતઃ

૫૬ ૩૬ સુ—રાગ ગોડી.

મ્હારી વારે ચડો મજનાથજી મુજને અસુર હુદ દમે છે હો,
મતિ બ્રહ્મ કરીને લમાવે છે જોરાવરી, જેમ તેમને ગમે છે હો;
મારી. ટેક.

હડકાયા ધ્યાનતું કરડેલું જન ધ્યાન સરખું થાય;
તદવત ચિન્હ આવેશમાં મૂળે, મનુષ્ય પસ્તાતું જાય હો. મારી.

દેખી હરિજન હરિ ભજતા ઉઠે, અસુર સ્વભાવિક કલેશ;
મન કરિ મલિન કુતર્ક ઉદે ધુરી દે છે અસંભવ કલેશહો. મારી.

યથા શક્તિ હરિ સ્મરણ પાદોદક પ્રસાદ હરિગુણગાન;
તદપિ તે ભય નથી માનતા લીલા અકલગતિ ભગવાનહો. મારી.

રમત તમારે એ રાધાવર પણ મુજને છે આધિ અપાર;
નથી સહેવાતું હુઃસહુ હુઃખ કૃપા દૃષ્ટે કરો નિસ્તાર હો. મારી.

નિર્દોષ હું ક્યારે હતો ? બાણી સદોષ લીધો યરણ;
ત્યારે હવે માં દોષ વિચારશે કૃપાસિંધુ વિભુગિરિધરણ હો. મારી.

સર્વજ્ઞ સર્વ સામર્થ્ય સહિત છે, હું છું દીન હુઃખી દાસ;
હુદ જનિત હુઃખ હરતા નથી, કોણુ કારણુ કરૂણા નિવાસ હો. મારી.

કોણુ જાણે કોણુ દોષથી મ્હારી કરી ઉપેક્ષા નાથ;
દાસ તમારો હું બહિ કયહાં, નથી ઉચિત ને ગ્રહી હાથ હો. મારી.

પાળી ધેનું જેંચી જાય યવન તમે દેખતાં દીન દયાળ;
તદપિ છોડવતા છો નહીં સમર્થ કેશવકાળના કાળ હો. મારી.

કામ કોધાદિક રિપુ પ્રતિબંધક કાઢો કૃપા કરી દૂર;
આપ નિરંતર નંદકુવર વસો વલ્લભસહુ મુજ ઉર હો. મારી.

દુષ્ટ જનિત કે કર્મ કાલકૃતિ વિમ્બ વિપત્તિ અત્ય;
 અતિ ઉદ્વેગ ભજન બનતું નથી કોણ થાયે મારી કૃત્ય હો. મારી.
 મહાદુષ્ટ અચુર મદ્દી નાખ્યા દાસ માટે દામોદર દેવ;
 વિનતિ વિના કરતા જન રક્ષણ, કેમ તણ તે ટેવ હો. મારી.
 ચિંતા દાવાનલ દગ્ધ થયો છું, અવર ન આણ આધાર;
 સહજ કૃપાકર કૃપાદૃષ્ટિ કરો, નવધન નંદકુમાર હો. મારી.
 જેવો તેવો શ્રીવલ્લભ કુલે સોંપ્યો, છું તેજ સંબંધ વિચારી;
 કયા કરી દયાનાં દુઃખ કાપો, દર્શન દો ગિરિધારી હો. મારી.

૫૬ ૩૩ મું.

શીદ કરે ચિત્ત ચિંતા, છે શિર ભગવંતા રે ભગવંતા.....ટેક.
 કહીશ સર્વને શિર છે તે, તો, સહુ ક્યમ મરે કૃત્યારે ?
 પણ તુંને તો આત્મસાત કીધો છે, તું અધિકો તે માટે. છે શિર. ૧
 કહીશ ભજન સ્મરણ હીણો, હું છું સહુ પાતિક સશી;
 પણ કહું કૃષ્ણે સહુ મુજ ઇન્દ્ર છે, તું શીદ ધરે ઉદાસી? છે શિર. ૨
 ન્યમ અરૂણને તિમિર ત્રાસ નહિ, સદા સૂર્યને શરણે;
 ત્યમ તુંને પણ ભય નહિ કોઈનો, નિજનો કીધો ગિરિધરણે. છે શિર. ૩
 લીલા પૂરણ નિત્ય અમારી, હરિ બોલ્યા તજ સંદેહ;
 પ્રકટ પદંતર પ્રસાદ પ્રાપ્તિ, દેળ સમાન ન્યમ બંધે. છે શિર. ૪
 મુજ પાસે રહેવું છે હાવાં, ચરમ જનમ છે ત્હારો;
 શ્રીજી બોલ્યા તુજ હૃદયે સ્કુટ, સદા નિવાસ અમારો. છે શિર. ૫
 કોઈનું માહું હરિ ન કરે તો, નિજનો કહી ક્યમ કરશે;
 કૃતિ કરાવવી જે વિધિ કેશવ, તેવી મતિ ઉર ધરશે....છે શિર. ૬
 સૂચક સત્યનું સ્વપ્ન વચન વિભુ, તુર્ત ન ભાસે સાચું;
 આગળ આમંત્રણ પછી ભોજન, સમર્થનું ન કહી કાચું....છે શિર. ૭
 સાક્ષાત તુંને પ્રાણ પોતાનો, મહાપ્રભુ શ્રીમુખ ભાખ્યો;

સ્વપ્ન સત્ય ને ખંત જન્મ હરિ, રક્ષણ સંદેહ નવ રાખ્યો. છે શિર. ૮
 શ્રીગુરુ બોલ્યા શ્રીજીની સેવા, અમો કરી તે વતિ ત્હારી;
 પ્રસન્ન થઈ ઇત્યાદિક વર, દીધા ધીકર શિર ધારી.....છે શિર. ૯
 નહિ તણ્યે કર ગ્રહો કદાપિ, ઉભય લોકમાં ત્હારો;
 કશી ન ચિંતા ત્હારે કરવી, થશે વિચાર અમારો.....છે શિર. ૧૦
 સહુ ગુણ આપ્યું સહુ દુઃખ કાપ્યું, સધળી કરૂણા કીધી;
 શ્રીમહાપ્રભુએ પોતાનો કહી, સહુ હર્લેખ વસ્તુ દીધી. છે શિર. ૧૧
 અદૈય દાન શ્રીજીએ આપ્યું, તે સહુ પ્રગટ ન કહેવું;
 સત્ય સંકલ્પ નથી ડગવાના, બ્યર્થ હૃદય શીદ હહેવું ?....છે શિર. ૧૨
 અચળ કૃપા હરિ ઇંદ્રની ઉપર, નિઃસાધન અપરાધી;
 તું સદોષ પણ ત્યમ તુને કરૂણા, હરિ ઇચ્છાગળ લાધી. છે શિર. ૧૩
 સર્વ દોષની માતા ચિંતા, કાઢય હૃદયથી દૂરી;
 મલિન હૃદયમાં હરિ ન વિરાજે, વૃથા મરે શીદ મૂરી ! છે શિર. ૧૪
 દેવ્ય ઉપજવા તુરત સધ સમ, રાખ્યો છે નિજ બાણી;
 દયા પ્રીતમ ક્યમે નહિ મૂકે, નિજનો કડી સાલ્યો પાણિ. છે શિર. ૧૫

પદ ૪૦ સુ. —રાગ સારંગ તથા લલિત.

ચોથો શીદ શાણા, લાવી સર્વને બુલાવે,
 જ્ઞાની મૂર્ખ સમાન તદા સૌ નાચે જેમ નચાવે ચોથો. ટેક.
 શિવે વકાસુરને વર આપ્યું નામ નમેલું,
 ત્રિકાલજ્ઞ અતિભય દુઃખ પામ્યા કેમ ન સમજ્યા પહેલું. ચોથો.
 નારદ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી તે મુંદરી વરવા ધાયા,
 જ્ઞાની પામ્યા હરિને ધામ્યા પાછલ ખડુ પસ્તાયા. ચોથો.
 સમ નાટય લેઈ સતિ ભૂલ્યાં શિવ વચને ટપ્પો ન સંપે,
 ગણપતિ નિજ દિવ્યહત્યા થઈ કોટિક પછી પસ્તાયા ખંપે. ચોથો.
 લક્ષ્મણ પ્રત્યે અનુચિત વચન વદાયું હરિ રૂચિ સ્ત્રીતા,
 હરિનું કપટ ભાસ્યું હલધર કેમ સંજવ મતિ વિપરીતારે. ચોથો.

વિધિ પુત્રી પાછળ ધાયા ગુરુ ભાણી સાથે ભૂટ્યા,
 ભીષ્મ ભક્ત ભગવત ગું ભડીયા ભવિષ્યે ડહા ડુટ્યારે. શોચો.
 વિપ્લુરંત વિવેકી વૈષ્ણવ ભવિષ્યે ભૂલમાં આવ્યો,
 સર્પ હુણીને શમિક સાધુ મુનિ કંઠે અહી ભરાવ્યો. શોચો.
 વસિષ્ઠ જનક જ્ઞાનમણિ ખેત્રે મુઆ પરસ્પર શ્રાપી,
 નાશી ગયુ અદ્રેત ભાન ભવિષ્યે ત્યાં દુર્મતિ વ્યાપીરે. શોચો.
 ભવિષ્ય કોધ ઉપજ્યો મનકાદિક કુમતિ પરિપદ આવી,
 વેકુલથી. અસભવ પડ્યું ભક્ત અસુર તાણું ભાવીરે, શોચો.
 વ્યાસ વદન જનમેજયે ભવિષ્ય સાંભળ્યું ચેતી ચાલ્યો.
 પ્રભુ મથ્યો પણ ભાવી ન મટયુ નિહાન હુતવત ઝાલ્યોરે. શોચો.
 કોટિક પ્રવિણ કોટિક વિધિના કોટિક સુક્તિ ખનાવી;
 મથી મરશો પણ શ્રમજ લાભ છે, નહીંજ મટે કદી ભાવીરે. શોચો.
 ભાવી ન ટળે જાણું તદ્દપી, જીવસ્વભાવ જમાવે;
 અદ્ય વસ્તુને જ્રમણ મંભવે હરિ વળગે સ્થિર પાવેરે. શોચો.
 કર્મ કાલ ગ્રહ મન સ્વભાવ જીવ, ભાવી ભવિષ્ય વખાણે;
 એ સર્વેનું કારણ સાધુ, ઈશ્વર ઇચ્છા જાણેરે. શોચો.
 વિવેક રાખી પ્રમાણ પંથમાં, ડગલું ભરવું જોઈ;
 તદ ઉપરાંત ખને તે ભાવી, ઘેલું કહે નહિ કાઢરે. શોચો.
 વિવેકથી ભાવી ન મટે પણ, મન પસ્તાવો ભાગે;
 દયા પ્રીતમ શ્રીકૃષ્ણ ભજનમાં, જ્રમે ન ટળે મન લાગેરે. શોચો.

પદ ૪૨ મું—રાગ સોહિણી.

શોદને તન મન તપો, હરિનું ચિંતામણિ છે નામ જપો.
 અખિલ અમંગલ લય દુઃખ દુષ્કૃત, સદ સંકટ સહુ જાય;
 આનંદ મંગળ ઉદય દશો દિશ, વિવશ નામ હરિ ગાય. શીદ૦
 તુરત ન ક્ષણ જોયામાં આવે, માટે પ્રતીત ન વાસે;

તેનું સમાધાન કહું શ્રુતિ વચને, સુણતાં સંદેહ નાસે. શીદ.
 સઘ માહાત્મ્ય હરિ નામ જતાવે, પાપ કરે જલ બાણી;
 જપ તપ તીર્થ ધર્મ નિયમ વ્રત, સહુ સાધન કરે પાણી.
 પાતિક પ્રાયશ્ચિત ડોન કરે, અયોગ્ય મુક્તિ પામે;
 કલેશ તાપ રૂઝ રોગ રહે નહીં, ઉઘમ વેદ વિરામે.
 સઘ સફલ કહે શાસ્ત્ર સત્ય પણ, બીજું જગડી બય;
 માટે સમજી હરિ જળ હાંક્યું, દેખી અસુર બહવાય.
 નિજથી વિમુખ કરાવ્યા અસુર, હરિયે શિવજી પાસે;
 તે વિધિ નામ વિષે પણ સમજે, કીધી છે અવિનાશે.
 અયોગ્ય સહુ ભક્તિ પામે તો, ખેલ બય ભવ ભાગી;
 માટે ભ્રમ નાંખ્યો ભગવંતે, સમજ્યા હરિ અનુરાગી.
 સ્વરૂપ માત્ર મુજ ધર્મ હોય તો, મહાભયથી પણ રાજે;
 ભગવદ્ગીતા વ્રજ પતિ વાણી, તે જાહું કેમ ભાજે.
 સ્પર્શમણિ લોહ પેટી મૂક્યો, ઇચ્છાંગર આચ્છાદી;
 કનક કરંતાં તનકવાર નથી-સમજી મુખો મુખ ગાદી.
 અબમેલ શુભકા સઘ ફળીયું, કયહું એક વાર લગાડે;
 સ્વતંત્ર પ્રભુએ સમજી કર્યું, નહીં નિજનું કામ જગાડે.
 કઠીણ લંબ સાધનમાં પ્રતીત, આસુરી જનને આવે;
 સરળ નામ હરિ યોગ્ય નથી તે, દૈવીજનને ભાવે.
 સુધા યોગ્ય મુર અસુર ઉચિત નહીં, હરિ મોહની છણિ બહાયા;
 મુઠા જન્મની જન્મની એ, અક્ષર હરિગીતા ગાયા.
 નામ વિના સહુ સાધન દીપક, કલ્પી વાયુથી વામે;
 કૃષ્ણ નામ અગ્ની અંગારા, પવને વૃદ્ધિ પામે.
 માટે તજી ભ્રમ કોટિ કલ્પના, કૃષ્ણ રતિગાથો;
 દયા પ્રિતમ વ્રજપતિ વહ્નિ ધર્મ, પરમાનંદ પદ ભગ્યો.

પદ ૪૩ મું—રાગ સોરઠ.

એમ હરિ નામ હરે સઘ પાપ, એવો બેનો પ્રકટ પ્રબલ પ્રતાપ,
એમ. ટેક.

અગ્નિ જેમ શીત હરે તત્કાલ, હરે જેમ ચિત્ત તુરત નવ બાલક,
કરે સઘ રતિ ન્યમ રાગ રસાલ.... ...એમ. ૧
કરે ન્યમ શુક પ્રકટ પય તુર્ત, કરે ન્યમ સઘ વિરહ થયે મુરત;
કરે ન્યમ સઘ હરખ પ્રિય તુર્ત.... ...એમ. ૨
ન્યમ સઘ મુરજ હરે અધકાર, ન્યમ સઘ શુધા હરે પ્રિય આહાર;
ન્યમ સઘ રતિહર કુવચ કુઠારએમ. ૩
ન્યમ સઘ ભગૃતિ સ્વપ્ન કલેશ, નિદ્રા હરે ભગત દુઃખ ન્યમ શેષ,
ન્યમ સઘ જ્ઞાન હરે રાગ દ્રેષએમ. ૪
ઇત્યાદિક સહજ વધે ફળ થાય, પ્રેમે ગાતા કેટલુ ફળ ન કહેવાય,
દયા પ્રભુ સઘ મળ્યાનો એ ઉપાય... ...એમ. ૫

પદ ૪૪ મું—રાગ ધોળ.

સદગુણ સિંધુ શ્રીનાથજીરે, સહેજે સૌ કોને મોહ લાગે રાજ,
ત્રિલોક મુંદર મોહન મુખકુરે, નીરખે પરમાનંદ ઉર ભાગે રાજ સ. ૧
રૂપ શું વશલું રસીયા રાયનુરે, અતિ અલબેલો નટવર નાગરરાજ;
ભૂપણ રસિક જનના લોચનનુરે, છળિલો મુંદરતાનો સાગરરાજ સ. ૨
દીનદયાળ શિવાદિક સાંભળ્યાંરે, પણ દયા દુષ્ટ ઉપર નવ બ્યાપે રાજ;
દુષ્ટ દયાકર ગુણ એક ગોવિંદમારે, મોઘી મુક્તિ ખરીને આપે રાજ સ. ૩
એવડી ક્ષમા ના કોઈમાં સંભવેરે, જેટલી રમારમણમાં દીકી રાજ;
પાટુ પ્રહાર સહો! વ્રગુ ગ્રાહણુનોરે, તે ઉપર વાણી કહી મીઠીરાજ સ. ૪
ઈશ્વર થઈ શરણાગત વત્સલતારે, એવડી કોઈથી ના ખની આવે રાજ;
સેવા સેવકની શ્રીઅંગથીરે, અનુચિત કરતાં લાજ ન લાવે રાજ સ. ૫
આરત ણંધુ પતિતના પાવન છોરે, ચિંતામણિ પૂરણ કામ હો રાજ;

સરલ ઘણું સહુ સાધન શિરોમણિરે, એણું નંદકુંવરનું નામ હોરાજ. સ. ૬
 કોટિક વિશ્વ વિષે વ્યાપી રહ્યારે, વણુ શ્રમે નભવે સૌ કમઠાણું રાજ,
 નિઃક રાધા સંગે નિત્ય રમેરે, એવા કોણ ચતુર વખાણું રાજ. સ. ૭
 સરસ્વતી રમા સરખી રાણીયોરે, વંદે વિધિ શિવ શેષ આરાધે રાજ;
 ઇશ્વર અનંત કોટિ પ્રદ્ધાંડનારે, જેનો પાર ના કોઇને લાધ્યો લીધો રાજ. ૮
 કંચન રત્નમણિ મોંઘાં કર્યારે, જે વિના કોટિ કંપ લગી ચાલે રાજ;
 અન્ન તુણ સલિલાદિક સોંઘાં કર્યારે, રક્ષણ રંકનું વિચાર્યું વહાલેરાજ. સ. ૯
 એવા દાસ દયાના પ્રિતમશરે, સહુ ગુણ પૂરણ ધર્મ કૃપાલા રાજ,
 જે કોઇએ પ્રભુથી અગગા ભમેરે, તેના અંક કરમના કાળારાજ. સ. ૧૦

પદ ૪૫ મું.

દીનતાસ્વરૂપ.

રાગ પરજામો.

- | | |
|--|---|
| સુણો વિનતિ શ્રીવિકૃલેશ, કહું કર જોડીરે; | |
| મને પતિત બાણીને પ્રાણેશ, ઘો રખે છોડીરે. | ૧ |
| જેવો તેવો તમારે શરણ, પડયો છું સ્વામીરે; | |
| મારો કર બ્રહ્મ શ્રીગરિધરણ, કહું શિરનામીરે. | ૨ |
| હું છું સહુ સાધનથી હીન, ધર્મ ના એક રે; | |
| થયું મન માયાજલ મીન, રહિત વિવેક રે. | ૩ |
| નંદલાલ નિજ ગુણકોશ અગણિત કરાવે રે; | |
| પ્રભુ તેટલા મારા દોષ, ગણનામાં ન આવે રે. | ૪ |
| તમે શરણાગત વત્સલ છો, દીનદયાલુ રે; | |
| પ્રભુ મહાગંભીર અતુલ જલ, પરમકૃપાલુ રે. | ૫ |
| હરિ ઇશ્વર અધમોદ્ધરણ, અનાથના પંથુ રે; | |
| સ્મૃતિમાત્ર મહાદુઃખ હરણ, કૃપાના સિંધુ રે. | ૬ |
| ઇત્યાદિક ગિરદ તમારાની, સન્મુખ થાજે રે, | |
| મહાકૃત્સિત મારી કરણી, વિસરી બાજે રે. | ૭ |

પ્રભુ સર્વોત્તમ સહિષ્ણુ, અતિ ઉદાર રે;
 પૂર્ણ પુરુષોત્તમ મહાવિષ્ણુ, નદકુમાર રે, ૮
 નથી માગતો યોગની સિદ્ધિ ન મુક્તિ ચાર રે;
 નહિ પરમેષ્ઠી પદ આદિ, કશો અધિકાર રે. ૯
 શુદ્ધ પુષ્કિલક્ષિતની ખાસા, ક્રુધા મને લાગી રે;
 નિજ પ્રેમરમ્ય પીવા પિપાસા, અતિથય બાગી રે; ૧૦
 ગમું તમને ઘણું એવો સાચો, કરો મને સંત રે,
 મારા પ્રાણુજીવન બનો એ, માશુ ભગવત રે. ૧૧
 પૂરો સહુ અંતર અલિલાય, અર્થાભી રે;
 શ્રી૭ શ્રીમુખ કહો દયો દાસ મારો હું સ્વામી રે. ૧૨
 પદ ૪૬ મું.

દ્વિદલાત્મક સ્વરૂપનો ગરવો.

(“ એરો આવની સહુણા પ્રભુ શામળા લે ” એ રાગ.)
 શ્રીમદ્દશધિકા શ્રીકૃષ્ણ વસ્તુ એક છે લે,
 દેવા ભક્તને સુખ યુગલ વપુ વિવેક છે લે. શ્રીમદ્. ૧
 આઘે એકરૂપ^૧બ્રહ્મ શ્રુતિ ગાય છે લે,
 તે એ બે મળીને એક કહેવાય છે લે. શ્રીમદ્. ૨
 એમાં અનુભવીને તો સુધી સમજણ પડે લે,
 તો પણ અબજ્યાને મન આશ્ચર્ય અડે લે. શ્રીમદ્. ૩
 તે માટે કહું દૃષ્ટાંત મુક્તિ ભેડીને લે,
 સાંભળતામાં સઘ સથય નાંખે તોડીને લે. શ્રીમદ્. ૪
^૨ત્વચાસહ ચણે જેમ એક ^૩લાખ્યમાન છે લે.
 અંતરમાં સમાન દ્વિદલ^૪ વિદ્યમાન છે લે. શ્રીમદ્. ૫

૧. एकमेवाद्वितीय ब्रह्म । શ્રુતિ એમ કહે છે કે બ્રહ્મ એક અને અદ્વિ-
 તીય છે. એક અને અદ્વિતીય એમ બંને વિશેષણની મતલબ એ છે કે, તે
 છે તો બે સ્વરૂપ, પરંતુ તે બન્નેમાં ભેદ નથી, બે મળીને એક છે. ૨. ફાતરા
 સાથે. ૩. કહેવાય છે, અનુભવાય છે. ૪. બે ભાગ-એક મરખા.

હાવાં કહું પૃથક્ પ્રકટ થવા તણી વિધિ ને,	
ધનશ્યામ થકી શ્યામા આનંદના નિધિ ને.	શ્રીમદ્. ૬
શ્રીજી સાગર ને લહેરી 'લાનુનંદિની ને,	
૨ઈદુ અલબેલો અલબેલી ચારુ ચંદિની ને.	શ્રીમદ્. ૭
વિકૃલ વહ્નિને કીર્તિકન્યા જ્વાલિકા ને,	
સૂરજ શ્રીમજેશ કાન્તિ રાધા ખાલિકા ને.	શ્રીમદ્. ૮
રૂપ રસિકવર છબીલી છાયા તે તણી ને,	
પુરૂષ પુરૂષોત્તમ રામા રાધિકા ખણી ને.	શ્રીમદ્. ૯
કૃષ્ણ આત્મા રાધા, રાધા કૃષ્ણનો સહી ને;	
એમાં અધિક ન્યૂન કેઈ કહેવાયે નહી ને.	શ્રીમદ્. ૧૦
પરસ્પર શોભા એક એકની ભણું ને,	
એકલાં ન શોભે કહું દ્વિતીય તે તણું ને.	શ્રીમદ્. ૧૧
કેસરી ^૩ અરણ્ય જેમ ચંદ્ર જામિની ને,	
શીષ કેથ, દેહી દેહ, મેઘ દામિની ને.	શ્રીમદ્. ૧૨
પરસ્પર ઉભય એકેકમાં બાપી રહ્યાં ને,	
પ્રીતમ પ્રિયા, પ્રિયા પ્રીતમ સંભવે કહ્યાં ને.	શ્રીમદ્. ૧૩
અનલ ^૪ દહનતા જેમ ધંટા વિષે નાદ છે ને,	
સલિલ શીતલતા મુધા વિષે જેમ સ્નાહ છે ને.	શ્રીમદ્. ૧૪
એ વિષે સ્વરૂપ લાલ લાડિલી તણું ને,	
એ જે થકી લીલા સર્વ અપર નહિ અણું ને.	શ્રીમદ્. ૧૫
સદા રસમય સંભોગી રસ રાસના ને,	
યુગલરૂપ એ સર્વસ્વ દયા દાસનાં ને.	શ્રીમદ્. ૧૬

૧. ટપમાનનાં પુત્રી શ્રીરાધિકાજી. ૨. ચંદ્ર સરખાવો—જ્યાં જ ચન્દ્રિયા
ચન્દ્ર પ્રવા માનો દુતાગને ગન્ધઃ પૃથિગામનય રાગિકેયં તથા દર્શો । દત્તાદિ
પુરાણ વાક્ય સાથે. ૩. સિંહ પનથી, ચંદ્ર સચિથી શોભે છે. મલતક કેયથી,
આત્મા દેહથી, મેઘ વીજળીથી. ૪. અગ્નિમાં બાગવાની ચક્તિ.

પદ ૪૭ મું.

પાઓ પ્રેમરસ પ્રીણુલવન રે, દીન થઈ જાયું રે; ૧
 મુક્તિમાર્ગીને આપજો જ્ઞાન રે, હું તો નવ રાયું રે
 રીઝે રાખડી થકી જંરીખ લોક રે, ભોગીને ન ભાવે રે,
 અમો છું રાજના ખાંસા ખવાસ, એ મુક્તિ મન ન આવેરે. ૨
 નિત્ય નિરખીએ શ્રીનટવરરૂપ રે, હોંસ હૈયામાંથી રે;
 મન માન્યું મળે સહુ સુખ રે, તે એકતામાં કયાંથી રે. ૩
 દિવ્યરૂપ છે સદા સાકારરે, આનંદના રાશિરે;
 બોલે અનુચિત માયિક મુગ્ધ રે, તે નરકનિવાનીરે.
 દુષ્ટ લવને કહે છે બ્રહ્મ રે, બ્રહ્મ જીવ લેખે રે;
 તે છતે સ્વામીએ સોહાગિણીનું સુખ, એ સ્વપ્ને ન દેખેરે. ૫
 આપ સ્વામી સદા હું દાસ રે, એ નાતો નિભાવો રે;
 રુચે આપને કરો તેવી દેવ રે, અન્ય રખે ભાવો રે. ૬
 વિનો લાલચનું લાલ મને વહાલ રે, અચલિત આપોરે;
 વિષય વાસના પ્રપંચની પ્રીત રે, શ્રીકૃષ્ણ મારી કપો રે. ૭
 અનન્ય સેવા અખંડ સત્સંગ રે, મનોહર માંગુ રે,
 દયા પ્રિયતમજી આપો મુને એહ રે, પાપે લગી લાગું રે. ૮

પદ ૪૮ મું.

(‘શીદ કદે શોચનારે’ એ રાગ.)

શીદ સંતાપ કદે છે રે ગમતું ગોપાળજીનું થાયે;
 એજ લાલ કાળજી કલપાવે, હરિનું લજન બુલાયે. ૧
 થાય કર્યું તુજ તો કરને સુખ દુઃખ થાંવા શીદ કે છે ?
 નથી થાતુ તો મૂરખ મિથ્યા, ‘મેં કીધું’ શીદ કહે છે ? ૨

૧. આ એક અત્યંત ભાવપૂર્ણ ગરબી છે. આવી ગરબી કવિત્વના પ્રભુપ્રેમાવિષ્ણુદેવનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે. કવિશ્રીના કાવ્યોમાં પણ આવી ખરોખરી કરનારું ભાવપૂર્ણ કાવ્ય બાક્યેજ નીકળ્યું.

કહીશ પ્રબોધ કરે કેમ સહુ એ, જીવ નથી જો કરતા;
 તે એક જ લજન માત્ર ખીજું સહુ, લાવી કરતા હરતા. ૩
 હરિ કર્તા સહુ બોધ જીવશે ? પૂર્વ પક્ષ એ સાચો,
 કેવલ હરિ કર્તા કહેતાં જીવ, પ્રતી જ્ઞાન સંગ કાચો. ૪
 સેવા સ્મરણ આગ્રહથી કર, અનુચિત કૃતિથી નાશી;
 તદ્ ઉપરાંત બને હરિ-ઇચ્છા, ત્યાં તારી સત્તા શી ? ૫
 મૂલ વિચારે ખરી વાત એ, પાર્યુ પાણીનું થાશે;
 શીખ્યું સાંજણ્યું હૃદયે ન જોસે, અનુભવથી સમજાશે. ૬
 દુરાગ્રહી મહામૂઢ મન બહુ, સમાધાનને સાટે:
 કોઇ પ્રકારે સમજે તો ભલ, ચાલે સુધી વાટે. ૭
 શ્વાન શકટ તાણું છું માને, તું કર્તા તેમ લહેવો;
 અશ્વ ચઢ્યો ને ખડીયાં ખાધે, તે જોજ સમજવણુ સહેવો. ૮
 બહુ ઋષિ મત એક વાત ન સધજે, સુણી મન કરે ન ઠામે;
 દૃષ્ટે સાર શોધ્યો એ લાધ્યો, તરવું શરણે હરિ નામે. ૯

પદ ૪૯ મું.

શ્રીગોવર્ધનધરણુ શ્રીવલ્લભ લાડીલાજી,
 શરણુ બલે છું સહુ વાતે નિશ્ચિંત જો,
 બળીઆ ધિરદ ભરોસે ભંય સહુ ભાગિયા જો,
 નિઃસાધન યદ્યપિ નથી લક્ષણુ સંતજો. શ્રી૦ ૧
 જ્ઞાને વા અજ્ઞાને આત્મ નિવેદીયો જો,
 નૃગવલ્લભ તમને શ્રીવલ્લભદ્વારા જો;
 મહાપ્રભુવાક્ય તેને નહિ કશી વેદના જો,
 ચાંડાલી તદ્યપિ નિર્ભય નૃપદ્વારા જો. શ્રી૦ ૨

૧. અજ્ઞાનાદયવા જ્ઞાનાત્ કૃતમાત્મનિવેદનમ્ । યૈ. કૃષ્ણસાત્કૃતપ્રાણૈસ્તેષા
 વા પરિવેશના ? નવરત્નસ્તોત્રે.

કેટલો જીવ ઉચિત કૃતિ તેની કેટલી જો,
તે શું રીઝવશે ? નિજ નંદકિશોર જો;
બલિષ્ઠ દોષ ધણા પણ જોતાં જીવના જો,
આપ ક્ષમા આગળ તેનું શું જોર જો ? શ્રી૦ ૩

નિજ ઉદમ બલ તમને કોઈ ન પામ્યું જો,
પામ્યા શરણુ સંબંધ સંગ પ્રતાપ જો;
તે શ્રીવલ્લભસુત ગુરુ પ્રબલ સંબંધ છે જો,
જીવ મંદમતિ માટે મિથ્યા તાપ જો. શ્રી૦ ૪

નિષ્કલંક જે આત્મસાત્ આપે ક્યો જો,
કૃપા પૂર્ણ કરી નહિ નિયામક કોય જો;
સત્સંકલ્પ સત્યગિરા શ્રીનાથજી જો,
નિજનો કહી કર બ્રહ્મા દયો શિદ્ધ રાય જો. શ્રી૦ ૫

પદ ૫૦ મું.

ગાજો ગાજો રે ગોવિન્દ શુભ નિત્ય ગાજો (૨)
હસ્તવડે કરજો હરિસેવા, ચરણે હરિદર્શન ધારો. ગાજો. ૧
નેત્ર નિરખજો નદનદનને, હરિચર રસ ધ્રુવજીને પાજો. ગાજો. ૨
બ્રાહ્મણે પુષ્પ પ્રસાદી તુલસી, પ્રભુનો પ્રસાદ સાધુસંગે ખાજો. ગાજો. ૩
નમન કરે શિર હરિ હરિજનને, તીર્થતીર્થમાં તું નિત્ય નહાજો. ગાજો. ૪
મન મધુવ્રત પદકમલે રાખે, દસાનુદાસ હરિનો યાજો. ગાજો. ૫
સત્સંગતિ વિના પલક ખોઈશમા, દુષ્ટ સંગથદી દૂરથાજો. ગાજો. ૬
દેહધારી સહુપર દયા રાખે, હરિગુરુ હરિસમા ચહાજો. ગાજો. ૭
સાચો સ્નેહ રાખે કૃષ્ણ સાથે, છલ કરી વિશ્વને માવહાજો. ગાજો. ૮
એ શિક્ષા દયો કહે જો સધી આવે, તો વણ થમે વૈકુંઠ ભાજો. ગાજો. ૯

પદ ૫૧ મું.

રાગ સારંગ.

- સદા શ્રીકૃષ્ણને સેવોરે, સ્રમણ દ્યો સુધો સિદ્ધાંત;
વાત કહું તે વિચારમાં લાવો, ભાગે મનની બ્રાંત. ૧
- સહુ બરોબર કૃષ્ણ છે, નથી કૃષ્ણ બરોબર કોઈ;
સાગર છોળેને દષ્ટાંતે, ચાણા વિચારી ભોઈ. ૨
- વિશ્વ ઠરું હરિરૂપ એ રીતે, સાચું સર્વે કાલ;
ન્યાકું ન તે ગોપાલથી, પણ ન્યારા ખરા ગોપાલ. ૩
- સર્વ નિશ્ચય પ્રદક્ષર એ વિધિએ, સર્વમાં કૃષ્ણ નિવાસ;
તદપિ તેથી છે પર પણ પોતે, પરાત્પર અધિક પ્રકાશ. ૪
- કાર્યથી થઈ રહી કાયા સંબંધે, કાયા માંહે સમાયા;
કાયાથી છાયા છાયા ન કાયા, કાયા કેરું લહે છાયા. ૫
- મુખ ઇંદ્રિયો યડ ને ડાળાં, એમ હરિ ને સંસાર;
કૃષ્ણ બજે દયા કોઈ ન બાકી, વેદ પુરાણ નિચાર. ૬

પદ ૫૨ મું.

રાગ લલિત.

('વૈષ્ણવ નથી થયો તું રે' એ રાગ.)

- હરિણ હૃદયે વિચારો રે, પ્રભુણ હૃદયે વિચારો.
મુજને તારો જગ જસ અતિ, માનો ગુણ મારો રે. ટેક.
- પ્રમાણ પંચે સર્વ ચાલશે તો, ગિરદે ભુક્ષ કર્યો;
પતિતપણું હું નહિ પાળું તો, પાવન કોને કર્યો ? ૧
- દાસ દોષ ભોઈ નરક નાખ્યો, (તો) ક્ષમા ધરી શે કામે ?
ન્યાય ભુખ્યો તો દોષ ભસ્મ સહુ, એક તમારે નામે. ૨
- શરણ પડ્યો તોયે શુંમ મતિ ન આપી, બાવા દીધો કુવાટે;
અધમોદ્ધારણ ગિરદ સત્ય કરવું, સમજ્યો છું તે માટે. ૩

શાસ્ત્રાધાર તમો કહું નાથ, સર્જન થા કર કૃતિ સારી;
 તદ્દપિ ખગડી મેં ખરદ સુધાર્યું, સ્વામી સ્વાધે વિચારી.
 નિઃસાધન ઉદ્ધાર નામ, સત્ય કરવાં સાધન ત્યજ્યાં,
 દુષ્ટ દયાલ નામ સત્ય કરવા, દુષ્ટ કર્મ મેં ભજ્યાં;
 જ્ઞાનશૂન્યનું ગ્રહણ જ કરવા, વિકૃલ નામ ધર્યું છે,
 જ્ઞાનશૂન્ય તે માટે થયો છું, રુચતું રાજ કર્યું છે.
 વિમુખ અધમ પામે જ અધોગતિ ઘટે ન સન્મુખ જનને;
 સન્મુખ અધમ અધોગતિ યાતાં, જાતે શ્રીમુખવચનને,
 દુષ્ટ ઠરી પ્રભુ ગમતું કર્યું મેં, રાખ્યો મારો ધર્મ,
 દયો ખૂડતાં ધર્મ ખૂડ્યો, સમજી લેજો મર્મ.

પદ ૫૩ મુ.

રાગ ભૈરવ.

રટને કૃષ્ણનામ બહુ સુખકારી રે,	
પરમ આનંદરૂપ અધ દુઃખહારી રે.	ટેક.
મોટા મોટા સુરમુનિ, લોભી રહ્યા જેમાં રે,	
તે તે સહુ સાધન, આવી ગયાં એમાં રે.	૧
સકલ ધર્મે હરિનામ કેરો અંશ રે;	
એથી ના પ્રવર કોઈ વેદમાં પ્રશસ રે.	૨
અવળું હશે તે પણ, સવળું થઈ બાશે રે,	
પ્રભુજી પ્રસન્ન એથી થોડામાં યાશે રે;	૩
આલસ મા કર ધર દૃઢ વિશ્વાસ રે;	
કાયર મા થા તારી પૂરશે એ આશ રે.	
કોટિ ચિંતામણિ વારું, એવું એ છે નામ રે;	
દયા જેણે જમ્યું તે તે યથા પૂરણ કામ રે.	૪

પદ પદ મું.

મારવાડી ભાષા.

રાગ સોહિણી.

થેં કોણુ મેત્ર સાધ્યો રાધા પ્યારીજી.

દેવાસં દેવયેં તું સેવા કરાવત, ઇસો કોણુ દેવ થે આરાધ્યો ? ૧

સિંધુસુતાકો મિલત ન મંત્ર એ કોણુ ગુરુસુ થાને લાધ્યો ?

દયારો પ્રીતમ પ્યારો અજીત થેં જીત્યો રંગેં છે જી સગધ થેં બાંધ્યો. ૨

રાગ સોહિણી.

થારો નેણારો પાણીકો માંને લાગડો રે,

કાંઈ કરે ? ઓખધ લઈ બચારો, થારાખિરહરો લાગ્યો માંને ડાગડોરે. ૧

ઠલ ન પરત પલ જીય માંકો તલસે, ઇસો પીકે થારો અનુરાગડોરે;

દયારા પ્રીતમ્ થેં જીવાવો તો જીવાં, કે થાંકે હાથ માંકો તાગડો રે. ૨

પદ પદ મું.

આશીર્વાદ.

વજ્ર ભાષા.

ચિરંજીવો, મુખી રહો, તુમ સકલ હરિજન;

આનંદ મંગલ અખંડ, હરિમેં રહો તુમ મન. ૧

લક્ષિત પ્રેમ આસક્ષિત, ખ્યસન શ્રીવજ્રેય;

ગુરુ ભગવદીય ભાવ સદા, દુઃખ કદા ન લેય. ૨

કર્મ કાલ માયા ભય; જન્મ મરણ બચ્ચો;

શુભ મતિ રહો સતત, મન કુપય કબુ ન બાચ્ચો. ૩

સદ્ગુણ સત્સંગ, સદા રહો પૂરન કામ;

ત્રેહી આશિષ દેત, સદા દાસ દયારામ. ૪

શુદ્ધિપત્રિકા.

પન	પાત્રિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.	પન.	પાત્રિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧	૧૫	દેંધ	નિદેંધ	૬૪	૫	હાય જ	હોય જ
૩	૬	હતમાન	દેતમાન	૬૪	૨૦	બુદ્ધિમાન	બુદ્ધિમાને
૩	૨૩	એમ એમ	એમાં એવું	૬૮	૯	નય	નેય
૪	૨૦	શુદ્ધદેત	શુદ્ધદેત	૬૯	૧	ઉપના	ઉપન્થો
૬	૧	અભુત	અદ્ભુત	૭૬	૧૮	પથ	પથે
૮	૭	નિધ	નિમે	૮૧	૧૧	તેને	તેને ત્યા
૮	૧૩	ભલા	ભલ	૮૬	૫	ત્યાં	ત્યાં કણ
૧૦	૨૧	શ્રીધિકાજીની	શ્રીરાધિકાજીની	૮૪	૪	ફથ	ફથ તે
૧૧	૩	પરણ	પૂરણ	૯૬	૮	કુચળ	કુચળ જળ
૧૨	૫	ખિન્દ	ખિન્દુ	૯૯	૧	નિર્ધાર	નિર્ધાર
૧૨	૧૭	જત	જંત	૯૯	૧૬	ઉદાહોદ	ઉદાહોદ
૧૬	૧૪	ધમ	ધામ	૧૧૨	૧	મસ્તે	મસ્તે
૨૧	૫	પર	રૂપ	૧૧૮	૨૧	દયારામ	દયારામ
૨૬	૧૨	ખળતો	ખાળતો	૧૨૬	૬	સોલ	મોળશે
૨૮	૪	યરી	હરી	૧૨૮	૨	લખી	લખી
૩૫	૬	મેલ્યા	મેલા	"	૩	આત	આમ
૩૬	૪	દહ	દહિ	"	૧૧	વિમુખ	વિમુખ કુઃખ
૪૩	૮	ચરણ	ચર	૧૩૧	૪	પરણ	પૂરણ
૪૪	૬	પ્રાધર્મિક	પ્રાધર્મિક	૧૩૨	૮	સ્વસ્તિ	સ્વસ્તિ કાલકોષ
૪૫	૫	સ્મૃતિ	સ્મૃતિવચને	૧૩૩	૨	અ	અર્ધ
૪૮	૨	પર	પર પોતાની	"	૧૧	મુકર્ષ	મુકર્ષ
૪૮	૧૮	બંધે	બંધે	૧૩૪	૭	બગત	બગત જ
૪૯	૯	મૂઠ	મૂઠા	૧૩૯	૬	પરણ	પૂરણ
૫૫	૧	કાય	કોય	૧૪૦	૨૧	ધણી	ધણી
૫૮	૪	કરતત્વ	કર્તૃત્વ	૧૪૨	૧૧	વ ક્યાં	વય ક્યા
૬૧	૧૯	સમીપવાતઓ	સમીપવર્તિઓ	૧૪૩	૧૦	મતિ	મતિ
૬૩	૬	પરતાય	પરતાય	૧૪૫	૧૧	ચંડાલ	ચંડાલ

૧. ચંડાલ નામનું એક પક્ષી છે, તે અનેક પ્રકારની શીખવેલી ભાષા બોલે છે.

પન.	પાંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૪૬	૧૧	કહું	કાહું
"	૧૨	અક્ષત્રપાત્ર	અક્ષયપાત્ર
૧૪૩	૨	જ	છે
"	૬	ઉભયમાં	ઉભયમાં
૧૪૩	૧૩	થતું	થયું
૧૪૪	૧	ચાત્ર	ચાત્ર
"	૧૫	સુકાર્થ	સુકાર્યે
૧૪૭	૬	સુદૃઢ્ય	સુદૃઢ્ય
૧૪૮	૩	મેલતા	મેળવતાં
"	૪	પણ	પણ
૧૬૦	૧૦	આશ્ચર્ય	આશ્ચય
૧૬૧	૮	નિશ્ચયજી	નિશ્ચિંતજી
"	૬	પણ	વણ
૧૬૭	૫	વામ	ધામ
"	૮	ચિદ્	ચિદ્
"	૧૦	કીડીઓ	કડીઓ
૧૬૯	૨૪	જનગોઠ	જનગોઠ
૧૭૧	૨૭	નંનર	નંખરની
૧૭૬	૨	સકલ	સુકલ
૧૭૭	૫	ખાલકૃષ્ણ	ખલ કૃષ્ણ
"	૧૬	દેવ	દેવ
૧૭૮	૧૭	શ્રીયશોભના	શ્રીયશોભાજના
૧૮૧	૧૧	ઉચ્ચાર્યા	ઉચ્ચાર્યા
૧૮૨	૨	રહા	રહા
૧૮૬	૫	શું અન્ય	સુઅનન્ય
૧૮૧	૯	ઊર્ધ્વપુંડ્રાકિ	ઊર્ધ્વપુંડ્રાકિ
"	૮	વિદ્યા	વદ્યા
૧૯૨	૪	નિસધાર	નિધાર

પન.	પાંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૯૬	૭	સદ્ બૂલ	સમૂળ
૧૯૭	૧૪	કૃષ્ણતું	શ્રીકૃષ્ણતું
૧૯૯	૧૦	કાનજી	કોણજી
૨૦૯	૩	ત્યાં તો	તાંતો
૨૧૨	૪	અધ	અધ
૨૧૩	"	વૃદ્ધ તમ	વૃદ્ધતા
૨૧૪	"	પુણ્યે	કૃષ્ણે
૨૧૫	૧૨	આવીને	આવીને.
૨૨૦	૨	લાભ	લાભાલાભ
૨૩૨	૬	શીશ	શિષ્યે
૨ "	૨	નાથ	માથ
૬૧	૧૦	ડાળની	દાળની
૨૨૫	૫	ગામ્યા	ગામ્યા
"	૬	ટલેજી	ટલે, મન ધાયે અમ્રાંત.
૨૨૭	૩	ત્રિધિ	ત્રિવિધિ
૨૩૦	૬	લગીરે	લગી રહે
"	૯	આપણા	આપણે
૨૩૧	૨	વેદસાત્ર	વેદસાત્રવયઃ
"	૧૪	ચરણથી	ચરણથી
૨૪૦	૬	ન્યાય	ન્યાય
૨૪૪	૧૧	વિશ્વપાળને	વિશ્વપાવન
૨૪૬	૭	સુદૃઢ	સુમદ્ય
૨૪૮	૫	રામાતુજ	રામાતુજે શ્રી શ્રીજગન્નાથજી. જગન્નાથથી
"	૧૨	તે રહ	તે રહસ્ય ને શ્રીહરીની
૨૫૩	૮	માત્રાથી	માત્રથી
"	૧૨	વલ્લમો	વલ્લમો

૧. તેજા ઉપરની જગ્યાએ સુકાલ જય ત્યારે તરે અને તારે. યીકામાં અશુદ્ધ પાઠને લીધે સમજ ફેર પડેલી.

૨. 'વિશ્વપાળને' એવા અસંગત પાઠને લીધે યીકામાં પણ કલ્પના કરવી પડી છે, તે સુધારી લેવા.

પત્ર.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.	પત્ર.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૨૫૮	૨૪	મર્ગ-વાંદરા	મર્ગ- અધોરી ^૧	૨૮૧	૨૩	નિજન	નિજન
				૨૮૩	૫	દોષ	દો
„	૨૫	કાપે	કાપે	„	૯	શુભન	શુભ ન
૨૬૬	૯	અધમ	અધમ અધમ	„	„	નકા	કા
૨૭૩	૨	પ્રકાશે	ભરાશે	૨૮૬	૮	સરખું	સર્ખૂ તન
૨૭૫	૧૨	ભય	ભય	„	૧૦	દીર્ઘર્ન	દીર્ઘર્ન
૨૭૬	૧	સહજે	જેને	૨૮૭	૨૧	વાતો	તે તો
		આત્મશાત	આત્મસાત				

૧. આ લોકો દુકાને દુકાને બટકે છે અને સરીરમાધી લોહી કાઢે છે.

૨૮૮ પાના ઉપર પાચમી લાઈન પછી નીચેની કડીઓ રદી ગઈ છે.

“ તદપિ હાની છરી રાખી વિશ્વાસવશ,
વચન પાળ્યું પ્રભુ દોષનાથ;
ક્રમરની અકળગતિ ભણી મહેતો હુઆ,
સાસરે ભાઓ પુત્રી શું બોલ્યાં ’

શ્રીદયારામકૃત 'કાવ્યમણિમાલા' ભા. ૧ લા માટે મહેલા અભિપ્રાયો.

શ્રીનાથદ્વારાધીશ ગોસ્વામીશ્રી ૧૦૮ તિલકાયિત શ્રીગોવર્ધન-
લાલજી મહારાજની આજ્ઞાથી વિદ્યાવિભાગના અગ્રેસર પંડિત
લખે છે કે;—

“પુષ્ટિમાર્ગીય સુપ્રસિદ્ધ ભક્ત કવિ શ્રીદયારામભાઈકે કાવ્ય
ઓર જીવનચરિત્ર તુમ છપાઓગે તાકી અર્પણપત્રિકા કે પત્ર
તુમને અર્પણ કિયે, સો શ્રીમાનને સાદર કિયે હે । ઓર उनके
સદગ્રન્થનકું તુમ છપાયોચાહો હો, સો પ્રશંસનીય હે । તુમ एसे
કાવ્યકું પ્રસિદ્ધ કરવેમ્ તનમનઘનકો, વિનિયોગ કરો હો, સો
તુમ્હારો પ્રયત્ન ધન્યવાદકે પાત્ર હૈ । સુશ ચૈષ્ણવજન તુમ્હારે
પરિશ્રમકું સફલ કરો ।”

શ્રીકાંકરેલીનરેશ ગોસ્વામીશ્રી ૧૦૮ તિલકાયિત તૃતીય
પીઠાધીશ્વર શ્રીબાલકૃષ્ણલાલજી મહારાજ લખે છે કે:—

ભક્ત કવિ દયારામજીકી કવિતા પ્રેમભક્તિ સંબલિત-સરસ-
ઓર પ્રામાણિક હોયવેસું પ્રશંસનીય હે । વાકુ છપવાયકે પ્રસિદ્ધ
કરવેકે તુમારો વિચાર સ્થાપનીય હે ।”

રા. રા. સાક્ષર શ્રીયુત કેશવલાલભાઈ હર્ષદરાય ધ્રુવ લખે છે
કે—આ સંગ્રહમાં જે જે કાવ્યો સમાવ્યાં છે તે બધાંએ પહેલવહેલાં જ
પ્રસિદ્ધ થાય છે. તે પૈકી સંપ્રદાયસાર અને ક્ષેત્રકુદાર પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતો
સમજવાને અને વિચારવાને ખુબ ઉપયોગી છે. સંગ્રહ ઉત્તેજનને યોગ્ય છે.

રા. રા. સાક્ષર શ્રીયુત કમળાશંકર પ્રાણુરાંકર ત્રિવેદી લખે
કે—કવિવર દયારામનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો ટિપ્પણ સાથે શુદ્ધ છપાય તે
સર્વથા આશ્રયને ઉત્તેજનને પાત્ર છે. ગ્રન્થકારને ઉત્તેજન મળશે તો આ
ગ્રન્થની ખીજ આવૃત્તિ તેમજ અન્ય અપ્રસિદ્ધ ગ્રન્થો વધારે કાળકુંઠી ને
દ મૂળ તથા ટિપ્પણ સાથે છાપશે એવી આશા રહે છે.

રા. રા. સાક્ષર શ્રીયુત હીરાલાલ ત્રિજીભાઈદાસ શ્રોત્ર લખે છે કે ગુજરાતના પ્રથમ પંક્તિના રસિક કવિરત્ન દયારામભાઈના અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો પ્રસિદ્ધ કરવાનો આપનો ઉત્સાહ અને પ્રયાસ કેવળ આદરણીય હોય સર્વથા ઉત્તેજનને પાત્ર છે.

રા. રા. સાક્ષર શ્રીયુત ઓનરેબલ રા. બા. રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ લખે છે કે કવિ દયારામનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યોના જે સંગ્રહ આપે હોય છે તે એ કવિનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યોના પુસ્તક તરીકે મલ્લવાન છે. એવાં ગુનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો પ્રકટ કરવાની જરૂર છે અને તે ઉત્તેજનને પાત્ર છે.

રા. રા. સાક્ષર શ્રીયુત નંદલાલ કેદારનાથ દીક્ષિત લખે છે કે, રા. નારાયણદાસ પાસે કવિશ્રીનું આ સિવાયનું બીજું પણ અપ્રસિદ્ધ કવન પુસ્તક છે. અને તેમજે અને તે બતાવ્યું છે. વળી કવિશ્રીની એક સારી છબી પણ તેમની પાસે છે. તે તથા અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો તો બધાં બહાર પડે તો તેથી સાહિત્યમાં સારો વધારો થાય. એમનું આ કાર્ય ઉત્તેજનને પાત્ર છે પુષ્ટિમાર્ગને ઉપયોગી એવી અનેક બાબતોની સારી માહિતી દયારામભાઈનાં આ કાવ્યોમાંથી ઉપલબ્ધ થશે.

Mr. Narayandas Parmananddas has shown me a four advanced sheets of " શ્રી દયારામકૃત કાવ્ય મણિખાણા. " I am sure the book will be a very useful addition to our existing Gujarati Literature.

Ahmedabad, } (Sd) A. B. Dhruv.
5th September 1914. } Professor Sanskrit Gujarat College.

પુષ્ટિલાક્ષિમુધા—“ ઉત્તમ મહન કવિ દયારામનાં કાવ્યોનું સંશોધન અને પ્રકટ કરવાનું કાર્ય દયારામના શિષ્યપુત્ર અને શિષ્યપૌત્રે ચેતાના શિરપર લેવાથી અમને અત્યાનંદ થાય છે.....છેલ્લે આવી રીતે ઉત્તમ અજ્ઞાત માટે સંશોધક અને પ્રકાશકને અમે ધન્યવાદ આપીએ છીએ. ”

કેલવણી—“તેથી વાંચનારને અર્થે જ્ઞાન થવાની સારી અવકાશ છે. શુદ્ધાદૈત સંપ્રદાયના વૈષ્ણવોને આ પુસ્તક ઉપયોગી થશે એમ અમે ધારીએ છીએ.”

પ્રાતઃકાલ—“તેથી તેમની કવિતા વાંચવાના રસિક પુરુષોને માટે આ પુસ્તક આનંદ જનક છે.....પ્રકાશકે સારો પરિશ્રમ લખને સંપ્રદ કરેલો છે અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં વૃદ્ધિ કરી છે.”

વૈષ્ણવધર્મપ્રકાશ—“તેઓ આ કાવ્યોને પ્રસિદ્ધિમાં મુકીને સંપ્રદાયની સેવા કરવાને અધ્યાગ મહેનત કરે છે, અને એમના શુભ પ્રયાના શ્રીરણરૂપે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થવા પામ્યું છે.”

વાર્તાવારિધિ—“ગુજરાતી સાહિત્યમાં લાંબી મુદત અસ્તિત્વ ભોગવે એ પ્રકારનું ઉમેરણ પ્રસ્તુત પુસ્તકે કર્યું છે,.....આ પુસ્તકના વાચનથી ધર્મ, ભક્તિ, જ્ઞાન, નીતિ અને સાત્વિક બોધથી નિતરનાં કાવ્યોમાંથી વાંચનારી આલમને ચક્રિત અનુસાર “નવું નવું” મળી શકે એમ હોવાથી આ પુસ્તક માટે લેવાયેલો શ્રમ તથા થયેલો દ્રવ્યનો વ્યય સફલ છે.”

વિવેચક—“સદર્જી ગ્રંથમાં કવિવર દયારામના અપ્રસિદ્ધ કાવ્યોનો પ્રારંભ સંપ્રદ કરવામાં આવ્યો છે અને તેથી એમના કાવ્યોના શોખીનોને આ ગ્રંથ ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે.”

કાવ્યોદય—આ પુસ્તકમાં કવિવર દયારામભાઈનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યોનો તજગાન સંબંધી ઉત્તમ પદોનો અને તે દરેકની નીચે કુટનોટનો મારો ગ્રંથ કરવામાં આવ્યો છે. પુસ્તક ઉપયોગી છે.”

ગુજરાતી પંચ—એકંદરે આ પુસ્તકમાં પ્રાતઃસ્મરણીય દયારામભાઈ પેલ અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો છે. તે પ્રસિદ્ધ કરવા માટે સંશોધક.....તેમને પ્રકાશકને ધન્યવાદ લે છે. દયારામભાઈનાં કાવ્યો પ્રકટ કરી પ્રકાશકે જ સંશોધકે ગુર્જર સાહિત્યમાં એક સારો ઉમેરો કર્યો છે.”

સાંજ વર્તમાન—“ભાગ ૧ લાના સંશોધક અને પ્રકાશકને ધન્યવાદ આપીશું કે તેઓએ નીતિ અને ભક્તિના દયારામ કવિનાં ગ્રંથાંશનાં કાવ્યોના આસ્વાદ જાહેર પ્રજાને કરાવવા માટે આ પ્રસંગ અમૂલ્ય રીતે લે છે.”